

Doctorat en Història de l'Art i Musicologia
Departament d'Art i Musicologia
Universitat Autònoma de Barcelona

TESI DOCTORAL

L'orfebreria romànica a Catalunya (950-1250)

Volum II: Catàleg i repertoris

Presentada per Joan Duran-Porta
per a optar al títol de
doctor en Història de l'Art

Dirigida per la dra. Anna Orriols i Alsina

2015

CATALOGACIÓ

Presentació

Presento, a continuació, un catàleg de les peces d'orfebreria que es conserven d'època romànica a Catalunya. El catàleg inclou tant les obres elaborades en el context geogràfic dels comtats catalans, com les de producció forana però importades (molt probablement importades) durant el mateix període plenomedieval.

El catàleg té per objectiu completar la dimensió analítica del cos del treball, però vull insistir novament (ho he fet, ja, en la introducció general, i també en les conclusions generals) que no és, per sí mateix, un objectiu d'aquesta tesi doctoral. És a dir, no ha estat la meva voluntat expressa de codificar, sistematitzar i analitzar detingudament totes i cadascuna de les obres d'orfebreria romàniques catalanes conservades. Tot al contrari, aquesta catalogació és més aviat una conseqüència dels arguments i idees que s'han plantejat fins ara, i en bona mesura també una manera, segurament necessària, de complementar i il·lustrar correctament els arguments teòrics exposats anteriorment.

Una primera conseqüència d'aquest model de catalogació és una certa renúncia a l'exhaustivitat, o si es vol, una relativa despreocupació per aquesta. No tinc la intenció de formular un corpus tancat d'obra "catalana", entre d'altres coses perquè això requereix d'uns esforços específics en una direcció que m'interessa relativament poc, o que en tot cas penso que són menys rellevants que l'estudi panoràmic i històric del fenomen com he mirat de plantejar-lo durant tot el treball. Per descomptat, tot això no vol dir que el catàleg s'hagi fet de manera desenraonada; ans al contrari, l'avaluació de les peces, la seva inclusió o no dins del llistat, la seva ordenació, tot s'ha procurat fer amb el màxim rigor i de manera molt justificada. Però, i em sembla que aquest és un tret diferencial, els criteris utilitzats s'han

definit sempre a partir del discurs teòric previ, no pas a partir de les obres mateixes. Per exemple, no he inclòs al catàleg (i tampoc no han tingut un pes destacat en el discurs teòric de la tesi, com he comentat en algun altre lloc¹) l'escultura en metall, seguint el criteri de considerar-la més un art escultòric que no pas orfebre, si bé assumeixo que això és més aviat una opció de treball i no pas una decisió de base estrictament taxonòmica, diguéssim. Així mateix, he prescindit d'afegir a la catalogació alguns peces fragmentàries molt poc rellevants (tapadores i cadenetes d'encensers, sobretot), però la conservació fragmentària no ha estat pas, per ella mateixa, un criteri exclouent, com és ben lògic.

La selecció dels peces, doncs, ha estat basada en una sèrie criteris fonamentats en dos aspectes generals, per una banda els materials amb què són obrades les peces, i per altra banda el seu origen i procedència². Tot plegat, naturalment, mantenint el marc cronològic de què s'ocupa tot el conjunt de la tesi, malgrat que no sempre és fàcil de fixar amb precisió la datació d'algunes obres tardanes. En aquest sentit, algunes peces que la historiografia tendeix a incloure dins la producció del romànic català les he descartades ben a consciència perquè em semblen indiscutiblement tardanes. En aquest sentit, es notaran, per exemple, les absències de l'arqueta-reliquiari de plata del tresor de la catedral de Girona, de la creu flordelisada procedent del santuari de Sentfores que es conserva al Museu Episcopal de Vic, o d'una altra creu també de perfil vagament flordelísat i decorada amb filigrana que hi ha al Museu de la Seu d'Urgell. Totes aquestes peces em semblen vinculades a unes maneres de treballar que, tot i tenir lligams amb la tradició romànica, cal considerar posteriors, ja plenament "gòtiques" o tardomedievales, per dir-ho d'alguna manera.

Respecte dels materials, he reduït les obres incloses en el catàleg a les que més estrictament poden considerar-se productes d'orfebreria, és a dir a les que utilitzen d'una manera o altra metalls preciosos en la seva estructura i decoració. Això vol dir que he exclòs algunes obres produïdes en materials igualment sumptuaris però no exactament orfebres, especialment l'ivori. Tanmateix aquestes peces en altres materials sí que s'han esmentat en el cos teòric del treball (hauria estat negligent no considerar-les dins del panorama dels objectes de luxe). Són, de tota manera, molt pocs exemplars.

¹ Vegeu capítol 6.5.

² Utilitzo aquí, i sempre que puc, en sentit molt estricte aquests dos termes. Cal considerar que l'origen d'una obra és l'indret (territori, ciutat, institució) on ha estat elaborada, mentre que la procedència és l'indret (territori, ciutat, institució) per al qual s'ha elaborat o al qual ha estat destinada de manera secundària (és a dir, en bona mesura, on s'ha localitzat modernament). Així, la catalogació inclou tant peces d'origen català (que generalment són també de procedència catalana) com peces de procedència catalana però d'origen forà (com són les peces importades).

En relació amb el criteri de l'origen i la procedència, ja he dit que la catalogació inclou tan obres de producció inequívocament (o molt probablement) local com obres importades que hagin arribat a Catalunya, si més no presumiblement, en el marc cronològic que hem estat tractant. He preferit no fer dues catalogacions distintes, separant l'obra local de l'obra importada, precisament perquè la intenció de la tesi ha estat presentar el panorama orfebre existent al territori català en l'època romànica, i des d'aquest punt de vista l'origen final de les peces és, en certa manera, poc rellevant. En resum, s'han inclòs en la catalogació les peces que:

- 1) Són d'origen local amb tota seguretat o amb molta probabilitat.
- 2) Són de producció forana, però de segura o molt probable importació medieval.
- 3) Són de procedència desconeguda però considerades de producció local a partir de criteris d'anàlisi formal, tipològic, decoratiu o tècnic.
- 4) Són peces d'especial relleu artístic o significació, de procedència desconeguda i d'origen local possible o hipotètic.

És evident que el quart criteri resulta més subjectiu que els tres primers, i m'ha permès, en aquest sentit, descartar o no descartar algunes peces que es troben en una situació similar respecte de l'origen i la procedència (és a dir, obres per a les quals no pot descartar-se que fossin de producció local o d'importació) però que tenen poc relleu o significació, o que aportarien poc als valors analítics de la tesi. Assumeixo que es tracta, en aquest cas, d'una qüestió discrecional, i si la catalogació hagués estat el valor principal de la tesi probablement hauria calgut ampliar per una banda i retallar per una altra. Per exemple, he decidit no incorporar una sèrie de petites peces i fragments trobats en context arqueològic, que són de difícil accés i que no aporten més que un component quantitatiu a la classificació. També he renunciat a incloure tota una sèrie d'obres conservades en diversos museus catalans, particularment el de Vic, de les quals és impossible conèixer-ne la procedència i que, és veritat, podrien ocasionalment ser catalanes. En fi, ja sé que es tracta d'un criteri discutible, però crec que el resultat de la seva aplicació s'avé perfectament a les intencions plantejades al principi. He preferit, com sembla pertinent, pecar més per carència que no pas per excés. Se'm perdoni, en tot cas.

Una darrera consideració respecte dels criteris selectius. El catàleg tracta de l'orfebreria catalana del romànic o, si es vol, de l'època plenomedieval. Han quedat fora, en conseqüència, algunes obres importants que són presents a Catalunya en l'època que ens ocupa però que provenen d'àmbits culturals distints i la producció artística dels quals resulta sensiblement allunyada. Vull dir, tota l'orfebreria islàmica, tan important i apreciada als comtats catalans durant segles, i també alguns objectes –més escassos, però de notable valor– de procedència oriental cristiana, és a dir bizantins o de l'àrea palestina. Compte, aquests objectes s'han tingut en compte, fins i tot amb gran atenció, en el cos del treball, i lògicament s'han comptabilitzat dins de l'ambient orfebre del territori que ens ocupa. Només que, senzillament, he preferit no catalogar-nos al costat dels altres³.

Per a sistematitzar el catàleg, he utilitzat una classificació tipològica de les peces, més per necessitat que no pas com a opció meditada i conscient. El cert és que no hi ha més possibilitats: establir un ordre cronològic fóra ben ridícul, perquè la datació de les peces tendeix a ser sempre molt genèrica i és impossible, amb les escasses dades conegudes, bastir un sistema objectiu de classificació. Per a ordenar les tipologies objectuals, i tenint en compte que totes les obres conservades conceben a l'àmbit litúrgic o religiós, he seguit en primer lloc, una mica aproximadament, la classificació de Braun (*vasa sacra, vasa non sacra*), i ha afegit en darrer termes els objectes que no es consideren involucrats directament en els afers litúrgics. Tanmateix, m'ha semblat oportú deixar els encensers (que caldria comptar entre els *vasa non sacra*) per al final de tot, i llistats amb una numeració específica, per causa del seu nombre i de les seves particulars característiques.

Permeti-se'm encara una breu reflexió sobre el format de les fitxes catalogràfiques. Inclouen, en primer lloc, una relació de dades i informacions tècniques sobre cada obra, que inclouen origen, datació, procedència, mesures⁴ i, finalment, els materials i tècniques. Quan es tracta d'obres importades així ho he consignat, entre parèntesi, al costat de l'indret d'origen. En segon lloc, cada fitxa inclou una bibliografia específica, que he procurat que fos el màxim de completa i actualitzada possible; la tasca no ha estat lleugera, i espero que pugui ser útil en el futur. En tercer lloc, hi ha també una breu presentació de la història de cada peça, amb totes les dades que he pogut localitzar sobre el seu origen i localització, i

³ Però una relació, em temo que més succinta, d'aquestes obres, es presenta en un segon apartat catalogràfic, que pot veure's a continuació del present.

⁴ En general, utilitzo les mesures donades pels museus on es guarden les peces. Sempre que ha calgut (i que ha estat possible) les he comprovades directament, i en algun cas he corregit algun error possible, no pas gens considerable.

sobre el seu possible pas per col·leccions particulars o fons de museus. Per últim, he afegit també una descripció necessàriament breu de l'obra tractada, que sóc conscient que en alguns casos reitera algunes coses ja dites en el capítol dedicat a l'orfebreria religiosa (on, evidentment, es tracten amb cert detall les principals de les obres catalogades), però que en tot cas em sembla que pot resultar útil si es requereix, tan sols, una aproximació directa a una determinada peça.

Naturalment, les fitxes inclouen també almenys una fotografia de cada peça.

1.

Calze de Casesnoves

Musée de Cluny – Musée national du Moyen âge, París (núm. inv. CL11989)

Catalunya

Mitjans o segona meitat del segle XII

Església de Sant Salvador de Casesnoves (Illa, Rosselló)

12 x 10 cm

Estany, amb decoració repussada

Localitzat a l'església de Sant Salvador de Casesnoves, als afores d'Illa, cap a mitjans de segle XIX. Era amagat en un reconditori dins del peu de l'altar d'aquesta capella, i contenia una lipsanoteca de fusta a l'interior de la copa. Va ser donat al Museu Cluny de París el 1890 per un habitant de la veïna vila de Thuir, dr. Écoiffier (que deuria tenir-lo en propietat aleshores). Va ser exposat temporalment al Centre d'Art Sacré d'Illa l'any 1997.

Calze en forma de copa, amb peu circular de notables dimensions, canya tronco-cònica coronada per un pom semiesfèric aixafat, flanquejat per dalt i per baix per una petita motllura, i cassoleta superior ampla de forma corba, de línies molt regulars. El conjunt és harmònic i ben proporcionat, i va decorat amb un fris de roleus vegetals d'acusada arrel clàssica, ribetats amb tiges cargolades, tot d'execució molt fina i equilibrada. Aquest fris va també flanquejat per petites motllures, igual que el llavi superior de la copa, lleugerament desplegat enfora. Es conserva moderadament bé, amb pèrdues importants només al peu i a la part superior, on es perceben algunes deformacions. No hi ha restes visibles de daurat.

Bibliografia: DALMAU 2010, p. 116; DARCEL 1890, p. XVI-XVII; ^{GATF 1} PERRIN & VASCO-ROCCA 1999, p. 210; PONSICH 1993a, p. 98, PONSICH 1993e, p. 243.

2, 3.

Calze i patena de Núria

Museu Diocesà d'Urgell, La Seu d'Urgell (MDU 27-28)

Catalunya

Primera meitat del segle XIII

Santuari de la Mare de Déu de Núria (Ripollès)

14 x 11'6 cm (calze); 14'7 cm (diàmetre patena)

Coure daurat, amb decoració gravada

Les dues peces es conservaven al santuari de Núria l'any 1936, quan, en començar la guerra civil espanyola, en van ser retirades per una persona anònima junt amb la Marede Déu i altres obres. Quan, després de la guerra, la persona en qüestió va tornar el conjunt de peces, calze i patena li foren regalats en agraïment pel capellà del santuari. Anys més tard, aquest mateix personatge anònim els donà al bisbe d'Urgell Joan Martí (1970-2003), que les va fer ingressar al museu el 1983. Les dues peces no s'esmenten en un inventari de Núria de 1460.

El calze presenta una robusta base circular, on hi ha gravada una creu molt senzilla de tipus potençat i amb un espigó inferior (es tracta, doncs, de la representació d'una creu processional). La canya és de forma cilíndrica, molt recta, amb nus central corpulent de format esfèric però molt aixafat. La copa és de línies estrictes, rígida i de perfil cònic, sense decoració de cap tipus. La patena és notablement grossa, de volums robusts i considerable gruix. Manté un esquema intern hexalobulat, i va decorada al centre amb un medalló on es representa una *Dextera Domini*.

Bibliografia: AINAUD I ESCUDERO 1989, p. 220; AINAUD I ESCUDERO 1992, p. 173; CASTELLS 1975, p. 259; ESPAÑOL & YARZA, 2007, p 168; GUDIOL 1902, p. 282; GIRONA 1985, p. 147-148; PEIRIS 1988a, p. 262-263; SOLÀ I MORETA, 1952, p. 180.

4, 5.

Calze i patena de Sant Salvador de la Vedella

Museu Diocesà i Comarcal de Solsona (MDCS 579, 580)

Catalunya

Segle XII o XIII

Monestir de Sant Salvador de la Vedella (Cercs, Berguedà)

ca. 12 x 10 cm (calze); ca. 10 cm (diàmetre patena)

Estany, amb decoració gravada.

Restes d'inscripcions il·legibles al peu del calze i a la vora de la patena.

Totes dues peces va ser localitzades a l'interior d'una sepultura anònima situada a l'església monàstica de Sant Salvador de la Vedella. Van ingressar al Museu de Solsona l'any 1930.

El calze és de copa tancada i estreta, amb el llavi superior només lleugerament desplegat. La copa connecta directament amb un nus robust i sòlid, que en absència de canya vertical es relaciona també directament amb el peu, molt erosionat, que havia de tenir un format tronco-cònic i una certa alçada; hi ha restes d'una inscripció avui molt difícil de desxifrar, que Serra i Vilaró llegia l'any 1960 com a ARNA[LDUS]. La patena és senzilla i molt plana, amb el centre decorat amb una creu inscrita en un gran medalló, tot a base de perfils soguejats. La vora exterior, en elevació, va ressaltada també per una línia incisa, i a l'interior d'aquesta vora hi ha rastres d'una inscripció perimetral, avui també de lectura complicada, per a la qual el mateix Serra i Vilaró proposava DOIVHCIT PL[...] (?).

Bibliografia: GRÀCIA 1984-1985, p. 319-323, 335; GRÀCIA 1986c, p. 93-94; GUDIOL 1931-1933, I, p. 451; MUSEU 1990, p. 154; RIU 1982a, p. 45; SERRA I VILARÓ 1960, p. 169-170; VIGUÉ & BASTARDES 1978, p. 280.

6.

Calze dit de sant Ermengol

Museu Diocesà d'Urgell, La Seu d'Urgell (MDU 904)

Catalunya

Segle XII

Catedral de Santa Maria de la Seu d'Urgell (Alt Urgell)

ca. 8'5 x 6 cm

Estany, sense decoració

Sembla segur que el calze prové de la catedral de la Seu d'Urgell, però se'n desconeix l'origen exacte, que podria ser una sepultura. Malgrat la denominació que ha rebut en la historiografia, no té cap relació documentada amb la figura del bisbe Ermengol (1010-1035), ni està pas testimoniada que provingui del sepulcre del bisbe sant, com afirma ocasionalment la bibliografia. Va ingressar al museu l'any 1957.

Malgrat l'evident erosió que presenta, la peça conserva l'estructura fonamental a base d'una copa relativament estreta i alta, i d'un peu troncocònic de grans dimensions. Van units directament per un petit nus esfèric, sense que presència de canya vertical. No sembla que hi hagi cap tipus de decoració ni marca incisa.

Bibliografia: ADELL *et alt.* 2000, p. 135, 137; GRÀCIA 1984-1985, p. 318-319; PEIRIS 1988b, p. 261-262; VIVES 1980, p. 496.

7.

Calze d'Arboló

Museu Diocesà d'Urgell, La Seu d'Urgell (MDU 905)

Inicis de segle XIII

Santa Maria d'Arboló (Pallars Sobirà)

10 x 9 cm

Estany, amb decoració gravada

La procedència de la petita església de Santa Maria d'Arboló és problemàtica (i no documentada). Ingressa al museu l'any 1975.

Calze de copa baixa i ampla, mancat de canya vertical. La copa connecta directament amb un nus anular aplanat, a la part superior del qual hi ha una senzilla sanefa de motius en zig-zag. Del nus en neix un peu tronco-cònic molt ample, que acaba en una reblada plana amb la vora lleugerament repujada. Es conserva notablement bé,

Bibliografia: GRÀCIA 1984-1985, p. 321, 323; PEIRIS & VIGUÉ 1988, p. 262.

8, 9.

Calze i patena del bisbe Arnau de Creixell

Tresor de la catedral de Girona (núm. inv. 91b)

Catalunya. Girona?

Inicis del XIII (abans de 1214)

Catedral de Girona (Gironès)

11'5 x 11'5 cm (calze); 12'20 (diàmetre patena)

Estany, sense decoració aparent

Les peces van ser localitzades modernament, segons informació que prové de l'antic canonge Josep Maria Taberner i Collelmir, dins del sepulcre atribuït al bisbe de Girona Arnau de Creixell (1199-1214). Aquest sepulcre, junt amb d'altres (com el del bisbe Guillem de Cabanilles, també amb presència de calze i patena d'estany, de tipologia pràcticament idèntica), sembla que s'havia situat originàriament al cor de la vella catedral romànica, i després es traslladà a la sala capitular, que va quedar mig amagada per estructures gòtiques en alçar-se la catedral actual⁵. El 1930 es va redescobrir la sala, i el sepulcre es col·locà en l'espai que dóna accés al claustre catedralici. El calze i la patena, per la seva banda, van ingressar al museu del tresor de la catedral l'any 1961.

El calze és de línies harmòniques i elegants, molt ben proporcionat. Presenta una copa relativament ampla i curta, connectada directament a un nus de formulació esfèrica tot i que una mica aplanat, que va flanquejat a dalt i a baix per una petita motllura. El peu neix directament del nus i és de format troncocònic, amb una lleugera ondulació que condueix cap a l'exterior de la base completament plana. La patena és completament plana excepte per la vora exterior, que es ressalta molt lleugerament. Es conserva de manera irregular, amb corrosions del metall especialment visibles a la patena.

Bibliografia: CASANOVAS 1988a, p. 152-153; GRÀCIA 1986a, p. 454-458.

⁵ MORERA 1962, p. 26.

10, 11.

Calze i patena del bisbe Cabanelles

Tresor de la catedral de Girona (núm. inv. 91b)

Catalunya. Girona?

Primera meitat del segle XIII

Catedral de Girona (Gironès)

11'5 x 11'5 cm (calze); 13'4 cm (diàmetre patena)

Estany, sense decoració aparent

Peces localitzades a la tomba del bisbe de Girona Guillem de Cabanelles (1227-1245) en idèntic context que les de la fitxa anterior, és a dir en una de les tombes de l'antiga sala capitular romànica de la seu. D'aquest bisbe en coneixem també el testament, on tanmateix no hi ha referència a peces d'estany (però sí a una copa daurada que llega al seu familiar l'abat de Banyoles)⁶. El sepulcre va passar les mateixes vicissituds històriques que el d'Arnau de Creixell; com aquell, és avui en l'estança que dóna pas al claustre de la catedral gironina. Les peces ingressen al museu del tresor catedralici també el 1961.

Tant el calze com la patena són pràcticament idèntics als trobats a la tomba d'Arnau de Creixell, possiblement obres en un mateix taller o, almenys, segons un mateix estàndard de producció que probablement cal situar a l'entorn de (o treballant per a) la catedral gironina. El calze repeteix, doncs, l'estructura ben proporcionada de l'anterior, malgrat que sembla tenir el nus una mica més ample (tal vegada producte d'una deformació, no ho sé). La patena és també molt plana i amb la vora mínimament elevada, sembla que de mida lleugerament superior a la del bisbe Creixell.

Bibliografia: CASANOVAS 1988b, p. 154; CALZADA 1979, p. 62; GRÀCIA 1986a, p. 455-458.

⁶ Edició del testament: MARQUÈS 2009, p. 226-234.

12, 13, 14.

Calze, patena i oblata de sant Bernat Calbó

Museu Episcopal de Vic (MEV 106114, 10615, 10616)

Catalunya. Vic?

Primera meitat del segle XIII

Catedral de Vic (Osona)

9'6 x 10'3 cm (calze); 12'6 cm (diàmetre patena); 8'4 cm (diàmetre oblata)

Estany, amb decoració gravada

Restes d'inscripció a l'anvers de l'oblata: +SCS BE N C DICTUS

Totes tres peces (la presència de l'oblata, una figuració simbòlica de la Sagrada Forma, és veritablement excepcional) provenen de la tomba del bisbe sant Bernat Calbó (1233-1243) a la catedral de Vic, una urna de principis de segle XVIII en la qual es van disposar les restes del sant des del sepulcre gòtic que se li havia construït al segle XIV. Una primera obertura d'aquell sepulcre gòtic (1666), i una segona de l'urna tardobarroca (1888), constaten la presència de les peces. Per altra banda, en el memorial testamentari del bisbe ja hi ha una referència a un calze d'estany guardat a la capella del palau episcopal (*duos calices unus argentus et alius stagni*), amb el qual sembla que es pot identificar el que va acabar a la tomba. Les tres peces ingressen al Museu Episcopal l'any 1943, juntament amb diversos elements d'indumentària del bisbe igualment conservats a la tomba.

El calze està format per una copa més aviat ampla i de poca alçada, que se sosté sobre d'una canya vertical el diàmetre de la qual decreix lleugerament, i en la que s'adverteixen una sèrie de motlures anulars decoratives. Al centre de la canya es disposa un nus esfèric aplanat pels pols, aparentment sense decoració. La base és plana i de gran amplada, de diàmetre fins i tot superior al de la copa (11'2 cm). La patena és també molt plana, tot i que el metall sembla haver sofert pressió i probablement la vora exterior pujava lleugerament; el nucli central va remarcat per una petita motllura. L'oblata és igualment circular, un xic més petita, i es decora amb dues línies incises paral·leles que formen una banda anular, dins de la qual hi ha la inscripció, que cal interpretar probablement com a *Sanctus Benedictus*, en al·lusió al cant de la Missa. Veig menys clar que sigui una al·lusió a sant Benet com s'ha plantejat en alguna ocasió, i una altra interpretació segons la fórmula *Bernardus Calbo Sancti* que també ha estat proposada (CASANOVAS & GRÀCIA 1986b, p. 722-723) no es justifica de cap manera epigràficament i pressuposa un homenatge al prelat que no té pas raó de ser en una representació de l'hòstia consagrada, el cos de Crist.

Bibliografia: CASANOVAS & GRÀCIA 1986a, p. 229-230; CASANOVAS & GRÀCIA 1986b, p. 722-724; GRÀCIA 1984-1985, p. 335-336, 342-343; GUDIOL 1902, p. 282-283; GUDIOL 1909a, p. 964-977; JUNYENT, doc. 250, p. 152-154; FORT I CÒGUL 1979, p. 258; GROS & ORDEIG 1980, p. 139.

15, 16.

Calze i patena de l'arquebisbe Olivella

Museu Diocesà de Tarragona (MDT 3332, 3333)

Catalunya. Tarragona?

Segle XIII (abans de 1287)

Església de Santa Tecla la Vella, al conjunt catedralici de Tarragona (Tarragonès)

11 x 10'5 cm (calze); 13'5 cm (diàmetre patena)

Estany, amb decoració gravada

Calze i patena van ser localitzats per mossèn Serra i Vilaró, l'any 1933, a la tomba de l'arquebisbe tarragoní Bernat d'Olivella (1272-1287), juntament amb un bàcul també d'estany i diverses peces d'indumentària. El sepulcre és en un arcosoli al mur de l'Evangeli de la petita capella de Santa Tecla, que s'alça a l'angle nord-oest del recinte de la catedral de Tarragona.

Es tracta de dues peces de format ample i línies molt senzilles, estructuralment semblants a les localitzades a la tomba de sant Bernat Calbó a Vic. El calze té una copa igualment baixa, una canya vertical ben definida i un nus molt aixafat. La base és molt plana i d'un diàmetre similar al de la copa, però es conserva molt erosionada. La patena repeteix la forma del plat pla, de diàmetre clarament superior al del calze i amb la vora lleugerament elevada per un ressalt. Té gravada, al centre, una creu de forma patada, i el perímetre de la superfície central va també ressaltat per una senzilla sanefa en zig-zag.

Bibliografia: GRÀCIA 1984-1985, p. 325-329, 336; GRÀCIA 1986b p. 94-95; LÓPEZ VILAR 1999, p. 156; MARTÍNEZ SUBÍAS 1992b, p. 82; MARTÍNEZ SUBÍAS 2015, p. 523; RAMON 1989b, p. 224-225; SERRA I VILARÓ 1960, p. 168.

17, 18.

Calze i patena de Sant Andreu de Llavaneres

Museu Episcopal de Vic (MEV 9710)

Catalunya

Segle XIII

Sant Andreu de Llavaneres (Maresme)

13 x 9'2 cm (calze); 13 cm (diàmetre patena)

Estany, amb decoració gravada

Totes dues peces es van trobar dins d'un sepulcre localitzat l'any 1897 al presbiteri de l'església de Sant Andreu de Llavaneres (l'anomenada "església vella"), un temple gòtic que al segle XVI va substituir un edifici romànic més antic. El sepulcre deuria pertànyer a l'església romànica, i era, de fet, un pedestal romà de marbre reconvertit en sarcòfag. La primera notícia de les peces la dona Fidel Fita, que les creu de plom i n'atribueix la descoberta *al actual é ilustrado párroco D. José María Martín*. Calze i patena van ingressar al Museu Episcopal de Vic l'any 1927.

El calze té la copa relativament estreta, de diàmetre sensiblement inferior al de la base. De línies rectes, va sobre una canya recta en el primer tram, abans del nus, i després amb tendència tronco-cònica fins a esdevenir el peu. El nus és molt aixafat, amb l'equador reforçar per una doble motllura ben remarcada i flanquejada per una línia de perlejat, tant a la part superior com a la inferior. La resta del nus va decorat amb una senzilla sanefa en baix-relleu, a base de línies en zig-zag tancades per a formar nuclis romboïdals (Fita va entendre, erròniament, que es tractava d'una inscripció seriada). De la patena, molt plana i amb l'habitual ressalt lleuger a l'inici de la vora exterior, se'n conserven només un parell de fragments

Bibliografia: CASANOVAS 1986a, p. 231; CLARIANA 1991, p. 17; CLARIANA 1992, p. 496; FITA 1897, p. 239-240; GRÀCIA 1984-1985, p. 325-326, 335-337; GUDIOL 1902, p. 283; GUDIOL 1920, fig. 11; GUDIOL 1931-1933, I, p. 271; SOLÀ I MORETA 1968, p. 26-27.

19.

Copó de la Cerdanya

Museu Nacional d'Art de Catalunya, Barcelona (MNAC 12106)

Llemotges (importació medieval)

1200-1215

Església indeterminada de la Cerdanya

13,1 x 15,2 x 14 cm

Coure repussat, gravat, cisellat i daurat, amb aplicació d'esmalt *champlevé*

Tres inscripcions, anulars, flanquejant els personatges: :A BC DE FG HI KL M (coberta) / :AVE MARIA GRASIA PLENA DOMIN (coberta) / D RC IA ML AO NI NL OI BL CD OI GL (copa)

Josep Maria Folch i Torres afirma haver-lo descobert l'any 1918 en una "petita parròquia" de la Cerdanya de la qual no dona el nom, on encara estava ús per a la guarda dels olis crismals. El mateix any va ser ofert a la Junta de Museus de la Diputació de Barcelona pel marxant Amadeu Sales, personatge amb algunes ombres, home de confiança del bisbe d'Urgell Joan Benlloch. La Junta va adquirir la peça el 23 de novembre per 11.500 pessetes.

Es tracta d'una peça magnífica que segueix la tipologia del copó o cibori de peu baix, però de la qual es conserva només el cos central (manquen el peu troncocònic i algun tipus d'element de coronació). És de forma pràcticament esfèrica, format per dues peces encaixades la unió de les quals va reforçada amb un parell de tancadors, tal vegada no originals. Tota la superfície va en reserva daurada (puntejada de *guilloché* menut en zig-zag) i s'articula mitjançant una retícula estrellada que forma cel·les romboïdals, dins de les quals se situa la decoració elaborada amb esmalt *champlevé*. Hi ha representats divuit personatges de mig cos, que cal identificar amb els apòstols i (en la franja superior) possiblement amb àngels àpters; completen l'ornat una sèrie d'elements de vegetació típicament llemosina, molt regulars i estrictament geometritzats, a base de tiges enrotllades que desemboquen en florons trilobulats. La paleta cromàtica és rica però utilitzada amb sobrietat, amb predomini de blaus (fosc, lapis, turquesa) i apunts més ocasionals de blanc, verd, groc i vermell; destaquen les carnacions rosades de les figures, els traços interns de les quals a base de línies daurades remetent indirectament a la tècnica del *cloisonné*. A l'interior del cibori, al vèrtex de cada una de les peces, hi ha gravat un medalló amb una *Dextera Domini* (a la peça de coberta) i una figura angèlica (a la base). La peça es va restaurar l'any 1995.

Bibliografia: AINAUD 1973, p. 218, 227; AINAUD 1980, p. 128-129; BATLLE 1961a, p. 144; BORONAT 1999, p. 605-606; BRACONS 2000, p. 103; GUIA 1997, p. 153; GUIA 2004, p. 66-67; DURAN-PORTA 2008d, p. 187, 202; DURAN-PORTA, en premsa; ESPLENDOR 2011, p. 228-229; FOLCH I TORRES 1915-1920, p. 774-778; FOLCH I TORRES 1926a, p. 84-86; FOLCH I TORRES 1961, s.p.; GAUTHIER 1972a, p. 290; GAUTHIER 1972b, p. 341; GAUTHIER 1987, p. 224-225; GAUTHIER 1998, p. 396-397; GONZÁLEZ 1994, p. 434; GUARDIA 1992a, p. 160-161; GUIA 1997, p. 153; GUIA 2004, p. 66-67; HILDBURGH 1955, p. 143-144; JUARISTI 1933, p. 214; ORRIOLS 2001b, p. 145-147; SILOS 1973, p. 45; SKUBISZEWSKI 1965, p. 18-19; VERRIÉ, 1955, I, p. 242.

20.

Píxide de Maçanet de Cabrenys

Museu d'Art de Girona (Md'A 140)

Llemotges (importació medieval)

Segona meitat del segle XIII

Sant Martí de Maçanet de Cabrenys (Alt Empordà)

10'5 x 8 cm

Coure repussat, cisellat, daurat, amb aplicació d'esmalt *champlevé*

Va ser localitzada l'any 1964, sembla que a l'interior de l'altar major de l'església de Maçanet, que aleshores s'estava reformant) Va ser exhibida l'exposició d'art sacre de Girona de l'any següent, i després quedà dipositada al Museu Diocesà. Ingressa al Md'A amb les col·leccions d'aquell, el 1979.

Es tracta d'una petita píxide llemosina de la forma habitual, amb cos cilíndric i coberta cònica (ha perdut la creueta superior), que s'obre amb una xarnera per a dipositar-hi a dins la Sagrada Forma. Sobre fons blau, va decorada amb una combinació de grans roleus vegetals acabats amb un floró interior molt ample i de colors vius, i de medallons de perfil igualment vegetal que emmarquen una sèrie d'escuts heràldics de funció estrictament decorativa (un recurs que és habitual en la producció llemosina tardana). Hi ha també petites sanefes gravades sobre les franges deixades en reserva que emmarquen el fons esmaltat.

Bibliografia: CARBONELL 1974-1975, II, p. 33; MARQUÉS 1965, p. 59; MUSEU 1981, p. 36; ORRIOLS 1988d, p. 101-102.

21.

Píxide d'Ars

Museu Nacional d'Art de Catalunya, Barcelona (MNAC 12107)

Llemotges (importació medieval)

Mitjans de segle XIII

Sant Martí d'Ars (Valls de Valira, Alt Urgell)

12,5 x 7,4 cm

Coure repussat, cisellat i daurat, amb aplicació d'esmalt *champlevé*

Provinent de la petita església de Sant Martí d'Ars, aparentment estava en possessió del bisbe Joan Josep Laguarda quan va conèixer-la Josep Pijoan, mentre negociava amb el bisbe la compra de la taula de baldaquí de Tavèrnoles, per part de la Junta de Museus. Va ser comprada per la Junta al mateix temps que el baldaquí, l'any 1906, per 660 pessetes

Peça de forma cilíndrica i coberta cònica, segons les formes llemosines habituals, incloent la creueta superior de coronació (que potser és un afegit posterior) sorgida d'un petit pom i emmarcada per un perfil lobulat. Va decorada amb elements llemosins interpretats d'una manera molt particular, de traços grossers i formes molt rudes però amb esmalt de colors molt brillants i efectius, amb una paleta molt rica que inclou carnacions rodades i camps en blanc, turquesa, groc, vermell i verds, a banda del blau utilitzat per al fons, que és més fosc de l'habitual. L'ornat s'articula a base de grans medallons situats tant al cos com a la coberta, ocupats per figures angèliques molt irregulars, gairebé incomprensibles anatòmicament. Flanquegen els medallons unes tiges de caràcter sinuós però una mica rígides, i els habituals florons en disposició trilobulada, però sempre tancat amb perfils en reserva. Les vores de les dues peces queden també daurades i amb l'acostumada sanefa en un modestíssim puntejat.

Bibliografia: AINAUD 1973, p. 215, 227; DURAN-PORTA 2009d, p. 147; ÈPOCA 1988, p. 96-98; MINGORANCE 1994, p. 426; PIJOAN 1907, p. 800; ARTE ROMÁNICO 2001, p. 72.

22.

Píxide del Museu de Lleida

Museu de Lleida Diocesà i Comarcal (MDL 887)

Llemotges (probable importació medieval)

Segle XIII

Procedent de la diòcesi de Lleida

9'5 x 7 cm

Coure repussat, cisellat i daurat, amb aplicació d'esmalt *champlevé*

Es desconeix l'origen exacte de la peça, que tanmateix es creu procedent d'alguna església de la diòcesi lleidatana. Ja formava part del fons del Museu Diocesà de Lleida quan aquest estava instal·lat a la seva primer seu, l'edifici del Seminari, segons confirma un esment de mossèn Gudiol.

Es tracta d'una píxide llemosina d'estructura habitual, amb cos cilíndric i coberta cònica coronada per una robusta creueta. Els motius ornamentals van sempre en reserva sobre un fons esmaltat de blau. Són sempre tiges que s'enrotllen i acaben amb els habituals florons trilobulats propis de la vegetació llemosina, aquí reforçats gràficament per una mena de nervis traços interns. Tot és senzill i de poca personalitat, però l'execució és força correcta

Bibliografia: GUDIOL 1902, p. 285; MATAS 1989b, p. 214-215; MATAS 1993b, p. 81, ROULIN 1903, p. 201.

23.

Píxide amb peu

Museu Episcopal de Vic (MEV 1330)

Llemotges (probable importació medieval)

Segle XIII

Procedència desconeguda

21'50 cm (alt)

Coure repussat, cisellat i daurat, amb aplicació d'esmalt *champlevé*

No se sap res de la història de la peça abans del seu ingrés al Museu de Vic, dels fons del qual forma part des de la seva fundació l'any 1893. És raonable pensar, però no es pot donar per segur, que provingui d'una església de la diòcesi osonenca.

La peça respon a l'habitual format de les píxides llemosines (cos cilíndric i coberta cònica amb creueta superior) però amb l'afegit d'un gran peu elevat, format per una base circular de diàmetre considerable i una canya estreta i llarga, que eleva notablement la capseta. Es tracta d'un element afegit, com és evident, en certa manera per a dignificar encara més la píxide i resoldre-la a manera de copó. Diria que cal datar la reforma entre finals de segle XIII i principis del XIV, que és la cronologia que sembla correspondre aquest peu elevat, on la decoració és molt senzilla, a base d'un perímetre lobulat. La decoració de la píxide pròpiament dita segueix models llemosins tardans ben coneguts. El fons és esmaltat en blau, i s'estructura per mitjà de marcs semicirculars traçats en color blanc, que delimiten els diversos espais tant del cos com de la coberta. Tots aquests espais van articulats amb decoració vegetal, no gaire lluïda, i en l'interior dels semicercles es dibuixa un gran medalló vermell amb un floró estrellat al centre, en esmalt blanc

Bibliografia: DURAN-PORTA 2014a, p. 536; GUDIOL 1893, p. 161; GUDIOL 1902, p. 286-287; MATAS 1986f, p. 214; ROULIN 1903, p. 201.

24.

Píxide

Museu Episcopal de Vic (MEV 4488)

Llemotges? Catalunya?

Segona meitat del segle XIII

Procedència desconeguda

10 x 6 cm

Coure repussat, cisellat i daurat, amb aplicació d'esmalt *champlevé*

No hi ha informació sobre la peça amb anterioritat a la data d'ingrés al museu, que és l'any 1914. Tampoc no se sap per quina via es fa aquest ingrés. El dubte de si es tracta d'una obra de producció llemosina o d'una imitació local, molt tardana, permet incorporar-la a la catalogació present, per la possibilitat que, d'una o altra manera, hagués estat a Catalunya en època medieval. Hipòtesi que cal prendre amb enormes reserves, tenint en compte les múltiples possibilitats de trànsit de l'obra llemosina dins el marcat d'antiquaris del tombant del segle XX.

Peça de format estàndard, amb cos cilíndric i coberta cònica coronada per creu. Va decorada amb elements vegetals a la manera llemosina molt estilitzats i força maldestres, formant els roleus habituals amb el floró interior, sobre d'una superfície fons plantejat alternativament amb color blau i verd clar (una mena de turquesa apagat). La disposició cromàtica de l'esmalt és discreta però amb intenció decorativa, buscant el contrast entre el fons blau o verd i un element puntual, el pètal central del floró, del color oposat. Aquest tipus de combinació és com a mínim inusual en les píxides llemosines que coneixem.

Bibliografia: MATAS 1986e, p. 212.

25.

Píxide

Museu Episcopal de Vic (MEV 7260)

Catalunya?

Segona meitat de segle XIII

Procedència desconeguda

6'7 x 5'8 cm

Coure amb decoració gravada i daurat

No hi ha informació sobre la peça abans del seu ingrés al museu, esdevingut l'any 1922.

Es tracta d'una píxide de petites dimensions amb estructura similar a les llemosines, de cos cilíndric i coberta cònica, que queda una mica rebaixada respecte del què és habitual; la creueta superior s'ha perdut. Va decorada únicament amb una sanefa de motius vegetals extremadament estilitzats, que recorden molt vagament les tiges en forma de roleus de l'obra de Llemotges, producció dins de la qual de cap manera pot situar-se la peça.

Bibliografia: VIGUÉ 1986g, p. 214.

26.

Píxide

Museu Episcopal de Vic (MEV 7261),

Catalunya?

Segona meitat de segle XIII

Procedència desconeguda

7'5 cm x 6'5 cm

Coure amb decoració gravada i daurat

No hi ha informació sobre la peça abans del seu ingrés al museu, esdevingut, com en el cas anterior (tal vegada de manera conjunta?) l'any 1922.

Píxide de molt petites dimensions, formada per cos cilíndric i coberta cònica (la creueta superior ha desaparegut), unides per dos tancadors proporcionalment grossos. La capa de daurat del coure es manté notablement, i queda tan sols marcada per una sanefa de traços puntejats en forma de zig-zag. Aquesta sanefa ocupa tota l'alçada de la peça cilíndrica i també, quasi, de la coberta, al vèrtex de la qual hi ha només unes línies verticals lleugerament més marcades.

Bibliografia: YLLA-CATALÀ 1986b, p. 215.

27.

Píxide

Museu Episcopal de Vic (MEV 8014)

Catalunya?

Segle XII o XIII

Procedència desconeguda

11'5 x 6 cm

Coure, amb decoració gravada i daurat

Inscripció a l'interior d'un dels medallons del cos: DHEN

No hi ha informació sobre la peça abans del seu ingrés al Museu de Vic, l'any 1927.

La peça està formada per un cos cilíndric més llarg que el normal, i per una coberta cònica aplanada, que corona una creueta que neix d'un petit pom esfèric. La decoració va tota gravada i és extraordinàriament original. El cilindre va decorat amb quatre grans medallons (amb els perfils formats per una sanefa de petits motius de forma esglaonada), flanquejats per motius vegetals senzills però ben executats. Dins de cada medalló hi ha un motiu diferent: una creu grega amb una triple terminació perlada als extrems; un Agnus Dei, un hexagrama o estrella de sis punts amb afloracions als angles i un bonic floró interior; i finalment la inscripció DHEN que la historiografia interpreta com a *Domine Ihesu*, coronada per una creu de doble travesser, l'inferior molt llarg i en forma de jou. A la coberta hi ha dos altres medallons un xic més petits, flanquejats també per elements vegetals. A l'interior s'hi disposa una creu altra vegada amb el travesser en forma de jou, sota de les convexitats del qual se situen una alfa i una omega. L'origen de tota aquesta particular simbologia no ha estat estudiat encara, ni tampoc el seu significat concret, que en termes generals cal entendre lògicament en un context eucarístic.

Bibliografia: YLLA-CATALÀ 1986a, p. 214-215.

28.

Creu de Riells

Museu Diocesà de Barcelona (MDB 100)

Catalunya

Segona meitat del segle XII

Antic monestir de Sant Miquel del Fai (Vallès Occidental)

84 x 54 cm

Làmines de plata repussades i cisellades, parcialment daurades, sobre ànima de fusta
Inscripcions a l'anvers: IHSNA/ZARE/NUS/REX/IUD/OR/UM (sobre el Crucificat); al revers:
IOH/ESN; MAR/CHUS; LUCH/AS; MA/THE/US (al costat dels medallons).

És originària del monestir de Sant Miquel del Fai, on l'any 1906 la va veure Jaime Villanueva. Junt amb altres peces del tresor monàstic, va ser duta a la parròquia veïna de Sant Vicenç de Riells, aparentment després de la desamortització del 1835. Va participar en algunes de les primeres exposicions d'art antic fetes a Barcelona (1877, 1913), i l'any 1916 va passar a formar part dels fons del naixent Museu Diocesà de Barcelona, a la seu del qual encara s'exposa ara. Va ser objecte de neteja i consolidació l'any 1985.

La creu de Riells és una peça de grans dimensions, que deuria servir com a creu d'altar, tot i que no pot descartar-se que tingués alhora funció processional. Té una estructura potencada i discoïdal, amb medallons desplecats als quatre braços, abans de les petites potences en forma de trapezi. El braç inferior és una mica més llarg i va seguit per un tram de canya que funciona a manera d'espiga, i que permetia col·locar la creu damunt del corresponent peu o bastó. L'ànima interna és de fusta i sembla original, o almenys antiga. Damunt d'ella es disposa una fina xapa de plata clavada amb petits claus de cabota plana; tot el perfil de la creu, per les dues cares, va reforçat amb una motllura soguejada. El programa decoratiu adopta una iconografia que podem considerar estàndard per a l'època. A l'anvers, el Crucificat (amb inscripció superior) flanquejat per la Verge i sant Joan (als braços, en una curiosa posició horitzontal), un àngel turiferari a l'extrem superior i la figura d'Adam ressuscitat a l'inferior. Al revers, hi ha un Agnus Dei a la creuera que s'acompanya dels quatre símbols del Tetramorf, tots identificats pels corresponents *tituli* (escrits en sentit ascendent). Tant els motius figurats i les inscripcions s'han reforçat amb una capa de daurat, que contrasta amb l'argent platejat de la resta de la creu. La decoració es completava, a l'anvers, per un conjunt important de pedreria encastada que tanmateix s'ha perdut quasi completament (hi havia una desena de peces), excepte un caboixó de cristall de roca de grans dimensions que hi ha a l'extrem superior del pal. Al revers no hi ha caboixons, però la superfície de plata lliure va tota repussada amb motius geomètrics o vegetals (aquests, a base de roleus classicitzants, al pal inferior i al braç dret). La canya o espiga inferior també va recoberta amb plata, amb un motiu estampat a base de creuetes.

Bibliografia: ACTO 1916, p. 47; BATLLE 1961d, p. 202; CAMPRUBÍ 1964, p. 331; CATÁLOGO 1877; p. 30; DALMASES 1985, p. 13-15; DALMASES 1986, p. 95-97; DALMASES 1992c, p. 165; DALMASES & JOSÉ PITARCH 1986, p. 297-298; DURAN-PORTA 2010, p. 84; ESPANYOL & YARZA 2007, p. 162; FIGUEROLA 1997, p. 431; GISPERT 1895, p. 29-30; GUDIOL 1915-1920, p. 274-277; JUNTA DE MUSEOS 1930, p. 22; JUNYENT 1960-1961, II p. 265; MANJARRÉS 1868, p. 21, lám XXII; MONTORBIO 2009, p. 23-24; SAURA 1991, p. 304-305; SPLENDOR VALLÈS 1991, p. 76-77; VERRIÉ 1955-1958, I, p. 245, fig. 232; VILLANUEVA 1803-1851, XIX, p. 15; ZERVOS & SOLDEVILA & GUDIOL 1937, pl. XCVI.

29.

Creu de Montoriol (abans “tríptic del Vallespir”)

Col·lecció particular (Prats de Molló)

Catalunya

Segona meitat del segle XII

Sant Sadurní de Montoriol d'Avall (Montoriol, Rosselló)

32 x 36 cm (fragment en muntatge modern)

Làmines de coure repussades i daurades, remuntades sobre fusta de pi.

Diversos fragments d'aquesta creu es conserven, muntats a manera de tríptic, sobre d'una moderna tauleta de fusta. La peça va ser publicada l'any 1996 per Pere Ponsich, identificada com a tríptic, i s'ha conegut generalment amb els noms de “tríptic de la Passió” o “tríptic del Vallespir”. Segons ha descobert Guillem Dalmau, consta documentalment que el muntatge va ser fet l'any 1904 pel descobridor de la peça, bo i coneixent que les làmines provenien d'una creu processional “grande et belle, toute dorée au mercure” que s'havia fet malbé a l'església de Montoriol. La peça remuntada es va col·locar a la capella del Mas Planas de la Torre, que pertanyia a la família política del descobridor, i actualment continua en possessió dels descendents d'aquest antic propietari.

En la seva forma actual, les làmines de coure repussat (en relleu molt baix) de l'antiga creu formen una estructura de triple fulla simulant un tríptic articulat, però fixades completament a la taula de fusta. Amb els fragments que s'identifiquen, i gràcies a una breu descripció de la creu oferta pel document de 1904, s'ha pogut reconstituir virtualment la peça i incloure en l'estructura cruciforme plantejada tots els fragments coneguts. Es tractaria, així, d'una creu de dimensions notables amb una composició i iconografia força similars a les de la creu de Riells: tipologia potençada o lleugerament patada, amb medallons als extrems dels braços i perfil segurament perlejat. El programa va presidit per Crist crucificat a l'anvers, acompanyat per les imatges de sant Joan i la Verge (amb la mateixa disposició horitzontal que tenen a la creu de Riells), per la figura d'Adam al braç inferior (totes amb inscripció repussada), i potser per una figura d'àngel al superior, que en tot cas no es conserva. Al revers, no es coneix el motiu de la creuera, però als medallons dels braços se situaven els símbols del Tetramorf, dels quals es conserven l'àngel de Mateu (també podria tractar-se de l'àngel de l'anvers) i l'àguila de Joan. Els fragments conservats permeten conèixer també que els braços de la creu anaven decorats amb motius vegetals.

Bibliografia: PONSICH 1996, p. 195-196; CAMPS & CASTIÑEIRAS 2007, p. 294; CASTIÑEIRAS 2008b, p. 21; DALMASES 1985, p. 13-15; DALMAU 2010, p. 114-116; DURAN-PORTA 2009a, p. 46; DURAN-PORTA 2010, p. 84.

30.

Creu de Sant Joan de les Abadesses

Museu Episcopal de Vic (MEV 766)

Llemotges (importació medieval)

Primera dècada del segle XIII

Monestir de Sant Joan de les Abadesses (Ripollès)

44'5 x 29 cm

Coure, a fosa, amb decoració gravada i aplicació d'esmalt champlevé

Dues inscripcions a l'anvers, sobre el Crucificat: +ΑΩ+; ΑΩ+

Si és, com sembla, correcta la identificació de la peça amb una de les dues creus que s'esmenten en l'antic inventari de Sant Joan de les Abadesses de l'any 1217 (*crucis eneas opere lemonitio que deferuntur in processionibus*), es tractaria de l'única peça llemosina conservada de la que es té notícia segura a la Catalunya plenomedieval. Pel què fa a l'època moderna, la creu va formar part del grup de peces del monestir ripollès que van ser a l'Exposició Universal de Barcelona del 1888, grup que després va quedar a Vic, formant part del fons inicial d'obres del Museu Episcopal (1893).

Es tracta d'una creu de qualitat mitjana, característica de la producció llemosina de la primera part del segle XIII. És obra en coure massís i conserva només parcialment el daurat del metall. Té una estructura de creu grega, potençada i lleugeríssimament discoïdal, i compta amb una petita espiga al braç inferior que permetia col·locar-la sobre d'una vara o bastó per a complir funcions processionals. L'anvers és presidit per una notable figura d'aplic. una Majestat nimbada, coronada i vestida amb la característica túnica *manicata*, decorada amb esmalt de color blau. És una figura de rostre harmònic, amb els ulls oberts, sense les perletes de vidre negre que hi hauria en origen. La túnica va ornada amb plecs decoratius, ben elaborats, i disposa de cingol amb nus vertical, que queda en reserva daurada com ho fan també d'altres parts ornamentals del teixit (al coll, les mànigues i la mitja cama). En el subpedani, gravat molt senzillament a la creu, hi ha una curiosa imatge del sol, entre els peus. Quatre altres figures d'aplic completen la iconografia de l'anvers, a les potences: la Verge i sant Joan al travesser, a l'extrem inferior la imatge d'Adam sortint de la tomba (representada només amb línies incises), i al superior una personificació del sol que feia parella amb una de la lluna, que no es conserva. Al revers, la creuera l'ocupa una *Maiestas Domini* sorgida de núvols ondulats, i als braços s'hi disposen els simbòlics evangèlics del Tetramorf (falta l'àngel de Mateu), com és habitual. La qualitat de totes aquestes figures d'aplic és, sorprenentment, molt desigual: les del revers són acceptables, especialment els tres animals conservats, mentre que les de l'anvers (excepte el Crist, que és la millor peça) són molt tosques, a la manera dels aplics de les *chasses de pacotille* llemosines tardanes. Deixant de banda la figuració aplicada, la creu és molt austera i compta només amb alguns motius geomètrics gravats: a l'anvers, successions ritmades de petits rombes i cercles, i al revers cinc figures més grans amb aquestes mateixes formes combinades. El perfil de la creu va sempre ribetat amb dues línies senzilles, una de recta i una en zig-zag.

Bibliografia: BOFARULL Y SANS 1890, p. 128-129; ESPAÑOL 2012, p. 52; ESPANYOL & YARZA 2007, p. 163; ESTEVE 1995-1996, p. 106; GISPert 1895, p. 51-53; GUDIOL 1893, p. 149; PARASSOLS 1866, p. 67-68; THOBY 1953, p. 161; VIGUÉ 1986a, p. 198-199.

31.

Creu de la diòcesi de Solsona

Museu Episcopal de Vic (MEV 1474)

Llemotges (importació medieval)

Primera meitat del segle XIII

Església indeterminada de la diòcesi de Solsona

17 x 9'8 cm

Coure repussat i daurat, amb decoració gravada i aplicació d'esmalt *champlevé*

Inscripció a l'anvers, sobre el Crist, en dues cartel·les: IHS / XPS

No hi ha pràcticament informació sobre la peça abans de 1893, quan forma part del fons inicial d'obres amb què es forma el Museu Episcopal de Vic. La documentació del museu afirma que prové d'una església de la diòcesi de Solsona, sense identificar-la.

Petita creu de coure massís, originàriament daurada i amb el fons de l'anvers completament esmaltat, esmalt del qual queden només alguns rastres a la part superior. És una creu potencada, presidida per un Crucificat deixat en reserva i amb el cap en volum d'aplic, segons un recurs prou habitual en l'esmalteria meridional de la plena Edat Mitjana. Malgrat els problemes de conservació, s'aprecia una figura del Crist ben resolta i una execució tècnica general molt correcta. Al braç superior de la creu, sobre les cartel·les, hi ha representada una *Dextera Domini* en un petit medalló amb el fons esmaltat en verd i groc. Les potences superior i inferior inclouen motius ondulats decorats igualment amb esmalt, que s'ha perdut. Al revers hi ha gravada, a la creurea, una imatge de l'Agnus Dei, sobre un ampli fons de vermiculat que recorre el pal i el travesser de la creu. El museu té la peça atribuïda literalment a "tallers meridionals hispànics", en el què suposo una al·lusió a l'entorn castellano-silense. La hipòtesi és de Teresa Matas, que es basa en una afirmació de Paul Thoby sobre la raresa de les imatges de l'Anyell en les peces llemosines⁷. No estic gens segur que això sol serveixi per a vincular la peça al context castellà o navarrès, dins els quals no hi ha paral·lels estil·lístics clars, però és veritat que tampoc no pot descartar-se completament. De tota manera, em sembla preferible classificar-la com a obra llemosina, tal i com se sol fer amb d'altres creus conservades d'aquesta mateixa tipologia, peces completament metàl·liques de petites dimensions, esmaltades i només amb el cap de Crist en relleu, que anaven destinades a funció processional.

Bibliografia: GUDIOL 1893, p. 153; MATAS 1986a, p. 199-200.

⁷ Hi ha un grup de peces similars, en el qual s'inclouen, per cert, dues creus similars conservades a Barcelona (MNAC i Museu Marés) (THOBY 1953, p. 30).

32.

Creu de Tarragona

Museu Diocesà de Tarragona (D0070)

Renània? Nord de França? (importació medieval)

Primer terç de segle XIII

Catedral de Tarragona

33,5 x 24,7 cm

Coure daurat, amb decoració gravada

Inscripció al braç superior de l'anvers: IHS NAZAR/ENUS REX IU/DEORUM

La creu es conserva avui, degudament exhibida, al Museu Diocesà de Tarragona, com a dipòsit del tresor de la catedral. En la història de la peça cal destacar que va ser objecte de robatori per part Erik el Belga l'any 1980, i recuperada dos anys després.

Creu de braços completament rectes, perfilats amb una motllura plana, que presidia originàriament una imatge d'aplic de Crist crucificat, perduda. La creu es vincula a una canya també de coure daurat sobre ànima de fusta, amb un gran nus esfèric, que és clarament un afegit d'època moderna, connectat de manera molt poc neta. La decoració de la creu és únicament gravada, però els dibuixos són de bona qualitat, elaborats amb un estil clàssic de línies ondulades i suaus, i amb una evident voluntat naturalista; remetent a les formes de l'anomenat estil 1200, en una formulació que sospito en contacte amb el món gòtic de l'Illa de França, però que em costa de determinar amb exactitud. En tot cas, no penso pas que la creu pugui ser importada de Llemotges ni que tingui pas gaire a veure amb la producció llemosina. La figura de Crist desapareguda de l'anvers més aviat havia de tractar-se d'un *corpus* de bronze segons un tipus d'imatge que va tenir una enorme difusió (el nombre de peces conservades n'és elevadíssim) entre els segles XII i XIII, en particular en una àrea nord-europea de context germànic. Aquest aplics anaven en creus de petites dimensions que tot sovint són de braços rectes, com la tarragonina. De fet, hi ha alguns paral·lels tipològics per a l'estructura de la creu bastant interessants⁸, i també en alguns exemplars es repeteix el programa iconogràfic gravat tant de l'anvers (Mare de Déu i sant Joan als flancs, àngel a l'extrem superior) com especialment del revers (*Agnus Dei* a la creuera, acompanyat als braços pels símbols del Tetramorf) de la creu. Aquests paral·lels no funcionen de cap manera en termes estilístics, com tampoc ho fa una creu amb aplic que es conserva al MNAC procedent de la col·lecció Plandiura (n inv. 4555), que en tot cas cal considerar del mateix tipus. En termes generals, les creus amb figures aplicades de bronze incorporen, damunt de la figura de Crist, una cartel·la amb inscripció similar a la de Tarragona, de vegades amb la mateixa substitució de la S per la C en el *Ihesus*, aspecte que sol fer notar la bibliografia dedicada a la peça.

Bibliografia: LÓPEZ VILAR 1999, p. 151, 156; MARTÍNEZ SUBÍAS 1989, p. 218-219; MARTÍNEZ SUBÍAS 1992c, p. 95; SERRA I VILARÓ 1950, p. 184.

⁸ Recollits en el repertori de BLOCH 1992, II, p. 172, 178.

33.

Placa del revers d'una creu

Museu Episcopal de Vic (MEV 5130)

Llemotges (probable importació medieval)

Mitjans o segona meitat del segle XIII

Procedència desconeguda

16 x 10'5 cm

Coure daurat, amb decoració gravada i aplicació d'esmalt *champlevé*

Segons la documentació del Museu, la placa va ser regalada pel bisbe Francesc Muñoz i Izquierdo (1916-1927) a mossèn Gudiol, quan aquest era director del MEV. No hi ha cap informació sobre la procedència anterior de la placa, que tant podria haver aparegut en alguna parròquia diocesana com ser una pertinença o una adquisició personal del bisbe, l'època del qual es caracteritza per un gran augment de les col·leccions del museu, tot i que arriben poques peces de veritable qualitat (BRACONS 1893, p. 184).

La placa prové sens dubte de la creuera del revers d'una creu (a l'anvers hi hauria la figura del Crucificat), cosa que confirmen els quatre forats del perímetre, on se situaven els claus. És de forma romboïdal però amb els perfils laterals lleugerament lobulats i semicirculars, forma que no és pas habitual però que es retroba en algunes altres plaques llemosines. S'hi representa una *Maiestas Domini* de formes grosseres i extremadament tosques, tal i com és visible sobretot en la definició inorgànica del rostre, en què els trets facials es dibuixen amb traços continus d'arrel geomètrica, i on el cap és una simple forma el·líptica, coronada per un nimbe de grans dimensions. L'anatomia és incorrecta, maldestra, i els plecs de la túnica resulten esquemàtics i sense vida. L'aplicació de l'esmalt, en canvi, té una certa personalitat, amb la túnica de color blau lapislàtzuli, les carnacions en blanc apagat i alguns apunts de vermell, verd i groc al nimbe. Tot el fons és deixat en reserva (el daurat s'ha perdut notablement) i trammat en *guilloché*, sobre el qual es disposen una sèrie de formes ornamentals, estrelles o flors inscrites en cercles, i rombes molt senzills de cos completament llis. Al costat del cap de Crist hi ha l'alfa i l'omega retallades i llises sobre el fons reticulat, aparentment penjades d'un traç ample i sinuós que, de fet, no connecta amb res. Una cronologia avançada i un origen local per a la peça, proposats per Gauthier i recollits per a bibliografia posterior, resulten poc satisfactoris. Una datació tardana s'adiu més amb alguns trets destacats de la placa (el perfil lobulat, el fons en *guilloché*), que poden posar-se en contacte, a més, amb cert tipus de producció llemosina tardana, que de tota manera resulta molt menys tosca.

Bibliografia: DURAN-PORTA 2014a, p. 534-535; GAUTHIER 1987, p. 226; MATAS 1986g, p. 201.

34.

Placa de creu amb Crist d'aplic

Museu Episcopal de Vic (MEV 181)

Llemotges (probable importació medieval)

Primer terç de segle XIII

Prové, segons informació molt imprecisa, de l'entorn de la ciutat de Vic

22 x 12 cm

Coure daurat, amb decoració gravada i aplicació d'esmalt *champlevé*

Inscripció, en cartel·la, damunt del Crucificat: IHS

La placa forma part del fons del MEV des dels seus inicis, com revela el número d'inventari i la mateixa documentació del museu, als fons del qual pertany, doncs, des de la inauguració de l'any 1893. En realitat, no hi ha pas informació sobre l'origen de la placa, però en la guia del museu s'afirma que prové de la mateixa ciutat de Vic, no sé exactament en base a quines dades.

La placa correspon molt probablement a la creuera de l'anvers d'una creu llemosina, i no pas a una coberta d'Evangelari com també s'ha proposat ocasionalment. Incorpora una bonica figura del Crucificat, de volum important i d'una gran qualitat d'execució. Crist va coronat i s'inclina lleugerament, amb posat greu; vesteix un *perizonium* lligat amb un nus al costat esquerre, i mostra una formulació anatòmica acuradíssima al tors, així com unes proporcions excel·lents. El *perizonium* no sembla que anés esmaltat, com és habitual, de manera que tota la figura és en reserva daurada, amb l'única excepció dels ulls oberts, ressaltats amb dues perletes de vidre negre. Pot comparar-se amb algunes de les millors figures d'aplic llemosines conservades, per exemple amb una del Louvre que incorpora esmalt i pedreria però el rostre de la qual és indiscutiblement pròxim⁹, o amb una del *Musée de l'Evêché* de Llemotges que té una definició corporal molt similar, si bé inclina una mica més el cap, i que és també tota en reserva, si bé decora el *perizonium* –i la corona– amb perletes turquesa (núm. inv. 274). La placa posterior és també francament similar a la d'aquesta última peça del museu de Llemotges, tant que caldria vincular-les molt probablement a un mateix taller. El fons és esmaltat en el blau característic, que queda completament emmarcat per una línia de perfil en blanc i turquesa. Hi ha, pertot, abundants motius ornamentals florejats o circulars, amb les combinacions tonals habituals en l'obra llemosina (grocs i verds, blancs i blaus), i el nimbe de Crist porta la creu migpartida en vermell i groc, cosa que no resulta tan habitual (però es repeteix a la placa del museu de Llemotges). A la part posterior hi ha un gravat un signe en forma de creu.

Bibliografia: DALMASES 2003c, p. 285; DURAN-PORTA 2014a, p. 535; GUDIOL 1902, p. 292; GUDIOL 1915-1920, p. 283-284.

⁹ GABORIT 2005, p. 128-129.

35.

Placa de creu

Museu Episcopal de Vic (MEV 4683)

Llemotges (importació medieval)

Segle XIII

Sant Cristòfol de Tavertet (Osona)

23'5 x 13'8 cm

Coure daurat, amb decoració gravada i aplicació d'esmalt *champlevé*

Inscripció, en cartel·la, al braç superior de la creu: IHS

Forma part del fons del MEV des dels inicis del museu, arribada des de la parròquia diocesana de Tavertet. La figura d'aplic que la presidia ja havia desaparegut quan la placa va arribar al museu, del fons del qual forma part des dels inicis (1893).

Es tracta d'una típica placa de la creuera de l'anvers d'una creu llemosina, discoïdal i esmaltada en tota la superfície excepte en la part central, que queda en reserva (i deuria anar sense daurat) perquè s'hi col·locava, a sobre, la imatge del Crucificat. L'ombra de l'aplic permet intuir una figura estilitzada i prima, amb els braços lleugerament arquejats i els peus clavats amb dos claus sobre d'un subpedani rectangular, molt senzill; la creu del nimbe és patada i elaborada a base d'incisió, sense esmalt. Sobre la superfície esmaltada hi ha els habituals motius ornamentals de l'obra de Llemotges del segle XIII, en elaboració més aviat austera, circulars o romboïdals.

Bibliografia: (inèdita)

36.

Placa de creu

Museu Diocesà de Tarragona (MDT 4011)

Llemotges (importació medieval)

Segle XIII

Catedral de Tarragona

20,6 x 12,1 cm

Coure daurat, amb decoració gravada i aplicació d'esmalt *champlevé*

Inscripció, en cartel·la, al braç superior de la creu: IHS

Placa de l'anvers d'una creu llemosina, similar a la conservada a Vic, també sense la figura d'aplic del crucificat i amb restes d'esmalt molt escasses, només a la creuera discoïdal. És una peça característica de la producció seriada de Llemotges a partir del segon quart del segle XIII, amb el fons esmaltat blau lapislàtzuli i ornat amb nombrosos motius circulars i romboïdals, amb les combinacions cromàtiques habituals de l'obra llemosina. L'abundància de forats, en disposició estranya, impliquen molt probablement una reutilització forçada de la peça en circumstàncies que desconeixem.

Bibliografia: MARTÍNEZ SUBÍAS 1992d, p. 94; MARTÍNEZ SUBÍAS 2015, p. 525-526.

37.

Creu de doble travesser de Besora

Museu Episcopal de Vic (MEV 4007)

Catalunya?

Segle XIII

Prové de la població de Besora (Solsonès), potser de l'església de Sant Sadurní

12'2 x 4'7 cm

Coure daurat, amb decoració gravada

Ingressa al MEV l'any 1907, adquirida per 15 pessetes. La fitxa del museu afirma que prové de Besora, i també que “sembla d'origen oriental, potser de Palestina”, idea que evidentment deriva del format patriarcal, però que no sembla tenir altres arguments darrera. La producció de creus de doble travesser és relativament habitual a l'Europa del segle XIII (el món llemosí en proporciona algunes), el què permet pensar més aviat en un producte local, o en una importació però d'origen europeu; el tipus de potences trilobulades apunta en aquesta mateixa direcció.

Es tracta d'una creu patriarcal amb els braços potenciats en forma lleugerament trilobulada. L'anvers té una petita concavitat cruciforme per al *lignum crucis* a la creuera del primer travesser, i va decorat amb dues creus gravades de tipus *paté*, una ombrejant la dita concavitat i l'altra a la creuera del travesser superior; en tots dos casos, un xic més enllà dels seus extrems, es disposen una mena de franges o cartel·les llises que les emmarquen. Al braç inferior hi ha, encara, un floró inscrit en un marc quadrangular. El revers es decora amb una combinació de formes geomètriques senzilles, amb dos quadrats a les respectives creueres i una mena de bordura de motius triangulars resseguint el perímetre de la creu. Aquests motius són llisos i anaven tal vegada sense daurar, mentre que el fons de la creu és, en les dues cares, tramat en un lleuger *guilloché* i certament sobredaurat. A l'extrem superior del pal hi ha un forat que permet pensar que la creu es va utilitzar en algun moment penjada, potser a manera de pectoral. Diria, però, que aquesta perforació és feta *a posteriori*, tal i com revela la rebava irregular perceptible a l'anvers, i el fet de trencar lleugerament l'esquema de la decoració superficial en totes dues cares.

Bibliografia: GUDIOL 1915-1920, p. 286-287; ESPAÑOL 2015, p. 55.

38.

Crist d'aplic d'Uldecona

Ajuntament d'Uldecona (núm. inv. 1918-1)

Llemotges (importació medieval)

Segle XIII

Castell d'Uldecona (Montsià)

22 x 11 cm

Coure daurat, amb decoració gravada i aplicació d'esmalt *champlevé*.

Es va localitzar l'any 1999 en una intervenció arqueològica al castell hospitaler d'Uldecona, a la zona de l'antic baluard andalusí del sector sud-oriental de la fortalesa. Al seu costat hi havia restes de làmines de coure que s'han considerat procedents de la creu a la qual anava vinculada la figura. Aquesta creu deuria formar part dels *ornamenta* de la capella del castell, ben documentada però no confirmada arqueològicament. Restaurat l'any 2001.

Figura de Crist d'aplic, sens dubte procedent d'una creu llemosina. La historiografia esmenta sempre una figura de bronze o d'un "aliatge de coure i bronze", però és preferible i més ajustat als estàndards llemosins considerar-la de coure, tot assumint que la presència d'estany pugui ser percentualment significativa (tot i que diria que no s'ha fet estudi químic del material), com d'altra banda és freqüent en el coure de l'orfebreria medieval. Malgrat una restauració molt acurada i efectiva, l'estat erosionat i fragmentari de la figura (a la que manca tot un braç) en dificulta l'anàlisi. Es tracta d'un *corpus* ben proporcionat, de qualitat mitjana, amb corona de creu frontal i rostre aparentment greu, amb perletes negres a les conques oculars. El cos prim i estilitzat contrasta amb un sòlid *perizonium* de nus central, tot esmaltat (excepte la part del cingol, que queda en reserva), que deixa veure els genolls i cau pesadament per la part de darrera. La figura conclou en un *subpedaneum* inferior trapezoïdal, on es marquen senzillament els peus, sense volum. Als petits fragments de coure trobats al costat de l'aplic s'hi entreveuen motius florals estampats i restes del possible perlejat que deuria perfilar la creu (que, tanmateix, no fa l'efecte de ser llemosina).

Bibliografia: FIBLA *et alt.* 2000, p. 205-224; FORCADELL 2001, p. 107, 109; FORCADELL & FIBLA 2004; JORBA 2002, p. 10; JORBA 2004, p. 252-253.

39.

'Sant Crist trobat' de Tàrrega

Església de Sant Antoni, Tàrrega

Llemotges (importació medieval)

Segle XIII

Sant Antoni de Tàrrega (Urgell)

29 x 23 cm

Coure daurat, amb decoració gravada, aplicació d'esmalt *champlevé* i de pedreria (no original)

Consta documentalment que la peça es va localitzar a l'església de Sant Antoni de Tàrrega l'any 1650. Sembla que era enterrada sota la capella de sant Erasme, situada als peus del temple, en una petita cavitat tapada amb una llosa. Des de la descoberta, la imatge gaudeix de gran devoció popular a la ciutat. Es conserva clavada en una creu moderna (col·locada el 1936) a l'altar major de l'església.

Es tracta d'una figura de grans dimensions respecte del què és habitual en els *corpus* llemosins, coronada i vestida amb *perizonium* irregular, curt de davant fins a deixar veure els genolls, molt llarg per la part de darrera. La figura és de perfil estilitzat, amb el cap inclinat cap a l'esquerra, l'anatomia del tors definida amb cert volum i l'habitual curvatura corporal en zig-zag, característica d'una sèrie d'aplics llemosins d'època relativament avançada. El rostre és de faccions molt suaus i poc expressiu, amb el cabell i la barba definits amb un puntejat molt fi. Els ulls van reforçats amb perles de vidre negre, que juntament amb l'esmalt blau del *perizonium* són les aportacions cromàtiques originals. Després, tant a la corona com al cinturó i el vorell central del *perizonium* hi ha caboixons encastats de vidres de diferents colors, que no són de cap manera originals i que deuen afegir-se després de retrobar-se la peça, al segle XVII o més endavant (segons Sarret, dos dels de la corona són reposats al segle XX). La creu que sustenta la imatge és moderna, així com els claus de cabota piramidal que claven el Crist; en una fotografia de l'any 1920 la imatge és vinculada a una altra creu aparentment d'època barroca (deu ser del segle XVII), i es clava amb claus de cabota plana i circular.

Bibliografia: GUDIOL 1915-1920, p. 285; NOVENARIO 1760; NICOLAU 1892, p. 5-11; SARRET 1936, p. 8-22

40.

Crist d'aplic de Sant Miquel de Cruïlles

Museu d'Art de Girona (Md'A 10)

Llemotges (importació medieval)

Segle de XIII

Sant Miquel de Cruïlles (Baix Empordà)

9'5 x 7 cm

Coure daurat, amb decoració gravada i aplicació d'esmalt *champlevé*

La figura va ser localitzada l'any 1930 per Joan Sutrà Viñas al monestir de Sant Miquel de Cruïlles, durant el procés de restauració del retaule gòtic que presidia antigament el temple, entre les runes antigues que hi havia sota el paviment de l'absis central. Sutrà va donar-la al canonge Josep Morera, que la incorporà als fons del Museu Diocesà de Girona, precedent de l'actual Museu d'Art.

Es tracta d'un petit aplic llemosí reinstal·lat en una creu moderna de fusta. De línies estilitzades i un cert caràcter inorgànic, derivat de la poca concreció del coll i de la rigidesa postural, d'altra banda freqüents en els *corpus* llemosins més tardans i serialitzats, com és el cas. Va coronat i inclina lleugerament el cap, de faccions aprimades i no gaire ben resoltes; cabells i barba es decoren amb un puntejat, mentre que l'anatomia del tors és estereotipada i destaquen les mans per les seves exagerades proporcions. El *perizonium* és molt esquemàtic, deixa veure els genolls i cau pesadament als laterals; els plecs són estrictament verticals, molt rígids i de traç gruixut, sense gens de vida. Va decorat amb esmalt de color blau, amb cingol i faixa central blanques. Cames i peus són pràcticament només esbossats, si bé evidencien una certa erosió, que els fa perdre presència.

Bibliografia: Museu 1981, p. 35; ORRIOLS 1988a, p. 102; SUTRÀ 1959, p. 127-128.

41.

Crist d'aplic de Centenys

Museu Arqueològic de Banyoles

Llemotges (importació medieval)

Segle de XIII

Centenys (Esponellà)

Coure daurat, amb decoració gravada i aplicació d'esmalt *champlevé*

17'5 x 13

La fitxa del Museu recull com a procedència “la porta del ferrer de Centenys”, afirmació vaga que potser implica que la figura s’havia reutilitzat com a ornament d’una porta moderna. En tot cas, prové amb tota seguretat del poble de Centenys, i molt possiblement hauria format part dels antics ornaments de la seva església parroquial, dedicada a Sant Iscle i a Santa Victòria. Va ingressar l’any 1969 al Museu Arqueològic de Banyoles, on es conserva clavat (amb quatre claus moderns, diria que de ferro) sobre d’una creu de fusta moderna.

Figura d’aplic senzilla però de bona qualitat, ben proporcionada, a la que falten les dues mans. Va tocada per una corona grossa de tres merlets, (és una peça part, soldada), que se situa damunt del cap lleugerament inclinat cap a la dreta com és habitual. Les faccions són resoltes amb correcció, si bé estan erosionades; els ulls es reforcen amb les corresponents perletes de vidre negre, i a la barba i cabells hi ha un lleugeríssim puntejat, conservat amb prou feines. L’anatomia està traçada també de manera molt correcta, amb el cos en torsió lleugera, les cames rectes i els peus en baix relleu sobre d’un subpedani trapezoïdal que sembla rebaixat, però on no hi ha rastres d’esmalt. El *perizonium* és pesat, deixa veure els genolls i cau sòlidament per darrera. S’hi tracen en reserva una sèrie de plecs en diagonal sobre la base esmaltada en blau lapislàtzuli; el cinyell, que cau per la part central i queda en forma de T, va decorat en canvi amb esmalt turquesa. L’estat de conservació és notablement bo, tant pel què fa a l’esmalt com al daurat del coure, del qual hi ha restes importants i visibles especialment al tors i a les cames. Tanmateix la figura és bruta i molt ennegrida i reclama imperiosament una neteja, que en milloraria substancialment l’aspecte.

Bibliografia: NOGUERA 1984-1985, p. 96-98.

42.

Crist de Moror

Museu Nacional d'Art de Catalunya, Barcelona (MNAC 12095)

Imperi? Nord d'Itàlia? (importació medieval)

Segle XII (segona meitat?)

Sant Miquel de Moror (Sant Esteve de la Sarga, Pallars Jussà)

19'4 x 19 cm

Bronze daurat, amb decoració gravada

Segons informació proporcionada per Folch i Torres, la peça prové de la petita església de Sant Miquel de Moror, que era dependència de la veïna canònica castral de Santa Maria de Mur, estretament vinculada a la família comtal pallaresa; és raonable pensar que el Crist, que deuria presidir una petita creu processional, hagués format part, doncs, del tresor d'aquella canònica. L'any 1919 va ser ofert directament pel rector de l'església ja parroquial de Mur, Josep Farràs, a la Junta de Museus de Barcelona, que va adquirir-la l'any següent per 1500 pessetes.

Obra de primeríssima qualitat, que cal situar indiscutiblement entre les millors figuretes de bronze d'època romànica que es conserven –en gran nombre– a tot Europa, entre les quals tanmateix no té cap paral·lel especialment directe. Difícilment es pot considerar obra local catalana, malgrat que sovint se l'ha volgut relacionar estilísticament amb la producció en talla, que hi ofereix certament alguna similitud ocasional, però no prou significativa. Conserva bé el daurat i ofereix una presentació anatòmica d'una extraordinària correcció, amb el tors definit de manera senzilla però naturalista i una concreció brillantíssima del rostre de Crist, que és amb els ulls oberts (amb l'iris definit amb incisió circular) i no porta corona. Els cabells van pentinats amb ratlla al mig i cauen sobre les espatlles en blens, i barba i bigoti es resolten amb extraordinària precisió. Un nas ample i les galtes prominents acaben de conformar el conjunt, que mostra una expressió serena i plàcida. El cos és allargat i molt fi, gairebé cilíndric, mentre que els braços tenen una certa potència, reforçada per l'articulació; les dues mans s'han perdut. El *perizonium* revela novament la capacitat extraordinària de l'artífex. És una obra mestra de la traducció sintètica dels plecs naturals, amb nus al centre de la cintura i un desplegament triangular cap al lateral, resolt amb gran bellesa; la vora inferior, decorada amb una petita sanefa, va retallada en un plec central en forma de Y. Tot i haver perdut els peus, la postura de les cames permet assegurar que anaven clavats amb dos claus a la creu posterior, de la qual no es té cap notícia.

Bibliografia: AINAUD 1973, p. 209, 214; AINAUD 1980, p. 126-127; ARTE ROMÀNICO 2001, p. 68; BATLLE 1961b, p. 142; ESPLENDOR 2011, p. 216-217; DURAN-PORTA 2008d, p. 198-199; FOLCH I TORRES 1926a, p. 88; ENTORN 1989, p. 77; ÈPOCA 1988, p. 68; GUIA-CATÁLOGO 1930, p. 31; SAURA 1993, p. 455-456; SAURA 1994b, p. 413.

43.

Crist de bronze de la Cerdanya

Museu Nacional d'Art de Catalunya, Barcelona (MNAC 4553)

Imperi germànic? (importació medieval)

Segle XII

Prové aparentment (sense confirmació documental) de la Cerdanya

22 x 21'5 x 3'7 cm.

Bronze daurat, amb decoració gravada

La peça formava part de la col·lecció de Lluís Plandiura, que va ser adquirida pel MNAC l'any 1932. La documentació del museu afirma molt vagament que el Crist prové de la Cerdanya, però la informació sobre l'origen geogràfic resulta excepcional en el context dels metalls arribats de la col·lecció Plandiura, i de fet no es pot considerar contrastada.

Crist d'aplic de bronze, certament de bona qualitat però ni de bon tros a l'alçada del Crist de Moror. Destaca per la desproporcionada potència volumètrica del cap i dels braços, que contrasta amb una definició molt més estreta i fina de la part inferior del cos. El cap és allargat, amb els ulls en un volum estranyament excessiu, i la resta de faccions moderades, especialment la barba, que és molt curta. Els cabells cauen per darrera les espatlles però sobresurten molt poc del cap, tot proporcionant una aparença bastant singular. L'anatomia corporal es resol també amb un cert excés energia, de manera que pit i costelles queden fortament solcats, i l'abdomen sobresurt damunt del nus del *perizonium*. La tela es resol amb plecs acanalats que acaben en forma triangular, mentre que els peus descansen en un petit subpedani de forma trapezoidal.

Bibliografia: AINAUD, 1973, p. 227, BATLLE 1961c, p. 142; ESPLENDOR 2011, p. 219-220; SAURA 1994a, p. 413-414.

44.

Candeler de Monistrol

Museu Episcopal de Vic (MEV 4213)

Catalunya

Segle XIII

Prové de Monistrol de Montserrat (Bages) o de Monistrol de Calders (Moianès)

9'3 cm (alt)

Bronze o coure

Ingressa al Museu l'any 1911, comprat per 15 pessetes. La documentació del museu l'afirma provinent de Monistrol, sense especificar de quina de les dues poblacions amb aquest nom que hi ha a la diòcesi de Vic es tracta.

És un petit canelobre format per una base hemisfèrica sostinguda sobre tres peus, una canya cilíndrica amb un nus a la part inferior, a tocar de la base, i un platet a la part superior per a recollir la cera de la candela, que se sosté clavada a l'espiga superior. No hi ha cap tipus de decoració a banda de dues motlures anulars situades just a damunt del nus i a sota del platet per la cera.

Bibliografia: (inèdita)

45.

Candeler

Museu Episcopal de Vic (MEV 4200)

Catalunya

Segle XIII

Procedència desconeguda (Catalunya)

9 x 7 cm

Coure daurat amb decoració gravada

Va ser adquirit pel museu, per compra (75 ptes), l'any 1911.

Canelobre sostingut sobre tres peus desplegats cap enfora, format per una estructura vagament hemisfèrica sobre la qual s'aplica directament el platet que fa de receptacle per la cera. Tota la superfície de la peça està gravada amb elements ornamentals de tipus més o menys vegetal; la vora externa del cos principal va recorreguda per una sanefa de tiges enrotllades, mentre que a la part central es dibuixen unes tiges enrotllades en espiral i acabades en un floró molt estilitzat. Els esquemes decoratius no remetent a les fórmules difoses pels tallers llemosins.

Bibliografia: (inèdita)

46.

Naveta de Besalú

Museu Nacional d'Art de Catalunya, Barcelona (MNAC 12093)

Llemotges (importació medieval)

Segle XIII

Església indeterminada de Besalú o el seu entorn

4 x 14'8 x 8'6 cm

Coure daurat, amb decoració gravada, aplicació d'esmalt *champlevé*, medallons de coure calats i caboixons de vidre encastats.

Comprada per la Junta de Museus l'any 1906 al marxant Celestí Dupont. L'any 1961 se li atribuï erròniament l'origen a Sant Martí d'Ars, confusió llargament repetida per la historiografia fins que la vam esmenar l'any 2009. Josep Pijoan havia publicat ja l'any 1907 que provenia de l'entorn de Besalú, informació que recentment s'ha confirmat que va proporcionar el mateix Celestí Dupont, en la carta d'oferiment de la peça a la Junta de Museus¹⁰.

Es tracta d'una naveta per a la guarda i transport d'encens, característica de la producció llemosina i d'especial interès per la diversitat de recursos decoratius que s'hi ha utilitzat. Té la forma habitual de quilla de vaixell, amb la coberta partida en dos sectors un dels quals s'obre mitjançant xarnera per al dipòsit dels grans d'encens a l'interior. La coberta va decorada amb esmalt de color blau, sobre el qual s'articula en reserva una vegetació típicament llemosina, no gaire llúida. Hi ha també sis grans caboixons de vidre de color verd encastats amb marcs ovalats, i dos petits medallons calats al centre de cada sector, decorats amb una bonica figura de drac o rèptil cargolat sobre sí mateix, motiu que és propi també de la *marginàlia* de l'obra de Llemotges però poc habitual en les navetes.

Bibliografia: BATLLE 1961e, p. 165; BELTRÁN 2014, p. 152, 307, 340; BORONAT 1999, p. 218; GIRONA 1985, p. 148; DURAN-PORTA 2009d, p. 143-149; FOLCH 1994, p. 429-430; GUARDIA 1992d, p. 195; ESPLENDOR 2011, p. 250-251; ORRIOLS 2001c, p. 158-159; PIJOAN 1907, p. 800.

¹⁰ BELTRÁN 2014, p. 340.

47.

Canadelles de l'abat Desbac

Museu Episcopal de Vic (MEV 870-871)

Catalunya

Segle XIII

Santa Maria de Ripoll

10'8 cm (a) / 10'2 cm (b)

Estany, amb decoració en baix relleu

Localitzades a la sepultura de l'abat del monestir de Ripoll Bernat Desbac, mort el 1280 i enterrat a l'església abacial. Formen part del fons inicial de peces del Museu de Vic, inaugurat el 1893.

Canadelles litúrgiques conservades fragmentàriament, amb el metall notablement erosionat per corrosió. De l'observació de totes dues es dedueix l'estructura original a manera de setrill, formada per un cos de base més o menys esfèrica que s'estreny en pujar cap amunt per a formar el coll de l'ampolleta, i acaba en un broc amb vores desplegadas cap enfora; es completa per una llarga canya lateral, corba, per a l'abocament del líquid, i per una nansa posterior que uneix la base amb el coll. La decoració es redueix a un parell de motlures amples a la zona del cos, entre les quals sembla que es definien una sèrie de gallons verticals, pràcticament desapareguts.

Bibliografia: GRÀCIA 1984-1985, p. 345-346; GRÀCIA 1986d, p. 231-232; GRÀCIA 1987, p. 274; GUDIOL 1893, p. 173-174.

48.

Canadella de Sant Quintí d'en Bas

Museu Comarcal de la Garrotxa (núm. inv. 1721)

Llemotges (importació medieval)

Segle XIII

Sant Quintí d'en Bas (la Garrotxa)

ca. 16 x 11 cm

Coure daurat, amb decoració gravada i aplicació d'esmalt *champlevé*

Localitzada a finals del segle XIX, era enterrada prop de l'església de Sant Quintí, a la vall d'en Bas. Ingressa al Museu-Biblioteca d'Olot (precedent de l'actual Museu Comarcal) l'any 1905, aparentment donada pel notari Nonet Escubós, promotor inicial del museu i alcalde de la ciutat. L'any 1980 va ser robada, junt amb nombroses altres peces del museu, probablement per Erik el Belga. Es va recuperar a Alemanya el 1983, i després de ser exposada al Museo Arqueológico Nacional de Madrid, en una exhibició d'obra robada i recuperada, va tornar al museu olotí.

Canadella llemosina conservada en sis fragments i sense la que hi feia parella (tots els fragments actuals corresponen a una sola peça). Té forma de petit setrill, amb el cos estret i allargat, nansa posterior i base circular (el broc s'ha perdut). Només un parell de les peces conserven restes del daurat del coure, i tampoc no queda pràcticament esmalt, excepte per algunes traces de color blanc a la tapadora i per alguns punts dispersos de pasta de color gris, o potser blava, que caldria analitzar per confirmar que es tracta realment d'esmalt (i no corrosió). En tot cas, la canadella anava efectivament decorada amb esmalts a la manera llemosina, aplicats bàsicament a la decoració del fons. Queda en reserva l'habitual trama d'ornamentació vegetal, sobre la qual es disposen dos grans medallons amb una esvelta figura angèlica a l'interior, representada de mig cos i sorgint de núvols ondulats.

Bibliografia: ALCALDE 1983; BARGALLÓ 1990, p. 413; BATLLE 1961f, p. 439; GUDIOL 1931-1933, I, p. 275. MURLA 1980, p. 7; RETROBADA 1982, p. 28; SOLÀ COLOMER 2006, p. 222-223.

49.

Crismera de Sant Pere de Rodes

Museu d'Art de Girona (Md'A 18)

Origen desconegut. Catalunya (?)

Segle X (?)

Sant Pere de Rodes

7 x 2'7 cm

Plata amb decoració repussada.

Localitzada a Sant Pere de Rodes el 1810, junt amb la resta de peces amagades al reconditori del presbiteri de l'església. Després de conservar-les un dels seus descobridors, des del 1850 va ser a l'església de la Selva de Mar. Ingressa al Museu Diocesà de Girona, precedent de l'actual Museu d'Art, l'any 1936.

Es tracta d'un petit flascó cilíndric, decorat amb una mena de tiges vagament vegetals que acaben en elements llisos de forma triangular, cobert per una coberta cònica articulada en sectors radials a base de línies de perlejat. La funció de crismera és només una suposició, ja que quan va ser trobat funcionava com a lipsanoteca. És probable que es tracti d'un recipient per a contenir perfums o materials cosmètics, tot i que la manca de paral·lels en dificulta enormement l'anàlisi.

Bibliografia: ABRIL 1988b, p. 98; ABRIL 1990b, p. 734; ALMEDA 1874, p. 730; CATALUNYA 1999, p. 388; FONT 1952, p. 65-66; GUDIOL 1917, p. 104; LORÉS 2002, p. 177-179; MARQUÉS 1955, p. 46-47; MUSEU 1981, p. 19; PLA CARGOL 1949, p. 326 i 329; VIDAL 1997, p. 89-94; 257; VIDAL 1999, p. 257.

50.

Altar portàtil de Sant Pere de Rodes

Museu d'Art de Girona (Md'A 20)

Catalunya (?)

Segona meitat del segle X

Sant Pere de Rodes

23 x 14 x 2 cm

Plata repussada i parcialment daurada, i pedra de pissarra, sobre ànima de fusta.

Inscripcions a les dues cares de l'altar: [H]IC VIRTUS TONANTIS EXAVDIT PIE ORANTEN. MERITA S[AN][C][T]O[R]U[M] POSSVNT ADIVVARI ORANTEM (anvers); IH NS/EG LT (revers, al medalló central); IOSVE ET ELIMEVRGA / FIERI IUSSERVNT (revers, als laterals).

Localitzat a Sant Pere de Rodes el 1810 junt amb les altres peces del petit tresor amagat en un reconditori al presbiteri de l'església monàstica. Va estar en possessió d'un dels seus descobridors fins al 1850, i des d'aleshores es va conservar a l'església de la Selva de Mar. Ingressa al Museu Diocesà de Girona (actual Md'A) el 1936.

Altar de petites dimensions, format a base de làmines de plata amb decoració repussada clavades a una ànima de fusta, i amb una pedra de pissarra a l'anvers en funció d'ara. La decoració figurativa presenta un programa complex especialment a l'anvers, envoltant el bloc de pissarra, amb quatre imatges de Crist imberbe (tres de mig cos, una de cos sencer), dues de les quals (les dels costats curts) flanquejades respectivament per dues figures d'àngels. El revers va presidit per un medalló central amb la imatge identificada de Joan Evangelista, i una sèrie de motius vegetals desplegats en un gran marc rectangular i en sis línies en disposició radial des de la imatge central.

Bibliografia: ABRIL 1988a, p. 98-101; ABRIL 1990a, p. 731-734; ALAVEDRA 1979, p. 127-130; ALMEDA 1874, p. 730 i 735; BADIA I HOMS 1991-1992, s.p.; BANGO GARCÍA 2000, p. 122; BARRAL 1986, p. 92; BARRAL 1981, p. 140-141; BARRAL 1989, p. 128-129; BARRAL 1992, p. 48-49; DALMASES & JOSÉ PITARCH 1986, p. 55-58; FRIIS ALSINGER 2014, p. 272-280; GUDIOL 1917, p. 101-102; LORÉS 2002, p. 160-167; MARQUÉS 1955, p. 47; MUSEU 1981, p. 18; NOGUERA 1986, p. 51-52; PLA CARGOL 1949, p. 326, 329; SUBÍAS 1966, p. 334-337; VIDAL, 1997, p. 31-59; VIDAL 1999, p. 255-258.

51.

Cofre de sant Valeri

Tresor de la catedral de Roda d'Isàvena

Conques (importació medieval)

ca. 1115-1130

catedral de Sant Vicenç de Roda d'Isàvena (Osca)

33'5 x 2961 cm

Plaques de coure daurat amb aplicació d'esmalt champlevé, i ferratges de coure daurat, sobre cofre de fusta folrat amb vellut modern.

S'ha conservat sempre a la catedral de Roda. L'any 1979 Erik el Belga en va robar tots els elements decoratius de coure, i si bé la majoria de peces s'han recuperat i reposat en la seva ubicació correcta, algunes romanen encara perdudes (en particular l'única placa esmaltada amb decoració zoomorfa). El vellut que forra la caixa és un afegit tardà, d'època indeterminada (la incorporació del qual deuria suposar el desmuntatge i recol·locació posterior de les peces de coure, remuntatge que ja s'adverteix en fotografies prèvies al robatori del 1979). Del Arco afirma que la coberta va ser renovada poc abans de 1923. Es conserva, avui, en una vitrina, a la cripta lateral de la seu ribagorçana.

Es tracta d'una arca de dimensions notables, en forma de paral·lelepípede i coberta troncopiramidal, de funció primitiva més aviat incerta (no necessàriament religiosa) però utilitzat finalment com a reliquiari. Va decorat amb una àmplia sèrie de ferramentes decoratives a base d'estilitzacions de motius vagament vegetals, i amb deu plaques esmaltades de format circular (tres) o ametllat (set), que es disposen totes simètricament a la cara llarga principal, on hi ha l'obertura (les altres cares tenen agafadors). Les plaques són lleugerament convexes i duen quatre ulls laterals per als claus que les adhereixen al cofre. Totes duen decoració vegetal a base de tiges en forma de cor i culminades a l'interior per un floró trilobulat, en una elegant combinació cromàtica de blaus i verds; queden només en reserva els perfils de la vegetació, molt fins, imitant en certa manera els resultats gràfics de la tècnica del *cloisonné*. Un dels tres medallons circulars difereix d'aquest plantejament: es tracta del medalló amb el pany per a l'obertura de la peça, l'única placa esmaltada que no es conserva, la qual es decorava amb una parella d'ocells situats en una estranya posició capiculada, tots dos amb una única ala desplegada (amb algun paral·lel en els medallons "Carrand"); els ocells anaven esmaltats, aquí sobre un fons en reserva daurada. La relació, en particular, d'aquesta placa amb les que adornen el cofre de l'abat Bonifaci de Conques (també la resta de plaques poden associar-se amb les dels laterals del mateix cofre), permet situar la producció de l'arca (o, almenys, de les plaques esmaltades) en el potent context orfebren de l'abadia occitana.

Bibliografia: ARTE ROMÁNICO 1961, p 498; CAÑELLAS-LÓPEZ & SAN VICENTE 1971, p. 58; DEL ARCO 1920, p. 190; DEL ARCO 1923, p. 42; ESPAÑOL 2001a, p. 66-68; GAUTHIER 1955, p. 155; GAUTHIER 1987, p. 63-64; IGLESIAS 1980 p. 253-254; HILDBURG 1936, p. 66, n. 1; CARABASSA 1986, p. 440-441; ROSS 1933, p. 473-479; VILLANUEVA 1803-1851, XV, p. 163.

52.

Arqueta de Sant Miquel del Fai

Col·lecció particular (França)

Llemotges (importació medieval)

ca. 1220-1230

Antic monestir de Sant Miquel del Fai (Vallès Occidental)

13'5 x 15'5 x 6'5 cm

Coure daurat, amb decoració gravada i aplicació d'esmalt *champlevé*, sobre ànima de fusta.

L'arqueta formava part del tresor del monestir de Sant Miquel del Fai que amb la Desamortització de 1835 va ser traslladat a la parròquia de Riells del Montseny. Es va exposar a Barcelona, primer a l'Exposició Retrospectiva de 1867 (a nom del rector D. Mena Planas), després a l'exposició d'arts sumptuàries del 1877, i encara després a l'Exposició Universal de 1888. Després degué passar al mercat d'antiquaris, perquè se'n perd la pista. Es retroba a la col·lecció Rosenberg de París, d'on és venuda l'any 1925 a la col·lecció Ch. Ratton. D'allà passa el 1951 a la col·lecció de David Weill, i el 1971 a la col·lecció de G. Dormeuil. L'any 2008 es posa a la venda a la galeria parisenca de Brimo de Laroussilhe, per 680.000 €. Va ser adquirida per un col·leccionista particular, sembla que francès.

És una arqueta llemosina de petites dimensions, sostinguda per quatre peus i amb l'habitual forma de paral·lelepípede i la coberta a dues vessants; la cresteria que du actualment no és la original (es conservava sense cresteria, com revelen els dibuixos antics). La cara principal va decorada amb dues escenes del martiri de santa Valèria, seguint fórmules que es repeteixen en altres arquetes llemosines amb el tema: a la coberta, dos botxins són a punt de decapitar la donzella, i en la placa principal aquesta lliura el cap truncat al bisbe, en presència encara d'un dels botxins; hi ha una doble presència de la *Dextera Domini*, i a l'extrem, una representació de l'altar amb un calze i un canelobre damunt. Als pinyons laterals hi ha dues figures de sants (un dels quals és Pere, amb les claus, i l'altre possiblement Joan), mentre que les dues plaques posteriors (coberta i lateral) presenten decoració geomètrica a base de grans formes romboïdals. Tota la decoració és en reserva daurada, sense presència d'elements aplicats. Les figures van perfilades amb incisions molt fines i ben traçades, que denoten una execució de qualitat, amb atenció decorativista als plecs i un tipus de rostres amples, amb fronts prominents i faccions centrades. El fons es cobreix amb l'habitual esmalt de tonalitat blava, brillant. Les escenes figurades van migpartides per una franja turquesa (dues als pinyons) i omplen la superfícies amb els típics motius circulars de base floral, amb una paleta reduïda formada per les característiques combinacions de blanc-turquesa-vermell i groc-verd-vermell.

Bibliografia: ÀLBUM 1878b, p. 23; ÀLBUM 1888, p. 54; BOFARULL Y SANS, 1890, p. 23; CARLIER 2008, p. 56-59; CATÁLOGO 1867, p. 85; CATÁLOGO 1877, p. 30; ESPAÑOL 2011, p. 102-103; ESPAÑOL & YARZA 2007, p. 164; FRANÇOIS 1999, p. 55, núm. 27; MANJARRÉS 1868, p. 10, 21, lám VIII; PUIGGARÍ 1880, p. 238, 245; ROULIN 1903, p. 203; VILLANUEVA 1803-1851, XIX, p. 15.

53.

Reliquiari

Museu Episcopal de Vic (MEV 9736)

Catalunya (?), Llemotges (?)

Segle XIII

Procedència desconeguda

13 cm (alt)

Metall indeterminat (plata? aliatge de plata i coure?) daurat, amb caboixons de vidre encastats i decoració gravada.

No hi ha informació sobre l'origen i la trajectòria de la peça, de la qual es coneix tan sols que ingressa al museu de Vic l'any 1920.

Reliquiari de petites dimensions, en forma de canya buida de perímetre quadrangular i estructura corbada, format per una base i una peça plana de coberta que s'hi encaixa amb una sèrie de pestanyes (també hi ha quatre tancadors i un parell de claus de cabota estrellada, que semblen tots posteriors). Els laterals de la base i la coberta van daurats i amb decoració gravada a base de tires vegetals enrotllades i acabades en florons, les quals es disposen sobre un fons en *guilloché* quadriculat. Hi ha un curiós canvi de direcció de les tiges a l'extrem superior de la coberta, indret on en algun moment es van obrir tres grans forats ovalats, potser per a veure l'interior. Els motius vegetals es combinen amb caboixons encastats, que alternen peces translúcides de color morat (i verd, en un únic cas) amb d'altres de més opaques de tonalitat turquesa, que tenen vagament forma de mitja lluna; hi ha també dos caboixons més petits, negres, als extrems del reliquiari. Totes les peces són, molt probablement, de vidre acolorit, si bé els materials de la peça no han estat mai estudiats al laboratori. Un estudi científic d'aquest tipus seria convenient, també, per a conèixer el metall amb què està elaborat: la base del reliquiari és de color argentat i permet pensar, doncs, que es tracta d'una peça de plata, que aniria daurada en les altres tres cares; tanmateix, hi ha també una sèrie de reflexos vermellosos que són característics del coure, que de fet és el metall que sempre s'hi ha identificat. A falta de l'esmentada anàlisi científica, potser pot apuntar-se la possibilitat (ho dic amb totes les reserves) que es tracti d'un aliatge entre els dos metalls, perquè petites o no tan petites aportacions de coure són habituals a l'època medieval per a reduir el cost de la plata. Un tipus d'aliatge amb alta càrrega de coure rep el nom de billó, i és un material típic de la numismàtica.

Bibliografia: CARBONELL 1986, p. 232; CARBONELL 1992, p. 232; DURAN-PORTA 2014a, p. 538.

54.

Cobertes del Missal de Sant Ruf

Arxiu Capitular de Tortosa, ms. 11

Catalunya (marcs) / Catalunya? Provença? (plaques esmaltades)

Darrer terç del segle XII

Catedral de Tortosa

27'5 x 18 cm

Plata repussada sobre ànima de fusta, i plaques de coure daurat amb aplicació d'esmalt *champlevé*.

Inscripcions situades als marcs de plata i a les plaques esmaltades. A la coberta de l'anvers: A/Ω (flanquejant el Crist en Majestat); EGO SUM QUI SUM (al Llibre); +AS[TANS ALTA]RI PI[A] MENS / GAUDE LA/CRIMARI (al marc de plata). A la coberta del revers: +IHSUS NAZARENU REX IUDEORUM (al pal de la creu); SOL; LUNA; MARIA; IOHANNES (identificant els personatges); +SUM DEUS / ET VENDOR SUM REX / ET IN HAC / CRUCE PENDOR (al marc de plata)

Les cobertes estan documentades a Tortosa des del segle XV, en diversos inventaris de la catedral. El manuscrit és amb seguretat obra avinyonesa de la primera meitat de segle XII, arribat a Tortosa de la mà del seu primer bisbe, Gaufred d'Avinyó (1151-1165), que era abat de Sant Ruf. Les cobertes es van afegir més tard, molt possiblement a Catalunya. Restaurar l'any 2001, el còdex forma part de l'exposició permanent "Sancta Maria Dertosa", a la catedral tortosina.

Cada coberta està formada per una placa central de coure amb esmalt *champlevé* de colors molt vius i formes expressives, i per un emmarcament de plata lleugerament sobreelevat, on se situa la inscripció. La placa de l'anvers mostra la imatge d'una *Maiestas Domini* envoltada pel Tetramorf, mentre que en la del revers hi ha una Crucifixió amb la Verge i sant Joan Evangelista i, a la part superior, dos àngels amb els símbols del sol i la lluna. L'estil de la decoració esmaltada no té paral·lels, i de cap manera pot relacionar-se amb les tradicions meridionals conegudes, especialment no amb la llemosina. El fons queda en una potent reserva daurada, de la que participen també els rostres dels personatges, mentre que la major part de la figuració va decorada amb esmalt de tons brillants i contrastats, amb un ús personalíssim de les combinacions cromàtiques, sense cap referent. L'estil amb què s'han traçat les figures, una mica agrest i rude però no pas tosc ni de mala qualitat, podria tenir referents nord-europeus, germànics, tanmateix vagues. Mentre que es desconeix l'origen i la procedència d'aquestes plaques, la correcta identificació de les inscripcions dels marcs de plata permet considerar l'enquadernació, amb certa seguretat, obra local catalana¹¹.

Bibliografia: ALCOLEA 1962, p. 5-6; ALCOLEA 1975, p. 272; ARTE ROMÁNICO 1961, p. 188; BARGALLÓ 1997, p. 150; BAYERRI 1962, p. 145-147; BOHIGAS 1960, p. 95-97; BRACONS 2000, p. 129; DALMASES & JOSÉ PITARCH 1986, p. 289; DENIFLE & CHATELAIN 1896, p. 4-5; DOMENGE 2001, p. 62-66; DOMENGE & VIDAL FRANQUET 2010, p. 120-121; DOMÍNGUEZ BORDONA 1929, p. 73-74; DOMÍNGUEZ BORDONA 1933, I, p. 181-182; ESPAÑA SAGRADA 1747-1957, XLII, p. 59; FERRERES 1929, p. LVII-LX; FIDEI SPECULUM 2000, p. 126; FRANCO 2010, p. 122-123; GAUTHIER 1987, p. 226-228; GROS 1999, p. 199-

¹¹ Vegeu capítol 8.4.

308; GUDIOL 1927-1955, III, p. 132, fig. 140-143; HILDBURG 1945, p. 254-259; HUICI & JUARISTI 1929, p. 59, 65; IBARBURU 1986, p. 88-89; IBARBURU 1989, p. 176-177; IBARBURU 1997b, p. 131-134; JANINI 1962, p. 2-18; JANINI 1966; JANINI 1980, p. 240; JUARISTI 1933, p. 180-181; MANCHO 2008b, p. 428-231; MARTÍN ANSÓN 1984, p. 88-90; MATAS 1982, p. 114-116; MATAS 1986d, p. 89-90; MATAS 2001a, p. 228-230; O'CALLAHAN 1897, p. 31-32; PALAU & RAMONEDA 2004, p. 266-269; ROSS 1941, p. 181-184; VERRIÉ 1955, p. 242, 246; VIDAL FRANQUET 2005, p. 226-229; VILLANUEVA 1803-1852, V, p. 5-6, 119, 127.

55.

Bàcul de Sant Genís les Fonts

Centre d'Art sacré d'Ille-sur-Têt (núm. inv. 66130)

Catalunya

Segle XIII

Antic Monestir de Sant Genís les Fonts (Rosselló)

28 x 19 cm

Coure daurat, amb decoració gravada

Inscripció, a l'estendard de l'anyell: A[G]NUS DEI

Va ser localitzat a principis de segle XIX, entre unes runes, darrera de l'altar major, de l'església abacial de Sant Genís les Fonts. Durant molt temps va ser dipositat al Palau dels Reis de Mallorca de Perpinyà, i des del 1986 forma part del fons del modest Centre d'Art sacré d'Illa.

La voluta del bàcul es conserva notablement bé, incloent tota la capa de daurat que produeix un gran efecte. És una voluta de grans dimensions, formada com és habitual en l'època per un cos de serp escatat i reforçat per una cresteria al llom; acaba en un cap de rèptil força senzill, de la boca del qual originàriament sortien tres grans flames que connectaven amb la canya, tal i com es veu en un dibuix de mitjan segle XIX. A l'interior de la voluta hi ha un curiós marc quadrilobulat dins del qual (sobre d'un element que fa de paviment) es dreça un *Agnus Dei* amb el cap tombat i una pota davantera mig alçada cap a l'interior. L'animal és de formes rectes, lleugerament geometritzat, però a la vegada té un innegable aspecte naturalista, especialment palès al cap, en la senzilla definició del pelatge o en la traducció anatòmica dels quarts posteriors. En la pota aixecada recolza la canya d'una gran creu processional, de bonics braços amb extrems trifoliats, i sota la qual voleia un estendard amb la inscripció identificadora. Es tracta d'una obra de fora personalitat, que segueix uns esquemes formals àmpliament difosos en el període. Els contactes amb la producció llemosina, sobredimensionats per la historiografia, són relativament escassos i en bona mesura de caràcter iconogràfic.

Bibliografia: BONNEFOY 1851, p. 281, pl. 2; BONNEFOY 1868, p. 180-181; BRUTAILS 1901, p. 200; DALMASES 1992a, p. 176-177; DALMAU 2010, p. 118-119; MATAS 1997, p. 171; PONSICH 1993d, p. 386; TRÉSORS DES ÉGLISES 1965, p. 324, núm. 584; TRÉSORS D'ORFÈVRENERIE 1954, núm. 93.

56.

Bàcul del bisbe Arnau de Gurb

Tresor de la catedral de Barcelona

Catalunya

Segle XIII

Catedral de Barcelona

27 x 9 x 3 cm

Coure daurat, amb decoració gravada

Localitzat a la tomba del bisbe Arnau de Gurb (1244-1284), situada a la capella de Santa Llúcia (que manà construir aquest bisbe) dins del conjunt episcopal de Barcelona. El descobrí l'arquitecte August Font durant la restauració de la capella, entre els anys 1890 i 1891.

Bàcul senzill, format per una canya circular gruixuda, un pom central esfèric i una voluta de corba simple que s'aprima lleugerament. Mentre que la canya va decorada amb una retícula de formes romboïdals i el pom és completament llis, la voluta presenta l'habitual superfície escatada que reproduïx explícitament el cos d'una serp; es reforça amb una sèrie de punxes al dors, a certa distància les unes de les altres, formant una cresta de ritme lent. Acaba en un cap de rèptil les dimensions del qual contrasten amb el coll estret que hi desemboca, i que va girat lateralment. No hi ha, ni sembla haver-hi hagut, cap decoració a l'interior de la voluta. L'estil de la peça s'ha relacionat, prou raonablement, amb la producció en ferro forjat característica de les reixes i els ferratges de portes del romànic català, que clarament s'inspiraven en peces d'orfebreria d'aquest tipus. No sembla poder-se dubtar que es tracta d'una producció local, sense relació directa amb l'orfebreria llemosina.

Bibliografia: AMENÓS 2004 p. 85 i 91; AMENÓS 2009, p. 77; DALMASES 1985, p. 16; DALMASES 1989, p. 221; DALMASES 1992b, p. 127; DALMASES & JOSÉ I PITARCH 1986, p. 298; GOLFERICHS 1891, p. 218-219; MATAS 1997, p. 167-173; YLLA-CATALÀ 1992, p. 187.

57.

Bàcul de l'arquebisbe Tello

Museu Diocesà de Tarragona (MDT 4023)

Catalunya

Segona meitat de segle XIII?

Catedral de Tarragona

25 x 10 cm

Coure

Prové del sepulcre de l'arquebisbe de Tarragona, d'origen sevillà, Roderic Tello (1288-1308), situat avui (des del 1964) al paviment del presbiteri de la catedral, però que originàriament era a la zona del cor, a la nau central. Serra i Vilaró va examinar la tomba l'any 1957 i hi localitzà el bàcul entre restes òssies i alguns fragments de teixits.

Es tracta d'un de bàcul de línies senzilles i petites dimensions, del qual es conserva només la voluta superior, d'estructura simple i acabada en un curiós cap de serp, molt diferent de cap altra terminació de bàcul d'àmbit català. Tota l'estructura difereix dels models més tradicionals, el què potser indica una cronologia especialment tardana per a la peça. Format per una sola peça, la canya comença de forma cilíndrica però en començar l'espiral de la voluta s'aixafa per les dues cares i el perímetre esdevé pràcticament quadrangular. El cap de l'extrem interior és també de formes aplanades i completament ornamentals, lluny de qualsevol intenció naturalista.

Bibliografia: LÓPEZ VILAR 1999, p. 156; MARTÍNEZ SUBÍAS 1992a, p. 81; MARTÍNEZ SUBÍAS 2015, p. 526; RAMON 1989c, p. 227; SERRA I VILARÓ, 1960, p. 133-137.

58.

Bàcul de l'arquebisbe Olivella

Museu Diocesà de Tarragona (MDT 3331)

Segona meitat del segle XIII

Església de Santa Tecla la Vella, al jardí de la catedral de Tarragona

22 x 12 cm

Estany daurat (?), potser amb aplicació de pedres

Localitzat l'any 1933 per Serra i Vilaró, en la tomba de l'arquebisbe Bernat d'Olivella, mort el 1287. El sepulcre és al mur de l'Evangeli de la capella de Santa Tecla, i a banda del bàcul conservava el bàcul i la patena del bisbe, i diverses peces tèxtils (hi ha també notícia antiga d'un anell episcopals, que ja no es va localitzar en l'obertura de la tomba el 1933).

Es tracta d'un bàcul d'estany de petites dimensions, molt erosionat, amb una part completament trencada. Inclou un petit fragment de la canya i un gran pom esfèric una mica aixafat, a l'equador del qual, subratllat per un ampli ressalt, tal vegada s'hi col·locaven petits caboixons de vidre, en una sèrie de foradets que són ara buits; la ruptura del pom permet veure-hi a l'exterior, una massa de material informe, metàl·lica, que accentua notablement el pes de la peça. De la part superior del pom neix una voluta massissa que s'enrotlla fins a tres vegades i acaba amb un motiu molt mal conservat, aparentment l'habitual cap reptilià, que connecta amb el què semblen tres dels quatre braços d'una creu que omplia l'espai interior, i que es conserva fragmentàriament. La segona corba de la voluta va lligada amb l'inici exterior, just a damunt del nus, mitjançant un element esfèric, on també sembla haver-hi algun forat per a l'aplicació de pedres. Segons Serra i Vilaró, conservava restes de daurat, que ara ja no són visibles.

Bibliografia: GRÀCIA 1984-1985, p. 343-345; LÓPEZ VILAR 1999, p. 156; MARTÍNEZ SUBÍAS 1992a, p. 81; RAMON 1989a, p. 224-225; SERRA I VILARÓ, 1960, p. 166-167.

59.

Bàcul de Sant Pere d'Àger

Musée du Louvre, París (OA7287)

Llemotges (importació medieval)

Primer terç del segle XIII

Sant Pere d'Àger

28'5 x 13'3 cm

Coure daurat, amb decoració gravada i aplicació d'esmalt *champlevé* i perletes de vidre

Un bàcul llemosí va ser localitzat l'any 1783 a la canònica de Sant Pere d'Àger l'any 1783, trobat en una tomba atribuïda a l'abat Ramon de Rubió (1210-1226) o al seu successor Bernat de Tragó (1226-1229). El bàcul va desaparèixer d'Àger cap a l'any 1886, cal pensar que venut i introduït en el mercat d'antiquaris. Sembla que poc després es trobava, segons algunes informacions, a la londinenca galeria Brisigotti, però després se'n perd la pista. Aquest bàcul s'ha identificat modernament amb una peça conservada al Louvre, on va arribar l'any 1919 procedent de la col·lecció parisenca de Felix Doistau, on era almenys des de l'any 1900. La identificació entre els dos bàculs és més que raonable, si bé la historiografia manté una certa prudència al respecte. Entre les similituds observables entre l'obra del Louvre i una fotografia antiga del bàcul d'Àger (conservada a l'Arxiu fotogràfic del CEC, clixé C-242, i publicada) hi ha un trencament idèntic de la petita tija de coure que enllaça la corba amb l'arrel de la voluta, l'aixafament del pom especialment sensible a la part inferior, o el mateix nombre d'escates (29) en relleu que formen la cresteria del llom. En la fotografia del bàcul d'Àger el pom està situat més avall, però això és perquè la peça deuria ser reformada i remuntada (la relació entre la primera escata i la tija trencada és idèntica). En aquesta reforma es deurien canviar els rèptils del pom, que també difereixen dels de la fotografia (on sembla que estan mutilats).

El bàcul respon a les característiques habituals de les peces llemosines, amb canya i voluta esmaltades en blau i decorades respectivament amb tiges enrotllades vegetals i amb un fons de reticulat. A la base de la voluta hi ha un nus molt pla, decorat amb sanefes de rèptils calats (també hi ha rèptils d'aplic, allargassats, decorant la canya inferior) i amb perletes blaves a l'equador. La voluta va ornada de cresteria al llom i acaba amb l'habitual cap de serpent, en posició lateral i girat cap a l'interior, on mossega la cua d'un lleó que omple l'espai interior. És una tipologia amb alguns altres representants conservats, elaborada amb notable cura (inclou, per exemple, perletes de vidre als ulls dels animals). Tant el cap de la serp com el lleó són d'execució vigorosa, especialment el felí, de formes molt harmòniques i moviment reposat i elegant. La crinera li ocupa gairebé mig cos i és remarcada amb una eficaç treball de burí, que dota l'animal d'una bella estampa que té una voluntat més decorativa que no pas naturalista.

Bibliografia: CARABASSA 1994, p. 135-136; DEROEUX & FRANÇOIS 1992, p. 194; DABROWSKA 2011a, IV C, núm. 1 (CD-Rom); DABROWSKA 2011b, IV C, núm. 5 (CD-Rom); FITÉ 1985, p. 55-65; FITÉ 2001, p. 126-128; GUDIOL 1902, p. 262; MARQUET DE VASSELOT 1941, p. 310 (núm. 181), 314 (núm.186); MATAS 1999, p. 601-616; ROCAFORT s.d., p. 223, 230; ROULIN 1903, p. 203-204; TABURET-DELAHAYE 1996c, p. 322-323; VELASCO 2103, p. 237-238.

60.

Anell de l'arquebisbe Ramon Xetmar

Palau Arquebisbal de Tarragona (D-2525)

Catalunya

Segona meitat del segle XII

Catedral de Tarragona

2'1 cm (diàmetre)

Plata daurada (?), amb una pedra a l'encast.

Va ser localitzat en l'urna funerària de Ramon de Castellterçol (o Ramon Xetmar), que fou primer bisbe de Vic i després arquebisbe de Tarragona, entre 1194 i 1198. El sepulcre va ser obert per a restauració i neteja l'any 2011, moment en què es va trobar l'anell i dues agulles de pal·li. Des d'aleshores es conserva al palau arquebisbal de Tarragona.

L'anell es conserva en males condicions, amb el metall molt erosionat i la pedra desencastada. Consta d'una anella fina que va soldada a la base d'un muntant troncopiramidal. L'encast superior l'ocupa una pedra cristal·lina fosca, sembla que d'origen mineral, que va tallada en caboixó de base rectangular. Als extrems del muntant sembla que hi ha inscrites les lletres A i E, o més probablement una alfa i una omega.

Bibliografia: MARTÍNEZ SUBÍAS 2015, p. 535-536.

61.

Agulles de pal·li de l'arquebisbe Ramon Xetmar

Palau Arquebisbal de Tarragona (D-2526, D-2527)

Catalunya

Segona meitat del segle XII

Catedral de Tarragona

6'1 cm (llarg.)

Or, amb pedres encastades

Les dues agulles es van trobar, junt amb l'anell, dins de l'urna sepulcral de l'arquebisbe Ramon de Castellterçol. Eren un atribut propi dels arquebisbes i decoraven el pal·li que aquests portaven a les espatlles. Es conserven també al Palau Arquebisbal.

Les agulles són dos exemplars magnífics d'afibllals d'or, formades per una canya molt fina i un cap obert en forma ovalada. S'hi encasta una bonica pedra de color blau marí, més aviat opaca, tallada en caboixó. L'estat de conservació és excel·lent, potser una mica menys en una de les peces, la canya de la qual mostra una lleugera torsió irregular.

Bibliografia: MARTÍNEZ SUBÍAS 2015, p. 536.

62.

Anell del bisbe Jardí

Museu de la catedral de Tortosa

Catalunya

Segona meitat del segle XIII

Catedral de Tortosa

4'3 x 3'6 cm (exterior oval) x 3'1 cm (alt)

Bronze daurat, amb pedra semipreciosa i petits caboixons de vidre

Localitzat a l'ossari del bisbe Arnau de Jardí (1272-1306). L'ossari es va trobar encastat a un mur, l'any 1940-1942, i contenia també el bàcul d'ivori i els guants del bisbe. Sembla que l'anell (i els guants) es van treure de l'ossari més tard, potser el 1964. La peça es va netejar per a recuperar el daurat.

Anell episcopal de certes dimensions, amb estructura de bronze i una gran pedra central de color vermellós-ocre, que va envoltada per tretze petits caboixons translúcids de vidre verd disposats en circuit i muntats sobre de bases circulars. Malgrat la modèstia dels materials (que justifica la funció funerària) es tracta d'una peça de certa complexitat, per a la qual diria que no existeix cap paral·lel conservat, almenys en context català.

Bibliografia: QUEROL 1989a, p. 222-223; QUEROL 1992, p. 168.

E1.

Encenser “Plandiura”

Museu Nacional d'Art de Catalunya, Barcelona (MNAC 4581)

Península ibèrica? Catalunya?

Segon quart del segle XII (?)

Procedència desconeguda

13 x 13'5 cm.

Coure daurat, amb decoració calada i cisellada i aplicació d'esmalt *champlevé*

No hi ha cap informació sobre la peça abans del seu ingrés al MNAC el 1932, procedent de la col·lecció Plandiura.

Encenser de petites dimensions, de tipus esfèric, lleugerament aixafat als pols, sense peu i amb una coronació superior des d'on s'agafava una de les cadenetes de suspensió; les altres anaven a les quatre anelles dobles que hi ha al centre de la peça, bé directament o bé a partir de vares metàl·liques. El cos de l'encenser va decorat amb grans medallons, quatre a la base i quatre a la coberta, flanquejats per dues tiges acabades en fulles carnosos desplegadas i separats entre ells per franges verticals amb una sanefa de rombes. A l'interior dels medallons hi ha parelles d'ocells amb el cap afrontat i el cos oposat, damunt d'un fons on es dibuixa un element vegetal de línies simètriques i forma de cor. Del vèrtex d'aquest element en penja una mena de fruit que repeteix la forma de cor (o triangular) en el perfil exterior però que és lobulat en l'interior. Aquest fruit és esmaltat en color blanc, mentre que la base i l'esmentat vèrtex del motiu vegetal del medalló és ressaltat en vermell. La resta d'esmalt és sempre de color blau clar, el qual ocupa tota la superfície del fons a la peça base de l'encenser i només l'interior dels medallons i de les franges que els flanquegen a la peça de coberta, perquè l'espai que hi ha entre uns i altres motius queda calat per a permetre la sortida del fum. La historiografia considera generalment aquest encenser com una obra de producció catalana, bàsicament a partir de l'opinió de Gauthier. Més ocasionalment s'ha volgut relacionar amb els tallers d'esmaltadors del focus castellano-silense, hipòtesi que no resulta satisfactòria del tot, però que té favor la relació de la iconografia desplegada amb la producció eborària andalusina califal i post-califal.

Bibliografia: ARTE ROMÁNICO 2001, p. 74; AINAUD 1973, p. 215; ALCOLEA 1975, p. 93; GUIA 1997, p. 80-81; GUIA 2004, p. 44-45; DURAN-PORTA 2008b, p. 190; ÉPOCA 1988, p. 80; GAUTHIER 1972b, p. 327; GAUTHIER 1987, p. 70; GIL 1961, p. 143; GUARDIA 1992b, p. 142-143; MARTÍN ANSON 1991, II, núm. 1; MATAS 2001b, p. 294-296; PAYO 1995, p. 72-73; SILOS 1973, p. 46; YLLA-CATALÀ 1994, p. 427; YLLA-CATALÀ 2008, p. 424-425.

E2.

Encenser de Campdevàrol

Museu Episcopal de Vic (MEV 184)

Llemotges (importació medieval)

Finals de segle XII-inicis del XIII

Sant Llorenç de Campdevàrol (Ripollès)

15 x 11'5

Coure amb decoració calada i gravada, i aplicació d'esmalt *champlevé*

Ingressa al museu abans del 1893 procedent de l'església parroquial de Campdevàrol.

Encenser llemosí de base hemisfèrica i coberta d'estructura tronco-cònica i desenvolupament pseudoarquitectònic, segons una fórmula habitual en l'obra llemosina. Té quatre anelles a l'equador per a les cadenetes de suspensió i una altra a l'extrem superior, que corona una petita esfera o pom. La base va decorada amb acurats motius vegetals, mentre que en l'ample primer tram circular de la coberta se situen una sèrie de vuit figures d'àngels inscrites en medallons, alternades en ritme 2/1 amb petites plaquetes circulars calades amb un animal cargolat (diria que un rèptil alat, més que no pas un ocell). La part superior de la coberta s'articula en dos pisos consecutius ornats amb sèries d'obertures ultrapassades, i culminats per una cimera amb decoració vegetal, sobre la que se situa l'esmentat pom. Queden poques restes d'esmalt, especialment de turquesa a la part superior.

Bibliografia: GUDIOL 1893 p. 167; GUDIOL 1926, p. 31; MATAS 1986c, p. 218-219; MATAS, p. 282-283.

E3.

Encenser de Sorerols

Museu Episcopal de Vic (MEV 4673 i 5245)

Llemotges? (importació medieval)

Segle XIII

Sant Miquel de Sorerols o Cererols (Osona)

13,5 x 11,5 x 8,7 cm

Coure daurat, amb decoració calada i aplicació d'esmalt *champlevé*

Ingressa al museu l'any 1916. Coberta i cassoleta de l'encenser, que sens dubte es corresponen, tenen números d'inventari diferents.

Encenser que cal considerar de possible origen llemosí, tot i que va decorat amb una sèrie de motius que s'allunyen dels estàndards habituals en l'obra de Llemotges, i que semblen correspondre a una cronologia tardana (més que no pas, com de vegades s'ha proposat, a una producció local). És una peça de certa altura, formada per una base hemisfèrica sobre peu circular molt pla, i decorada amb una curiosa successió de triangles invertits molt primers. A la coberta, sobre del fons esmaltat, s'articulen medallons en què s'alternen creus gregues potaçades i una mena de florons en forma de cor invertit, no gaire llustrosos. L'esmalt (que es conserva poc i malament) combina una tonalitat molt apagada del blau lapislàtzuli típicament llemosí amb àrees molt importants de turquesa en la definició dels motius, que es converteix gairebé en el to dominant. La part superior de la coberta s'articula amb dos pisos de finestres ultrapassades i acaba en una coronació cònica seguida de pom pseudoesfèric amb l'equador apuntat, segons una fórmula pseudoarquitectònica molt habitual en els encensers llemosins tardans. Es conserva només una part del joc de cadenes de suspensió, que s'agafava en quatre anelles dobles al centre de la peça i en l'anella habitual de la coronació.

Bibliografia: CASANOVAS 1986e, p. 223-224; DALMASES 2003b, p. 282-283.

E4.

Encenser del bisbat d'Urgell

Museu Episcopal de Vic (MEV 4242)

Llemotges (importació medieval)

Segle XIII

Bisbat d'Urgell

14'5 x 11 cm

Coure daurat, amb decoració gravada aplicació d'esmalt *champlevé* (perdut)

Ingressa al museu l'any 1907.

Peça llemosina de qualitat discreta, que ha perdut quasi completament l'esmalt. És un encenser de base hemisfèrica i coberta amb desenvolupament arquitectònic molt moderat, a base de dos pisos molt poc definits en volum, ornats amb finestres ultrapassades. El tram inferior de la coberta va articulada a base mitges circumferències definides per una doble franja i acabades a l'equador de la peça. Tant a l'interior com a l'exterior d'aquests elements es repeteix la mateixa decoració de tipus vegetal, senzilla i tosca; curiosament, a l'interior s'hi obren parelles de finestres en forma de 8, que no semblen pas originals sinó afegides per a facilitar la sortida del perfum. Conserva el joc de cadenes de la suspensió, amb cassoleta superior amb restes d'esmalt de color blau lapislàtzuli i blanc.

Bibliografia: VIGUÉ & MATAS 1986, p. 221-222.

E5.

Encenser de Valldaura

Museu Episcopal de Vic (MEV 1943)

Llemotges (importació medieval)

Segles XII-XIII

Santa Maria de Valldaura, Olvan (Berguedà)

12 x 13 cm

Coure daurat, amb decoració calada i gravada, i aplicació d'esmalt *champlevé*

Sembla que prové del monestir de Santa Maria de Valldaura, a l'actual municipi berguedà d'Olvan, que era una antiga abadia femenina cistercenca, fundada el 1233. Ingressa al museu abans del 1893.

Té un aspecte sòlid i massís, allunyat de les formes esfèriques gràcies al desenvolupament vertical ben remarcat de la peça de coberta, que s'articula en tres voluminosos pisos consecutius, els dos superiors amb obertures ultrapassades i l'inferior amb unes curioses finestres en forma de creu o de flor, situades en emmarcaments quadrangulars. La base és hemisfèrica i decorada amb motius vegetals, que apareixen també a l'extrem superior de la peça (on es conserven restes d'esmalt, sobretot de color vermell). La suspensió es feia per quatre anelles a l'equador de la peça, més la corresponent de la coronació.

Bibliografia: GUDIOL 1893, p. 167; MATAS 1986b, p. 218.

E6.

Copa d'encenser de Tavèrnoles

Museu Frederic Marès (MFM 706)

Llemotges (importació medieval)

Segle XIII

Sant Sadurní de Tavèrnoles

4 cm x 14'5 cm

Coure daurat, amb decoració gravada i aplicació d'esmalt *champlevé*

El fragment d'encenser va ser localitzat (segons les dades del museu), en unes excavacions "privades" a Sant Serni de Tavèrnoles. El museu va comprar la peça "a un estudiant de la Seu d'Urgell", l'any 1968.

Es tracta d'una cassoleta d'un encenser, conservada amb notable erosió, de forma hemisfèrica i amb tres de les quatre anelles (perceptiblement, peces afegides al cos) per a la suspensió amb cadenes conservades. Va decorada amb una sèrie de quatre grans figures angèliques representades de cos sencer, dempeus i d'estructura lleugerament sinuosa, situades a sota d'una mena d'arcada que deriva de la decoració vegetal que hi ha entre figura i figura. Aquesta decoració és de gran rotunditat, a base de tiges vigoroses que acaben enrotllades i amb florons trilobulats interiors. Tant el daurat com tota l'aplicació de l'esmalt ha desaparegut, i el fons de tota la peça té un peculiar color vermell que suposo derivat del coure.

Bibliografia: BASTARDES 1988, p. 373.

E7.

Encenser de Viladonja

Museu Episcopal de Vic (MEV 10768)

Catalunya

Primera meitat del segle XIII

Santa Eulàlia de Viladonja, Les Lloses (Ripollès)

16 x 11 cm

Bronze daurat, calat i amb decoració gravada.

Ingressa al museu l'any 1905 provinent de l'església de Viladonja, temple d'origen romànic àmpliament reformat al segle XVIII, que era una dependència del monestir de Ripoll.

Encenser de format esfèric, que forma part d'un petit grup d'encensers als quals es pot atribuir un origen català, i que són pràcticament idèntics. Disposa d'un petit peu anular i d'un element cònic de coronació, molt alt, que possiblement no és l'original; de l'anella que hi ha al cim d'aquest element se sostenia una de les cadenes de suspensió, que no es conserven; les altres cadenes anaven a tres parells d'anelles situades a l'equador del cos de la peça. La cassoleta és pràcticament llisa, només amb una franja decorada a la part superior, que conceptualment forma part ja de la decoració calada de la coberta. Aquesta decoració presenta un ampli fons vegetal molt estilitzat, perfilat de manera més aviat rude, que s'estructura en tres mitges circumferències definides per segments que neixen en els parells d'anelles. Dins d'aquests espais semicirculars hi ha un medalló, a l'interior del qual es dibuixa una figura d'animal quadrúpede (tal vegada un llop, o un felí) amb una pota davantera alçada (és a dir, en posició heràldica "passant") i el cap en torsió cap enrere. L'espai que queda fora de les mitges circumferències, al vèrtex de la peça, s'articula amb una mena de motiu floral també calat, envoltant l'esmentada coronació de forma cònica.

Bibliografia: GUDIOL 1926, p. 30; CASANOVAS 1986f, p. 222-223; WESTERMANN-ANGERHAUSEN 2014, p. 159-160, 464.

E8.

Encenser del Freixe

Museu d'Art de Girona (Md'A 59)

Catalunya

Primera meitat del segle XIII

Santa Maria del Freixe (Mieres, Garrotxa)

14 x 11'5 cm

Bronze daurat, calat i amb decoració gravada.

Prové del fons històric del Museu Diocesà de Girona, integrat des del 1979 en l'actual Museu d'Art.

Pertany al grup d'encensers decorats amb quadrúpedes inscrits en medallons, d'origen probablement català. Es manté en condicions relativament bones, i conserva fins i tot un joc de cadenes per a la suspensió, sostingudes per un petit penjador de vares desplegadas en voluta tancada. Les cadenes, que podrien ser les originals (o no), s'agafen directament al joc d'anelles situades al vèrtex i a l'equador de la peça.

Bibliografia: CASANOVAS 1988c, p. 103-104; MUSEU 1981, p. 35; WESTERMANN-ANGERHAUSEN 2014, p. 160.

E9.

Encenser

Museu Episcopal de Vic (MEV 3872)

Catalunya

Primera meitat del segle XIII

Procedència desconeguda

16 x 12 cm

Bronze daurat, calat i amb decoració gravada.

Es desconeix la procedència de la peça, que molt probablement sigui alguna parròquia o església de la diòcesi osonenca, tenint en compte que es tracta, amb certa seguretat, d'una obra de producció local. Va ingressar al Museu Episcopal de Vic abans de 1936, potser al 1905 segons la documentació del museu. Va ser comprat per 55 pessetes.

Pertany al grup d'encensers decorats amb quadrúpedes inscrits en medallons, d'origen probablement català. Es conserva especialment bé, amb poques deformacions estructurals i amb la major part de la capa de daurat del bronze, el què permet observar potser millor que en els altres exemplars del grup la qualitat de l'execució, de traços gruixuts i expressius, però no tan toscos com sembla a primera vista. Conserva també les cadenes de suspensió, que no necessàriament són les originals.

Bibliografia: WESTERMANN-ANGERHAUSEN 2014, p. 160.

[Grup medalló amb quadrúpede]

E10.

Encenser de Limburg

Catedral de Limburg (Limburg an der Lahn, Hessen, Alemanya)

Catalunya

Primera meitat de segle XIII

Catedral de Sant Jordi de Limburg

16 x 11 cm

Bronze daurat, calat i amb decoració gravada.

De producció certament catalana, l'encenser es conserva –estranyament– a la catedral de Limburg, on sembla que va arribar modernament per la via del mercat d'antiquaris.

Pertany al grup d'encensers decorats amb quadrúpedes inscrits en medallons, d'origen probablement català. No conserva les cadenes de suspensió.

Bibliografia: WESTERMANN-ANGERHAUSEN 2014, p. 159, 463.

E11.

Encenser de Betrén

Museo Lázaro Galdiano, Madrid (núm. inv. 2801)

Catalunya? Comenges?

Segle XII-XIII

Sant Esteve de Betrén (vall d'Aran)

15'3 cm (alt)

Bronze daurat, calat i amb decoració gravada

Està documentat i fotografiat a la parròquia aranesa de Betrén des de principis de segle XIX. Va sortir de l'església en un moment indeterminat, després de 1928, segons una versió per anar a l'Exposició Universal de Barcelona del 1920 (on no consta), segons una altra versió durant la Guerra Civil. Recentment s'ha pogut identificar l'obra perduda amb un encenser conservat al Museu Lázaro Galdeano de Madrid. Aquest encenser consta ja reportat en un inventari inèdit de la col·lecció Galdeano, redactat per Emilio Camps Cazorla el 1949-1950, tot just abans d'obrir-se al públic el museu.

Es tracta d'un encenser de forma esfèrica, d'aparença sòlida i estructura molt harmònica. Va sobre d'un peu circular ample, i consta de cassoleta gravada senzillament amb una sèrie de línies concèntriques i coberta calada amb decoració d'espessos entrellaços soguejats, de factura veritablement esplèndida. Hi ha tres parells d'anelles a l'equador, vorejat per dos frisos amb el mateix motiu soguejat que apareix a les tiges superiors, i que es dibuixa també a la corona de la coberta, abans de l'habitual coronació cònica. La suspensió per cadenes no es conserva, malgrat que apareix encara (però no sembla l'original) en una antiga fotografia de la peça a Betrén de l'any 1907. La particular decoració d'entrellaços no té paral·lels en altres encensers de bronze conservats d'època romànica, i podria ser un argument en favor d'un origen local de la peça, que tant podria ser catalana com, tal vegada més possiblement (tenint en compte la difusió d'aquest tipus de motiu en context sud-occità), originada en el context de la diòcesi de Comenges, a la qual pertanyia la vall d'Aran.

Bibliografia: BERTRANS 1928, p. 101-102; CAMÓN AZNAR 1951, p. 15; DEL VALLE 2012, p. 57-59; ESPOUY 1908, p. 158; JUNYENT I MASDEU & MAZCUÑÁN, p. 424; LAURIÈRE 1886, p. 469; ROS 2010-2011, p. 254; SOLER I SANTALÓ 1906, p. 231.

E12.

Encenser de Pujarnol

Museu d'Art de Girona (Md'A 60)

Nord d'Itàlia? (importació medieval)

Finals de segle XII

Sant Cebrià de Pujarnol (Porqueres, Pla de l'Estany)

12'5 x 11'8 cm

Bronze daurat, calat i amb decoració gravada

Formava part de les col·leccions del Museu Diocesà de Girona, integrades l'any 1979 a l'actual Museu d'Art.

Encenser decorat amb elements vegetals d'arrel clàssica, que són calats a la coberta i repussades a la copa. Forma part d'un grup relativament nombrós d'encensers decorats de manera similar, només amb algunes petites diferències entre ells. L'origen del grup s'ha proposat darrerament que sigui el nord d'Itàlia¹², des d'on s'haurien difós per via comercial cap a la conca del Rin i, especialment, cap a Catalunya, on de fet es conserven una bona part de les peces (encara que no de totes se'n coneix la procedència exacta). L'encenser té forma completament esfèrica, molt compacta, només amb la coberta lleugerament apuntada al vèrtex superior, on va directament una de les anelles per a les cadenes de suspensió. Hi ha quatre parells d'anelles a l'equador que completen l'ancoratge del sistema de suspensió (que no es conserva). Els motius vegetals tant la base com de la coberta són a base de roleus formats per tiges cargolades que deriven en palmetes interiors de grans dimensions. Aquesta decoració, de tradició clàssica i d'execució molt acurada, es formula amb un lleuger relleu a la peça inferior i és en canvi lògicament calada a la coberta, on els motius esdevenen lleugerament més amples i rotunds.

Bibliografia: CASANOVAS 1986d, p. 102-103; MUSEU 1981, p. 35.

¹² Vegeu (tot i que sense citar aquesta peça): WESTERMANN-ANGERHAUSEN 2014, p. 181-182.

E13.

Encenser

Museu Nacional d'Art de Catalunya (MNAC 12104)

Catalunya? Nord d'Itàlia? (importació medieval)

Finals de segle XII

Prové d'una església catalana indeterminada

12 x 10 cm

Bronze daurat, calat i amb decoració gravada

Ingressa al museu abans del 1926, tal vegada en un grup de tres encensers romànics comprats al marxant Celestí Dupont l'any 1903, difícils d'identificar amb exactitud perquè al museu hi ha nombrosos encensers susceptibles de ser identificats amb aquests tres. La procedència catalana és apuntada per Folch i Torres en el primer catàleg de la secció d'art romànic del museu.

Pertany al grup d'encensers decorats amb motius vegetals de tradició clàssica. Aquí la decoració es limita a la coberta, lògicament calada, el què planteja el dubte d'una possible imitació local. Conserva el sistema de suspensió, amb vares i cadenes subjectades.

Bibliografia: BELTRÁN 2014, p. 141; FOLCH I TORRES 1926a, p. 88-89, fig. 100; WESTERMANN-ANGERHAUSEN 2014, p. 185, 483; YLLA-CATALÀ 1994, p. 427

E14.

Encenser

Museu Nacional d'Art de Catalunya (MNAC 12109)

Nord d'Itàlia? (importació medieval)

Finals de segle XII

Prové d'una església catalana indeterminada

14 x 10 cm

Bronze daurat, calat i amb decoració gravada

És un dels encensers presents al catàleg del MNAC del 1926 que podria haver-se comprat al marxant d'art Celestí Dupont el 1903 (vegi's núm. 71). La procedència catalana s'apunta en el mateix catàleg.

Pertany al grup d'encensers decorats amb motius vegetals de tradició clàssica. La decoració és aquí present tant a la base, en relleu molt baix, com a la coberta, calada. Conserva cadenes de suspensió, no necessàriament originals.

Bibliografia: BELTRÁN 2014, p. 141; FOLCH I TORRES 1926a, p. 88-89, fig. 102; WESTERMANN-ANGERHAUSEN 2014, p. 182, 480; YLLA-CATALÀ 1994, p. 427.

E15.

Encenser

Museu d'Història de Catalunya (MNAC 12111)

Nord d'Itàlia? (importació medieval)

Finals de segle XII

Prové d'una església catalana indeterminada

13'4 x 12 cm

Bronze daurat, calat i amb decoració gravada

D'origen incert, la documentació del MNAC l'afirma comprat al marxant Celestí Dupont l'any 1893, junt amb dos altres encensers que no es poden identificar concretament. En el catàleg del museu de l'any 1926 s'afirma procedent d'una església catalana, que no s'especifica. Forma part de la col·lecció del MNAC, però és en dipòsit al Museu d'Història de Catalunya des de la seva fundació l'any 1996.

Pertany al grup d'encensers decorats amb motius vegetals de tradició clàssica, present a la coberta calada i a la copa. És en un bon estat de conservació i conserva la major part del daurat. Es guarda també amb un joc de cadenes de suspensió, que tanmateix no semblen originals.

Bibliografia: BELTRÁN 2014, p. 141, 301; FOLCH I TORRES 1926, p. 88-89, fig. 101; WESTERMANN-ANGERHAUSEN 2014, p. 183, 481; YLLA-CATALÀ 1994, p. 427.

E16.

Encenser

Museu Nacional d'Art de Catalunya (MNAC 12116)

Catalunya? Nord d'Itàlia? (importació medieval)

Finals de segle XII

Prové d'una església catalana indeterminada

12'5 x 10 cm

Bronze daurat, calat i amb decoració gravada

És també un dels encensers presents al catàleg del MNAC del 1926, factible d'haver-se comprat al marxant d'art Celestí Dupont l'any 1903. La procedència catalana s'apunta en el mateix catàleg.

Pertany al grup d'encensers decorats amb motius vegetals de tradició clàssica, aquí present únicament a la coberta calada. Conserva joc de cadenes de suspensió.

Bibliografia: BELTRÁN 2014, p. 141; FOLCH I TORRES 1926a, p. 92-93, fig. 115; WESTERMANN-ANGERHAUSEN 2014, p. 185, 483; YLLA-CATALÀ 1994, p. 427, 429.

E17.

Encenser

Museu Nacional d'Art de Catalunya (MNAC 12118)

Nord d'Itàlia? (importació medieval)

Finals de segle XII

Prové d'una església catalana indeterminada

12'5 x 12 cm

Bronze daurat, calat i amb decoració gravada

Encenser donat a la Diputació de Barcelona per l'industrial i col·leccionista Enric Batlló l'any 1914, junt amb algunes altres peces. Segons el catàleg del 1926 és, també, peça procedent d'una església catalana.

Pertany al grup d'encensers decorats amb motius vegetals de tradició clàssica, present aquí tant a la coberta calada com a la copa. També conserva joc de suspensió, no necessàriament original

Bibliografia: FOLCH I TORRES 1926, p. 92-93, fig. 116; WESTERMANN-ANGERHAUSEN 2014, p. 182, 480; YLLA-CATALÀ 1994, p. 427.

[Grup amb vegetació classicitzant]

E18.

Encenser de Covet I

Museu Episcopal de Vic (MEV 4418)

Nord d'Itàlia? (importació)

Finals de segle XII

Santa Maria de Covet (Isona i Conca Dellà, Pallars Jussà)

13'5 x 12 cm

Adquirit pel museu, per compra, l'any 1913.

Pertany al grup d'encensers decorats amb motius vegetals de tradició clàssica, que se situa tant a la coberta calada com a la copa, en relleu. Conserva també les cadenetes de suspensió.

Bibliografia: WESTERMANN-ANGERHAUSEN 2014, p. 182, 481.

E19.

Encenser de Fonollet

Museu Episcopal de Vic (MEV 4514)

Catalunya?

Finals de segle XII

Sant Sadurní de Fonollet (Puig-reig, Berguedà)

11'8 x 10'1 cm

Bronze daurat, calat i amb decoració gravada

Se'n coneix únicament l'ingrés al Museu de Vic l'any 1904.

Encenser d'estructura esfèrica, amb peu anular a la base llisa (només amb una sanefa calada a la franja superior), i decoració calada a la coberta, que és lleugerament apuntada per la part superior. La decoració és de base vegetal però molt estilitzada, a base d'elements pseudoflorals cruciformes inserits en espais en forma de cor invertit delimitats per uns traços amples i sinuosos; malgrat que els motius vegetals són habituals en aquest tipus d'encensers esfèrics, les seves formes específiques no tenen paral·lels clars en altres peces conservades. Als tres parells d'anelles situats a l'equador de la peça es conserven les vares metàl·liques de suspensió d'on pengen les cadenes, formant un sistema complex que, aparentment, es conserva aquí en la seva forma original.

Bibliografia: CASANOVAS 1986b, p. 219-220; REDACCIÓ 1987, p. 47; DALMASES 2003b, p. 282-283.

E20.

Encenser d'Oliana

Museu Episcopal de Vic (MEV 3320)

Catalunya?

Segle XII

San Andreu d'Oliana (Alt Urgell)

14'5 x 11 cm

Bronze, amb decoració calada

Ingressa al museu l'any 1900, procedent probablement de l'església de Sant Andreu del castell, que era la capella de l'antiga fortalesa d'Oliana.

És una peça de format completament esfèric, sostinguda per un per una anella que fa de peu i amb quatre parells d'anelles a l'equador per al sistema de suspensió (si bé el que s'hi conserva aplicat actualment no sembla pas l'original). La decoració es conserva sobretot a la coberta, calada, a base de medallons de doble marc circular amb una mena de flor de lis a l'interior. La unió dels medallons conforma una retícula molt harmònica, d'estructura geomètrica molt precisa. Aquesta decoració té un punt de semblança amb la dels encensers del grup amb vegetació classicitzant, si bé els motius són força més estilitzats i senzills, i la pauta geomètrica queda molt més marcada. La cassoleta és llisa, a excepció de la franja superior, on hi ha una franja calada amb motius senzills de tipus rectangular i vagament de mitja lluna. Els encensers E21 i E22 són certament similars, igual que dos o tres altres peces conservades també al Museu de Vic, però de procedència desconeguda (núm. inv. 1332, 1944, 1950).

Bibliografia: GIRONA 1985, p. 149; VIGUÉ 1986d, p. 228-229.

E21.

Encenser

Museu Nacional d'Art de Catalunya (MNAC 12117)

Catalunya?

Finals de segle XII

Prové d'una església catalana indeterminada

15 x 12'7 cm

Bronze daurat, amb decoració calada

És un dels encensers presents al catàleg del MNAC del 1926, i susceptible de ser identificat amb els tres que la Junta de Museus va comprar a Celestí Dupont el 1903. La procedència catalana s'apunta en el catàleg.

Peça de format esfèric decorada amb medallons circulars amb una pseudo-flor de lis a l'interior, molt similar a la de l'encenser d'Oliana (amb el qual forma certament grup). Aquí la copa és també tota llisa exceptuant una petita franja superior, que va decorada amb una mena de cercles migpartits calats.

Bibliografia: BELTRÁN 2014, p. 141; FOLCH I TORRES 1926a, p. 88-89, fig. 103; WESTERMANN-ANGERHAUSEN 2014, p. 156, 461; YLLA-CATALÀ 1994, p. 427.

E22.

Encenser

Museu Nacional d'Art de Catalunya (MNAC 12115)

Catalunya?

Segle XII

Prové d'una església catalana indeterminada

13 x 11'2 cm.

Bronze, amb decoració calada

Donat a la Diputació de Barcelona per Enric Batlló l'any 1914, junt amb altres peces. La procedència catalana s'afirma en el catàleg del Museu de l'any 1926.

Encenser de cos esfèric, sostingut per un curiós peu en forma de corona i coronat per una petita protuberància cònica, amb obertures triangulars, dalt de la qual hi hauria hagut una de les anelles per a la suspensió; hi ha tres parells d'anelles més a l'equador de la peça, que destaca per l'abundància d'ornamentació calada. Tota la coberta va decorada per una retícula de formes i motius estilitzats de vague record vegetal, a base de palmetes amb les dues fulles inferiors recargolades dins de medallons circulars (es tracta d'una versió una mica diferent del motiu que apareix en els encensers del grup d'Oliana). Una prominent sanefa dentada migparteix la superfície, sanefa que apareix també a la cassoleta. Aquesta té la part inferior llisa però la superior decorada amb els mateixos motius de la copa, igualment calats però en posició invertida.

Bibliografia: FOLCH I TORRES 1926, p. 112, fig. 103; WESTERMANN-ANGERHAUSEN 2014, p. 155, 461; YLLA-CATALÀ 1994, p. 427, 429.

E23.

Encenser

Museu Nacional d'Art de Catalunya (MNAC 12112)

Itàlia? (importació medieval)

Finals de segle XII

Prové d'una església catalana indeterminada

15 x 9 cm

Bronze, amb decoració calada

Es desconeix absolutament la procedència la data d'ingrés al museu de la peça, que en el catàleg del 1926 apareix ja reportada i se la considera provinent d'una església catalana, que no s'especifica.

Té una estructura de base esfèrica però notablement apuntada, amb petit peu anular i un element de coronació cònica força voluminos, amb triangles calats. La superfície tant de la copa com de la coberta va tota decorada amb motius vegetals molt estilitzats, a manera de grans palmetes a la base i en una disposició de tiges vagament helicoidals a la coberta. Conserva associades les cadenetes de suspensió. Hi ha un paral·lel molt semblant al Museu d'Art de Düsseldorf.

Bibliografia: FOLCH I TORRES 1926a, p. 92-93, fig. 113; WESTERMANN-ANGERHAUSEN 2014, p. 187, 484; YLLA-CATALÀ 1994, p. 427.

E24.

Encenser de Pedret

Museu Diocesà i Comarcal de Solsona (MDCS 585)

Catalunya?

Segle XII-XIII

Sant Quirze de Pedret (Berguedà)

10 cm (diàmetre)

Coure, amb decoració calada

Ingressa al museu l'any 1915

Encenser de cos estrictament esfèric, amb peu anular inferior molt petit i joc de tres anelles dobles (més l'anella superior) per al sistema de suspensió, que corona un bonic agafador tripètal, aparentment original. Tant la coberta com la franja superior de la cassoleta van calades amb motius triangulars (tot alternant-se els triangles del dret i del revés), que formen fins a quatre sanefes horitzontals.

Bibliografia: MUSEU 1990 p. 151; SERRA 1988, p. 47; VIGUÉ 1986f, p. 368-369.

E25.

Encenser de Pampe

Museu Diocesà i Comarcal de Solsona (MDCS 583)

Catalunya?

Segle XII-XIII

Santa Margarida de Pampe, Castellar de Ribera (Solsonès)

11 cm (diàmetre)

Coure, amb decoració calada

Ingressa al museu abans de l'any 1915

Encenser de format esfèric, amb petit peu anular i coronat només per l'anella que rep la cadena superior de suspensió; hi ha tres jocs d'anelles per a les altres cadenes, el joc complet de les quals es conserva. La coberta va calada amb motius de formes geomètriques senzilles, les principals de tipus cruciforme i en disminució ascendent, d'altres de complementàries, quadrangulars. Tant el vèrtex com la part inferior de la peça van reforçats amb una sanefa molt senzilla d'estries en lleugera inclinació.

Bibliografia: MUSEU 1990, p. 153; VIGUÉ 1986e, p. 369.

E26.

Encenser de Navés

Museu Episcopal de Vic (MEV 3069)

Catalunya?

Segle XII

Sant Feliu de Navés (Solsonès)

13 x 11'6 cm

Bronze amb decoració calada

La peça no va reportada en el primer catàleg del Museu Episcopal de Vic, publicat el 1893, però el número d'inventari permet pensar que va ser adquirit poc després, potser entre 1893 i 1898.

Té forma esfèrica notablement apuntada i descansa sobre un petit peu circular molt erosionat. La base és completament llisa, de manera que la decoració es concentra, tota calada, a la peça de coberta. És a base de quatre motius florals o estrellats de grans dimensions, elaborats amb molta senzillesa i flanquejats per petits elements el·líptics a la part inferior. Conserva les cadenes de suspensió, que enganxen en tres anelles a l'equador de la copa a banda de l'anella superior.

Bibliografia: CASANOVAS 1986c, p. 216-217; GUDIOL 1926 p. 31.

E27.

Encenser de Gréixer

Museu Diocesà i Comarcal de Solsona (MDCS 584)

Catalunya?

Segle XII

Sant Andreu de Gréixer (Berguedà)

11 x 11 cm (diàmetre)

Bronze amb decoració calada

Ingressa al museu abans del 1915

Encenser esfèric, sostingut per un joc de tres cadenes laterals i la superior (perduda). La base reposa sobre d'un petit peu circular i va quasi completament llisa, amb l'excepció d'una petita franja superior de motius triangulars calats. La coberta és decorada amb obertures rectangulars, que n'ocupen ordenadament tota la superfície.

Bibliografia: MUSEU 1990, p. 152; SERRA 1988, p. 47; VIGUÉ 1986c, p. 368.

E28.

Encenser

Museu Nacional de Catalunya (MNAC 12113)

Llemotges? (importació medieval)

Segle XIII

Prové d'un lloc indeterminat de la diòcesi de Solsona o de l'àrea de Besalú

13 cm (alt.)

Bronze daurat, amb decoració gravada i calada, i medallons aplicats

La documentació interna del MNAC el considera adquirit l'any 1916 al reverend Salvador Perramon, per 75 pessetes. Aquesta informació s'explicita com a errònia en una publicació recent, on s'identifica la peça (no queda clar amb quins arguments o testimonis) amb un encenser adquirit pel museu al marxant Celestí Dupont l'any 1907 junt amb la naveta de Besalú, i procedent d'aquesta mateixa àrea geogràfica.

Es tracta d'una curiosa peça que segueix un format i estructura certament d'arrel llemosina, però en la qual, en canvi, no sembla pas haver-hi hagut mai esmalt. Té una base hemisfèrica completament llisa, i una coberta de pronunciada forma cònica, coronada per un pom de grans dimensions. A la part central d'aquesta coberta hi ha dos frisos consecutius d'obertures ultrapassades calades, mentre que la part inferior va decorada amb motius vegetals finament gravats, que s'alternen amb petits medallons aplicats amb una figura d'animal alat replegada. Conserva el joc de cadenes de suspensió, que s'agafen a quatre parells d'anelles situats a l'equador de la peça, a banda de la que se situa a la cimera superior.

Bibliografia: BERLTRÁN 2014, p. 152, 308.

E29.

Encenser de Montclar

Museu Episcopal de Vic (MEV 3070)

Catalunya?

Segle XIII

Sant Martí de Montclar (Berguedà)

15 x 12,6 x 12 cm

Bronze daurat, amb decoració calada i cisellada

No apareix en el catàleg inicial del Museu Episcopal de Vic (1893), però segons el número d'inventari cal pensar que va arribar poc temps després al museu, sembla que abans de 1898.

Encenser de dimensions notables, amb coberta arquitectònica circular. La base és hemisfèrica i sostinguda sobre d'un peu anular, i va decorada amb una banda superior de motius triangulars calats, en posició alternada. La coberta es divideix en tres pisos molt ben definits volumètricament, el perímetre dels quals és ornat amb finestres calades de perfil quadrangular. Corona tota aquesta estructura una mena de petit llanternó cilíndric, també amb obertures calades (grans, rectangulars) i amb una coberta cònica de superfície lleugerament estriada. El joc de cadenes de suspensió no sembla original; en tot cas, hi ha tres parells d'anelles a l'equador i l'anella superior.

Bibliografia: DALMASES 2003b, p. 282-283.

E30.

Encenser de Covet II

Museu Episcopal de Vic (MEV 10766)

Imperi germànic (importació medieval)

Segles XII-XIII

Santa Maria de Covet (Pallars Jussà)

17 x 15 cm

Bronze, amb decoració calada i gravada a burí

Ingressa al museu l'any 1900

Encenser de format arquitectònic, segons una versió senzilla dels models habituals en l'àrea germànica de la qual hi ha diversos exemplars conservats, sempre similars tot i que no pas idèntics. Té una estructura quadrangular situada damunt d'un petit peu, i formada per una sèrie de pisos successius que juguen amb els volums entrants i sortints, i perfilen les pseudoteulades superficials amb sanefes de senzills motius inclinats. Conserva les cadenes de suspensió, que s'agafen a quatre parells d'anelles situats als angles de la peça a més de la que hi ha a la coronació superior; almenys l'agafador sembla clarament original, a mode de placa circular ornada amb un fris perimetral de triangles calats.

Bibliografia: DALMASES 2003b, p. 282-283; VIGUÉ 1986b, p. 220; WESTERMANN-ANGERHAUSEN 2014, p. 246, 520.

REPERTORI DOCUMENTAL

Presentació

Ofereixo, a continuació, un repertori de documents catalans d'època plenomedieval amb referències explícites a peces d'orfebreria. És un repertori ampli però sense ànim d'exhaustivitat, que, de fet, ha fornit una part fonamental de l'anàlisi teòric presentat en aquest treball, especialment en tot allò que fa referència als contextos funcionals i socioeconòmics de les arts sumptuàries.

Es tracta d'una transcripció parcial d'aquests documents, que formen part del notabilíssim corpus de fonts de la plena Edat Mitjana que s'han publicat en col·leccions diplomàtiques a Catalunya. La selecció, transcripció i anàlisi dels textos ha comportat una quantitat considerable de feina, els resultats de la qual, però, crec que han estat enormement satisfactoris. No em trauré pas el mèrit d'haver fet la recerca d'aquests documents, amb paciència i amb algunes dificultats (la reproducció digital d'una part cada vegada més àmplia dels diplomataris comença a facilitar les coses als investigadors). Tanmateix, aquest mèrit és veritablement minúscul al costat de l'esforç dels arxiviers i dels historiadors que durant anys s'han dedicat a l'edició i a l'estudi dels textos medievals, especialment dels que es corresponen amb l'època del romànic. L'esforç d'aquests autors i la seva contribució a l'evolució dels estudis històrics i artístics és notabilíssim, i de justícia agrair-lo repetidament, tantes i tantes vegades com calgui. Em fa l'efecte que des del món de la història de l'art tendim a utilitzar massa poc tot aquest enorme corpus de documentació catalana antiga, i no puc sinó vindicar-lo com una font informativa de primer ordre, no tan sols per l'orfebreria sinó per qualsevol àmbit o tècnica artística dins el marc del romànic català.

L'objectiu de transcriure novament, aquí, aquesta colla de documents ja publicats és múltiple. En primer lloc, hi ha una funció pràctica evident que és el suport directe a la

lectura de la tesi, amb l'objectiu de testimoniar les hipòtesis i reflexions que es plantegen, precisament, a partir de la interpretació dels textos. El lector, per tant, podrà fàcilment dirigir-se a aquest apèndix per a comprovar les meves afirmacions, i també naturalment per a dubtar-ne, si és el cas. En segon lloc, la transcripció té l'objectiu d'oferir una base documental àmplia i raonablement estructurada sobre la qual es puguin fonamentar recerques posteriors. Aquest ànim d'utilitat em concerneix de manera personal, però també, espero, pot aplicar-se a d'altres investigadors que puguin senzillament tenir un punt de partida, modest però pràctic, per a noves aventures. He de dir que això em resulta especialment confortant.

La recopilació de documents que he dut a terme ha pres en consideració, no m'atreveixo pas a dir que totes però sí que la major part de les col·leccions documentals publicades que refereixen a arxius o a temàtiques catalans. Això són més d'una setantena d'obres, entre les que ofereixen textos d'una única procedència geogràfica, que són la majoria, i les que recullen documents d'arxius diversos en atenció a una temàtica central. Com és lògic, un cert nombre d'aquests documents han estat publicats en més d'una ocasió, fins i tot repetidament quan es tracta de fonts especialment significades des del punt de vista històric. En aquests casos, he optat senzillament per a utilitzar una de les edicions possibles, de vegades la més recent, de vegades la més accessible, i només ocasionalment n'he referenciat una altra (només quan m'ha semblat imprescindible fer-ho, per raó d'alguna discrepància significativa). He renunciat, doncs, a precisar amb detall i de manera completa totes les edicions de cada text (com tal vegada hauria estat oportú, admeto) per no afeixugar-me encara més la tasca de recerca bibliogràfica.

També he renunciat a la transcripció completa dels documents. En primer lloc per una senzilla qüestió d'espai físic: hauria omplert pàgines i més pàgines amb dades irrellevants per a les intencions del present treball. I en segon lloc, perquè la voluntat de presentar aquest repertori no pretén l'anàlisi estricta de cadascun dels documents referenciats (alguns admetrien tesis doctorals senceres dedicades al seu estudi), sinó tan sols testimoniar la presència documental de l'orfebreria en les fonts catalanes. Les conclusions que s'han extret de l'anàlisi de tots aquests textos per descomptat han tingut en compte tot el document, però sembla de totes totes innecessari de presentar la transcripció completa, que per altra banda és fàcilment accessible, tal i com s'indica sempre ben puntualment.

De fet, en la pràctica totalitat de casos (potser amb l'excepció dels inventaris), els esments a peces d'orfebreria són elements puntuals dins dels interessos més amplis de cada document. De manera que he transcrit només les frases o seqüències amb les mencions concretes. Per altra banda, he prescindit d'alguns textos que fan referències genèriques o més o menys vagues a *ornamenta* i m'he concentrat en la citació d'obres o peces concretes. En un sentit similar, només transcriu els documents on és clar i evident que s'esmenten objectes d'orfebreria, perquè se n'expliciten els materials o perquè el context ho reclama de manera necessària.

La cronologia dels documents reproduïts es fonamenta en el període dins el qual es mou la tesi, és a dir entre els anys 950 i 1250 (he allargat fins al 1260 per incloure l'interessant testament del bisbe d'Elna Ramon de Berga, que conté molta informació). En nombroses ocasions, dins del discurs teòric faig al·lusió també a textos que són de datació anterior, fins i tot de finals de segle IX. En aquests casos, he indicat en nota a peu de pàgina la referència bibliogràfica i he prescindit d'incloure'ls en el repertori. En canvi, sí que m'ha semblat interessant afegir un apartat final amb la transcripció d'una sèrie de documents que queden també clarament fora del marc cronològic de l'estudi però que aporten algunes informacions interessants: es tracta sempre de documents tardomedievals (entre 1275 i 1500) en què s'esmenten obres d'orfebreria que factiblement són d'època anterior i que, per tant, es corresponen amb els interessos de la recerca. Hi ha, en aquests documents tardans, sobretot (però no exclusivament) referències a productes llemosins esmaltats, repetidament designats amb el terme "de Limotges".

Com que el repertori està fet a partir de la documentació publicada, segueixo sempre que puc la transcripció proposada per l'editor del document, i assumeixo també generalment la datació que proposa (quan no és així, ho especifico de manera explícita). Pel què fa a les qüestions estrictament formals, m'he permès d'introduir alguna simplificació o adaptació d'allò editat segons la moderna normativa (per exemple, utilitzo la u. per comptes de la v. que s'usa en edicions antigues), i també he regularitzat i modernitzat una mica l'ús de la puntuació, així com la d'alguns altres elements ortotipogràfics. Tot plegat amb l'objectiu de simplificar i estandarditzar al màxim la presentació gràfica del repertori.

** **

Les denominacions dels arxius i biblioteques de procedència dels documents apareixen abreujades, en la forma que segueix:

AAM – Arxiu de l'abadia de Montserrat
ABEV-AC – Arxiu i Biblioteca Episcopal de Vic, Arxiu Capitular
ABEV-AE – Arxiu i Biblioteca Episcopal de Vic, Arxiu Episcopal
ACA – Arxiu de la Corona d'Aragó (Barcelona)
ACB – Arxiu Capitular de Barcelona
ACG – Arxiu Capitular de Girona
ACL – Arxiu Capitular de Lleida
ACRI – Arxiu Comarcal del Ripollès (Ripoll)
ACTO – Arxiu Capitular de la catedral de Tortosa
ACU – Arxiu Capitular d'Urgell (la Seu d'Urgell)
ADB – Arxiu Diocesà de Barcelona
ADG – Arxiu Diocesà de Girona
ADS – Arxiu Diocesà de Solsona
ADM – Archivo Ducal de Medinaceli (Sevilla)
ADPO – Arxius Departamentals dels Pirineus Orientals (Perpinyà)
AHCT – Arxiu Històric de la ciutat de Tarragona
AHFF – Arxiu Històric Fidel Fita (Arenys de Mar)
AHG – Arxiu Històric de Girona
AHN – Archivo Histórico Nacional (Madrid)
AMSJA – Arxiu del Monestir de Sant Joan de les Abadesses
AMSV – Arxiu del Monestir Santjoanista de Valldoreix
ASM – Arxiu de la Seu de Manresa
AV – Arxiu Vaticà
BC – Biblioteca de Catalunya (Barcelona)
BNF – Biblioteca Nacional de França (París)
BRAH – Biblioteca de la Reial Acadèmia de la Història (Madrid)
BUZ – Biblioteca de la Universitat de Saragossa
BV – Biblioteca Vaticana (Roma)
MEV – Museu Episcopal de Vic

Documents (952-1259)

(1)

Acta de consagració i dotalia de l'església de Sant Feliu i Sant Martí de Castellciutat

952 (o 953)

Et sunt ibidem libri in biblioteca I, et alios libros Xm et VIIIm, et (...) turibulum I, calicem I argenteo et alio de estagno (...). Et ego iam dicutis Sonifredus ad supranominata ecclesia dono (...) candelabro.

Original perdut. Còpia (s. XIII): ACU, *Cartulari de Tavèrnoles*, núm. 17, f. 7r-v
BARAUT 1994-1995, doc. 17, p. 90-91

(2)

Inventari de béns mobles de la catedral de Vic, a la mort del bisbe Guadamir

14 de juny de 957

Quo facto capit inquirere ipsum avere de ipsa ecclesia vocitata, et invenit ibi: cruces argenteas II et una de auro cum gemis et Testo I, et archa I, et capsas V, chalicem aureum I et argenteis III, et tabula I, incensarios II, syon I, botharigo aureum I, balcos II, perpendulos III in chapis (...) ampulla I cum balsamo (...) scrinio ivorio I, chandelabros VI, scutellas de erame II, urcaeolus III, channadas cum chopertorios de stagno III, chaldera I eramentea, bacinos parilio I, et alio cum manicho, et botaricho I de stagno.

ABEV-AC, cal. 9, episc. I, núm. 68
JUNYENT 1980-1996, doc. 303, fasc. 2, p. 256

(3)

Dotalia de la catedral de Roda d'Isàvena

1 de desembre de 957

Ego, Ragimundus, simulque et uxor mea, Aeresindis, pro dotalis titulo (...) Donamus et in ornamentis ecclesie I calicem de argen[to et una cr]ucem de argento et uno signo de metallo.

Original perdut. Còpia (entre d'altres): ACL, fons Roda, carp. 14, núm. 1008
GRAU QUIROGA 2010, doc. 1, p. 299-300

(4)

Acta de consagració i dotalia de Sant Esteve, Sant Miquel i Sant Joan Baptista de la vall de Bianya

10 de gener de 959

Denique in Dei nomine habent ipsas ecclesias de ministerio ecclesiastico (...) kalicem I cum sua patena.

Original perdut (Sant Pere de Rodes). Còpia: VILLANUEVA 1803-1851, XIII, p. 249-250
ORDEIG 1993-2004, doc. 76, vol. II, p. 183-185

(5)

Acta de consagració i dotalia de l'església de Santa Cecília de Fontova

1 de gener de 957-960

Ego Raymundus comes et Garsindis comitissa et filiis nostris qui mittimus in ornamentis ecclesie in domum Sancte Cecilie una cruce et Io candelabro et III vestimentis et Io calice.

Original perdut. Còpia interpolada (s. XVI): BUZ, ms. 242, f. 11 i 12
ORDEIG 1993-2004, doc. 78, vol. II, p. 187-188

(6)

Acta de consagració i dotalia de l'església de Sant Hilari de Vidrà

19 d'abril de 961

Denique in Dei nomine ego Ranlo, misericordia Dei abbatissa, dono ad ipsa ecclesia suprascripta in onore sancti Ilari de ministerio ecclesiastico (...) calice.

ACA, Cancelleria, Sunifred, núm. 57
ORDEIG 1993-2004, doc. 80, vol. II, p. 189-190

(7)

Inventari de béns mobles de la catedral de Sant Pere de Vic

Agost de 971 (?)

Hic est brevis de ipso paramento de Sancto Petro. Id sunt: cruces IIIIor de argento et una de aureum, testum I, archa I, capsas III, et una sine argento, calicem aureum sine patena, et unum de argento cum patena, incensarios II [...] borsa I (...) botarigo de stagno (...) candelabros III de stagno, et IIIIo cum argento, scutellas II de eramento, urceolos II, cannadas III de stagno, caldaria i de eramento, bacino i cum manicho, et de scrinios parilio I.

ABEV-AC, cal. 6, núm. 2104

JUNYENT 1980-1996, doc. 413, fasc. 3, p. 346-347

(8)

Dotalia de l'església de Sant Esteve del Mall

19 de setembre de 971 (o 973)

Ego, Unifredus comes, qui sum memoria plenus, mito in ipsa ecclesia (...) unum calicem et unam crucem.

Original perdut. Còpia: ACL, fons Roda, carpeta 11, núm. 764 = R-20

GRAU QUIROGA 2010, doc. 4, p. 300-302

(9)

Acta de consagració i dotalia de l'església monàstica de Sant Benet de Bages

3 de desembre de 972

Iterum ad ministerum altaris concessit (...) Mascharone presbitero codices II que [vocant 'Omnia] Bona' et leccionario et calice I (...) Aigo solidos C et stola et [fanon, Isarnus missale I] et pelve i cum aquamanile et signo I (...) Habebat [vero inter] ipsum dedicationis diem atrium istum capsas II cum lignum Domini et relique sanctorum probatissime et missale I (...) calice I argenteo cum sua patena, alio [calice stagneo] cum sua patera, checovas II.

BC, perg. núm. 1904 (9-I-1)

ORDEIG 1993-2004, doc. 90, vol. II, p. 212-217

(10)

Inventari del tresor del monestir de Ripoll, a la mort de l'abat Guidiscle

39 de juliol de 979

Inventaque sun hec in sacrario, scilicet: crux aurea cum lapidibus I; et cruces argenteae II; tabule argenteae II; textum aureum I cum lapidibus; textum argenteum III; et calices argentei III cum suis patenis. Capsule argenteae II, et coclear ex argento I, candelabra argentea IIII; concas hereas III, urceolos IIII; calicem stagneum I, et cannetas stagneas III. (...) Turibulum argenteum I, et hereos II. (...) In vestiario autem inventa sunt hec atque obtutibus summi presulis Mironi representata: (...) coclea [...] argentea IIII.

Original perdut. Còpia (Olzinelles, s. XIX): ABEV-AE, sig. 2061, IV
JUNYENT 1992, doc. 3, p. 6-8

(11)

Testament sacramental de Guilmon (o Wilmund)

12 d'octubre de 986

Et ad cenobium Sancta Maria Amera iussit vindere suo cavallo meliore et sua spada et alsebergos II et equas VII et porchos C per scazo et inde faciant tabula et cruce a iamdicto cenobio.

ABEV-AC, cal 6, núm. 170
JUNYENT 1980-1996, doc. 524, fasc. 4, p. 445-447

(12)

Acta de consagració i dotalia de l'església de Sant Pere de Castanesa

1 de juliol de 988

Altemirus presbiter dono et in ornamentam ecclesie calice I, cruces II.

Original perdut. Regest (entre d'altres): BC, ms. 729 (PASQUAL, *Sacra Cathaloniae*), vol. VIII, p. 740.

ABADAL 1955, doc. 279, vol. 2, p. 433

(13)

Testament del presbíter Deilà (Camprodon)

15 d'agost de 992

Et per ipsa absolucionem ad unum episcopum segello I de auro. Et a Sancti Petri Roma ipsum meum enapum de argento et solidos XX^{ti}.

BNF, ms. lat 2579, fol 14
SOBREQÜÉS & RIERA & ROVIRA 2003, doc. 532, vol. II, p. 472-473

(14)

Acta de consagració i dotalia de l'església de Santa Maria de Güell

6 de desembre de 996

Oriolus cum conjuge sua Chenoni et prolis concedimus ad domum alme S. Marie virginis ad diem consecrationis III libros antifonarios; III misales, III or psalterios, uno passionario et Flores Evangeliorum; et de vestimentis aecclesiasticis, chooperculos III or, chamisos duos, pliamiones duos, stolas duas, chalice uno, cruce una, incensario uno.

Original perdut (ACL, extraviat)

ABADAL 1955, doc. 316, vol. 2, p. 450-451

(15)

Testament del comte Borrell I de Pallars

finals de s. X

Et ad domum Sancti Petri in Maleto (...) ipsas meas equas et ipsas meas bestias propter ipsa tabula de argento que debuit facere pro ipsa cela et ipsa spata.

Original perdut. Còpia (s. XVII o XVIII): ADM, secc. Pallars, llig. 18, núm. 1140, f. 3r-4v

RAVINA 1974, vol. 2, doc. 3, p. 919-920

(16)

Judici per la propietat del castell de Queralt, reclamat pel bisbe Sal·la d'Urgell al noble Sendred de Gurb

3 de juliol de 1002

Cum uno anulo aureo revestivit eum ad iure proprio de predictae ecclesie Sancte Marie sedis orgellitane.

Original perdut. Còpia (s. XIII): ACU, *Liber Dotaliorum*, I, f. 234, núm. 796

ORDEIG 2000-2010, doc 668, fasc. I, p. 15-17

(17)

Testament del bisbe Sal·la d'Urgell

23 d'octubre de 1003

Et ipsum meum frenum paratum, quem dedit mihi Suniardus comes, et ipsa sella quod dedit mihi Algalipha et anapos II de argento mando vobis, ut de ipso freno vel de ipsa sella et de ipsos anapos ut opera faciatis ad sancta Maria (...). Et ad sancta Maria cuzlars IIII de argento et ipsum meum zaalbal.

Original perdut. Còpia (s. XIII): ACU, *Liber Dotaliorum*, I, f. 235v-236, doc 798
BARAUT 1980, doc. 288, p. 120-121

(18)

Testament del comte Ermengol I d'Urgell

28 de juliol de 1007

Ad sancta Maria Sedis Vicho Orgellensis sella meliore de argento et freno meliore de argento et ipso meo mantello meliore cum ipsos fiblario de auro (...) et ad sancto Cucufato cenobi uncias XXXa de auro, ut faciant tabula ante altare (...) et ad sancta Maria in Inicio ipsa mea spada cum auro et ipso fodoro de auro et rengas cum ipsa fibula de auro, et ad sancto Vincencio de Castres anapos II de argento, et ad sancto Gerallo cenobio de Orliago anapos IIIor de argento (...). Et ad sancti Egidi cenobii ipsos meos schachos ad ipsa opera de ecclesia.

Original perdut. Còpia (s. XIII): ACU, *Liber Dotaliorum*, I, f. 71v-72, doc. 196
BARAUT 1980, doc. 300, p. 131-132

(19)

Dotalia de l'església de Sant Climent de Rallui

25 de novembre de 1007

Et ego Gimar, presbiter (...). Similiter donamus in ornamentis ecclesiasticis (...) I calice, I cruce.

AHN, fondo Ovarra, carp. 690, núm. 21
ORDEIG 1993-2004, doc. 123, vol. III, p. 5-7*

(20)

Inventari del tresor del monestir de Ripoll, a la mort de l'abat Seniofré

4 de juliol del 1008

Inventa sunt hec ornamenta superius scripta in aula vel sacrario Sancte Marie, per manus Bernadi sacristanii vel custodis Sancte Marie superius scripte, id est: cruces VI cum auro et argento, et una crux de auro cum lapidibus in quo est lignum Domini. Est et alia crux in altario Sanctae Trinitatis de argenteo minor ex istis, et alias cruces minores; de gontifanones sunt VI Calices argenteos V, et unum de auro puro et isti singuli sunt cum patenas suas. In calicem vero maiorem qui est annumeratus cum istis, est discus quem domnus Oliba dedit in locum patene. Est et alius discus aereus cum auro; est et alius discus de argento. Urceolum argenteum, et canna argentea, et mordacem argenteam. (...) Sunt candelabri maiores cum argento et auro II, et alii de argento simul cum auro III. (...) Et sunt duo texti, unum cum auro et argento, et alium de auro cum lapidibus; et sunt cap[s]e III de argento cum coopertoriis suis. Est corona

argentea simul cum auro et cap[s]a argentea sine coopertorio. Turibuli argentei II Cristalli (l)ignei III, et alii VIII. Scacos cristallinos XXVIII. Kecues III. Et in altario Sante Marie (...) et unum parilium de bacinis de argento. Concas hereas V, urceos aereos II, et acitulos aereos II, unum maiorem et alia minorem. (...) et sunt duo scrinii eburnei cum reliquias, et III copas cum reliquias. Est et alia crux de argento minima cum ligno Domini, exceptas illas que superius diximus. Et sunt alie zone cum auro III, exceptas illas que superius diximus. Alie sine auro XII. (...) et petra qui fuit de sigilio domni Olibani, et unum anulum aureum cum petra optima que habet Gerucius in pignus; et II discos paratos; et II capsas argenteas de incensum cum cocleariis argenteis. (...) Sunt II candelabri aerei cum concas, et unum candelabrum parvulum coopertum de argento. Egreddente domno abbate a seculo iussit dare ad cooperiendum capud Sancti Eovalli uncias III et aureos IIII de auro, et sunt in sacrario.

Original perdut. Còpia (Olzinelles, s. XIX): ABEV-AE, sig. 2061, IV
JUNYENT 1992, doc. 37, p. 43-45

(21)

Testament sacramental de Dacó, sacerdot i jutge

30 d'agost de 1009

Et ad Guifredus elemosinario, callera I maiore et suos bacinis et cullario argentea et ampulla harrachia et pinteia eburnea. Et ipsa sua tuvallia meliora et ipso ramo deaurato et centum libras de vitro, ad altare Sancti Petri.

Original perdut. Còpia (ca. 1217): ABEV-AC, cal. 37, *Liber Dotationum*, f. 61v-63v

ORDEIG 2000-2010, doc 711, fasc. I, p. 54-58

(22)

Acta de consagració i dotalia de l'església de Sant Martí del Canigó

10 de novembre de 1009

Guifredo gratia dei comite, eiusque coniuge nomine Guisla, qui ditaverunt predictam ecclesiam vasis sacris, scilicet calice argenteo cum patena et turibulo argenteo.

Original perdut. Còpia: BNF, col. Baluze, vol. 108, f. 338v-339
JUNYENT 1992, doc. 41, p. 54-56

(23)

Testament sacramental del bisbe Sal·la d'Urgell

6 de novembre de 1010

In primis concessit ad domum sancta Maria Sedis Vicho Orgellensis uncias I de auro, ut faciant crucem ad altare sancte Marie supra scripte, et ad ipsa canonicha iusit dare pro anima sua quinquaginta uncias de auro. Et precipit dare a sancto Petro de ipsa Sede ipsa sella qui fuit de Ermengaude, unde sit coopertus pro anima sua. Et iusit dare sancta Maria de Celsona ipso freno de Ermengaudus illi dedit pro anima sua. Et concessit a sancto Petro qui est in Celsona ipso suo zaalbal (...) Et iussit dare ad ipsa chanonicha sancta Maria sedis Orgellensis pro anima sua ipsas suas chupas III de argento et anapo I de argento (...) Et concessit ad Sancta Maria Sedis Orgellis ipsa chupa eraclia et alia de mazer. Et iusit dare per trentanarios (...) cuzlaria argentea.

ACU, núm. 180. Còpia (s. XIII): ACU, *Liber Dotaliorum*, I, f. 17-18v, doc. 25
BARAUT 1980, doc. 314, p. 144-146

(24)

Testament sacramental d'Adalbert, fill del vescome Guitard

28 de novembre de 1010

Et concessit ad mater sua prefata Geriberga parilio I de boves, et enapo I de argento vindere iussit et persolvere ex ipso pretio suos debitos. (...) Ad Argemiro mancuso I, et de ipso pretio quod remanserit de ipso enapo iussit redimere ipsas suas cupas argenteas. Et de ipso pretio de ipso vino quod habebat in Mogia redimere iussit ipsas cupas argenteas. (...) Et concessit ad prefato Salomon, presbitero, XLo membros argenteos que retinebat Gontardus (...) Et concessit ad Geriberto et ad Rossello et ad Gilielmo clerico copa I de argento. Et concessit ad Udalgario et ad Boveto alia cupa.

AAM, Sant Cugat del Vallès 64. Còpia (s. XIII): ACA, *Cartulari de Sant Cugat*, f. 97, núm. 337
RUIZ-DOMÈNEC 2006, doc. 21, p. 236-238

(25)

Testament de Sunifred, ardiaca de Vic

15 de juliol de 1011

Et ipsum meum cavallum et ipso alsbergo meliore et parilio I de enapos argenteos Adalberto. Et ipsa cupa argentea ad matre mea. (...) Et ipsos meos anulos II ad Witardo levita et alio anulo a Sancia. Et alio parilio de enapos et equas IIIor et mula I (...) pro anima mea.

Original perdut. Còpia (1117): ABEV-AC, cal. 6, núm. 816(a)
ORDEIG 2000-2009, doc 730, fasc. I, p. 76-79

(26)

Testament de Radulf

6 de gener de 1012

Et ad domna mea Ermengards freno I deaurato, et ad domne Poncio ipso albergo que abeo in Gadio et spada I.

Original perdut. Còpia (s. XIII): ACU, *Liber Dotaliorum*, I, f. 229v, doc. 270
BARAUT 1981, doc. 319, p. 33-34

(27)

Venda feta pel bisbe Deudat de Barcelona a la vescomtessa Ermengarda

19 de desembre de 1014

Et dedimus iam dictas uncias V de auro in redemptione de ipso calice de auro pro redemptione de ipso Castro Episcopale.

ACB, *Libri Antiquitatum*, IV, f. 159r, núm. 374.
RUIZ-DOMÈNECH, 2006, doc. 25, p. 244-245

(28)

Permuta entre els esposos Ervigi i Ermegoda i la catedral de Barcelona

22 de desembre de 1014

Manifestum est enim quia donamus vobis in ista comutatione vinea nostra propria pro terra vestra mater Ecclesia Sancte Crucis Sancteque Eulalie et uncia de auro placibile in redemptione de ipso kalice aureo quod tenebat in pignus Ermengardis uxos Geribertus vicarius.

ACB, perg. 1-2-702
BAUCCELLS *et alt.* 2006, doc. 227, vol. I, p. 550-551

(29)

Acta de consagració i dotalia de les capelles de la Santa Creu i Sant Pere del monestir de Lavaix

6 i 7 de juliol de 1015

Ego Dacco, abba, et ceteri monachi similiter donamus in ornamentis ecclesiarum calices, cruces et de ecclesiasticis libris sive de vestimentis.

Original perdut. Còpia (entre d'altres): BNF, col. Baluze, vol. 107, f. 474v-475
ORDEIG 1993-2004, doc. 131, vol. III, p. 17-19

(30)

Testament de la vescomtessa Sança d'Urgell

13 d'abril de 1017

Ad Sanctum Sepulchrum noscha I de auri. Ad Sancti Salvatoris in Mari alia noscha auri.

ACU, núm. 202. Còpia (s. XIII): ACU, *Liber Dotaliorum*, I, f. 104, doc. 314)
BARAUT 1981, doc. 347, p. 58-59

(31)

Acta de consagració i dotalia de l'església de Santa Maria de Còll

5 de març de 1018

Ego Acto et ego Adelandus donamus IIII ornamenta ecclesia, libros, vestimentis, chalice, cruci.

Original perdut. Còpia (s. XIII, perduda): ACL, fons Roda. Còpia parcial (s. XVIII, entre d'altres): BRAH, Colección Abad y Lasierra, vol. 15, f. 1202
ORDEIG 1993-2004, doc. 133, vol. III, p. 20-22

(32)

Dotalia de l'església de Santa Maria de Roda d'Isàvena

5 de maig de 1018

Ego, Acto, et ego, Adalmandus, donamus [in] ornamenta ecclesia libros, vestimentis, chalice, cruce. Ego Adalmandus I signo. Ego Acto I signo.

ACL, fons Roda, carpeta 14, núm. 1011
GRAU QUIROGA 2010, doc. 15, p. 308-309

(33)

Testament sacramental del comte de Besalú Bernat Tallaferro

13 d'octubre de 1020

Vascula sua aurea et argentea quod ad ipso die habebat, donare faciant ad cenobium Sancta Maria Riopollenti, et cum corpus suum ibidem presentetur (...) Adalbertus de Casas donet quinque uncias de auro ad sancta Maria de Cubera ad crucem faciendam, et faciant illum liberum. Arnulfus de Riopullo donet quinque uncias de auro ad sancto Petro de Castronovo propter crucem quod ibidem debebat, et faciant illum liberum. Amalvino de Tugurio et Tedmar de Viriols donet unisquisque uncias duas de auro ad sancta Maria de Finestras propter ipsum textum quod ibidem debebat, et faciant eos liberos propter remedia animae suae.

Original perdut. Còpia: ACA, perg. Ramon Berenguer I, núm. 36, 36 dupl., 36 tripl., 36 quadr.
JUNYENT 1992, doc. 65, p. 99-103

(34)

Judici per la venda d'una herència feta per la vescomtessa Guisla d'Urgell

9 d'agost de 1025

Id est cupa argentea et quocleares septem argenteas et espada una hobtima et solidos XV de dinarios

ACU, núm. 241

BARAUT 1981, doc. 398, p. 105-106

(35)

Testament sacramental de la vescomtessa Guisla d'Urgell

9 d'octubre de 1025

Et ad filio meo karissimo nomine Ermengaudo episcopo remaneat ipsa mula et copas II de argenti.

Original perdut. Còpia (s. XIII): ACU, *Liber Dotaliorum*, I, f. 228v, doc. 763

BARAUT 1981, doc 401, p. 107-109

(36)

Dotalia de la catedral de San Vicenç de Roda d'Isàvena

1028-1035

Ego, Arnulfus episcopus dono in ornamentis ecclesie Sancti Valerii episcopi et Sancti Vincencii archilevite qui sunt fundati in civitate Rota (...) I calice de argento de superaurato.

Original perdut. Còpia: BRAH, Colección Abad Lasierra, XV, p. 167-170

GRAU QUIROGA 2010, doc. 18, p. 310-312

(37)

Testament d'Ermengarda, vídua del vescomte Geribert

17 d'octubre de 1029

Et vexela de auro et de argento, id sunt enapos V et gradals II et copes II et cuzlares VII, et isto avere vindere faciatis que ibi est scripto, vel que habere debeo, et redemitte ipso guadio que tenet Alchalifa.

ACB, perg. 1-1-303. Còpia: ACB, *Libri Antiquitatum*, IV, f. 159r-160r, núm. 375
BAUCELLS *et alt.* 2006, doc. 437, vol. II, p. 833-836

(38)

Testament de Riculf

7 d'agost de 1031

Et concedo ad filia mea Atares encrodadoros aureos et manegetos cum nodellos aureos (...) Et dare faciatis pro anima mea uncias IIII de auro et mancusos VI et mancusos et ipsas meas nuscas pro anima mea et anulos III. (...) Et dare faciatis pro anima mea copas III francas et bacono qui est in Pertegacio.

ACB, perg. 4-17-64

BAUCELLS *et alt.* 2006, doc. 469, vol. II, p. 873-877

(39)

Testament del levita Odó, senyor de Mediona i canonge de Vic

22 octubre de 1031 o 1032

Et de omnia vaschula mea maiore vel minore sive de argento, concedo ipsa medietate pro anima mea; et alia medietate ad Arsendis cum infantes nostros.

ABEV-AC, cal. 9, episc., II, núm. 35.

JUNYENT 1992, doc. 108, p. 176-181

(40)

Testament sacramental d'Ermengarda, vídua del vescomte Geribert

29 d'abril de 1034

Et iussit ducere suum corpus ad S. Cucuphatem ad sepeliendum et cum eo parilios II de anaps argenteis, et gradal I obtimo, et cuzlars Xm ex argento.

ACA, *Cartulari de Sant Cugat*, f. 259, núm. 798

RIUS SERRA 1945-1981, doc. 531, vol. II, p. 190-191

(41)

Testament d'Oda

27 de setembre de 1034

Et ad domum Sancti Petri cenobii de villa, modiata I de vinea in Merles, qui fuit de Gollfret, et tonna I et cubo I et olla I eramentia et copa I de argento et cudlars II et ipsa somera spanescha cum suo pullo.

ABEV-AC, cal. 6, episc. I, núm. 7

ORDEIG 2000-2010, doc 927, fasc. II, p. 254-256.

(42)

Venda d'uns masos per part del comte Ramon Guifré de Cerdanya

11 de novembre de ca. 1035-1068 (l'editor el data al 1000 i dubta de la seva autenticitat)

Sicut superius scriptum est, sic vindimus tibi in precium quod inter nos et te complacuit, id est spada una optima qui abebat capud et bracia de argento et filum de auro optimo, et unum alspergum optimum et uno elmo.

ADS, Documents del monestir de Sant Pere de la Portella.

BOLÒS 2009, doc 3, p. 212-214.

(43)

Testament de Riquer

9 d'agost de 1036

Et ad Sancti Gervasii de Stagia sic dono I pecia de terra qui fuit de Sesegodo et II sortes de vineas qui sunt in Gardiolars, cum totos meos libros, cum I calice et I cubo et I tonna.

ACU, núm. 309. Còpia (s. XIII): ACU, *Liber Dotaliorum*, I. f. 42v-43r, doc. 91)

BARAUT 1982, doc. 494, p. 33-34

(44)

Dotalia de la catedral de Girona

21 de setembre de 1038

+signum Ermessindis comitisse, que eadem die ad honorem dei et matris ecclesie trecentas auri contulit uncias ad auream construendam tabulam +.

ACG, Pergamins, carp. 2, núm. 45

ORDEIG 1993-2004, doc. 160, fasc. II, p. 81-85

(45)

Testament de la vescomtessa Engúncia d'Osona

31 de març de 1039

Et ipsos meos II sciphos argenteos ad faciendum crucem Sancti Petri.

Original perdut. Còpia: BC, ms. 729 (PASQUAL, *Sacra Cathaloniae*), vol. IV, f. 93-98

LLOP 2009, doc. 152, vol. I, p. 169-172

(46)

Testament sacramental de Guifré, levita i jutge

23 d'abril de 1039

Et ipsa sua asina cum suas cullieras argenteas et caldera maiore reliquid ad canonicam sedis Sancti Petri, ut sempre memoriam sui faciant ante Deum.

ABEV-AE, pergamins, vol. XVI

JUNYENT 1992, doc. 137, p. 232-235

(47)

**Acta de consagració i dotalia de l'església de Sant Serni de Tavèrnoles
[fals]**

17 de gener de 1040 [probablement redactat ca. 1140-1150]

Ornamenta altaris: tabula I de argento et crucem I et turibulum I et calicem I (...)
conchas II orciolos I signa IIII.

Original perdut. Còpia: BC, ms. 729 (PASQUAL, *Sacra Cathaloniae*), vol. IX, f. 92v
(còpia del *Liber Bullarum de Tavèrnoles*, 1708, perdut)

BARAUT 1994-1995, doc. 59, p. 128-133

(48)

Testament sacramental d'Ermengarda

11 de febrer de 1040

Et ad presbiteros Sancti Petri, ipsa sua copa argentea per missas.

Original perdut. Còpia (ca. 1217): ABEV-AC, cal. 37, *Liber Dotationum*, f. 59v-60

JUNYENT 1992, doc. 65, p. 99-103

(49)

Testament d'Eriball, bisbe d'Urgell i vescomte d'Osona

22 d'octubre de 1040

Anulum quidem qui fuit comitis Ermengaudi iubeo dari episcopo meo successori, ut remuneret oratione sui animam meam comotisque Ermengaudi. Anulum autem qui fuit Arnaldi Mironis detur Olivae, episcop sedis Ausonensis. Anulum namque cum petra alba qui fuit comitis Ermengaudi dimitto episcopo Gerundensi. Anulum quoque habens petram rubeam episcopo Barchinonensi. Anulum insuper in quo est caput hominis signatum episcopo Ripacurcensis (...) et candelabra mea cum conca et urceolo argenteo Sanctae Mariae meae sedi dimitto.

ADG, Pia Almoina, Fornells, núm. 40
LLOP 2009, doc. 160, vol. I, po. 181-185

(50)

Vita Gauzlini abbatis Floriacensis monasterii et episcopi Bituricensis

ca. 1042

Evangelii quoque textum argento vestitum, auro suberatum, ad cultum divini contulere servitii.

BV, Reg, lat. 592, f. 65-65v
JUNYENT 1992, doc. 7 (II), p. 394-395

(51)

Testament sacramental del clergue Adebrand

24 d'agost de 1045

Ipsa sua pellicione et anulo et superpellicio ad Borrello.

ACG pergamins, ss. IX-XII, carp. 2, núm. 47bis
MARTÍ 1997, doc. 244, p. 253-255

(52)

Testament del levita Ramon

22 d'octubre de 1045

Et ipsas scutulas et cannadas et gradales et candelabros et scifos et mapas et tovallas et cum ipsos ferramentos, hoc totum in iam dictam turrem vel in eius domos est. Hoc totum, sicut supra insertum est, remaneat ad Canonica de iam dicte Sancte Marie Sedis Orgelli (...) Et ipsos escachs et tabulas de osso qui ibidem sunt, remaneant ad fratrem meum Bernardum (...) Et ipso meo

annulo de auro remaneat ad episcopum Sancte Marie Sedis Urgelli ut me absolvat.

ACB, perg. 4-17-53. Còpies diverses.

BAUCELLS *et alt.* 2006, doc. 687, vol. III, p. 1166-1171

(53)

Inventari del tresor del culte del monestir de Ripoll, a la mort de l'abat Oliba

19 de març de 1047

In primis, in altare sancte Dei genitricis Marie tabulam coopertam auro cum lapidibus et esmaltis XVI; tabulas coopertas argento II, columnas ciborii coopertas argento, et desuper tabulam coopertam argento. In altario sanctae Crucis tabulam coopertam argento. In altario sancti Pontii et sancti Benedicti, similiter. Textum evangelii. (...)

Super altare [de Santa Maria] (...) Candelabros argenteos parillos IIII, et duos coopertos de argento, et XXIII minores ferreos. Candelabros ferreos maiores X; candelabrum ereum cum conca; flavellos de argento II; incensarios argenteos II, alium ex ere. Calicem aurum I cum paterna vitria. Calices argenteos VI, cum suis paternis.

In sancto Nic[hola]o calicem argenteum cum patena. In sancto Raphaele similiter. In sancto Georgio calicem stagneum cum patena. In ecclesia sancte Marie sunt cruces argenteae V; gonfanones VII cum suas cruces. Cohopertorium bige (...) Aras cum argento II. Crucem auream cum lapidibus; cruces alias II; tripodam argenteam I; ara alia sine argento. Copa argentea ubi corpus Domini residet; aeclesia divoria. Capsa I cum reliquiis. Capsa I de incenso cooperta argento. Urceos ereos III, et concas ereas III, et alia fracta. Citrels ereos II. (...) Scacos cristallinos XXVIII; ligneos III, minores XVIII. Vasa cristallina III. Pintas divorias IIII. Socinta I ubi solet prendere tovalia cum fres. Scrinium de argento et cap[s]a I parvula de argento. Capsula I eburnea de incenso. (...) Sigillum aereum. Baculos II, qui furont de domno pontifice, unum cum cristallo et auro. Psalterium argenteum. (...)

Vasa aurea. Urceum aureum. Ampullas crismales VII. (...) In sacrario vasa vitrea V. lapides optimos LXXXVIII.

Original perdut. Còpia (Olzinelles, s. XIX): ABEV-AE, sig. 2061, IV
JUNYENT 1992, doc. 8 (II), p. 396-398

(54)

Testament de Pere Goltred, sagristà i canonge de Vic

26 de juliol de 1047-1060

Et domno Guilelmo, pontifice, siniore meo, dimitto mulum meum meliorem et anulum meum aureum et sciphos meos argenteos. Et mulum meum minorem iubeo vendere et de ipso precio mando unum signum facere in clocario Sancti

Petri pendere (...) et quod remanserit, ad tabulam sancte Marie Riopullo precipio dare.

Original perdut. Còpia (s. XII): ABEV-AC, cal. 6, núm. 2145
ORDEIG 2000-2010, doc. 1202, fasc. III, p. 410-512

(55)

Inventari dels llibres de Ripoll en temps d'Oliba

post. a 1047

III. Psalterium argentum.

Original perdut. Còpia (moderna): BRAH, RIBAS, ms. 9/5937, fols. 968v-969
JUNYENT 1992, doc. 9 (II), p. 399-400

(55)

Testament sacramental de Bernat Ermengol

3 de maig de 1048

Et ad opera tabulae aurae aecclesiae Sanctae Mariae sedis Gerundae duas uncias auri.

ACA, Cancelleria, Ramon Berenguer I, carp. 10, núm. 96
FELIU & SALRACH 1999, doc. 344, vol II, p. 714-717

(56)

Testament de Guitard, sacerdot

6 de maig de 1049

In primis concedo Domino Deo et Sancto Petro sedis Vici ad ipsa tabula precium de ipsa mea [...] quam Adalbertus habet, et precium de meo cavallo quod mihi debet Adalbertus, id est XXX manchos, similiter pro honore Dei et Sancti Petri dimitto ad ipsa tabula.

ABEV-AC, cal. 6, núm. 1408
ORDEIG 2000-2010, doc. 1070, fasc. II, p. 381-382

(57)

Testament de Sunyer, ardiaca de Vic

21 de maig de 1049

Ad dompnum Guilelmum, episcopum Ausonensem relinco [II sci]phos argenteos. Et relicno ad Sanctam Marian Navarculas XI coclearias argenteas ad

ornandam crucem (...) Et ipas archas que sunt infra ecclesie Sancte Marie Navarculas con[cedo ad] Bernardum, filium meum, et anulum aureum.

ABEV-AE. vol XI, núm. 38 (mutilat)
LLOP 2009, doc. 181, vol I, p. 200-204

(58)

Testament de Guifré, levita i canonge de la catedral de Vic

27 d'agost de 1049

Unciam iterum auri quam debet Guifredus Guerra mihi per domnum Adalbertum Seniulphi dimitto ad tabulam Sancti Petri; et illas duas uncias (...) relinquo ad operam sancti Petri inter clocharium et cimborium.

ABEV-AC, cal. 6, núm. 2156
ORDEIG 2000-2010, doc. 1073, fasc. II, p. 386-387

(59)

Testament de la dama Adelaida

12 d'abril de 1050

Et ipsa mea mula remaneat in potestate de Raimundum filium meum et ille vendat eam et precium eius det per argentum ad tabulam Sancte Marie (...). Adjuro vos elemosinarii mei per Deum et Sancta Maria ut ipsum meum mobile, omnem quod Sancta Maria derelinquo, omnia detis per argentum ad tabula Sancta Maria.

Original perdut. Còpia: BC, ms 729 (PASQUAL, *Sacra Cathaloniae*), vol. IV, 80 (f. 40v)
BOLÒS 2006, doc. 95, p. 173-174

(60)

Testament del levita urgellenc Oriol

5 d'octubre de 1051

Et ad ipsa tabula Sancte Marie remaneat ipsa copa simul cum ipso meo scipho argenteo, et veniant in potestate Guilelmi abbatis Sancti Saturnini et si voluerit redimere ipsa copa donet uncias II auri de eneas.

ACU, núm. 407. Còpia (s. XIII) *Liber Dotaliorum*, I, f. 154v-155r, doc. 405
BARAUT 1983, doc. 644, p. 29-31

(61)

Testament d'Arnau Salla

14 de novembre de 1051

In primis dimitto de ipsum precium de ipsum meum cavallum uncia I ad ipsa tabula Sancte Marie Sedis Vico Urgello, alias ad ipsa tabula sancti Ermengaudi eiusdem loci, et dimitto alia uncia ad opera de Sancta Maria de ipso plano de Sanauga et II uncias ad opera Sancti Salvatoris de Conchabela et manchosos II ad Sancti Petri Rodes, alium que remanet de ipso precio dimitto ad muliere mea et ad infantes meos que de me et illa sunt.

ACU, *Liber Dotaliorum*, I, f. 101r, doc. 306

BARAUT 1983, doc. 647, p. 32-33

(62)

Testament sacramental d'Enric, monjo de Sant Pere de Casseres

2 de novembre de 1053

Et ad tabulam Sancti Petri dimisit manchosos II (...). Et ipsos suos sciphos argenteos dimisit dompno Guilelmo, episcopo, cum ipso suo psalterio, ut semper intercessor eius fuisset ante Deum. Et ipum suum anulum aurum dimisit Adalberto archidiacono, et alium anulum argenteum dimisit Reimundo Cixile.

Arxiu particular Casa Satorra

LLOP 2009, doc. 189, vol I, p. 208-211

(63)

Testament d'Ermengarda

4 de gener de 1057

Et redimat Lobera femina ipsum clausarium auri et ipsa sabanam sirici.

ACB, *Libri Antiquitatum*, IV, núm. 66, f. 22d-23b

BAUCCELLS *et alt.* 2006, doc. 917, vol. III, p. 1473-1474

(64)

Testament de Guitard Anania

15 de juliol de 1057

Et concedo ad meos elemosinarios, id est Mironem Guilelmi sacerdotem et Durandi Blandrici et Mironem Guadalli (...) et cum duos enapos argenteos. (...) Et concedo ad domnum Guilelmum, pontificem sancte Sedis Vicho, mancosos centum auri cocti Barchinone simul cum uno enapo argenteo quas ego teneo in pignus de Iucufuano per mancosos XXXII in uno penso ad penso

de Hispanis; et si Iucifiano prescripto voluerit eum redimere, redimat eum de potestate domni Guilelmi, episcopo predicti, de iamdicto debito nominato mancusos XXXII in uno penso ad penso de Yspania.

ABEV-AC, cal. 9, episc. II, núm. 59
ORDEIG 2000-2010, doc. 1157, fasc. III, p. 464-467

(65)

Empenyorament de béns del bisbe de Vic Guillem de Balsareny a la comtessa Ermessenda

19 d'agost de 1057

Et extra hoc totum mitto tibi in pignore septem sciphos argenteos.

ACA, Cancelleria, Ramon Berenguer I, carp. 13, núm. 209
FELIU & SALRACH 1999, doc. 495, vol. II, p. 913-914

(66)

Testament de Guillem

19 d'octubre de 1057

Et seniori meo Ramon Guillem debet michi unzas VII de aurum de Barzelona et de Valencia unzas II; de istas unzas supra scriptas (...) ad tabula Sancta Maria donetis uncia I, et alias qui remanet donetis totum ad Sancti Sepulcri. Et ornamenta Sancti Sepulcri subt bocherenos III et palio III (...) et una concha cum uno orzal et insensoro et corporales III.

ACU, núm. 443
BARAUT 1983, doc. 696, p. 75-76

(67)

Testament de la comtessa Ermessenda de Barcelona

25 de novembre (o setembre?) de 1057

Et cenobio Sancti Feligissalis similiter, et faciant fieri tabulam argenteam cum ipso argento quod eis dedit (...) Et ad canonicos Sancti Petri Rome dimitto mancusos centum, et ad ipsas Fenestras vitreas mancusos CC.

Original perdut. Còpia: ACA, *Liber Feudorum*, f. 481
LLOP 2009, doc. 197, vol. I, p. 217-220

(68)

Testament de Seniol Guillem

10 de febrer de 1058

Et vindere faciatis ipsa mea mula e anap I de argent et de ipso precio dare faciatis ad iamdicta uxori mea ipsa tercia parte et alias II partes emere faciatis libros ad pretextata ecclesia.

ACB, carp. 3A, perg. 8 (Fons de Santa Anna). Còpia (1179): ADB, carp 3A, perg. 78.

ALTURO 1985, doc. 70, vol. II, p. 78-80

(69)

Testament sacramental de la comtessa Ermessenda de Barcelona

26 de febrer de 1058

Et dimissit domino pape suos sciphos ligneos ornatos auro, et Sancto Egidio Nemausensis suos eschacos christalinos ad tabulam. Et dimissit Sancto Quirico prefato tantum argenti et auri ex quo possit esse una optima crux. Et suum optimum briviarium dimissit Sancte Marie Gerunde, et dimissit suos sciphos argenteos, quos aput se habebat, et ipsos quos habebat in Vico unde eam portaremus Ierundem (...). Et Berengario, vicecomiti Narbonensi, dimissit pignus quod tenebat de Arnallo, episcopo Elnensi, et uxori eius duos copas de argento et unam pellicia de Alfanec et omnem frumentum et vinum quod habebat Gerunde.

ACA, Cancelleria, Ramon Berenguer I, carp. 13, núm. 223.

FELIU & SALRACH 1999, vol. II, doc. 513, p. 943-945

(70)

Testament sacramental de Ramon Bonfill

20 de juny de 1058

Et ad supradictam dispensam dimisit I botonum et II anulos aureos.

ABEV-AC, cal. 6, núm. 2166

LLOP 2009, doc. 199, vol. I, p. 221-225

(71)

Testament sacramental de Silvi Llobet, fundador de Santa Maria de Cervià

14 de juny de 1059

In primus dimitto ad ecclesiam prescripte Sancte Marie Crivian, corpus meum ad sepulturam et omnes meos sciphos argenteos simul cum copas argenti et

medietatem de omnem meum mobilem tam maiore quan minore sive ulla reservatione ad operam ecclesiam.

ACA, monacals, pergs. de Santa Maria de Cervià, núm. 269
TO 1991, doc. 12, p. 206-209

(72)

Testament del noble Udalguer, conseller d'Ermessenda

7 de gener de 1060

Et dimitto Sancti Egidii monasterio XX uncias auri, ex quibus faciant ibi optimas portas. Et dimitto Sancti Mikaelis monasterio de ipsa Clusa XX uncias auri simul cum ipsa mea bibliotheca. Et ad Sancto Petro Rome dimitto uncias XX auri ad opera de ipsas vitreas, et mulam unam optimam ad Domno Apostolico.

ACA, Ordes Religiosos, Pergamins de Sant Llorenç del Munt, carp. 2, núm. 185

PUIG I USTRELL 1998, doc. 398, vol. III, p. 1172-1174

(73)

Testament sacramental del bisbe Guislabert de Barcelona

3 de juny de 1062

Et item concessit ad calicem sancte Crucis sancteque Eulalie uncias XL auri puri, et ad tabula iam dicte sedis uncias X. Et concessit ad canonicam sancte Crucis suos ciphos meliores argenteos. Et ad sanctum Michaelem de Barchinona ad crucem faciendam L mancosos. Et concessit ad iam dictam canonicam ipsa sua conca simul cum ipso urceo, et ipsas suas calleras et padellas et cupas et tonnas et omnia vascela et mapas et tovalas. (...) Et concessit ad sanctum Cucuphatem caminis Barchinona V uncias auri Barchinone ad crucem faciendam. (...) et ad Remundum Seniofredi fratrem eius suas copas argenteas.

ACB, *Libri Antiquitatum*, IV, f. 94r-95r, núm. 239.

RUIZ-DOMÈNEC 2006, doc. 122, p. 398-402

(74)

Testament sacramental de Gausbert (o Josbert)

28 de febrer de 1063

Cu[p]am quoque argenteam dimisti Guilelmo, sacristano predicto. Anaphum suum argenteum uxori suiae Albae.

ACA, Cancellaria, Ramon Berenguer I, carp. 14, núm. 293
LLOP 2009, doc. 218, vol I, doc. 235-239

(75)

Testament sacramental del levita Guitard

27 de gener de 1064

Et reliquid ad Canonicam Sanctae Mariae prefate omnia sua vascula que habebat in domo sua et in ecclesia Sancte Marie simul cum suis bacinis. Et reliquid suum anulum aureum in sepultura sua.

ACG, pergami original, núm. 64
BLANCO 1991, doc. 8, p. 87-91

(76)

Testament sacramental de Ponç, cabiscol de la catedral de Girona

7 de maig de 1064

Item dimisit iam dicte canonique duas copas argenteas cum quinque cocleis argenteis. (...) Et ad sanctam Mariam concessit turibulum optimum argenteum (...) Et ad operam sancti Martini predicti dimisit C mancosos auri Barchinone monete et ipsa sua plata dimisit Sancte Martino predicto, ut fecisset inde Iohannes crucem et calicem.

ADG, Mitra, cal. 17, núm. 47
MARTÍ 1997, doc. 306, p. 313-320

(77)

Testament de Sendred Miró

6 de maig de 1065

Et debeo ad Stefanum Adalberti uncias IIIIor, unde tenet pignus de Umberto archilevita. Et si Umbertus non solverit mihi octo uncias auri, remaneat ipsa pignora ad iam dicta Canonica, id sunt, enapos II argenteos, et recuperet iam dictum Stefanum de ipsa pignora uncias IIII.

ACB, *Libri Antiquitatum*, IV, núm. 109, f. 37-38d-c.
BAUCELLS *et alt.* 2006, doc. 1080, vol. III, p. 1689-1701

(78)

Testament sacramental de Bonfill Sunifred

11 de maig de 1065

Ad Sanctum Petrum dimisit unta una de pretio de suo alsberg, et quod exinde remanet dimisit per suos debitos. Et ista unta fiat de auro purissimo et iussit miteri eam in cruce ad Sanctum Petrum Ville Maiori.

ACB, *Libri Antiquitatum* III, núm. 133, f. 47a-c.

BAUCELLS *et alt.* 2006, doc. 1081, vol. III, p. 1701-1703

(79)

Inventari del tresor del monestir de Ripoll, a la mort del monjo sagristà Pau

9 de març de 1066

Et invenit in ipsa ecclesia, in primis ad altare Sancte Marie tabulam cohoptam au(ro), cum lapidibus et esmaltis XXIII; tabulas cohoptas argento II.

In altare Sancte Crucis ac Sancti Poncii, necnon et Sancti Salvatoris tabulas III cohoptas argento; cruces argenteas V; crucem aliam auream cum smaltis et lapidibus; aliam eburneam ex una parte cohoptam auro cum tripodam argenteam; aliam parvissimam argenteam cum ligno Domini. Calicem aureum cum lapidibus et smaltis XXIII, cum patena vitrea; alios calices argenteos VI. In Sancto Nicolao, calicem argenteum cum patena. In Sancto Raphaello, similiter. Candelabra argentea X, et alium maiorem qui fuit comitis Guillelmi; alia duo ferrea cohopta argento; alios maiores ferreos X, et duos minores. Turibula argentea II, et unum hereum; textum cohoptum argento; aras II cohoptas argento, alia sine argento; Copa de argento ubi Corpus Domini residet. Alia parvula de argento; scrinium argenteum I; flavelis II argentads; capsam incensi cohopta argento, cum cocleari argento; alia eburnea cum coclea eburnea; capsam cum odores; scacs cristallinis XXIII, igneos III, minores XVIII; vasa cristallina III; ecclesiola I eburnea; pintes eburneas III; craterulam argenteam I. Anulum argenteo cum sigillo; sigillum ereum. Bacculos II, unum ex ipsis cum auro et cristallo. (...)

Super altare (...) guonfanons VII cum cruces argenteas; cohoptorium bige (...) Capsas II cum reliquiis; urceo ereo I, et eneam I; concas eneas II; citrels ereos II. Psalterium scriptum cum auro et argento. Iohannes clericus Ierundensis habet in pignore amolam I argenteam et turibulum argenteum.

Original perdut. Còpia (Olzinelles, s. XIX): ABEV-AE, sig. 2061, IV
JUNYENT 1992, doc. 14 (II), p. 414-415

(80)

Exposició referent a l'existència de relíquies a Ripoll

1066

Idem quoque Paulus collocavit ibidem reliquias quae repertae fuerunt in cruce sancti Poncii (...) In cruce sanct Salvatoris, in superiori parte, sunt reliquiae de....

Original perdut. Còpia (Olzinelles, s. XIX): ABEV-AC, Diversos, XVI
JUNYENT 1992, doc. 15 (II), p. 416-418

(81)

Testament d'Arsenda, esposa d'Arnau Mir de Tost

23 de maig de 1068

Ornamentum meum de caput que est de auro precipio uendere et ipsum pretium dare ad sepulcrum domini mei Ihesu Christo. Et meum pumbo de auro dimito ad sanctum Petrum ut pendat coram eius altare cum ipso pumbo que est confecto de olores et es in similitudine de codonio. Ad Sanctam Fidem de Concas remaneat meum speculum indium cum assffilibulis meis maioribus de auro. Et meum pumbo argenteo pendat coram altare Sancti Michaelis de Mamacastro. (...) Et meos anulos de auro cum iemas et gegonciis, que sun in eis, et mudellis de auro sint uenum dati per eorum precium ad filias meas in valente (...). Et mea porcione que mihi adtingerit in vexella ex argento, et sellos et frenos de argento, siue spatas atque alspergos precipio ex inde facere tres partes; et una ex eas donetur in ornamenta de ecclesia Sancti Saturnini de Lordano, et altera ad Sancta Maria de Artesa, et terciam pars ad Sancto Martino de Tost; et hoc sit per adiutorium de tabulas aut in ea ornamenta, quam plus necesse erit ad iam dictas ecclesias (...). Et ad filia mea Valentia concedo pellicia mea maiore armellina cum tela I de oztorino et cum affiballis meis minores de auro. (...) Tabulas nostras et eschachos vadant secundum mandamentum senior mei.

ACL, fons Àger, doc 694, car. 2486
CHESÉ 2011, doc. 87, vol. I, p. 326-331

(82)

Relació de donatius fets per Arnau Mir de Tost a la mort de la seva esposa Arsenda

post. maig de 1068

Ad cenobium Sancti Saturnini mancosos L et solidos [...] de plata ad ipsam tabulam. Ad Sancto Andree infra Pontons similiter. (...) Ad Sancto Poncii unos afliballos auti qui valent mancosos L. Ad Sancta Fide unum [s]peculum cum argento qui valent mancosos C.

ACL, fons Àger, doc. 0927, car. 2088 (còpia coetània)
CHESÉ 2011, doc. 88, vol I, p. 331-333

(83)

Inventari dels béns mobles d'Arnau Mir de Tost

post. maig de 1068

Abebat autem parilios VII [...] de anapos planos, et alios V anapos paucos ovem opera et copasal cobertrados; et becor [?] I; et cipho I salamoneo; et molto I argenteo; et naves II salamonenches; et eschudelas IIII grandes et VIII pauchas; et gradil uno salomone, et alios XI argenteos; et concha I et ercol I; et candelers V argenteos; et cocleareas XL argenteas, et alia maxima, et ramos argenteos VIII; et frenos II argent; et sellas II argent; et cifo I aureo; et candelers XVIII de ferro coberts de argent, et II de loto; et inter cope et anaps X de madre; et tabulas unas argenteas cum illorum tabuler X parilios, III d'escabs vivoril, et alios III parilios de cristallo (...) et concas VI de loto; et arcols VI; et morters III apud illorum et pisones alchoncoms, et III de aram (...) et pomo I de auro; et multos anulos ex auro; et plurimus botons similiter de auro (...) et speculo I Indium coperto argent (...) et postea abuit domno Arnald de Guitard Guilelmo culgeres X et IIII argento.

ACL, fons Àger, doc. 773, car. 2107 (còpia coetània)
CHESÉ 2011, doc. 89, vol I, p. 333-335

(84)

Testament sacramental d'Ermengarda, esposa de Guifré

9 de febrer de 1069

In primis iussit dare ad ipsa dedicacione de Sancti Petri Savasona inter bulles et anulos de auro.

ABEV-AC, cal. 6, núm. 2181
LLOP 2009, doc. 247, vol. I, p. 264-266

(85)

Testament d'Arnau Berna

10 de març de 1072

Et VII uncias quod debet mihi Guitardus relinquo ad altario Sancte Marie sedis ad sua tabula (...) ad Guitard et coniux sua [o]lla I de aram (...) Et de [...] XII uncias quod mihi debet Guitardus habeat solut[as] ad tabula Sancte Marie [...dur]rante augusto (...) Et ad tabula canonicis meo piper et fiat in potesta Arnallo Maioli et I anaper cum sex cifos.

ACU, núm. 56
BARAUT 1983, doc. 845, p. 202-203

(86)

Testament sacramental d'Amat, fill d'Enric

17 de juliol de 1074

In primis concessit Sancte Marie de Solsona suum anellum (...) Post modum Sancte Crucis Sancteque Eulalie Barchinoensi concessit (...) anapum de argento per missas.

ACA, Monacals, Montalegre, 52
PÉREZ 1988, doc. 55, p. 83-86

(87)

Testament de Guillem

6 de gener de 1076

Ipsum meum anulum relinquo ad episcopum benedictum de Sancta Maria que cantet missa pro anima mea.

Original perdut. Còpia (s. XIII): ACU, *Liber Dotaliorum*, I, f. 217v, doc. 725
BARAUT 1984-1985, doc. 901, p. 32-33

(88)

Testament sacramental d'Ermengol Samarell

4 d'octubre de 1076

Et dimisit ad Canonicam Sancte Crucis Sancteque Eulalie cafitios II ordeï et unum frumenti et vacca una et porcos duos. Et ad tabulam Sancte Crucis, uncias quinque auri (...) ut per omnes annos illuminet unam lampadam ante altare Sancti Petri apostoli Villa Maior in Quadragesimam. (...) Item dimisit ad picturam eiusdem ecclesie sciphum unum argenteum super hoc ut, si vult eum habere prefatus Petrus, donet C aureos.

ACB, *Libri Antiquitatum*, III, núm. 173, f. 62c-64a
BAUCCELLS *et alt.* 2006, doc. 1305, vol. IV, p. 2026-2031

(89)

Testament de Ramon Ramon

16 d'agost de 1078

Concedo s. Marie Rivipullentis ciphum I argent et ad archam s. Eulalie concedo ciphum I argent.

ACA, *Cartulari de Sant Cugat*, f. 303v, núm. 925
RIUS SERRA 1945-1981, doc. 694, vol. II, p. 355-357

(90)

Testament de Joan, cabiscol de la catedral de Girona

6 d'octubre de 1078

Primum ad chanonicam sancte Marie sedis (...) quator cifos argenteos et chocleas decem optimas quos et quas Gualtero habet et baschal paliostinium, hoc totum dimitto ad canonicam sancte Marie predicte. Et ad iam dictam sanctam Mariam dimitto turibulum argenteum et calicem optimum et chapam paliostinium optimam.

Original perdut. Còpia (s. XVIII): BRAH, ms 11-6-183, p. 27
RIUS SERRA 1928, doc. 15, p. 368-371

(91)

Testament de Ramon Sunifred

24 de febrer de 1080

Et concedo ad filium meum Guilabert ipsum meum anap de argent et cubos et tonnas que habeo in Banols.

ACB, *Libri Antiquitatum*, IV, núm. 202, f. 72c-73c
BAUCELLS *et alt.* 2006, doc. 1361, vol. IV, p. 2114-2118

(92)

Testament sacramental del sacerdot Ermemir

23 d'agost de 1080

Precipit autem ut predictus Guilelmus supradicta omnia dedisset hec suo scipho argenteo et ex suis mobilibus rebus exceptis eis que iam dudum dederat illi per scripturam donacionis cum domibus et alodiis.

ABEV-AC, cal. 6, núm. 1488
ORDEIG 2000-2010, doc. 1430, fasc. IV, p. 720-721

(93)

Carta del bisbe Ramon Dalmau de Roda sobre la restauració de Santa Maria de Tolba

Agost de 1080

In super misisi ibi I calicem de quindecim solidis de plata deauratum intus et alium calicem minorem de X solidis de plata totum supra auratum intus et foris, et unum vestimentum integrum, et unum psalterium obtimum, et misi ibi unum missale in quo erant Epistole et Evangelia.

Original perdut. Còpia (parcial): BRAH, Colección Abad Lasierra, XV, p. 194-194v

GRAU QUIROGA 2010, doc. 49, p. 329-330

(94)

Testament d'Adelaida, esposa de Ponç Dalmau

1080-1100

Ad Sancti Petri de Pontis, ad sua tabula unciam.

ADS, núm. 6

BACH I RIU 1984-1985, doc. 12, p. 229-231

(95)

Testament de Bernat, sagristà de la catedral de Girona

17 de setembre de 1081

Et quator corios ad coperiendum capud sancte Marie et copam meam quam Berengarius Amati habet in pignus.

Original perdut. Còpia: ACG, *Llibre gran de la Sagristia Major*, f. 67r-68r
MARTÍ 1997, doc. 377, p. 391-394

(96)

Empenyorament d'alous dels comtes Ramon Berenguer II i Mafalda a la catedral de Barcelona

26 d'octubre de 1081

Manifestum est enim quia debitores sumus Domino Deo et predictae ecclesie mancosos duo milia de auro cocto et puro ad pensum, ex quibus construatur tabula perhenniter mansura coram eodem altari Sancte Crucis. Propterea impignoramus Deo et predictae ecclesie alodium nostrum et dominicaturam.

ACB, perg.1-2-54. Còpia (coetània): ACB, *Libri Antiquitatum*, I, núm. 235(2), f. 98a-b.

BAUCELLS *et alt.* 2006, doc. 1388, vol. IV, p. 2154-2155

(97)

Testament sacramental de Guillem Ramon, abat d'Àger

12 de novembre de 1082

Et predicto cenobio Sancti Benedicti dimisit (...) tres anulos aureos cum aliis rebus quas ei dedit (...). Et Ricardo sacristano, amico suo, dimisit suam thyram novam auro contextam (...). Et suam copam argenteam quan etiam sibi retinebat, cum alio ciphio argenteo kanonice Sancti Petri de Vico dimisit. Et alium cifum argenteum minorem abbati Sancte Marie Rivipollentis dimisit (...). Ex quator quoque porcis quos habeat in Monteboio, duos dimisit Sancto Benedicto; alios quoque duos iussit dari cenobio eiusdem pro anulo uno aureo quem ex tribus quos dederat eidem loco secum retinuerat.

ABEV- AC, cal 6, núm. 2195

LLOP 2009, doc. 288, vol. I, p. 294-301

(98)

Testament sacramental de Guillem Sendred, clergue

23 de novembre de 1082

Et dimisit ad ipsa archa s. Eulalie cifum unum argenteum, et alium cifum iussit dare per drapos ad suum corpus. Et dimisit ad s. Iusti martiris ipsam suam concham cum urceo.

ACA, *Cartulari de Sant Cugat*, f. 293v, núm. 896

RIUS SERRA 1945-1981, doc. 708, vol. II, p. 370-372

(99)

Testament del bisbe d'Urgell Guillem Arnau de Montferrer

1 de gener-3 d'agost de 1083

Illud caput ense quod habeo de auro ad Sancte Marie Sedis tabulam que est ante altare illius illud dimitto.

ACU, núm. 716. Còpia (s. XIII): *Liber Dotaliorum*, I, f. 21v-22v, doc. 29

BARAUT 1984-1985, doc. 1107, p. 30-24

(100)

Testament d'Estefania, esposa de Tedball

2 d'abril de 1084

Ad opereee galilee Sancte Marie solidos II, ad tabula Sancti Ermengaudi anulos II de auri (...). Et anulos II ad filia mea Stephania qui sunt de argento.

ACU, núm. 639. Còpia (s. XIII): *Liber Dotaliorum*, I, f. 125r, doc. 377
BARAUT 1984-1985, doc. 997, p. 119-120

(101)

Testament d'Ermengol Bernat, clergue i levita

24 de novembre de 1084

Item concedo predicto Poncio sacricustodi ipsum meum berreganum optimum cum uno urceo de laton (...) Et ad Umbertum pontificem, ipsum meum anulum de auro.

ACB, *Libri Antiquitatum*, II, núm. 40, f. 14a-15a.
BAUCELLS *et alt.* 2006, doc. 1447, vol. IV, p. 2242-2245

(102)

Testament d'Alamany Onofred

12 de març de 1085

Et ad Sancta Maria de Monte Meneizo dimitto ipsa chopa ex argento et faciant calicem. Et alios meos cifos ex argento dimitto Gerberga, coniuge mea, ut teneat eos in vita sua et post suam mortem remaneant ad qualem illa se voluit de filiis suis.

ADM, sec. Conca, lligall 6, doc. 276
ÁLVAREZ MÁRQUEZ 1990, doc. 25, p. 63-65

(103)

Testament de Guillem

9 de setembre de 1085

In primis concedo ad domum Sancti Cucuphatis ipsa medietate de mea terra paste, de omne meo mobile (...). Et de alia medietate, qui primo est, concedo ad Sancta Maria, ad ipsa opera de cruce, solidos IIIIor de plata.

ACB, perg. 1-4-292.
BAUCELLS *et alt.* 2006, doc. 1459, vol. IV, p. 2262-2263

(104)

Reconeixement dels llibres i ornaments encomanats al sacerdot Bernat Guillem pels parroquians de Sant Martí del Brull

26 de juny de 1086

Recognoverunt parroquiani Sancti Martini illorum ornamenta que comendarunt ad Bernardum Guilelmi sacerdotem. In primis (...) et calicem I argenteam et alium optimum de stagno (...) et capsas de reliquias II, et incensario I, et bacino I, et urceolum I, et canalobres de ferro III, et cruces II.

Original perdut. Còpia (moderna): VILANOVA 1918, p. 42-43
ORDEIG 1993-2004, doc. 209b, vol. IV, p. 192

(105)

Testament d'Amalatruda

30 d'agost de 1086

Et ipsum meum mulum remaneat ad Arnall filio meo et III uncias ad tabula Sancte Marie Sedis.

ACU, núm. 664.
BARAUT 1984-1985, doc. 1031, p. 151-152

(106)

Testament sagramental del vescomte Ramon Folc de Cardona

11 de març de 1087

Iterum dimisit ad cenobium Sanctum Petrum Castrum (...) capitis et filo de sua spata quod habebat in Cardona, et mandavit exinde calicem fieri ad opus Sancti Petri Castriserris (...) Et iussit dare ipsum caceminum per aurum et precepit inde calicem fieri cum iam dictas XII uncias auri ad opus Sancti Vincentii Cardone.

ACB, perg. 4-17-102.
BAUCELLS *et alt.* 2006, doc. 1475, vol. IV, p. 2285-2289

(107)

Testament de Ramon Domnuç, monjo de Sant Llorenç del Munt

3 d'octubre de 1087

Et concedo ad Sanctum Laurentium de Valle Lacarua (...) ipsa mea mula, ut fiat factum calicem de plata ad opus iamdicto Sancti Laurentio.

ACA, Ordes Religiosos, Pergamins de Sant Llorenç del Munt, carp. 3, núm. 225
PUIG I USTRELL 1998, doc. 473, vol. III, p. 1284-1287

(108)

Testament de Miró Esteve

15 de febrer de 1088

Dimitto autem Sancte Marie sedis Vici solidos III denarorium monete Vici. Et ad tabulam Sancti Petri sedis Vici similiter.

ABEV-AC, cal. 6 núm. 1511

ORDEIG 2000-2010, doc. 1530, fasc. IV, p. 814-815

(109)

Testament de Borrell Adroer, canonge de Vic

19 de juny de 1088

Et Sancto Petro de confessione dimitto X solidos ad tabulam ipsius

ABEV-AC, cal 6, núm. 1513. Còpia (ca. 1217): ABEV-AC, cal. 37, *Liber Dotationum*, f. 54v

ORDEIG 2000-2010, doc. 1538, fasc. IV, p. 822-824

(110)

Testament d'Arnau Bonfill

17 de gener de 1091

Ipsum meum mul dimitto a domina mea Sancta Maria ad opera de ipsa tabula.

Original perdut. Còpia (s. XIII): ACU, *Liber Dotaliorum*, I, f. 44v-45r, doc. 96
BARAUT 1984-1985, doc. 1076, p. 192

(111)

Testament sacramental de Bernat Transver

23 de juliol de 1092

Ad Episcopo vero qui fuerit in Sede quendam aureum annulum dimisit. Et, si annulum non abentur, quinquaginta mancosos in valente ut non propter hoc sed Dei amore offerret sacrificum Deu pro anima sua.

ACU, núm. 707. Còpia (s. XIII): ACU, *Liber Dotaliorum*, I, f. 32v-33r, doc. 59
SANGÉS 1980, doc. 67, p. 278-282

(112)

Testament de Berenguer Domnuç

25 de juliol de 1092

Et concedo ad Sancti Laurentii de ipsa Valle libram I plate, unde calicem faciunt, et ad eius clericis mancosos II.

ACB, perg. 1-1-1806.

BAUCELLS *et alt.* 2006, doc. 1550, vol. V, p. 2407-2410

(113)

Testament de Brocard

5 de gener de 1093

Et ipso mobile est vero kavillos aut mulos, eguas, boves et vachas, asinos, oves, et porcis, pane et vino, vascula, anapos argenteos, omnia quod dicit homo vel numerari potest.

ACL, fons Roda, carpeta 7, núm. 432

GRAU QUIROGA 2010, doc. 74, p. 350

(114)

Testament del clergue Joan

13 de gener de 1093

Et dimitto cum sua baiuliua et ipsa mea mula meliore ad opera ecclesie Sancti Iohannis et chipos argenteos cum annulo ad restaurandam crucem Sancti Iohannis. Et ipsos gradals dimmitto Sancto Iohanni ut sint patene ad corpus Domini.

ACA, Cancelleria, Ramon Berenguer III, núm. 2

FERRER 2009, doc. 43, p. 86-91

(115)

Permuta entre el comte Ermengol IV i el monestir de Tavèrnoles

17 d'abril de 1094

Et ego Petrus Bernardi abbati dono vobis Ermengaudo iam dicto propter hoc domum quod facitis Sancto Saturnino et monachis suis qui ibi sunt vel fuerint tabulam Sancti Saturnini, in quo sunt [XVII] libras argenti cocti et purissimi ad libram de Montepeus[ulan]

ACU, Tavèrnoles, núm. 19. Còpia (s. XIII): ACU, *Cartulari de Tavèrnoles*, núm. 66, f. 35v-36v
BARAUT 1994-1995, doc. 100, p. 170-171

(116)

Permuta de béns i drets entre els comtes de Pallars Jussà i el monestir de Lavaix

19 de juny de 1094

Et propter hanc diffinicionem vel evacuationem recepimus de te iamdicto Raimundo priori una mula cum suo ensellamento valente L uncias auri Valentie et unum ciphum argenteum valente XX uncias.

Original perdut. Còpia (s. XVIII): BRAH, *Cartoral de Lavaix*, f. 34, doc. 53
PUIG I FERRETÉ 1984, doc. 37, p. 87

(117)

Testament del comte Guillem Ramon de Cerdanya

7 d'octubre de 1094

Dimitto Sancte Eulalie Elnensi (...), et ad Artallum, episcopum, meum anulum et meum lectum (...) Iterum dimito ad retabulam sancti Michaelis restaurandum meam concam, et ad tabulam sancti Martini meas copas et cifos.

ACA, Registres de la Cancelleria Reial, núm. 1 (*Liber Feudorum Maior*, II, f. 150).
Còpia (coetània): *Liber Feudorum Ceritane*, doc. 162, f. 43b-44a
MIQUEL I ROSSELL 1945-1947, doc. 694, vol. II, p. 204-207

(118)

Testament del bisbe sant Ramon de Roda

1094

Et vasa argentea que habeo sive duas coppas et centum XXX quos mihi debent in Lerida XXX dimito Arnaldo Amati et centum vestiario et omnia vestimenta mea cum lecto et cortinis. Dono etiam Deo et altari Sancti Vincentii in ornamentis ecclesie omnem decimam parrochianarum ecclesiarum de alodiis que hodie habent et habere debent vel deinceps adquireierint sicut ego impetravi a domino meo rege cum tota mea capella. (...) Honorem quoque de Castellon et de Annaia et de Badels et de Castellon Ator habeat Guillelmus Roztangnus de manu episcopi et canonicorum Sancti Vincentii cum centum modiis de blad et centum solladas vini et centum oves et decem vaccas et quinque equas et duas coppas.

ACL, fons Roda, carp. 14, núm. 1006. Còpia: BRAH, Colección Abad Lasierra, XV, p. 183v-184v
GRAU QUIROGA 2010, doc. 80, p. 355-356

(119)

Testament d'Arnau

26 de febrer de 1095

Et ipsum meum mobile in primis relinquo ad Sancte Marie Sedis ad ipsa tabula de argento I ad alspergo et .i. elmo, et de ipso alspergo solvant uncias IIIIor. Bernar Raimundo de Noves (...) Et ipso meo cavallo relinquo vendant quomodo melius potest et donant terciam partem ad ipso clocher Sancte Marie de Atrallis. Et ipsas II porcions ad ipsa pintura et ad ipso guarnimento de ipso altare vel ad opera de ipsa canonica pro anima mea vel coniux mea. Et ipso meo anulo de auro relinquo ad episcopo que cantent missa pro anima mea et predant filio meo in baiulia.

Original perdut. Còpia (s. XIII): ACU, *Liber Dotaliorum*, I, f. 117v-118r, doc. 335
BARAUT 1984-1985, doc. 1127, p. 53-54

(120)

Testament de Guitard Boeci

29 de setembre de 1095

Et concedo annulum meum aureum ad ecclesiam Alme Crucis Sancteque Eulalie et domno episcopo et suis successoribus.

ACB, perg. 1-1-299. Còpia (s. XIII): ACB, *Libri Antiquitatum*, I, núm. 52, f. 28c-29c.

BAUCELLS *et alt.* 2006, doc. 1621, vol. V, p. 2510-2514

(121)

Testament de Guillem, sagristà de la catedral d'Urgell

11 de novembre de 1095

Et quantum aurum et argentum abeo relinquo ad crucem Sancte Marie et fiat in potestate Ermengaudo Bernardi propter hoc ut ad perfeccionem iam dicta crux.

Original perdut. Còpia (s. XIII): ACU, *Liber Dotaliorum*, I, f. 220v-221r, doc. 733
BARAUT 1984-1985, doc. 1135, p. 59-61

(122)

Inventari dels béns mobles de l'església de Santa Maria del castell de Mur

ca. 1096

In primis sunt (...) cruces IIIer et textum argenteum [II] et candelabra VIII ferri et I lautoni et citreum I et hostiarios ferreos et IIIor tintinabula erea et turibula (...) et scrinia hispanici operis VI et christallum et corporalia IIIor (...) et signia majora vel minora III. (...) et chalicem unum argenteum (...) et orzoleum et conca et duo vasa stagnea ad sacrificandum et I bazi de lauton et due columbe lignee et gosteintoria crucis IIII maiores vel minores.

BC, perg. núm. 1913 (10-II-4)

ORDEIG 1993-2004, doc. 226c, vol. IV, p. 225-226

(123)

Testament del levita Esteve

24 de gener de 1097

Et ipso meo antiphonario cum ipso psalterio cum omnibus aliis meis libellis et ipsa mula, cum ipso vino et farina, in tale convenientia relinquo ad Sanctum Petrum ut faciant exinde calicem ad celebranda divina misteria.

ACU, núm. 749. Còpia (s. XIII): ACU, *Liber Dotaliorum*, I, f. 83v-84r, doc. 234

BARAUT 1984-1985, doc. 1147, p. 74-76

(124)

Testament de la comtessa Valença de Tost, vídua de Ramon V de Pallars Jussà

1098-1100

Et est meum mobile auro et argento et trapos et pane et vino et vasa ferrea, herea et lignaea (...) Et de Sancta Maria de Mur remaneat ipso sex[t]o et I omine prenominato Domeneg de illa Cadolla et ipsa decima que nos prehendimus de ipsos orios et I calite argenteo et decima de totos censos et servicios que donant ipsi omnes de Mur a comite remanet in Muro, dono atque concedo ad Deo et Sancta Maria illa ornamenta que facio et ipsas villa de Pug Fidel apud illos omnes et apud ipsas condaminas et ipasa decimas, ipsas francezas cum suis censibus et tributis vel cum suis serviciis que faciant ad Deo et Sancta Maria. (...) Et si corpus de seniore meum fuerit translatum ad Sancte Marie de Trempi, ipsa villa de Pug Fidel et illos omnes et ipsa ornamenta, quomodo superius scriptum est, remaneat ad Sancte Marie de Trempi, extra illo calite et hoc quod habeo dimissum ad Sancte Marie de Muro.

ACA, Cancelleria, Ramon Berenguer III, carp. 33, núm. 16

BAIGES & FELIU & SALRACH 2010, vol. II, doc. 398, p. 720-722

(125)

Testament de Berenguer Sunifred de Lluçà, bisbe de Vic i arquebisbe de Tarragona

7 de gener de 1099

Et Sancte Marie de Artesso unum tapetum cum duabus almozeliis et unum turibulum argenteum dimitto.

ABEV-AE, vol XIII, núm. 20. Còpia (ca. 1217): ABEV-AC, cal. 37, *Liber dotationum*, f. 13v.

ORDEIG 2000-2010, doc. 1653, fasc. IV, p. 935-936

(126)

Testament de Ricard, sagristà de la catedral de Vic

1100

Ad cooperiendam crucem maiorem tantum argenti unde fieret cooperta usque ad finem sicut coeptum est.

ABEV-AC, núm. 1553

VILLANUEVA, 1803-1852, VI, ap. VI

(127)

Testament de Guilla

13 de març de 1101

Et dimitto ad Sancti Petri Agerensis pro anima mea et pro anima Erallus Bernardi et progenitorum uno vaso argenteo que debet mihi Gerallus Poncius, et preco domno Bernard Erall per Deum et sanctis suis que quirat illum et metat in ipsa cruce Sancti Petri (...) Et dimitto ad Sancti Stephani de Sarga (...) uno vaso argenteo que remanet ibi inter pelegrinos et per una missa cantar ad episcopo quem melius viderint.

Original perdut. Còpia (s. XIII): ACU, *Liber Dotatorum*, I, f. 104r, doc. 313

BARAUT 1988-1989, doc. 1193, p. 23-24

(128)

Testament del comte Guillem Jordà de Cerdanya

13 d'abril de 1102

Sunt, autem, pignore, quas impignoravit Sancto Micheli Coxani (...). Tantum hoc teneat usque ipse tabula et incenser, in quibus sunt triginta et sex libre

plate fine, restaurentur de prefata omnia. Hoc restaratum, recuperem aut recuperet iam dictus pignus cui ego dimitto.

ACA, Registres de la Cancelleria Reial, núm. 1 (*Liber Feudorum Maior*, II, f. 151).
Còpia (coetània): *Liber Feudorum Ceritane*, doc. 163, f. 44a-c
MIQUEL I ROSSELL 1945-1947, doc. 695, vol. II, p. 207-209

(129)

Testament de Gaufred Bastó

9 de juny de 1102

Dimitto libras V plate ad crucem faciendam.

BC, perg. 9721
MASNOU 1991, doc. 7, vol. II, p. 21-23

(130)

Testament sacramental dels esposos Berenguer de Puigverd i Sicarda

29 d'agost de 1103

Et ille Berengarius prendit ipsos suos anaps de argenteos, qui fuerint sui dominicis, prenomatos duos ante caput; et si Berenarius iamdictus primus devenerit sic dimisit de iam dictos anaps ad coniux sua Sicards Io, et prendat se quale volet, et sia in arbitrio in domini et suo ut memor prendat de anima s[ua] (...) dictus Berengarius sic dimissit pro anima dua ipso alio anap qui remanserit pro captivos.

ADS, núm. 367
BACH I RIU 2002, doc. 28, vol. I, p. 70-75

(131)

Pacte d'empenyorament entre els senyors de Tost i l'església de Sant Martí

27 d'abril de 1104

Et in tali vero pactu quod si ego Arnallus atque coniux mea Adalmus reddere potuerimus ipsum textum evangelium et ipsum incensarium et ipso calice de plata cum sua patena et cum ipsam crucem de auro usque ad diem sancti Mikhaelis recuperemus nos ipsam decimam supra scriptam (...). Simili modo mittimus nos ipsum censum quem abemus in Tost in pignora ad sancto Martino et ad eius kannonici, in tale conventu que fiat vendimus per plata unde fiat reffecta ipsa alia cruce de argento.

ACU, núm. 791
BARAUT 1988-1989, doc. 1210, p. 40-41

(132)

Testament d'Adelaida

1107

Item dimitto ad Marie Tortae rastello I de ferre et fusto, cum padela I de eramno et ampulla I de vitreum.

ACA, Cancelleria, Ramon Berenguer III, carp. 29, núm. 107

BAIGES & FELIU & SALRACH 2010, vol. II, doc. 374, p. 679-681

(133)

Memòria adreçada al papa Pasqual II dels fets ocorreguts a Sant Joan de les Abadesses entre 1017 i 1114

1115

Insuper predia eiusdem ecclesie quibusdam fautoribus suis largiendo et aurum sive argentum, quod in ornamentis ecclesie a predecessoribus fabricatum fuerat, totum Bisullunensium commiti cum infulis et cappis auro vel gemmis inter textis, et eorum in obbedientie consentiret nec eos ab eadem ecclesia removeret, aut attribuerunt aut promuneribus sibi collatis in vadimonio posuerunt.

Original perdut. Còpia: AMSJA, Canalars I, f. 1, núm. 8 (sac 1)

FERRER 2009, doc. 53, p. 103-107

(134)

Testament de Guillem Bernat

11 d'octubre de 1116

Dimitto ad tabulam Sancti Petri de ipsa Sede uncia I.

ACU, núm. 837

BARAUT 1988-1989, doc. 1297, p. 124-127

(135)

Testament de Ramon Guillem

3 de novembre de 1116

In primis dono Domino Deo, et beatis apostolis Petro et Paulo, monasterioque Castriserrensi, (...) et uno anulo auro.

ABEV-AC, cal. 6, núm. 352

LLOP 2006, doc. 393, vol. I, p. 390-391

(136)

Testament de Pere Bernat de Salt, sagristà major de la catedral de Girona

6 de desembre de 1119

Primo dimitto corpus meum sepeliendum in cimeterio Sanctae Mariae et dimitto ejusdem altari unum Calicem et dua Ampullas argenti quas habet Arnallus Guillermi Clericus (...) et unum urceolum de latone. Et dimitto tabulae ejusdem Altaris duos annullos aureos qui ibi mitantur. Et dimitto ad Ecclesiam cooperiendam 45 morabetinos quos Episcopus mihi debet in uno Cifo argenteo qui fuit Ademari Raymundi (...) et dimitto Guillermo Berengarii 23 solidos platae pro suo debito quos habec in uno anulo Raymundi Petri Bonades¹ (...) Et dimitto Sancto Martino ad crucem faciendam duos cifos argentaos ep [...] 4 libras argenti fini eo amplius (...). Et dimitto Caenobio Sanctae Mariae Rivipollensis per missas pro anima mea et parentum meorum 16 morabetinos quos habeo in uno cifo episcopi...

Original perdut. Còpia (1775): BC, ms 729 (PASQUAL, *Sacra Cathaloniae*), vol. III, p. 574-577

ALTÉS 1975, p. 148-151

(137)

Testament sacramental de Ramon Bernat, preposit de la catedral d'Urgell

9 de gener de 1119

In primis relinquo domio Deo et Sancte Marie Sedis (...) VIIIo morabatinos quos mihi debet Bernard David et X quos mihi debet iam dicto episcopo et teneo in pignus patenam I; hoc totum dimitto ut restaurent ipsam platam quam dederunt pro pignore de Montela. (...) ipso explet cum morabetinos mittant ad restauracionem ipsius tabule Sancti Petri. (...) Duobus orriis quan habeo relinquo ad Sanctum Pretrum pro opus cimborio. (...) Item dimitto ad restaurationem supradictamn beate Marie duobus anulis aureis.

Original perdut. Còpia (s. XIII): ACU, *Liber Dotaliorum*, I, f. 137v-138r, doc. 414 BARAUT 1988-1989, doc. 1313, p. 140-142

(138)

Testament de Pere Gombau

25 de febrer de 1119

In primis dimitto ad tabulam Sancte Marie refectionem I.

Original perdut. Còpia (s. XIII): ACU, *Liber Dotaliorum*, I, f. 180 doc. 559 BARAUT 1988-1989, doc. 1314, p. 142-143

¹ És, en realitat, Ramon Pere Bonardell.

(139)

Testament sacramental de Vidià

1 d'agost de 1119

Et pro calice quem manleavit de Sancto Petro de Pugverd iussit mittere de suo alodio aut uno molino ut teneat Sanctus Petrus donec exeant ei XXXa solidos plata fine.

AHN, 1995, 19

ALTISENT 1993, doc. 62, p. 67-69

(140)

Testament de Ramon Bernat

22 de gener de 1121

Et ipso alod de Quintmeso teneat Arnald Ramon in vita sua, et post obitum suum remaneat ad Sancta Maria Sedis ad ipsa tabula.

Original perdut. Còpia (s. XIII): ACU, *Liber Dotaliorum*, I, f. 241v-242r, doc. 833
BARAUT 1988-1989, doc. 1328, p. 157

(141)

Testament sacramental de Ponç Bernat, sacriscrini i canonge de la catedral de Vic

25 de juliol de 1121

Dimisit etiam altari Sancti Petri scilicet ad restaurationem anuli XX morabatinos et quod residuum fuerit ad unum incensarium (...). Dimisit etiam Sancto Marcello de Sederre suam partem de vaccis quas ibi habebat ad peragendum unum calicem argenteum (...). Et suum anulum ut ipse Berengarius faciat sibi et suo socio Berengario Eribali missas celebrare et ut melius providerit pro eorum animabus expendere.

ABEV-AC, cal. 6, núm. 1579. Còpia (s. XIII): ABEV-AC, cal. 37, *Liber dotationum*, f. 20-21.

MASNOU 1991, doc. 38, vol. II, p. 86-90

(142)

Testament de Ramon

1 de desembre de 1121

In primis relinquo corpus meum ad Sabcte Marie Sedis Urgelli (...) et ad domno episcopo ipso meo anel cum ipsas meas pelles meliores.

Original perdut. Còpia (s. XIII): ACU, *Liber Dotaliorum*, I, f. 222r, doc. 737
BARAUT 1988-1989, doc. 1331, p. 159-161

(143)

Testament del clergue Guillem Bernat

23 de setembre de 1126

Et dimitto ad domnum Berengarium episcopum ipsam meam mulam et scyfum argenteum quem habeo in pignore per eum quem habet Gaufredus archilevita (...). Et dimitto iterum ad Sanctam Mariam Sedem librem I plate et scifum I argenteum ad calicem faciendum, ut fatiat inde fieri eum Arnallis sacrista

ACG, perg. 193

CAMPRUBÍ SENSADA 2012, doc. 133, p. 316-317.

(144)

Concòrdia entre els comtes Ponç II d'Empúries i Ramon Berenguer III

1127

Et quando predictus Poncius comes exierit de captione donet comiti III cavallos nominatos et III cifos argenti nominatos et V milia solidos in cavallos et mulos et V milia solidos ad unum mensem.

Original perdut. Còpia (s. XII): ACA, Cancelleria, Ramon Berenguer III, carp. 32, núm. 292

BAIGES & FELIU & SALRACH 2010, vol. II, doc. 595, p. 978-982

(145)

Testament del comte Ramon Berenguer III

8 de juliol de 1130

Canonice Sancti Petri sedis Vici, ipsum mansum quem Berengarius, capud scole, tenuit per laborationem, ut prius restauretur ecclesie argentum quod inde habui et postea habeat illum prefata canonica pro remedio anime mee. (...) Cenobio Sancti Cucuphatis dimitto omnes meas franchedas quas habeo infra suum honorem pro emendationi illius tabule quam inde habui et pro remedio anime mee.

Original perdut. Còpia (1204): ACA, Cancelleria, Ramon Berenguer IV, carp. 34, núm. 6.

BAGES & FELIU & SALRACH 2010, vol. III, doc. 631, p. 1051-1057

(146)

Testament del vescomte Guerau Pons d'Àger

4 de juny de 1131

Dimitto ad sancta Maria de Artesa unum ortum in ipsa ribera et XXⁱⁱ solidos de plata per unum calicem, quod inde traxi, et XXI solidos in auers ad dedicacionem ipsius ecclesie.

Original perdut. Còpia (entre d'altres): ACL, fons Àger, doc 768, car 145.
CHESÉ 2011, doc. 267, vol I, p. 554-559

(147)

Testament de Riembau de Basella

12 de maig de 1132

Monasterio Sancti Thome de Caniano dimitto unum turibulo argen[...] (...).
Ecclesie Sancte Marie de Arido dimitto unum calicem argenteum, de ipsa plate que tenet Raimundus Segarii.

ACG, pergami original, núm. 218
BLANCO 1991, doc. 3, p. 99-103

(148)

Testament del prevere Berenguer Guillem, canonge de la seu de Girona

3 d'octubre de 1132

Et dimitto ad tabulam altaris Sancte Marie iamdicte XL^a II mancosos almodienses.

ACG, pergamins s. IX-XII, núm. 216.
SUREDA 2008, p. 347

(149)

Testament del comte Ermengol VI d'Urgell

8 de febrer de 1133

Iterum dimitto domine mee alme Sancte Marie Sedis de ipsa paria de Hyspania, usque dum Deo disponente revertar, CC morabetinos in auro per singulos annos; quinquaginta dimitto ad ipsa tabulam altaris beate Marie argento operiendam.

ACU, núm. 909
BARAUT 1988-1989, doc. 1425, p. 236-239

(150)

Testament del prevere Guillem Bernat

10 de març de 1133

Et dimitto ad tabulam altaris Sancte Marie iamdicte XL et I mancosos almodienses

Original perdut. Còpia coetània: ACG, perg. 216
CAMPRUBÍ SENSADA 2012, doc. 195, p. 416-419.

(151)

Testament sacramental de Guillem Dalmau

29 de setembre de 1133

In primis iussit debitos in comune solvi, et dimisit (...) ad Sanctum Petri Archellis morabetinos V ad calicem argenti (...) et ad opera Sancte Marie Cervarie morabetinos X ad calicem argenteum.

AHN, 1998, 4
ALTISENT 1993, doc. 82, p. 84-86

(152)

Testament sacramental de Gombau, sagristà de la catedral d'Urgell

1135-1136

Adhuc autem iussit prenominatus testator suam mulam et unam tonnam vini puri dare ad operam auri vel argenti sancte Marie altaris. Et adimpletum suum mandamentum similiter iussit ut hoc quod remanssisste ad opus iam dicti altaris fuisset.

Original perdut. Còpia (s. XIII): ACU, *Liber Dotaliorum*, I, f. 56r, doc. 137
BARAUT 1988-1989, doc. 1449, p. 258-259.

(153)

Testament d'Arnau de Prenyanosa

17 de març de 1136

Relinquo ad Sancta Maria de la Sed unum calicem quod teneo in pignora et clerici de Sancta Maria induant se pro anima mea.

ACU, núm. 914
BARAUT 1988-1989, doc. 1453, p. 261

(154)

Testament de Ponç Bernat

19 de juliol de 1136

Et ad tibi senior episcopi Petroni Berengarii relinquo uno anulo de obtimo auro, per tua misericordia uno sacrificio offerre Deum pro anima mea.

ACU, núm. 924

BARAUT 1988-1989, doc. 1456, p. 263-264

(155)

Testament de Bernat, ardiaca de Vic

31 de desembre de 1137

Cyphum autem meum argenteum Sancto Petro dimitto ut fiant inde duos calices, unus ad ministerium superioris altaris Sancti Petro et alius ad ministerium inferioris. Dimitto eciam predicto altari concham meam maiorem (...) Raimundo episcopo relinquo anulum meum maiorem cum lapide iacinto qui in eo est et meam tonnam meliorem cum vino (...). Alium quoque anulum cum suo lapide iaspide fratri Gerallo relinquo. Alios vero [anulus] eidem Sancto Petro ad deaurandum predictos calices.

ABEV-AC, cal. 6, núm. 1604

MASNOU 1991, doc. 87, vol. II, p. 211-216

(156)

Testament de Pere Ramon

7 de juliol de 1138/1139

In primis iubeo corpus meum sepelire in cimiterio Sancti Stephani Balneolis et dimitto eidem cenobio Sancti Stephani X morabatinos ad tabulam (...). Et isos morabatinos predictors donent manumisso[re]s mei de mea cupa argentea et, si aliquid super fuerit de predicta cipa, donet predicti manumissores ad uxorem meam et illa solvat mea debita que debo in Bisulluno (...). Iterum laudo ei et dono (...) I c[i]phum argenteum et III cocleas argenteas que dono ei per vestimentum et suum anulum et omnes suos pannos omni sue voluntati.

ACG, perg. 233

CAMPUBÍ SENSADA 2012, doc. 222, p. 459-461

(157)

Concessió de drets i béns al monestir de Santa Maria de Roses per part de Ponç II d'Empúries, a canvi d'un llegat anterior

1137-1154

Huius enim donacionis sive evacuacionis, diffinicionis vel reddicionis accipio a predicta Sancta Marie sive a Bernardo eiusdem S. Marie abbate eiusque fratribus duos ciphos argenteos optimos et III modios tritici et II modios ordeï quos pater meus dimisit in suo testamento predicte Sancte Marie propter remedium anime sue.

ADG, fons Santa Maria d'Amer, *Cartulari de Santa Maria de Roses*, f. 1 cd
MARQUÈS 1991, doc. 3, p. 31-32

(158)

Testament sacramental de Berenguer de Terrades

21 d'agost de 1143

Et dimisi eidem ecclesie sarracenum nigrum et cifum I argenteum quem habebat in pignus per V modios ordeï et omne alodium quod habebat in Tresmals.

ACG, perg. de Cadins, núm. 3
CAMPRUBÍ SENSADA 2012, doc. 252, p. 506-507

(159)

Testament sacramental de Berenguer de Ripoll

1145

Concessit matri sue schiphum I argenti.

ACA, *Cartulari de Sant Cugat*, f. 65, núm. 250, i f. 303, núm. 924
RIUS SERRA 1945-1981, doc. 961, vol. III, p. 142-143

(160)

Testament de Pere, canonge de la catedral de Vic

1 de maig de 1148

Insuper autem dimitto altari Sancti Petri XXII aureos cum VI anulís cum lapidis qui in eis sunt ad ipsam crucem auream restaurandam et augendam (...). Concedo denique Petro Berengarii nepoti meo anulum meum aureum meliorem (...). Debitum autem illud quod debeo Raimundo de Girunda videlicet XXXV solidos et medium persolvantur ei de illis XL et VIII solidis unde teneo in pignus per cifum argenteum (...). Anulum autem quem teneo de Bertrando de Castellari in pignore pro XIII solidis sibi dimitto (...). Et si

predictus Vitalis voluerit redimere tres ex supradictis anulis quos teneo pro XXV solidis dentur in restauratione prefate crucis ut supradictum est.

Original perdut. Còpia (ca. 1217): ABEV-AC, *Liber dotationum*, cal. 37, f. 51r
LLOP 2006, doc. 449, vol. I, p. 437-439

(161)

Relació de béns i drets del comte Ramon Berenguer III a Cornellà de Conflent

14 d'abril de 1151

Et habet comes in omni isto honore omnes meneras argenti et ferri (...) Et habeat in isto iamdicto honore meneras argenti et ferri.

ACA, Cancelleria, Ramon Berenguer IV, carp 38, núm. 233
BAIGES & FELIU & SALRACH 2010, vol. III, doc. 927, p. 1486-1488

(162)

Testament sacramental de Guillem Umbert de Basella

1 de juliol de 1151

Primum dimisit Sancto Petro Rodensi, in cuius ciminterio corpus suum iussit sepeliri, quator cifos argenteos et duos modios ordeï et I frumenti. Et operi Sancte Marie Sedis C solidos. Domo episcopo cifum argenteum I. Sancto Felici Gerunde cifum argenteum optimum ad comune ipsius ecclesie².

AHFF, Batllia, perg. 18
PONS I GURI 1989, doc. II, p. 43-45

(163)

Capbreu dels rèdits de l'alou de Molló, i relació del seu ús en la restauració del tresor del monestir de Ripoll²

1151

“Hoc est caput breve de honore de Moion de ipsos explets qui sunt egressi inde, quos explets habuerunt seniores de Ripollum in V annos et excambiaverunt pro ipso argento quod extraxit inde de ecclesia dominus comes. In primis XXX libre argenti fuerunt mutuate unaquaque libra L^a X et V solidos, et sunt in suma denarii ipsarum librarum I^c DCCCC^{ti} L solidos, et de supradictis denariis fuerunt I C LXXX et VIII solidos de Moion. Habuit autem in istis XXX^a libres de auer de calice DCC LX et I solidos. De dictis

² El doble document ha estat publicat, amb algunes diferències, per Thomas Bisson i més recentment per Francesc Xavier Altés (la transcripció del qual ofereixo aquí), que data el document al 1151, de manera francament enraonada (ALTÉS 2002, p. 64-65). Bisson data una mica més tard, ca. 1160-1161 (BISSON 1984, p. 56, n. 1).

quoque solidos quos prestavit Arnallus de Iaca pugaren CCCC XVII solidos. Magistro, vero, inter panem et vinum et carnem et civatem dedimus CCC XXX et VI solidos de Radencon. In ecclesiam autem sunt XXX et II libres ingresse et I solidus inter Sanctum Petrum et Sanctam Mariam. Et a cammis de diners I^a I^a LXXXX et VI solidos, et misimus in cruce VIII morabetinos qui fuerunt mutuati VII solidos, et sunt in suma L et VI solidos (...).

Hoc est breve de Molione ad restaurandum thesaurum quod ego Guillelmus prepositus restauravi in ecclesia Sancte Marie. Primum in cruce VI libras de argento et octo moabatinos maris, et in teste IIas libras, et in columpnis XII libras, et in cimborio septem libras et I solidum. (...) Et artifex istius opere dispensavit cum sociis suis modium tritici et XII solidos³ berguitanos, et cotidie inter argentum ad abluendum ad potandum II canadels.

Original perdut. Còpia (s. XIII): BNF, ms. lat. 5132, f. 104.
ALTÉS 2002, doc. 2, p. 94 / BISSON 1984, doc. 12, p. 56-58

(164)

Inventari de Sant Martí d'Estopanyà

Octubre de 1156

Et unam aram benedictam et I pectinen eboris et tres capsas reliquiarum et unum calicem de satgno alterum vero stagneum calciem habeba domna Sancia et duas cannadelas stagni et tria candelabra ferrea et duo turibula et unum urceum et duas archas (...) et IIII lampadas (...). Omnia suprascripti comendavi Poncius eidem Arnallo Agela in presencia Iordani et Raimundi de Liminiana, qui erant ibi. Preter hec, solebant esse ibi calix argenteus et crux argentea que non invenit Poncius.

ACA, Cancelleria, Ramon Berenguer IV, carp. 39, perg. 291
BOFARULL 1849, doc. XCII, p. 211-212

(165)

Préstec del bisbe Bernat Sanç d'Urgell al comte Ermengol VII

11 de maig de 1160

Ego Bernardus Dei gratia urgellensis episcopus cum consilio canonicorum acomodamus tibi Ermengaudo urgellensis comiti de thesauro beate Marie quandam ferratam argenteam et quendam calicem aurem cum lapidibus preciosis sibi insertis, sed non ad frangendum seu destruendum vel alienandum sed ut pro necessitatibus tuis pignori subvenias et usque ad primam festivitatem advenientis Natalis Domini thesauro beate Marie et nobis successoribusque nostris sine aliqua occasione vel detrimento seu dilacione restitutas. Si forte quod absit hec suprascripta aliqua occasio destructa vel perdita essent reddas tu vel tui quadraginta libras argenti purissimi, XXX duas pro

³ Bisson transcriu "sextarios berguitanos", hipòtesi que em sembla molt més factible que no pas l'opció d'Altés (vegeu capítol 2, p. 113, nota 42).

argento quod ibi est et VIII pro ipso opere salomonico, et CC^{tos} morabatinos obtimos pro ipso calice et lapidibus et operis.

ACU, núm. 981

BARAUT 1990-1991, doc. 1551, p. 71-72

(166)

Testament de Guillem, ardiaca de Besalú i prelat de Sant Martí Sacosta

1164

Equm meum et cupam argentam quam habeo in pignore dimitto sancto Michaeli de Cuxano.

Original perdut. Còpia (s. XVIII): BRAH, ms. 11-6-183, p. 43

RIUS SERRA 1928, ap., doc. 25, p. 377-378

(167)

Testament d'Arnau de Llers I

30 de novembre de 1164

De marabetinis illis CCC qups debet mihi alphach de Barchinona de quibus est mihi fideiusor Guillelmus de castello veteri, dimitto C ad tabulam sancte Marie sedis gerunde reficiendam et de ce alliis qui remanent sunt hospitali LXXX et milicie templi et sancto sepulcro.

ACG, *Libre Gran de la Sacristía Major*, f. 35

MARQUÉS 1968, p. 225-226

(168)

Testament del noble Berenguer de Queralt

21 de desembre de 1164

Dimitto Sancte Marie Montis Serrati meum scyfum argenteum et Sancte Marie de Stagno unum scyfum argenteum (...). Et dimitto Sancte Marie de Mediona meam copam de argento ad unum calicem faciendam.

ACA, Monacals, Montalegre, 124

PÉREZ 1998, doc. 129, p. 167-170

(169)

Testament sacramental de Ramon Arnau d'Anglesola

28 de setembre de 1166

Et dimisit archiepiscopo terrachonensis unum anulum quem tenebat Bartolomeus, et offerat sacrificia Deo pro anima sua (...), et ad episcopum Urgelli, alium suum anulum, ut offerat sacrificium pro anima sua.

ACA, Gran Priorat, arm. 28, perg. 66

ALTURO 1999, doc. 17, p. 104-108

(170)

Testament del bisbe d'Urgell Bernat Roger

gener de 1167

Dimitto etiam Guillemo sacristia XIII coclearios argenteos et ipse redimat eos.

ACU, s.n.

BARAUT 1988-1990, doc. 69, vol. I, p. 206-207

(171)

Testament de Berenguer de Terrassa, canonge de la catedral de Barcelona

16 d'abril de 1167

Concedo domino archiepiscop illos XLI solidos quos per pignus habeo in anulo Sancie (...) et de ipsis XX morabitines faciat I calicem altari Sancti Petri de X morabitines.

Original perdut. Còpia (1171): AHCT, carp I, núm. 141.

PUIG I USTRELL & RUIZ & SOLER 2001, doc. 160, p. 422-424

(172)

Reparació judicial de la dotalia de Sant Vicenç de Castellbisbal, cremada en un incendi

12 de novembre de 1167

...quod olim casu contigit ut ecclesia Sancti Vincentii de Castro Episcopali nocte ignis accensus est qui partim bona ecclesiae comburit, videlicet calicem argenteum.

Original perdut. Còpia (1757): ADB, *Registra Dotaliorum*, vol. VII, f. 241v-243.

ORDEIG 1993-1004, doc. 395, vol. VI, p. 194-197

(173)

Testament sacramental de Ponç, escribà de Ramon Berenguer IV

7 de maig de 1168

Dimisit suum ciphum maiorem pro I calice ad altari Sancte Crucis et II aureos et alium ciphum minorem episcopo ut orate per eo.

Original perdut. Còpia (d'un trasllat perdut): ACTO *Cartulari* 6, núm. 100, f. 34-35r. Còpia: ACB, *Libri Antiquitatum*, IV, núm. 276
VIRGILI 1997, doc. 190, p. 245-248

(174)

Testament sacramental de Ramon Bernat de Seró

25 d'agost de 1172

In primis [...] ad Sancte Maria de Sero XXX solidos per calicem.

ACA, Sant Joan de Jerusalem, perg, 15, armari 28
SAROBÉ 1998, doc. 228, vol. I, p. 359-361

(175)

Testament del vescomte Hug de Bas

1175

Et dimitto V marchas argenti et dimidium ecclesie Sti. Privati et habeat in presenti albergas et chestas donec redactum sit sine engan videlicet calix et + [‘cruce’] et dimitto ecclesie Sti. Stephani de oculo IIII marchas et dimidium et habeat albergas et chestas donec redacte sit cruce et II morabatines et dimidium Sti. Petri de Malanno pro restauratione calicis I libram argenti et abeat albergas Rividarii donec sit redacte er reliquo Sti Romani I marcha argenti et unum furtim et abeat omnia quod habere debeo in manso de Condamina donec redactus sit calice restauraciones istas ecclesias jubeo meos testes me vivendo aud mortuo adpresas facere et reliquo.

Original perdut (antic arxiu de Santa Maria de Besalú)
MONSALVATGE 1901, doc. DLX, p. 503-506

(176)

Testament de Guillem d'Alcarràs

17 d'octubre de 1176 (o 1178)

Et dimitto ecclesie Beate Marie de Rochamador unum calicem de II marchas argenti.

AHN Madrid, carp. 2925, perg. 4
ALTISENT 1993, doc. 571, p. 418-419

(177)

Testament de Guillem de Terrades, sagristà de la catedral de Girona

25 de gener de 1177

Dimito ad tabulam beate Marie complendam quam ego incepti, meos duos ciphos argenteos et mea coclearia, et mando Gaufrido de Midiniano et Berengarui de Cistella ut ipsi eam fieri faciant (...) Gerundam episcopo meam cupam argenteam maiorem (...) Sancto Micheli de Fluviano solidos L et meam scriniam quam ibi habeo (...) Et dimito eidem Gaufrido meam cupa argenteam minorem.

Original perdut. Còpia (s. XIV): ADG, *Cartoral de Rúbriques Vermelles*, f. 67r-68r
MARQUÈS 2009, doc. 9 (51), p. 133-134.

(178)

Donacions *pro anima* de Ponç de Cervera, amb esposa i fills, a Santa Maria de Solsona

1 de febrer de 1181

Et teneat sempre nocte et die lampadam accensam coram altari beate Marie, ut sacrista sancta Dei Genitrix succurrat nobis et omnibus de posteritate nostra in presenti seculo et in futuro. Est autem lampas ista de argento pondere, ut concedimus duarum marc[harum] quam sempre ibi ad honore Dei manere volemus.

ADS, núm. 777

BACH I RIU 2002, doc. 430, vol. II, p. 573-575

(179)

Testament de Berenguer de Balenyà

1181

Meam cuppam argenteam quam michi Rex francie donavit dimitto altari maioris sedis vici ut semper stet super ipsum altare ad eucharistian Domini reservandam. Precor dominum meum episcopus et omnes successores suos episcopos et omnes confratres meos canonicos qui modo sunt in ecclesia Sancti Petri et in antea fuerint ut numquam precita cuppa in alios usus vel sumptus expendatur. Et ut ista cuppa in alios usus non possit mutari nec trasferri sit sub custodia et defensionem domini pape in perpetuum.

ABEV-AC, *Liber Dotationum*, cal. 37, f. 38.

GUDIOL 1902, p. 284-285

(180)

Sentència en la disputa per l'empenyorament d'un calze entre l'abat de Sant Joan de les Abadesses, Ponç de Monells, i el seu batlle Guillem de Comes

24 de febrer de 1182

Calicem argenteum ecclesie Sancti Quirici pignori supposuenit (...) iudicavere inanimite prefati iudice quod predictus Guilelmi de Cumbis redderet et omnino deliberaret prescriptors honores et calicem ipsi ecclesie et episcopis inde sustituerat de expletis quidem ipsius baiulie iudicavere quod episcopus probaret si potuisset et si in probatione deficeret purgaret se ipse Guilelmus pro examen caldaria sicut in ustaiucs Barchinone continentur.

ACRI, fons Castell de Montesquiu (olim calaix 10 de Besora, núm. 41)

FERRER 2009, doc. 146, p. 218-220

(181)

Testament de Dolça, senyora d'Hostoles

17 de setembre de 1184

Dimitto ad diem mee sepulture et per missas et in ipsa ebdomada celebrandas L solidos, quos exeant de mea mula et quod superabundaverit de L solidus donetur in uno calice argenti altari Sancti Iacobi et mula doneciat in potestate Bernardi de Valle et faciam calicem ad cognicionem abbatis (...) quorum duorum mansum ipsa de Longofolia dimitto altari Sancte Marie de Amer et constituo in presenti et semper die nocteque ardeat in choro Sancte Marie ipsam lampadam argenti quam ibi posui de eo manso et I candelam qui in eodem altare sunt celebrandi.

ACA, Monacalas, Amer, núm. 24

PRUENCA 1995, doc. 41, p. 79-81

(182)

Testament de Ponç de Mureden

7 de juliol de 1185

Dimitto scutum meum et copham Ospitali Iherusalem.

ACA, *Cartulari de Sant Cugat*, f. 245, núm. 760

RIUS SERRA 1945-1981, doc. 1160, vol. III, p. 302-303

(183)

Testament del clergue Arnau de Sant Esteve

15 de gener de 1186

Et dimisit domno A. urgellensi episcopo III^{am} partem omnium rerum suarum mobilium et insupere i copam argenteam et XL^a morabatinos. Et dimisit IX clochearia argentea dictis archidiaconum per medium.

ACU, núm. 1124

BARAUT 1990-1991, doc. 1796, p. 302-303

(184)

Institució de benefici i consagració de l'altar de sant Tomàs Becquet a la catedral de Barcelona

29 de desembre de 1186

Item do et offero predicto altrari unum calicem argenteum et unum bonum pannum sericum.

Original pedut. Còpia (s. XIII): ACB, *Libri Antiquitatum*, I, doc. 999, f. CCCL
ORDEIG 1993-2004, doc. 417, vol. VI, p. 234-236

(185)

Testament de Bonet, preposít de la catedral d'Urgell

16 de desembre de 1187

Volo ut Raimundus nepos meus accipiat ciphum argenteum et cum peccunia illus pignoris domino episcopo, et fructus illus pignoris a me percepti computentur in sortem. Honorem vero a nepote meo ita emptum tradat ipse minori ianitori, ut ipse ianitor de fructibus istius honoris faciat ardere bona fide lampadam argenteam quem ego obtuli altari beate Marie.

ACU, núm. 1142

BARAUT 1990-1991, doc. 1824, p. 328-329

(186)

Institució d'una llàntia de plata a la catedral de Tortosa per Ramon de Monells

23 de maig de 1189

Ego Raymunds de Mulnels, ob salute anime mee dono et offero lampadam quandam argenteam Deo et Beate Marie sedis Dertuse, ad quam concinnandam ante altare ipsius Virginis Marie tribuo duos cantaros olei qui exeant de redditibus mei honoris de Ylerda (...) de ipsis autem duobus cantaris

olei sic fiat ut unum cantarum et dimidium sit ad prefatam lampadem concinnandam et dimidium ad restaurandas cordas et lampadam vitream.

Original perdut. Còpia: ACTO, *Cartulari 4*, núm. 109, f. 97v-98
VIRGILI 1997, doc. 433, p. 535-536

(187)

Testament de Berenguer d'Orla, cavaller del Temple

30 d'abril de 1190

Dimito ecclesie Sancti Stephani de Orulo omnes ortos novos qui sunt in villa de Orulo de via que ducit ad Elnam usque ad ortum Sancte Marie de iau ut de fructibus ortorum ardeant semper II lampade inextinguibiliter in ecclesia Sancti Stephani (...). Dimito amplius eidem ecclesie CC solidos barchinonensium pro uno calice.

ACA, Gran Priorat, arm. 28, perg. 66
MIRET I SANÇ 1910, p. 326-327

(188)

Testament sacramental de Gerald de Bedorch

9 de gener de 1192

Et dimisit dompno Guillelmo eiusdem loci abbati unam copam argenti et unum cifum argentum.

ACA, *Cartulari de Sant Cugat*, f. 188, núm. 595
RIUS SERRA 1945-1981, doc. 1186, vol. III, p. 323-323

(189)

Testament sacramental del bisbe de Tortosa Ponç de Monells

5 d'octubre de 1193

Dimitto ecclesie Sacti Iohannis de Rivipullo CCCC morabetinos quos quidem hoc modo divid volo: de C morabetinos statuatur perpetuo lampas una ante altare Beate Iohannis et ad faciendam lampadam dimito unum ciphum argenti (...). Dimitto etiam archiepiscopo C mazmutinas et unam cupam argenti et XVII conclearia argenti, et unum anulum aureum cum smeragdo (...). Dimitto domine regine C mazmutinas et unam cupam argenti qui fecit Guillelmi de Mulnels fratri mei (...). Dimitto filie Raimundi de Molnels fratri mei L mazmutinas et Raimundo de Rocabertino minorem cifum meum argenti. Preposite Sancti Iohannis unum cifum argenti; episcopo Vicensi unum anulum et episcopo Barchinone alterum anulum.

ACTO, Testaments, 2, 33 (367.203)
VIRGILI 1997, doc. 293, p. 609-611

(190)

Testament de Ponç de Vall

6 de maig de 1194

Dimitto sancto Genesio de Urriols meam tinam et vexillum et uinum quod ibi est et expletum quod ibi erit et hoc tantum ad calicem argenteum faciendum et ex auctoritate Dei Patris omnipotentis et Filii et Spiritus Sancti sit excommunicatus cum auctoritate apostolorum Petri et Pauli et anathemizatus qui calicem illa de ecclesia traxerit ad perditionem altaris (...). Misi in mansum refaciendum de Maria mateira II solidos de quibus dimitto ad filio eius si reuersi fuerint medietatem; aliam medietatem paccent ad calicel, aut si illi non uenirint mittantur domos predicti mansi impigonre pro XXII sol. et intrent in calicem et ex auctoritate Dei Patris omnipotentis et Filii et Spiritus Sancti sit excommunicatus cum auctoritate apostolorum Petri et Pauli et anathemizatus qui calicem illa de ecclesia traxerit ad perditionem altaris.

Original perdut. Còpia (s. XVIII): BRAH, ms. 11-6-183, p. 87
RIUS SERRA 1928, doc. 33, p. 384-389.

(191)

Testament d'Ambroç de Sant Ponç

5 de setembre de 1194

Et de LX mazmutinies que remanent et de cifis argenti duobus et de vaccis et de aliis mobilibus que in hoc testamento non dimiserim persolvantur omnia mea legata et debita, et residuum habeant filii mee et earum per expensas. Et habeat prior Dertose illos II cifos argenti per CXX solidos. Si fuis hoc frangere temptaverit, non valeat sed in duplo componat et postea sit firmum omni tempore.

Original perdut. Còpia (s. XIII): ACTO, Testaments, 3, 20 (290.243)
VIRGILI 2001, doc. 503, p. 119-121

(192)

Testament del rei Alfons I el Cast

desembre de 1194

Dimitto ecclesiis Beatorum Petri et Pauli apostolorum Rome unicuique calicem et turibulum de octo marchos argenti, et sit calx bene deauratus. Dimitto domino pape quingentos aureus in ornamentis sue capelle (...). Dimitto singulis abbatibus Cathalonie .L. morabetinos et prioratibus XX, ut dentur in ornamentis suarum ecclesiarum (...). Concedo Sancte Marie de Tirasona (...) unum calicem

argenti de duabus marchis. Dimitto ecclesiae Sancti Salvatoris de Cesaraugusta unum calcem argenti de tribus marchis deauratum et turribulum de tribus marchis et unam picidem de una marcha qua Sacratissimum Corpus Christi reponatur. Concedo Sancte Marie de Cesaraugustae (...) unum calicem de tribus marchis et unum turribulum de tribus marchis et unum pixidem de una marcha (...). Dimitto altari Domini Sancti sepulcri calicem unum auri de quator marchis, unum turribulum argenti de quator marchis, unam pixidem auri de una marcha qua Sacratissimum Corpus reponatur. Altari Sancte Marie de Bethlem unum calicem et turribulum de octo marchis argenti et pixidem de una marcha. Altari Sancte Mariae de Valle Josaphat unum calicem et turribulum argenti de octo marchis et pixidem de una marcha. Sanctae Mariae de Podio unum calicem et turribulum de octo marchis et pixidem de una marcha. Sanctae Maria de Rochamador unum calicem et turribulum de octo marchis argenti et pixidem unius marcha. Sancto Thome de Cantauria unum calicem et turribulum de octo marchis argenti et pixidem de una marcha. Sancto Jacobo Apostolo unum calicem et turribulum de octo marchis et pixidem de una marcha. Sancto Nicolao de Bar unum calicem et turribulum de octo marchis argenti et pixidem unius marcha. Dimitto ecclesiae Sancti Angeli de Monte Gargano unam lampadam de novem marchis argenti et CC morabetinos ad candelam unam perpetuo ibidem stabiliendam. Concedo monasterio Fontis Frigidi (...) unum calicem de quator marchis (...) Joye vero mea et anulū et tabule auree ceteraque amminicula mea et munuscula et omnem meum mobile et bestiarum, vendantur iuxta consilium manumissorum, de quorum precio dentur quingentos morabetinos pauperibus et leprosis similiter quingentos (...) Propter hoc vero eligo quator manumissores, in Provincia (...) per quorum arbitrium et consilium distribuantur et dividantur ea que michi retineo pro anima mea: (...) ecclesiae Aquensi mille solidos Melgareses ad unum sacerdotem perpetuo stabiliendum et VII marchas argenti ad unum calicem et turribulum (...) Dimitto ecclesiae Foromiilliensi M solidos ad alium sacerdotem perpetuo stabiliendum et VII marchas argenti pro calice et turribulo. Dimitto sedi Antipolis mille solidos per quodam presbitero stabiliendo et VII marchas argenti ad unum calicem et turribulum (...) Dimitto omnibus aliis sedibus quathedralibus Province M solidos Melgareses ad unum in unaque sacerdotem stabiliendum imperpetuum et VII marchas argenti pro calice et turribulo supradicto modo et condicione. Dimitto (...) ecclesiae Perpiniani CCC solidos pro duobus calicibus, et singulis aliis abbatibus et prioratibus Province CC solidos pro calicibus.

Original perdut (ADB, fons Santa Anna). Còpia: ADB, caixa núm. 13
ALTURO doc. 598 vol. III, p. 149-159

(193)

Testament de Sibil·la de Queralt

21 de març de 1196

Relinquo altari Sancti Andree de Gurbo et cruci maiori L morabetinos.

Original perdut. Còpia (1214): ACA, Monacals, Montalegre, 163
PÉREZ 1988, doc. 162, p. 212-214

(194)

Testament sacramental de Guillem de Bassa

19 de maig de 1196

Dimisit Arnallo Umballi unum ex suis cifis et Petro de Deo anulum I arguncium granatum videlicet. Dimisit domino episcopo anulum suum balax, smaragdum sacriste, topazium archidiacono (...). Illos etiam solidos quos habebat in decima vinearum suarum subtus Granatam a Berengario de Ferran haberet mater sua ad suam uoluntatem cum cifo et bestiis domus et cum omni uascula maori et minori et expletis.

Original perdut. Còpia (s. XIII): ACB, *Libri Antiquitatum*, II, núm. 121, f. 43r-44v

BISSON 1984, doc. 162, p. 289-295

(195)

Donació de la comtessa Elvira d'Urgell per a la restauració dels *ornamenta* de l'altar major de la catedral de Santa Maria

11 d'agost de 1196

Notum sit cunctis quod ego A., gratia Dei urgellensis comitissa, veniens in capitulo Sedis urgellensis et audiens episcopum et canonicos tractantes et deliberantes de restauracione mense altaris beate Marie, misericorditer mota et compassa super tanto scandalo in ecclesia perpetrato, ad mense altaris argentum restituendum de meo proprio aliquid inpendere curavi. In primis siquidem ad indumentum altaris beate Marie unnum pannum sericum dono et XX marchis et cupam unam argenti pro tribus marchis, et omnia expleta presenti anni de Nargone et de Civitate et quicquid a Nargone superius habeo et habere debeo pro X marchis. (...) dono et concedo omnes redditus et omnia expleta quocumque eixerint de prephatis villis usque ad decem annos transactos, ut in opere iamdicti altaris fideliter expendantur. Et nullus ammodo tam audax inveniatur ut ipsum argentum ab altari removeere presumat.

ACU, núm. 1184

BARAUT 1992-1993, doc. 1882, p. 49

(196)

Inventari del tresor de la catedral de Roda d'Isàvena

Darrer quart de segle XII

(...) et I Scrinium argenteum, et I Vas argenteum ad Corpus Domini, et I Urceum argenteum, et I Scutellam argenteam, et I Textum argenteum cum gemmis deauratum, et aliud ligneum cum lapide, et argenteam Lapidem, et II ligneas, et IIIor Vascula argentea ad vinum et aquam, et III argenteos Calices, et II Candelabra argentea, et II Christalla (...), et Candelabra minima VI, et

majora III^a, et I Turibulum argenteum, et aliud de metallo, et X gemmas, et XXX^a et IIII Christalla, et II° Coclearia argentea, et III Anulos aureos cum gemmis, et I Gemmam cum sigillo, et I Caput argenteum de virga, et I pechtimen eburneum, et I Vas metallinum optimum, et aliud minimum, et III Bacinos, et II Urceos metallinos, et I Vasculum de stagno ad vinum (...), et I Dentem elefantinum, et I Ovum.

Original perdut. Còpia: BC, ms. 729 (PASQUAL, *Sacra Cathaloniae*), vol. VIII, p. 274-275

GROS 2007a, p. 354-355

(197)

Inventari dels *ornamenta* de Santa Maria de Ripoll

Segle XII (?)

In primis sunt ibi tabule 5 ex argento, et sexta ex auro, et sunt ibi tres cruces ex argento, excepta maiore, et sunt ibi tres cruces parvas cum lignum Domini et quarta de vivorio, et sunt ibi due are ex argento et tertia cum reliquias, et textos duos coopertos ex argento, et missalem coopertum ex argento et scrinium coopertum ex argento. Et sunt ibi calices 5 de argento et sextus de auro cum patena eradea. Et est ibi camis ex argento cum 10 candelabris ex argento et ad Missam S. Marie 2 ex argento. Sunt ibi candelabri maiores, scilicet duos ex auro et argento et latono valde bene compositos et alios tres ex argento supra textos. Sunt et ibi quator minores similiter coopertos. Sunt ex ferro 7 et cum illas cruces parvas supradictas 2. Et turibulos 3 ex argento. (...) virgam ex cristallo 1, ex vivorio aliam, ex corneo 2; capsam de incenso coopertam ex argento 1 cum coclearia de argento, capsam de hostias ex argento 1; offertoriam ex argento 1; urceolum ex argento 1. Sigillos duos et tercium quem domnus abba tenet. Cannam 1 ex argento et psalterium scriptum ex auro et argento. Pectinas de vivorio 4; caudam bovinam coopertam ex argento 1; signa 11; flavellos ex argento 2; vasa cristallina 5, et alia vasa de argento tria et tabulas eburneas. Scacheos 39 et ampullas 10; cristallus igneos 3 (...) claviculas duas ex argento de supradictas aras (...) Scrinium super altare de argento unum.

Original perdut. Còpia (Olzinelles, s. XIX): AEV, ms. 2061.

JUNYENT 1933, p. 40-41

(198)

Inventari de Santa Maria de Ripoll

Finals de segle XII (ca. 1190's)

Et pectines ex ebore et calices ex argento 9 et abbas habet 1 (...) et camputas ex ebore 3 et 2 sceptra et 2 alias et 8 verilla (...) et incensi capsulas argenti una, et alia auricalchi cum 1 cochlea argenti et alia capsula eburnea et ad hostias una capsula argenti (...) et 2 candelabros argenti et sunt ibi 33 cristalli et duobus flabell argenti et 2 tabulas eburneas et 3 cristall ad igneum excuciendum. In armario retro altare (...) sunt 2 flabell cum manubriis eburneis et aras 3 cum

argento operatas et Dominicum lignum auro ex lapidibus pretiosis ornatum, et alia 4 ligna dominica argenti, et armarium cum innocentibus et textum argenteum (...) et psalterium argenteum (...) et 14 ampullas in cimborio et cultrum argenti et turibulum argenti 2.

Original perdut. Còpia (Olzinelles s. XIX): AEV, ms. 2061.
JUNYENT 1933, p. 41.

(199)

Relació de danys causats pel vescomte Arnau de Castellbó a l'església d'Urgell

1200-1226

Et omnia domus supellectilia et archas et vasa omnia que habebant in ecclesia Sancte Eugenie que detulerunt sui omnes ad Sanctum Martinum.

ACU, fons Caboet-Castellbó, núm. 31
BARAUT 1988-1990, doc. 106, vol. I, p. 264-266

(200)

Testament de Pere de Taià

1 d'octubre de 1206

Et volo uxor mea teneat cifum meum argenteum, dum vixerit, et statim in die obitus sui detur sacristie ecclesie Dertusensis et ipse faciat de ipso calicem ad altare Sancti Michaelis.

Original perdut. Còpia: ACTO, *Cartulari* 5, d.128, f. 71v-73
VIRGILI 2001, doc. 677, p. 326-330

(201)

Acta de consagració i dotalia de l'església de Santa Maria de Gualter

18 de novembre de 1207

Et ego Alvira comitissa Urgelli dono ibi unum calicem argenteum et unam purpuram duplicem et unum capetum.

ADS, Gualter, núm. 23
BACH I RIU 1984-1985, doc. 27, p. 245-247

(202)

Segon testament de la reina Maria de Montpeller

1211

Relinquo Sancte Marie de Tabulis de Monte pessulano I calicem argenti de C solidis et I magestatem argenti de III marchis et I magestatem de Cera de L (...) et Monasterio de Sanctis Crucibus I calicem argenti de CC solidos (...) Et Sancto Salvatori de Aniana I maiestatem de cera de XXX libras.

ACA, Cancelleria, Pere I, núm. 104
MIRET I SANS 1905-1908, VIII, p. 26-27

(203)

Testament d'Arnau de Llers III

15 de febrer de 1212

Item dimitto eidem monasterio omnes anulos meos aureos et argenteos cum lapidibus preciosis, que omnia Arnallus de Burdils habet et tradat eos priori, ut faciat inde crucem et ponatur in altari quod ipse faciet, et ego mando fieri, in quo dicti presbiteri celebrent missas (...). Dimitto Milicie Templi scutum meum et sellam et trepas et ensem et lanceam; Hospitali, sellam palafridi et frenum aureum (...). Item dimitto Ermengardi de Villa Nova ut habeat medietatem castri de Pubol et honoris eius in pignore pro D aureis quos ab ea habui, donec dicti aurei reddantur, et hoc de illa medietate castri quem dimitto Guilielmo de Cerviano, filio meo, et mando quod si alique res sue inuenientur in castris meis, reddantur ei, et dimitto ei omnia mea vascula argentea que ipsa habet.

ADG, Mitra, c. 23, núm. 154. Còpia: ADG, *Cartulari de Carlemany*, p. 294b-298b
MARQUÈS 1993, doc. 396, p. 585-590

(204)

Testament de Miró d'Hostoles

2 d'agost de 1212

Imprimis dimitto Beate Marie Ameriensis, in cuius cimiterio corpus meum sepeliri iubeo, meum equo et omnes meos pannos, tam siricos quam alios et meum cifum argenteum et omne meum blad.

ACA, Monacals, Amer, núm. 35
PRUENCA 1995, doc. 66, p. 113-115

(205)

Testament d'Egidi de Ciliis

setembre de 1217

Preterea dimitto in potestate Bertrandi de Cornudella domus que habo in Aissa et luendam rocinum et unam mulam et quoddam vas argenti quas nempe domus et bestias mando ei vendere alicui et solvere omnia mea debita hic scripta que dare debeo meis creditoribus videlicet.

ACL, fons Roda, carp. 3, núm. 75

GRAU QUIROGA 2010, doc. 375, p. 545

(206)

Inventari dels *ornamenta* de l'església de Sant Joan de les Abadesses

20 de març de 1218

Invenimus preterea XII calices argenteos e quibus sunt duo per totum deaurats et II testes habentes postem cum coleis [teleis?] argenteis cum ymaginibus crucifixi et scrinium que vocant Sancti Iohannis cohoptum tescis argenteis et aliud quod vocatur sancti Valentini cohoptum laminis eneis asmaitico opere et III cruces que vocantur ligna domini in quibus revera cum tescis argenteis deauratis et lapidibus preciosis continentur lignum crucis Jesuchristi et II alias cruces eneas opere lemonitio que deferuntur in processionibus et VI candelabra enea opere lemonitio et II turibula argentea et duo enea et I capsam argenteam ad ponendum incensum, et aliam cuprinam et II pelves argenteas et II bacula argentea abadacialia. Idest bacinos et alias duo de opere lemonitio et II aureola argentea ad continentum vinum et aquam in summis festivitibus ad missam maiorem, et fistulam argenteam deauratam ad sumendum vinum qui non comunicant nisi in tribus precipuis festivitibus videlicet pascha pentecostes et nativitate domini. Et preterea duos bacinos eneos servantur in armario Sancte Marie et alios tres quibus quotidie serviuntur ad missas. Et unam caldariam cuprinam in qua servatur aqua ad manus lavandas et aliam cum qua aqua ofertur et non est vacuum cum primam ad manus lavandas. Invenimus quator cambutas eburneas quarum I habet virgam eburneam alia deauratam aliam cum armillia in capite argenteam et lapidibus pretiosis alia vero virga est ligneam. Item aliam de opere lemonitico, preterea sunt et alie uirge ad regendum chorum in festivitibus de dicte V cum capitibus eneis deauratis et duobus cum cristallis et una cum equo eburneo et quedem in modum crucis facte. Crux Sancti Iohannis tescis argenteis cohoptam et per totum de aurata et ibi in quator locis quosdam lapides preciosi est et alia crux minor que est argenteis laminibus et gemmis pretiosis decorata que manet supra altare beate marie, est et cristallis in armario de quo ignem novum ad solem assummitur sunt et quator candelabra ferrea et remosa duo ad altare sancti Iohannis et alia II ad altare Sancte Marie et preterea I, deargentata in quibus manent serea pascalia et preterea alia quator minora similiter deargentata que utuntur in dominicis diebus et festis apostolorum et alia quatuor ferrea que utuntur coram altare Sancti Iohannis in diebus profestis. Habetur super altare beati Iohannis capsam argenteam et deauratam in qua servatur euqueristia. Similiter supra altare beate Marie alia capsam argenteam et niellatam et

etiam de aurata in modum scrini facta. Supra ibidem preterea duo scrinia eburnea in quibus conduntur corporalia et quedam alia sacrosanta.

AMSJA, manual del notari Pere de Davesa, sense foliar
MASDEU 1921-1922, p. 141-146

(207)

Testament de Miquel Toda

22 de setembre de 1218

In primis dimitto centum solidos per mi [sic] anima et de istos numos dimito Pere capellan per misas V solidos, opera Sancte Crucis II solidos, frontal Sancta Maria II solidos, opera sedis Ilerde.

Original perdut. Còpia: ACA, Gran Priorat, arm. 28, perg. 94
ALTURO 1999, doc. 215, p. 312-313

(208)

Testament de Joan Colom, canonge de la catedral de Barcelona

11 d'octubre de 1219

Dimito Elicsendi, nepti mee, lectum meum cum suo apparatu et quodam anulum meum cum safiro, qui semper consuevi portare (...) et dimito duo candelabra de Limoges altari Sancti Spiritus.

ACB, Pia Almoïna, Pergamins sèrie 4, núm. 26, calaix 32-B.
BATLLE & CASAS 1980, doc. 2, p. 165-168

(209)

Donació de Pere Mulet i esposa per a la dedicació i ornament de l'altar de sant Joan Baptista al monestir de Santes Creus

23 d'agost de 1225

Er teneatis ipsum altare paratum et ornatum de calice ceterisque apparatibus et ornamentis ad divinum officium necessariis, secundum ordinis vestri morem et formam.

AHN, Sección Clero, Pergaminos, Santes Creus, Monasterio de Santa María, carp. 2781, núm. 7.
PAPELL 2005, doc. 605, vol. II, p 872-874

(210)

Empenyorament d'unes cobertes de llibre pel prior de Sant Pere de Maleses

24 de maig de 1230

A VIII de las Calendas de Junio del año MCCXXX, Berenguer, prior de San Pedro de las Malezas, empeñó a Don Fredelon Abad de Gerri dos testes argenteos por cien sueldos que recibió prestados, valiendo entonces el Morabatín siete sueldos.

Original perdut (antic Arxiu de Gerri, caix. 7, cartoral 7, doc. 20). Regest (s. XVIII-XIX): BC, ms. 424 (LLOBET, *Indice general chronologico de escrituras recogidas de diferentes archivos de España*)

PUIG I FERRETÉ 1991, vol. II, doc. 217, p. 152

(211)

Testament de Guillem de Malla, sagristà de la catedral de Vic

8 de maig de 1231

Dimitto namque monasterio Sancti Salvatoris de Breda pro magnis beneficiis que inde recepi L mazmutinas, et I ciphum argenti II marchorum de quo fiat unus calix.

ABEV-AC, cal. 6, núm. 2071

LLOP 2006, doc. 690, vol. II, p. 609-614

(212)

Sentència arbitral en la disputa per l'herència del bisbe Guillem entre la seu de Vic i Sant Pere de Casserres

3 de juliol de 1235

Crozam autem Pastoralem habeant vicensem ecclesias.

ABEV-AC, calaix de concòrdies, núm. 12

LLOP 2006, doc. 709, vol. II, p. 632-634

(213)

Inventari de les relíquies dutes de Roma per l'abat de Sant Cugat del Vallès Pere d'Amenys

10 de juliol de 1238

Item predictus P. de Ameniis, abbas istus monasterii, attulit in eodem tempore quoddam lignum Domini et quandam crucem argenteam, ubi sunt reliquie, sicut suprascriptum est, et duas canadellas argenteas desuper auratas, et duas

computas, videlicet unam operis de Limoge et aliam Lambrici, et quandam casullam.

ACA, *Cartulari de Sant Cugat*, f. 397, núm. 1154
RIUS SERRA 1945-1981, doc. 1345, vol. III, p. 459-463

(214)

Promesa de desempenyament d'un calze feta pel sacerdot Pere de Sala
17 d'octubre de 1239

Petrus de Sala (...) promito et convenio vobis domino Bernardo, Dei gracia vicensios episcopo (...) quod ab isto presenti die usque ad festum Sancte Marie augusti primum veniens rediman et a pignore prenitus extraham et dicte ecclesie Sancti Petri restituam, sine dampno aliquo et de servicio ipsius ecclesia, illum calicem argenteum quam a predicta extraxi ecclesia et pignori obligavi.

ABEV, Arxiu de la Cúria Fumada, Anònims, III
JUNYENT 1956, doc. 153, p. 94

(215)

Memorial dels danys causats a l'església d'Urgell pels homes dels Foix i els Castellbó
1239-1241

Conquerimur nos P., Dei gratia episcopus, et capitulum Urgellense de comite Fuxensi qui, cum patre suo, cepit ecclesiam et villam Sedis et destruxit penitus, asportando secum cruces argenteas, thuribula, textus, pelves et canadellas, pannos sericos et alia ornamenta ecclesie, privilegia, cartas et instrumenta (...). Item conquerimur quod predictus comites et A. de Castrobono et sui exercitus fregerunt ecclesias Ceritanie (...). Item fregerunt ecclesiam Sancti Geraldii de Podio de Oruz (...) et habuerunt inde unum calicem et duas canadellas et I ensenser et duas esquelas et fregerunt [scrinium] in quo habebantur reliquie, quas eiecerunt per solam ecclesie (...). Item fregerunt ecclesiam de Prads (...) et habuerunt (...) II canadeas et I calicem (...). Item fregerunt ecclesiam de Sanavastre (...). Preterea fregerunt scrinium in quo erat Corpus Domini et exparserunt eum in vilissimis locis; et ad hoc fuit presens A. de Castrobono qui stabat ad januam ipsius ecclesie; et VI. sexterales olei et unum calicem. Item fregerunt ecclesiam de Mosol (...) et cremaverunt columbus (...). Item fregerunt ecclesiam de Palad et habuerunt (...) II calices et II canadeles et II candelabra (...). Item fregerunt ecclesiam de Yx et habuerunt inde (...) II canadeles (...). Item fregerunt ecclesiam Sancte Leocadie (...) et h[abu]erant inde cimbala et I calicem (...) et omnia que erant in ipsa ecclesia scilicet: II canadeles et II candelabra.

Original perdut. Còpia (s. XIII): ACU, fons Caboet-Castellbò, núm. 35, f. 4r-8r
BARAUT 1992-1993b, apèndix, doc. 1, p. 290-299

(216)

Apoca de pagament

13 de desembre de 1240

Et etiam de illo cippo argenteo quem ego dictus Berengarius de Rieria petebam a vobis racione Guillemi de Tavaerteo quondem predecessoris vestro. Super quibus omnibus renunciamus omni excepcione non numerate peccuine de rerum non receptarum et cippi argenti non recepti.

ABEV, Arxiu de la Cúria Fumada, Anònims, III

JUNYENT 1956, doc. 202, p. 124

(217)

Memorial testamentari de fra Bernat Calbó, bisbe de Vic

14 de juliol de 1243

Sunt in capella palacii (...) duos calices unus argenteus et alius stagni, et una almuceria, tamen calix argenteos es ecclesia Sancti Petri. (...) Item habemus VII anulos aureos cum lapidibus, et unum anulum argenteum cum lapide. Preterea habemus unum lapidem qui dicitur stopacius sine anulo.

Original desconegut. Còpia (s. XIX): ABEV-AC, cal. 36, vol. VI, f. 106

JUNYENT 1956, doc. 250, p. 152-154

(218)

Testament d'Hug Blumat

7 de febrer de 1244

Dimitto tabula fratrum predictarum X maçmudinas (...). Volo etiam et instituto quod predicta domina Garabeua habeat, medium per medium, cibus omnes argenti (...) cum Ferrario et Hugueto filis meis et suis.

Original perdut. Còpia (1250, a partir d'un trasllat de 1244): AMS, perg. S 70

ALTURO 1999, doc 352, p. 507-510

(219)

Testament del bisbe Guillem de Cabanelles

13 de novembre de 1245

Item dimitiums in ornamentis altaris Sancti Petri de Rodis VI vaccas quas habet Guillemus de Sancto Petro. (...) Item dimitimus venerabili et dilecto

consanguineo nostro abbati de Balneolis copam nostram deauratam et foccarios et nebularios nostros.

ADG, c. 22, núm. 1
MARQUÈS 2009, doc. 47 (50), p. 226-234

(220)

Necrologi de Sant Joan de les Abadesses

Primera meitat del segle XIII (amb afegits posteriors)

Kal. Aprilis. Obit Ripollus sacerdos pro quo o. <Iste fecit duas cappas purpureas de alest, et unam de aurifrisio, et capsam argenteam super auratam in qua reservatur Corpus Christi super altare Sancti Iohannis (...)>

(...)

XIII kal [juny]: Obit Bernardus de Castilione huius ecclesie sacrista (...): fecit preterea cimborium quod est super altare Sancti Iohannis.

(...)

III idus. Ras. [agost] [Obit Raimundus de Miralliis huius ecclesie regularis, pro quo od.] <Iste Raimundus fecit (...) et i sambucam lemoniticam (...)>

(...)

II idus. Ras [novembre] Obit dompnus Dalmacius de Miniana abbas huius ecclesie (...) Item auumentavit ornamenta ecclesia in libris, capis et palleis sericis et aurisignatis, tapetis, pulvinariis et in quadam cruce nobili de cristallo.

AEV, ms. 7039, f. 41v-59v
JUNYENT 2001, p. 253- 281

(221)

Inventari de la capella del rei Jaume I

ca. 1258

Primerament una cruz maior d'argent en que esta la vera cruz. Altra de cristal. Altra poca (I) d'argent. Item ab sos peus d'argent de la major e de la menor, e altre preu de coyre de la de cristal. Item VII caliz d'argent e una magestat d'argent. Item IIII raretaules d'argent. Item II candelers d'argent. Item II de crystal. Item un encenser d'argent. Item una naveta d'argent. (...) Item un altar. Item VI caxes. Item un feristol. Item IIII bordons. Item un bas daembla e les cubertes. Item un drap de seda de la cruz de criystal. Item un de seda poc per servir al altar. Item II ampolleas d'argent.

ACA, Reg. 10, f. 104
COROLEU 1887, p. 367-369

(222)

Testament del bisbe d'Elna Bernat de Berga

18 de febrer de 1259

Item dimitto ecclesie Urgellensis (...) pro uno calice argenteo C solidos.

(...)

Item dimitto ecclesie Saltagel C solidos pr uno calice; et ecclesie Beate Leochadie C solidos pro uno calice argenteo (...) et ecclesie Beate Marie de Tolono C solidos pro uno calice argenteo.

(...)

Item dimitto ecclsie Beate Eulalie de Bergua C solidos pro uno calice argenteo

(...)

Et dimitto domine Alisendi, sorori mee, cupam meam majorem argenteam quam aportavi de Anglia; et domine Berengarie de Sancta Fide, sorori mee, CC solidos; et domine Geralde, uxori P(etri) de Berga, unum meum anulum cum saphiro; et domine Portelle de Gardia, nepti mee, illam cupam argenteam que fuit domine Sclarmonde de Tacione

(...)

et P(etro) de Salsis archidiacono Fenoleti, unum ciphum argenteum de illis quos defero (...). Et dimitto Poncio de Mossetto, precentori Elnensis, II vachas vel unum cifum argenteum si magis voluerit acceptare

(...)

Item dimitto altari beate Marie Magdalene, quod hedificavi in ecclesia beate Eulalie pro uno calice argenteo et pannis ad opus eiusdem altaris, CC solidos.

(...)

Item dimitto ecclesie beati Johannis de Perpignano (...) unam copam meam argenteam intus et exterius deauratam, in qua Corpus Christi deportetur ad communicandum

(...)

Preter hec autem omnia dimitto successoris meo (...) utensilia ligena et ferrea qe sunt in palatio Elnensis et in domo de Turri, et amplius duas pelves argenteas, et unum calice argenteum, et duas mitras, et sotulares cumprolis, et crossam argenteam (...) et II anulos aureos, unum magnum cum multis lapidibus, et alium cum uno lapide vocato girgos.

(..)

Item dimitto abbati et conventui Fontisfrigidi (...). Et volo et mando quod quedem tabula aurea cum lapidibus preciosis quam sub conditione emeram ab eisdem pro mille et D solidis, secundum quod in instrumento inde facto plenis continetur, reddatir eisedm, et ips restituant manumissoribus meis dictos miller et D solidos secundum quod [...] extitit compromissum.

ADPO, G48

TRÉTON 2010, doc XXII, vol. V, p. 2592-2613

(*addenda*)⁴

(223)

Venda de l'abat Guitard de Sant Andreu de Trespons al Bisbe Ermengol d'Urgell

24 de novembre de 1016

[Sic vindimus] tibi ipsa predicta ecclesia sancte Eulalie (...) propter precium solidos CC^{tos} de argento obtimo espanescho ad facienda tabula sancti Andree apostoli, est manifestum.

ACU, núm. 200. Còpia (s. XIII): ACU, *Liber Dotaliorum*, I, f. 77v, doc. 217
BARAUT 1981, p. 54-56

(224)

Testament de Ramon Adalbert, que s'enterra a Sant Serni de Tavèrnoles

22 de desembre de 1066

Et ipsa mea spada cum ipsa lanca et ipso scuto ad tabulam Sancti Saturnini.

ACU, *Liber Dotaliorum*, I, f. 90r-v, doc. 257
BARAUT 1983, doc. 795, p. 159-160

(225)

Testament sacramental d'Arbert d'Oló

2 d'abril de 1144

Et ad tabulam Sabcte Marie Stagni moabatino I.

Original perdut. Còpia AEV, Cambreria estany, perg. 22.
MASNOU 1991, doc. 112, II, p. 276-278

(226)

Testament del bisbe Bernat Sanç d'Urgell

23 de novembre de 1162

Primis namque concessit et relinquit thesauro beate Marie Sedis capellam suam et omnia episcopalia indumenta que ipse noviter fecerat et copam suam argenteam ac cifum similiter necnon choclearia.

⁴ Afegixo aquí alguns documents traspaperats o localitzats quan la redacció de la tesi era molt avançada, per tal de no haver de revisar tota la numeració en les citacions dels capítols.

ACU, núm. 991
BARAUT 1990-1991, doc. 1565, p. 90-91.

(227)

Testament de Ramon de Molí

1 de març de 1182

In primis accipio pro anima mea CCtos solidos denariorum, quos ita divido: ad tabula Sancte Marie Sedis Ilerde XLa solidos, ad opera eiusdem X solidos et ad episcopum X solidos.

ACA, Sant Joan de Jerusalem, perg. 27, arm. 28
SAROBÉ 1998, doc. 402, II, p. 607-609

(228)

Testament de Berenguera

26 d'agost de 1193

In primis laxo corpus meum ad sepelliendum Sedi Ylerde ibique dimitto operam V morabetinos, ad tabulam V morabetinos, ad episcopum Ylerdensis V morabetinos et cantet missam super monumentum meum.

ACA, Sant Joan de Jerusalem, perg. 52, arm. 28
SAROBÉ 1998, doc. 617, II, p. 908-910

(229)

Testament de Ramon Ferret

26 de setembre de 1197

In primis accipio pro anime mea centum solidos, quibus uendi mando honorem meum de Malpartit. Et de his centum solidis relinquo ad opus Sancti Iohannis de Segria X solidos, inter claustrum et tabulam sedis Ylerde V solidos.

ACA, Gran Priorat, arm. 28, perg. 70
ALTURO 1999, doc. 99, p. 193-194

(230)

Testament de Guerau de Terrades

18 d'abril de 1217

Dimitto (...) ad servicium ecclesie Sancti Martini duos cifos [...] marcharum et iiiior cocleas argenteas ad turibulum inde faciendum.

ADG, Seu de Girona, núm 359
MALLORQUÍ 2013, I doc. 187, p. 254

(231)

Institució i dotació d'un benefici de l'altar de Sant Jaume de Sant Pere de Galligants

27 de febrer de 1254

Item donamus in perpetuum nostrum ciphum argenteum dictor altari pro uno calice faciendo in quo semper celebret dictus presbiter. Reservamus tamen nobis usu de vita nostra dictorum librorum et cipa.

Original perdut. Còpia (s. XVI): ADG, Dotalies, vol. D-6, f. 306v-308r
MALLORQUÍ 2013, I, doc. 273, p. 375-379.

Annex: fonts tardomedievals (1275-1511)

(a1)

Martirologi de la catedral de Vic

1275

[Ferrer Miró] qui contulit ecclesiae isti; crucem et candelabra de cristallo.

AEV-AC, *Martirologi*, I, fol. 116.

GUDIOL 1902, p. 294, n. 1

(a2)

Inventari de la capella de la comanda templera de Corbins

1 de maig de 1300

E una creu d'obre de Limoges e una [...] pochà d'obra de Limoges e estan sobra l'altar e II taules d'obra de Limoges qu'estan [...] l'altar (...) e II canelobres de Limoge e V canelobres de ferre grans e unes osties e una naveta d'obra de Limoges...

ACA, CRD de Jaume II, caixa 93, núm. 552

VILAR 2000, doc. 2, p. 114-115

(a3)

Inventari de les capelles dels castells de Peníscola, Xivert i Ares

3 de març de 1302

Item II taules de obra de Limotges (...) I encenser e una naveta de obra de Limotges (...)

item dues navetes de Limotges, item II encensers de coure.

ACA, CRD de Jaume II, caixa 8, núm. 1733

VILAR 2000, doc. 4, p. 116-117

(a4)

Inventari de la casa i capella de Camanes

22 de març de 1304

Item II vestiments ferials e una cinta de obra de Limogenes.

ACA, CRD de Jaume II, caixa 10, núm. 2019

VILAR 2000, doc. 6, p. 118

(a5)

Inventari de la capella del castell de Xivert

22 de juny de 1304

Primerament ha en la dita capela III creus de Limoge, (...) item III candalobres de Limoge, item II candalobres de ferre, item dues navetes de Limoge, item II encensers de coure.

ACA, CRD de Jaume II, caixa 10, núm. 2011

VILAR 2000, doc. 10, p. 121-122

(a6)

Inventari d'objectes i llibres del castell de Penyíscola

Abans de 1307

Primerament I lignum Domini de obra de Limotge, item II creus de obra de Limotges, item I caxa que ha reliquies, que es obra de Limotges, item V candelobres de obra de Limotges, II de grans e III pochos, item III canadeles de Limotges (...) item II calzes dels quals la I te lo cambrer item I encenser e I naveta de Limotges.

ACA, Arxiu Templers, 60 (?)

RUBIÓ & D'ALÓS & MARTORELL 1907, p. 385-407

(a7)

Inventari de les capelles de la batllia de Penyíscola

23 de maig de 1307

Item III encensers e III navetes de Limotge, (...) item III bacins de Limotge, (...) item V creus d'obra de Limotges, item una caxa en que ha reliquies, que es d'obra de Limotges, item VIII candelobres de Limotge, item III capçes de Limotge en que esta el Corpus Christi.

ACA, CRD de Jaume II, caixa 14, núm. 2855
VILAR 2000, doc. 16, p. 128-129

(a8)

Testament del bisbe Bernat de Vilamarí

25 de març de 1310

Item legamus eidem altari Virginie gloriose croçam nostram argenteam, que semper ibi sit in ornamentum altaris et in servicium episcopi qui pro tempore fuerit Gerundensis, ita quod numquam vendatur vel alienetur seu impignoretur, nec in usus alios transferatur.

ACG, perg. 1310-III-25
MARQUÈS 2009, doc. 110 (85), p. 432

(a9)

***Gesta Comitum Barcinonensium* (redacció definitiva)**

ca. 1303-1314

Ecclesiam quae modo est nobiliter construens, et altare eodem modo construxit, auro et argento et pretiosis lapidibus nobiliter inisgniuit.

BARRAU DIHIGO & MASSÓ TORRENTS 1925, p. 30

(a10)

Donacions de béns del Temple a diversos receptors per part de Jaume II

1 de juny de 1318

Item eidem unum reliquier operum Limotges in qua, ut dicitur, sunt reliquie.

ACA, Registre de la Cancelleria Reial, núm. 279, f. 210 v.
MARTÍNEZ FERRANDO 1953-1954, doc. 89, p. 117-118

(a11)

Donacions de béns del Temple a diversos receptors per part de Jaume II

23 d'agost de 1318

Et duo candelabra d'olecro de opere de Limoge et unum candelabrum eiusdem operis; item eidem monasterio Vallisdigne duas tabulas [...] de Limuge et in altera est quidam crucifixi et in altera sedens Magestatis.

ACA, Registre de la cancelleria Reial, núm. 279, f. 290 v.
MARTÍNEZ FERRANDO 1953-1954, doc. 90, p. 118-122

(a12)

Donacions de béns del Temple a diversos receptors per part de Jaume II

24 de novembre de 1318

Item unum reliquier operis de Limotges, in quo est in quolibet capite quedam ymago, et fuit inventum, ligatum et sigillatum cum sigillo Petri de Solerio.

ACA, Registre de la cancelleria Reial, núm. 281, f. 33.

MARTÍNEZ FERRANDO 1953-1954, doc. 95, p. 128-130

(a13)

Inventari de la tresoreria de la catedral de Vic

1342

Item crucem christalli

(...)

Item quandam crucem vocatam de Limoge.

Item aliam crucem que portatur als albats que dicitur esse de opere de Limoge

(...)

Item quandam parvam caixam de argento deauratam extra similitem monumento cum duobus velis et cum cruce parva intus que crux est de opere de Limoges

(...)

Item aliam navetam de coure sive de lauto de opere de Limoges

(...)

Item duo candelabra christallinam cum pede et capite de opere de Limoges

Item alia dua paria candelabrorum parvorum de opere de Limoge

(..)

Item alias duas custodias et quelibet habet suam crucem parvam in capite de opere de Limoge in quibus etiam portatr corpus Christi.

ABEV-AC, 34/5-I

GINEBRA 2001, doc. 1, p. 388-395

(a14)

Inventari dels béns de l'arquebisbe de Tarragona Arnau Cescomes

1346

Item VIII candelabra de Limoges.

RIUS SERRA 1930, p. 233- 249

AV, Collectoria 473

(a15)

Inventari de la tresoreria de la catedral de Vic

1368

Item altra creu de crestayl ab lo crucifix de vori

Item dues creus de Limoge

(...)

Item dos altres canelobres grans de coure apelats de Limoge

Item dos altres parels miyansés et I perel de poch de canelobres de coure apelats de Limoges

(...)

Item dues canadeles de Limoges et I^a destany en que aduen la crisma, ab lur estoyg de cuyr.

ABEV-AC, 34/5-II

GINEBRA 2001, doc. 2, p. 395-413

(a16)

Inventari de béns mobles de la sagristia de Sant Miquel de Cardona

18 de setembre de 1373

Item I^a creu de Limotya (...)

Item I^a custodia de lautó de Limotye.

BC, Batllia de Cardona, XL.2, f. 4v-6r

GALERA 1995b, p. 183-185.

(a17)

Inventari de la comanda templera de Gardeny

1373

Una capça dobra de Limotges (...), una capça dobra de Limotges a manera de monument (...), un oratori dobra de Limotges; IIII canalobres dobra de Limotges; II canalobres dobra de domas: una creu ab son peu dobra de Limotges (...), una altra creu ab son peu de la dita obra fayl lo cap al crucifix (...), II bacines planes dobra de limotges (...), item ha en laltar de Sancta Anna una creu mijancera de Limotges.

ACA, Gran Priorat, armari 24

MIRET I SANS 1910, doc. VI, p. 555-559

(a18)

Martirologi Romà de la catedral de Girona

s. XIV

Ermesindis comitisa religiosa femina qui hanc sedem ditavit (...) et tabulam auream, et crucem deo et sancte Marie obtuüt, et acclesiam multis ornamentis omavit.

ACG, *Martirologi romà*, f. 8v. (s. XIV). Còpia: BUB, ms. 594, f. 20-20v
VILLANUEVA 1803-1851, XII, p. 294-301

(a19)

Inventari del tresor i sagristia de Santa Maria de Castelló d'Empúries

1415

Item tres tests de laiton e de metayl tots consumats apelats de limotges.

AHG, Fons Notarials. Districte de Figueres. Protocols notarials de Castelló d'Empúries
MIRAMBELL 1954, p. 234-246

(a20)

Inventari de la sagristia de Santa Maria de Manresa

1452

Item una creu de crestell de la confraria dels Cossos Sants.

Item altre creu de crestell de la confraria dels Cossos Sants qui serveix als albats.

Item un altre creu de crestell bona i convenient.

(...)

Item lo nangolister cubert d'argent.

ASM, lligall Orfebreria i ornaments, núm. 1
MASNOU 2007

(a21)

***Flos Mundi* (crònica catalana de principis de segle XV)**

Segle XV

Oliba, abat de Ripol, lo qual havia obrada la esgleya del monestir de Ripol, ajustats molts bisbes honradament feu dedicar aquella e lo dit monestir. Item aquest mateix feu fer l'altar e la creu de aur e d'argent e de pedres precioses, lo qual aur e argent los comptes de Barchinona havien conquerit dels sarrayns.

BNF, ms. Esp. 11 f. 291
ALTÉS 2002, p. 62

(a22)

Inventari dels ornaments, relíquies i béns de la sagristia de Sant Vicenç de Cardona

1507

Primo un libre apel·lat 'Lo test' ab cubertes de argent. Item un altre libre apel·lat 'Lo Missal'. Item un altre libre apel·lat 'Lo Evangelister'. Item un ordinari que servex per abategar. Item una magestat esmaltada. Item dos canelobres de crestayl. Item dos canelobres de ferre. Item dos canelobres de coure. Item altres dos canelobres de coure. Item una imatge de la Verge Maria de pedra. Item una bacineta de coure. Item una barqueta de coure per donar encens ab sa cuyllereta (...)

En la sagrestia.

Primo duas creus, la una de cristal guastada y una altra de lautó ab algunes pedres. Item un ensenser de lautó. Item una paella de foch. Item una caldereta per portar les brases en lo ensenser. Item una creu esmaltada ab algunes ymages (...)

En la re-sagristia (...)

una creu petita de llautó.

Original desaparegut. Còpia: BC, ms. 729 (PASQUAL, *Sacra Cathaloniae*), vol. IV, f. 123-126.

GALERA 1995a, p. 110-113

(a23)

Inventari de l'altar major de la seu de Girona (visita pastoral del bisbe Guillem Boil)

9 de desembre de 1511

Quod invenit mira fabricatione compositum, ex lapide alabastrino constructum. Ad partem anteriorem aurea lamina coopertum cura pulcra imagine intemerate Virginis Marie cum eius Filio in brachio in medio sculpta. Et cum innuraeris pretiosis lapidibus ac circumquaque ex argento et auro ac quamplurimis lapidibus pretiosis ornatum prout in aliis visitationibus est videndum et infra dicetur. (...) Et in fine dicti circuitus est quoddam esmalt cum imagina mulieris et in circuitu sunt quatuor lapides. Item unus amatistus et una zafirus, unus smaragdus et una cristallus. In eodem circuitu est scriptura sequens: Gisla comitissa me fieri iussit. (...) Item in parte sinistra ipsius frontis in parte superiori versus circium est quoddam esmalt magnum cum quatuor evangelistis.

ADG, Sec. P. núm. 31, fols. 3 i ss.

MARQUÉS 1959, p. 220-231

GLOSSARI

Presentació

La necessitat de presentar, a manera d'apèndix, un glossari terminològic com aquest, ve donada per la presència molt habitual en les fonts documentals de vocables referits a peces orfebres, així com per la dificultat que hi ha a l'hora d'identificar tant les tipologies objectuals com alguns dels materials emprats en els treballs sumptuaris. La funció del glossari és purament instrumental; no pretén, doncs, repassar amb exhaustivitat tota la terminologia llatina (o en romanç) que hi ha en relació amb l'orfebreria de l'època plenomedieval (és a dir: no és un repàs exhaustiu de materials, procediments, tècniques i tipologies de les arts del període), sinó senzillament il·lustrar i sistematitzar el significat del lèxic emprat en el cos del treball.

S'ha inclòs en el llistat següent, per tant: per una banda els mots que identifiquen els diverses objectes tant de context religiós com profà de què s'ha parlat en els capítols teòrics; i per altra banda, alguns termes que identifiquen materials i, en algun cas significatiu, tècniques orfebres. Hi ha finalment, també, alguns altres mots d'especial interès, sempre relacionats amb el món de les arts dels metalls, i fins i tot alguns que excepcionalment no s'han localitzat en la documentació consultada però que resulta necessari de tenir clars.

Per a la identificació dels conceptes més obscurs he partit, lògicament, de l'anàlisi textual i de la interpretació del context on apareixen, cosa que, tot sovint, proporciona la clau per a una correcta lectura. Per descomptat, he consultat glossaris i vocabularis antics, molt especialment al monumental i sempre encoratjador *Glossarium mediae et infimae latinitatis* de Du Cange, la digitalització completa del qual és un veritable goig i una inestimable ajuda per a qualsevol estudi de textos medievals. També han fet servei, més ocasionalment, els volums publicats del *Glossarium Mediae Latinitatis Cataloniae* (que forma part del projecte d'àmbit europeu de publicació d'un *Novum Glossarium Mediae Latinitatis*, que ha de renovar el Du Cange), així com alguns reculls moderns de lèxic medieval en llatí o català (Gual

Camarena, Faraudo de Saint-Germain), que també poden consultar-se *online*. La recent tesi de Laura Trias Ferri sobre terminologia tèxtil ha estat molt útil per a la discriminació d'alguns termes confusos que s'han demostrat relacionats amb l'art del teixit, i també ha estat profitosa la consulta d'altres petits vocabularis de termes orfebres o genèricament vinculats a les arts del luxe que s'han publicat en els darrers anys, tant en articles acadèmics com, per exemple, en alguns catàlegs d'exposició; m'he servit especialment dels reculls terminològics de Ramon Ordeig al volum setè de *Les dotalies de les esglésies de Catalunya* (2004), del molt comple repàs de base documental ofert per Isidro Bango al catàleg *Maravillas de la España Medieval* (2000) i de l'aproximació de caràcter més metodològic de Gisela Ripoll titulada "*Ornamenta Ecclesiae: propuesta de vocabulario*" (2008). Des d'un punt de vista més ampli, cal destacar finalment el vast diccionari de termes antics de litúrgica i art i d'història de l'Església publicat recentment per mossèn Martínez Subías amb el títol de *Sacralia Antiqua* (2013).

ACITULO

Terme desconegut, documentat en una sola ocasió (1008). Tal vegada pot tractar-se una corrupció de *situla*, i fer referència per tant als vasos que contenien aigua beneïda per a l'aspersió.

AEREUS (*aereo, aereum, ereo, aeneis, hereum, hereos*)

De coure o de bronze. Malgrat que es coneix el terme llatí per al coure (*cupro*), s'utilitza la forma clàssica *aes/aeris* per a identificar tant el coure com el seu aliatge en forma de bronze, que habitualment tampoc no sembla que es distingissin.

AFFIBALLOS (*afliballis*)

Afíbal·lals. És a dir: agulles o botons que servien per cordar o tancar vestits, potser de certes dimensions, i que cal entendre com a petites joies. Formen part de l'ornat del vestuari femení.

ALSBERGO (*alspergo, alsberg*)

Ausberg. És a dir: cota de malla. Peça fonamental de l'armadura de la noblesa feudal, que no sembla tenir mai elements decoratius de luxe, per la seva funcionalitat bèl·lica. De tota manera era un objecte preuat, i un llegat testamentari molt habitual que sol complementar elements més sumptuaris de l'arnès dels cavallers.

AMPULLA (*ampullae, ampullas*)

Ampolla o flascó de petites dimensions i materials diversos, generalment metalls o vidre, utilitzada fonamentalment per a l'emmagatzematge de materials líquids. El terme s'aplica a recipients força diversos, tant de funció profana com, sobretot, religiosa. En aquest sentit, sembla que s'usa particularment per a identificar crismeres, els recipients per als olis crismals.

AMULA (*ama, amola*)

Vas per a l'ofrena del vi de la Missa que, segons la tradició cristiana antiga, feien els fidels a les esglésies.

ANAP (*anaphum, anapos, anaps, enapo, enapum*)

Vas per beure vi, habitualment metàl·lic, format per un petit peu circular i el vas pròpiament dit, que és sempre baix i de boca relativament ampla, sense nanses. Tant el terme com la tipologia de recipient sembla que són d'origen germànic.

ANAPER

Safata o estoig per a anaps o vasos. És un tipus d'objecte domèstic prou ben documentat arreu d'Europa, que trobem aquí només ocasionalment.

ANTEPENDIUM (*antipendi*)

Terme usat per la historiografia com a sinònim de frontal d'altar. No apareix en la documentació catalana, on els frontals són anomenats sempre taules (*tabulae*).

ANELARIO (*anuli*)

Terme de significat poc clar. Potser identifica les corones de llum, elements monumentals per a la il·luminació dels temples que penjaven del sostre i tenien forma circular. S'ha plantejat també que al·ludeixi a corones votives.

ANULUS (*anulum, anel, anuli, anulos, annulos, annullos*)

Anell. Joia per excel·lència de l'època plenomedieval, molt especialment masculina. Se'n documenten sobretot d'or, i tot sovint ornats amb una pedra preciosa encastada al cap

superior. Poden tenir ocasionalment funció sigil·lar, si la pedra que els decora inclou inscripció o representació gravada.

AQUAMANILE

Aiguamans. És a dir: palangana que sobre la qual es vessa l'aigua i es procedeix al rentatge. Forma part del conjunt de dues peces que s'utilitzen per a rentar les mans tant en context domèstic (a taula) com en la litúrgia. No sembla que hi hagi diferència entre les peces d'ús profà i les d'ús religiós. Modernament el terme s'utilitza, de manera impròpia, per a designar l'altra peça del conjunt, el gerro d'on s'aboca l'aigua (vegeu: *URCEOLUM*).

ARA (*aram, aras*)

Mensa d'altar, taula superior de l'altar, on se celebra el sacrifici de la Missa. Quan s'esmenta de manera independent (o com a *aram benedictam*) el terme identifica els altars portàtils.

ARAM

Coure batut, en forma de làmina preparada per a ser treballada. S'utilitza particularment, a partir del segle XIII, per a designar objectes domèstics de coure (i no per designar el metall).

ARCA (*archa, archas, archam*)

Terme genèric que identifica un cofre o bagul, generalment de dimensions variables, potser sobretot mitjanes o grans. No sembla mai una peça d'orfebreria (sol ser de ferro o de fusta), però sí que serveix per a la guarda d'objectes preciosos, així com de relíquies. Vinculat amb aquest darrer sentit, el terme podia emprar-se també com a sinònim de sepulcre.

ARGENTUM (*argento, argenteum*)

Plata; de plata. Metall preciós, de molt, el més utilitzat en l'orfebreria romànica tant la de context religiós com la d'àmbit profà.

ARMARIO

Moble per a la guarda d'objectes o llibres.

ARMILIA

Braçalet. El terme apareix només en una ocasió en la documentació consultada, identificant una anella metàl·lica decorativa situada en un bàcul abacial.

ASMAITICO

Terme poc clar. Es tracta, possiblement, d'un adjectiu amb el significat de "esmaltat".

AUREUM

Fet d'or, daurat. El terme sembla aplicar-se tant a l'or com a la plata (o altres metalls) que es recobreixen d'una capa de daurat.

AURUM (*auri, auro, aurem*)

Or. Metall preciós, el de més cost i més valorat de l'orfebreria medieval. S'utilitza només en projectes de certa ambició artístics i, de manera particular, en la fabricació de joies.

BACINA (*bacino, bacinas, bacinós, bacineta*)

Plats generalment amples i còncaus, de vora baixa. El terme s'aplica de manera genèrica a qualsevol recipient d'aquest tipus, de funcions diverses, bé que sovint associats amb els destinats al rentatge de mans. En bona mesura és un sinònim de *conca*.

BACULO

Bàcul, bastó allargat que és símbol de la dignitat episcopal o abacial. Està format per una canya llarga i una coronació superior formalment significada, generalment en forma de voluta o de tau. Termes sinònims són *cambuta, croza* i *virga*.

BALAX

Rubí, balaix. Pedra preciosa mineral del grup de les espinel·les, de color vermell. Es documenta en la decoració d'anells.

BALDAQUÍ

Cobertor superior de l'altar o d'altres elements. El terme absent en la documentació catalana medieval, que en tot cas es mencionen com a cimboris (vegeu *CIMBORUM*). Estrictament, el terme fa referència a estructures de tela.

BORDÓ (bordons)

Bastons cerimonials que duen determinades dignitats eclesiàstiques, generalment per a solemnitats processionals. Tot i que té origen llatí (*bordo*), el terme es documenta només de manera tardana, i en català.

BOTONUM

Botons, que poden ser metàl·lics (generalment d'or). Aparentment són termes sinònims *nodellos* o *mudellos*, i també *bulles*.

BOTHARIGO (*botaricho*)

Probablement derivat de “botaria”, vas petit per al vi. Documentat molt ocasionalment, sembla que fent al·lusió als vasos amb els quals els fidels lliuraven les ofrenes de vi als temples (vegeu: *AMULA*)

BULLES

Botons. El terme s'utilitza en època tardomedieval especialment en referència a les xapes de guarniment.

CABOIXÓ

Pedra preciosa polida en forma convexa, pròpia de l'orfebreria medieval. Pròpiament el nom al·ludeix al tipus de talla (“en caboixó”) malgrat que s'usa substantivitzat. No apareix en la documentació consultada.

CALDARIA

Caldera. El terme sembla genèric. S'esmenta en una sola ocasió, al·ludint a una bacina o rentamans.

CALICE (*calix, calite, calx, calicem, calices, calicibus, chalicem, calices*)

Calze, copa per a la consagració del vi durant la Missa. És l'objecte principal de l'església cristiana i un dels que mobilitza més l'ànim dels promotors. La legislació eclesiàstica requereix, a partir de l'època carolíngia, que siguin de metalls nobles, or o plata, encara que s'acceptaven també els d'estany.

CAMBUTA (*computa, camputa, sambuca*)

Bàcul. Terme habitual en el baix llatí, que sembla derivar de l'arrel celta *cam*, que vol dir corbat.

CANNA (*cannadas, cannetas, channadas*)

Terme genèric per a anomenar recipients per a líquids, a mode de petis gerros o ampolles, amb tapa. El diminutiu, *canadella*, assoleix categoria específica com a ampolla per al vi i l'aigua de la Missa.

CANNADELAS (*cannadels, canadeles, canadellas*)

Canadelles, petits recipients en forma d'ampolleta per a la guarda del vi i l'aigua de consagració. Sembla que pot ser usat com a sinònim de *ampulla* o *urceum*.

CANDELABRO (*candelabra, candelabri, candelabrum, canalobres*)

Canelobres, suports per a candeles o ciris utilitzats per a la il·luminació d'espais profans o eclesiàstics. Poden ser de plata, de coure o bé de materials més pobres, com el ferro. També es documenten, tardanament, amb el terme català de *candeler*.

CANDELER

(vid. *CANDELABRO*).

CAPSA (*capça, capsae, capsam, caxa*)

Receptacle de dimensions reduïdes, de tipologia i funcions variades, sempre amb tapadora o coberta. En context religiós, el terme s'utilitza especialment (però no de forma exclusiva) per a designar petits reliquiaris o lipsanoteques (*capsa cum reliquiis*). També poden contenir la Sagrada Forma (*capsa in qua reservatur Corpus Christi*) o bé encens (*capsa de incensum*), essent aleshores sinònim de naveta. S'usa ocasionalment per a identificar un flascó de perfums (*capsa cum odores*).

CAPUT ENSE

Pom d'espasa. Part superior del mànec de l'espasa (*ensis*), que pot anar decorada molt ricament.

CAPUT DE VIRGA

Part superior d'un bastó o bàcul, on generalment se situa la decoració. En la forma més habitual dels bàculs, pot considerar-se sinònim de voluta (però l'ús d'aquest terme és historiogràfic).

CIBORI

Custòdia eucarística, copó. Recipient en forma de vas o copa utilitzat per a la reserva de la Sagrada Forma. El terme no apareix en la documentació medieval, sinó que és modern. Tal vegada derivi del mot *cifo*, que identifica una tipologia de vas per a beure de forma relativament similar.

CIFO (*cipho, ciphum, cifum, scyfum, cifs, schiphos*)

Vas per a beure vi. El terme, d'origen grec (*scyphos*), identifica un tipus de recipient de certa alçada i proveït de dues nanses o agafadors laterals, que en època paleocristiana s'usava també en funció religiosa (a mode de calze). A l'Edat Mitjana els cifos són sempre vasos peces d'ús profà, i és probable que el nom s'usi de manera genèrica, per a identificar qualsevol tipus de vas de certa alçada, bé que sempre nansat.

CIMBALA

Campana de petites dimensions, o bé un instrument a base de petites campanetes muntades sobre un mànec de fusta, que es picaven amb un martellet.

CIMBORIUM (*cimborio, cibori*)

Estructura sòlida que cobreix i monumentalitza l'altar. Sol tenir forma de temple, format per quatre columnes angulars i un sostre que tant pot ser pla com a quatre vessants. Quan és d'orfebreria, l'estructura és sempre de fusta i recoberta amb làmines d'argent, com succeeix en el paradigmàtic cas del baldaquí de Ripoll.

CITREUM (*citrels*)

Setrill (?), petit recipient per a líquids. Probablement cal identificar-lo amb les canadelles.

CHALDERA

Terme romanc: olla o cassó, de dimensions mitjanes o petites. En context religiós, s'utilitzaven per a l'aspersió de l'aigua beneïda (vid. *CALDARIA*)

CHECOVAS

Possiblement es tracta d'un altre tipus de vas o recipient per a líquid, similar als orsols. Pel context en què es cita, em sembla menys raonable la hipòtesi de considerar-les un element tèxtil¹.

CLAUSARIUM

Terme no identificat. Apareix en un sol document de 1057: "clausarium auri".

COCLEARIA (*coclaeri, cocleariis, coclea*)

Culleres. Són molt habituals tant en context profà com religiós, on tenen funcions diverses, singularment vinculades a l'encens. Les mencionades en la documentació solen ser de plata, i en menys ocasions d'ivori.

COLUMBUS (*columbe*)

Probablement el terme identifica un sagrari o armariet (de fusta) per a la guarda de les custòdies eucarístiques.

COMPUTAS

(vid. *CAMBUTA*)

CONCA (*concha, concas*)

Tassó per a líquids, bol. El terme prové de *concha* (conquilla), per la forma del tassó. En la major part dels casos identifiquen probablement gibrells més o menys plans per a rentar-se les mans. Són molt comuns (no sempre d'orfebria), i solen anar relacionats amb els urceolus (que són gerres o aiguamans per a l'abocament del líquid durant el rentatge).

¹ Tal i com es proposa (no sense dubtes) a: TRIAS FERRI, 2012, p. 271

COPA (*cupa, cupas, cupas*)

Vas elevat, amb peu. El terme tant identifica copes d'ús profà, per a la beguda, com calzes i copons eucarístics de context sacre.

CORONA

Terme esmentat molt ocasionalment, que sembla identificar una corona de llum (*vid. ANELARIO*) i no pas un ornament per a cenyir el cap. També podria identificar corones votives.

CRATERULAM

Cràtera. Recipient per a líquids de grans dimensions, de coll ample i generalment amb nanes. El terme és evidentment d'origen grec, utilitzat ocasionalment, diria que com a cultisme, en un inventari de Ripoll.

CRISTALLO (*crystallum, cristal, cristallinos, cristallina, cristallinis*)

Cristall de roca. En la cronologia en què ens movem, identifica gairebé sempre aquest minetal de quars en estat pur, de gran transparència i bellesa. No sembla que s'usi per a identificar el vidre (*vid. VITREO*).

CROZADORS

Terme aparentment romanç, que identifica algun tipus de joia, potser un fermall. També apareix com a “encrodadors”.

CRUX (*cruce, cruces, cruz, crucis*)

Creu. Símbol fonamental de l'església cristiana. Objecte principal de la decoració dels interiors eclesiàstics. En les fonts romàniques no es distingeix mai explícitament si es tracta de creus d'altar o de funció processionals, potser perquè era molt habitual que s'utilitzés la mateixa peça per a les dues funcions. Al segle XIII, se n'esmenten ja algunes creus amb peu separat, que són específicament creus d'altar.

CUPRO (*cuprinam*)

Coure, de coure. El terme s'utilitza poc, substituït gairebé sempre per les formes derivades del llatí *aes/aeris*. (*vid. AEREUS*).

CUZLARS (*cuɫlars, cuzlars, culgeres, cullieres*)

Culleres (*vid. COCLEARIA*)

DEAURATIS (deaurats)

D'or, daurats. Generalment s'aplica, sembla, a la plata sobredaurada.

DISCUS

Plat. El terme apareix en els inventaris de Ripoll, per a designar un objecte d'origen bizantí utilitzat a mode de patena (en grec s'usa, de fet, el terme *diskos* per a designar la patena)

EBURNEAM (*eburnea, eburneas, eburneam, eboris*)

Ebúrnia, d'ivori. Material utilitzat especialment per a l'utillatge litúrgic (pintes, arquetes, bàculs), així com per a objectes de tocador, especialment miralls (mànec i marc; per al centre reflectant s'usa sobretot plata).

ECCLESIE ARGENTUM

Plata de l'església. S'usa ocasionalment com a sinònim d'*ornamenta*.

ENAPO (enapum)

(*vid. ANAP*)

ENCRODADOROS

(*vid. CROZADOR*)

ENEIO (eneis, eneas)

(*vid. AEREUS*).

ENEIS ASMAITICO OPERE

Obra de coure decorada amb esmalt. Al·lusió probable a l'obra de Llemotges.

ERACLIA

Terme de difícil interpretació. Hi ha la possibilitat que signifiqui “de vidre”, idea que pot deduir-se de l’anàlisi dels dos únics documents catalans on apareix, en un dels quals descriu una peça que, en una altra ocasió, s’ha caracteritzat explícitament vítria². Em pregunto si no podria ser un mot d’origen gentilici llunyanament vinculat, per alguna raó que se m’escapa, a la població veneciana d’Heràclia, desapareguda per causes naturals (una sèrie d’alluvions fluvials) a principis de segle XII.

ERAME (*eramentia, eramentea*)

D’aram, és a dir, de coure (*vid. ARAM*)

EREOS (*ereum*)

(*vid. AEREUS*)

ESCACHS (*escabs*)

(*vid. SCACOS*)

ESCHUDELLES

(*vid. SCUTELLAS*)

ESMALTIS (*smaltis, esmalt*)

Esmalt. Tècnica de decoració orfebre basada en l’aplicació de pasta vítria de color sobre una làmina de metall (or, plata, coure), solidificada per fornejat. Les tècniques emprades en època del romànic són el *cloisonné* (esmalt aplicat sobre làmina d’or, articulada mitjançant el soldat de petites tanques del mateix metall que formen cel·les tancades o cloisons, dins de les quals es col·loca la pasta vítria) i el *champlevé* (esmalt aplicat sobre làmina de coure, en la que s’excaven camps buits on es diposita la pasta).

FERREO (*ferreos, ferri*)

De ferro. Material habitual en objectes secundaris i relativament barats, especialment en canelobres i hostiers.

² Vegeu, al respecte: capítol 3, p. 154, nota. 46.

FIBLAIO

Fíbules, fermalls (*vid. AFFIBALLIS*)

FISTULAM

Cànula, tubet metàl·lic mitjançant el qual l'oficiant de la Missa beu del calze.

FLABELLUM (*flabell, flavello, flavelis*)

Ventall litúrgic, emprat especialment per a allunyar les mosques i altres insectes de les espècies eucarístiques durant la Missa, així com per a proporcionar aire fresc en cas d'ambients calorosos. Els documentats a Catalunya sembla que són completament de metall, tot i que podien ser també de plomes, de tela, pergamí o d'altres materials.

FODORO

Beina de l'espasa. Pot rebre decoració de metall i ser, per tant, objecte sumptuari. Es documenta ocasionalment en els llegats testamentaris de la noblesa feudal.

FRENUM (*freno*)

Fre, element metàl·lic de la brida del cavall, que l'animal du subjecte a la boca. És també un element habitual en els testaments nobiliaris.

FRONTAL

Frontal d'altar. El terme apareix només en època tardana, sempre per designar els pal·lis de tela (o, més exactament, la part davantera dels pal·lis), no pas els mobles d'orfebreria que sempre apareixen com a *tabulae*.

GEMMIS (*gemmam, gemmis pretiosis, iemas*)

Pedres precioses, gemmes. En època medieval no sembla que gairebé mai es distingeixi entre veritables gemmes i pedres d'imitació (sobretot a base de pasta de vidre), que per altra banda són molt habituals.

GEGONCIS

Terme confús, que sembla identificar algun tipus de pedra (una girgonça?) o element decoratiu d'un anell. S'ha traduït a vegades per “medalles”³.

GIRGONÇA

Pedra semipreciosa d'origen mineral, de colors variables entre el groc i el marró. En la seva variant vermella rebia el nom de jacint.

GRADAL (gradals, gradales, gradil)

Plat característic de la vaixel·la domèstica medieval, més o menys fondo i sostingut per un peu circular pla. De mida mitjana (els plats petits eren les escudelles), s'utilitzaven sobretot per a disposar-hi aliments caldosos.

GUARNIMENTO

Utilitzat ocasionalment com a sinònim d'ornament d'altar (*vid.* *ORNAMENTA*).

HEREUM (*hereos*)

(*vid.* *AEREO*).

HISPANICIS OPERAM

Obra d'Hispania. El concepte (documentat el 1066) sembla referir algun tipus de material o tècnica atribuïda al context islàmic, possiblement vinculada al treball de l'ivori.

HOSTIARIO (*osties*)

Hostier. En la documentació analitzada el terme designa el recipient per a la conservació de les hòsties (no consagrades), més que no pas la graella per a la seva fabricació.

IACINTO

Jacint, pedra preciosa de color vermell o granatós.

³ FITÉ 1986, p. 115.

IASPIDE

Jaspi, pedra preciosa de colors diversos, predominantment vermell opac. És una roca sedimentària de factura polida, apreciada des de l'Antiguitat. S'esmenta sovint a la Bíblia: “resplendia [la muralla de la Jerusalem celeste] com les pedres més precioses, com un jaspi cristal·lí” (Ap, 21:11).

IEMAS

(*vid. GEMMIS*).

INCENSARIO (*insensarium, insensoro*)

Encenser, objecte en forma de petit braser destinat a la crema de l'encens. És un dels útils litúrgics fonamentals en la dotació eclesiàstica i es documenta de manera especialment habitual tant en els inventaris d'esglésies com en dotalies o testaments. Malgrat que es conserven sobretot encensers romànics de bronze i coure, la documentació confirma que abundaven especialment els elaborats en plata. També s'anomenen *turibula*.

INDIUM

Terme confús, esmentat com a adjectiu aplicat a un mirall (*speculum indium*) llegat per l'esposa d'Arnau Mir de Tost, Arsenda, a Santa Fe de Conques (ca. 1068). Sembla que cal interpretar-lo en sentit geogràfic (mirall procedent de la Índia, o de l'Orient en general).

JOC DE TAULES

Conjunt de jocs de gran difusió en època medieval, als quals es jugava amb fitxes circulars (o “taules”) sobre d'un tauler amb “cases” de forma generalment triangular. És el precedent del modern backgamon.

KALICE

(*vid. CALICE*).

LAMBRICI

Adjectiu no identificat. Esmentat només el 1238 en referència a l'obra d'un bàcul, potser es tracta d'un gentilici.

LAMPADA (*lampadas, lampas*)

Llums d'oli. Documentades generalment en context religiós, per a la il·luminació d'esglésies i altars (*lampadas ante altare*). Malgrat que habitualment devien ser obrades en materials humils (ferro, estany), les documentades com a objectes de valor solen ser de plata, així com de vidre.

LAPIDES (*lapidibus, lapis, lapides preciosi*)

Pedres. El terme s'utilitza per a identificar de manera genèrica pedres precioses, o bé caboixons de materials més pobres, generalment vitris, que les imiten.

LATON (*lautoni, lautone, latone, loto*)

Llautó, aliatge de coure i zinc. S'esmenta poc en la documentació, segurament pel fet de ser un material humil.

LEMONITICAM

Llemosí (*vid. OPERE LEMONITTO*).

LIGNEO

De fusta.

MADRE

(*vid. MAZER*).

MAZER (de *mazer*, de *madre*)

En la documentació catalana identifica aparentment objectes de fusta tornejada de bona qualitat. El terme és d'origen germànic i al·ludeix, etimològicament, als nusos de la fusta d'auró. En context septentrional, especialment britànic, el mot identifica el tipus més comú de vas de fusta almenys a partir del segle XIV, si no abans. Els *mazers* solien anar decorats amb elements metàl·lics de plata o bronze, i eren per tant objectes de luxe.

MORDACEM

Tipus de fíbula o fermall, tal vegada aquell col·locat per a reforçar a l'extrem del cinturó.

MUDELLIS

Sembla un sinònim de botó (*vid. BOTONUM*), o potser identifica algun tipus de fermall específic, en tot cas vinculat a la indumentària.

NAVE

Nau. Safata de grans dimensions, en forma de quilla de vaixell, pròpia del parament de taula.

NAVETA

Versió reduïda de la nau. Malgrat vasos d'aquest estil podien emprar-se com a salers o en les taules domèstiques, sembla que el terme s'utilitza específicament per a les que s'utilitzen en context religiós, per a la guarda de l'encens.

NIELLATA

Niellat. El niellat és una tècnica decorativa consistent en l'aplicació d'una mena d'esmalt format amb mineral de plata, de color negre, sempre sobre una base de plata.

NODELLO

(*vid. MUDELLIS*)

NOSCA (*noscha, nusca*)

Terme que designa un fermall, format per una agulla i un topall de retenció. A banda de l'efecte decoratiu, servien per a subjectar els elements del vestuari

OBRA DE DOMÀS

Terme català, documentat només al segle XIV, que –en l'àmbit de l'orfebreria que aquí ens ocupa– sembla identificar un material vitri originari (o cregut originari) de Damasc.

OPERAM ALTARIA

(*vid. ORNAMENTA*)

OPERE LEMONITIO

Obra de Llemotges. Producció en coure daurat i aplicació d'esmalt *champlevé* característic d'aquesta ciutat occitana i el seu entorn. Es documenta a Catalunya a partir de 1217 (per primer cop en un inventari de Sant Joan de les Abadesses).

ORATORI

Terme documentat només en època tardomedieval, sembla referir-se a un díptic o petit altaret.

ORCIOL (*orciolos, orzoleum*)

(*vid. URCEOLO*)

ORNAMENTA (*ornamentis, ornamenta altaria*)

Concepte utilitzat per a agrupar tot l'utillatge litúrgic d'un altar o església.

ORSOL (*orzal*)

(*vid. URCEOLO*)

QUOCLEARES

Culleres (*vid. COCLEARLA*)

PALLIUM

Pal·li. Terme usat per la historiografia com a sinònim de frontal d'altar. El mot és polisèmic però sempre refereix a elements tèxtils, entre els quals, certament, les teles que se situaven damunt dels altars (i que cobrien habitualment els frontals). En època medieval no s'utilitza mai per a designar un frontal d'orfebreria, o de qualsevol altre material sòlid.

PATENA (*paterna, patera, paternis*)

Vas litúrgic on es col·loca l'hòstia consagrada durant la Missa. S'esmenta gairebé sempre en combinació amb (complementant) el calze.

PARATOS (*paratum*)

Adjectiu que significa decorat, adornat.

PECTIMEN (*pectinen*)

(*vid. PINTA*)

PELVES (*pelve*)

Palangana o gibrell, relacionat generalment amb els aiguamans. Terme poc habitual; es prefereix *conca* o *bacina*.

PERPENDUOS (*perpendulia*)

Ornament en forma de penjoll format per perles o altres materials, que pengen de la mitra episcopal, o d'una corona.

PETRA

Pedra. Quan s'esmenta en els documents, sol ser una pedra preciosa (*vid. LAPIDES*)

PIXIDEM

Píxide o pixis. Custòdia eucarística de petites dimensions i formes diverses. Terme poc habitual; en la documentació consultada apareix només, bé que reiteradament, en el testament del rei Alfons el Cast de 1194.

PINTA (*pectimen, pectinen*)

Pinta, principalment d'ús litúrgic: el bisbe hi era pentinat abans d'oficiar la Missa. Generalment eren d'ivori, encara que també podien ser d'os, fusta o altres materials.

PLATA

Terme poc freqüent, tardà (*vid. ARGENTO*).

PUMBO

Perfumador. Recipient per a la difusió de perfums, segurament similar als encensers eclesiàstics però d'ús laic.

RAMO (*ramos, ramo deaurato*)

Terme no identificat (canelobre?)

RARETAULES

Retaules, taules situades a la part posterior de l'altar. Corresponen sempre a èpoques tardanes (se n'esmenten quatre de plata en l'inventari de la capella de Jaume I, de ca. 1258).

SACRARIO

Terme utilitzat generalment per a designar l'espai de l'església destinat a l'emmagatzematge de béns litúrgics, del tresor del temple; en aquest sentit es pot traduir com a sagristia.

SALAMONEO (*salomoneo, salomone, salamonenches*)

Salomònic. Adjectiu emprat per a caracteritzar diferents tipus d'objectes, especialment vasos. Tal vegada fa referència a obres fetes a fosa amb la tècnica de la cera perduda, segons una hipòtesi de Gómez-Moreno.

SAMBUCAM

Bàcul (*vid. CAMBUTA*).

SCACOS (*Scachos, scacs*)

Peces del joc d'escacs (l'aparició dels taulers és posterior a l'època plenomedieval). Es tenien de materials diversos, preferentment de cristall de roca o ivori, generalment importats del món islàmic.

SCIPHO

(*vid. CIFO*)

SCRINIUM (*scrini, scrinia, scriniam*)

Escriny, cofre. El terme sembla designar una forma concreta de cofret o arqueta paral·lelepípede i amb coberta a dues o quatre vessants, de materials diversos (especialment d'ivori, també de plata). Poden tenir funció profana o religiosa, especialment com a reliquiaries en el segon cas.

SCUTELLA (*scutellam*)

Escudella. Plat per a la ingesta d'aliments caldosos, característic del parament de taula medieval. El terme s'usa ocasionalment com a sinònim de patena.

SELLA

Sella de muntar. Podien ser ricament ornades amb elements de metall. Són típicament un regal diplomàtic entre la noblesa feudal.

SIGILLO (*sigillum, segello*)

Segell. El terme tant pot referir a anells sigil·lars, la pedra dels quals és gravada amb un nom o imatge que permet l'estampació, o bé a segells pròpiament dits, que es difonen a partir de mitjan segle XII.

SIGNO (*signum, signa*)

Campana. Generalment són de bronze, per la qualitat acústica d'aquest metall, encara que els documents no ho solen especificar (a vegades es qualifiquen simplement com a “de metallo”).

SMERAGDO (*smaragdum*)

Maragda, pedra preciosa de tonalitat verdosa. És un mineral variant del beril, ben conegut des de l'Antiguitat.

SPATA

Espasa. Poden tenir el pom ornamentat amb metalls preciosos i ser, per tant, objectes sumptuaris.

SPECULUM

Mirall, element del tocador femení. El mànec solia ser d'ivori o de plata, mentre que per al mirall pròpiament dit s'utilitzava un metall finament polit, sobretot plata.

STAGNO (*stagneum, stagnè*)

Estany, d'estany. Metall de coloració platejada, utilitzat per a la confecció d'objectes tant profans com litúrgics, en substitució, més econòmica, de la plata. Sol aparèixer en aliatge amb plom, coure o altres metalls, que en reforcen la duresa; aquest aliatge s'anomena “peltre” terme documentat almenys a partir del segle XV, però les fonts d'època romànica parlen sempre, exclusivament, d'estany.

SIUM (*syon*)

Vas litúrgic en forma de colador per a colar el vi que els fidels oferien per a la Missa segons la tradició cristiana antiga. És sinònim de *colum*.

TABULA (*tabulam, tabulae, tabule, taula*)

Taula. Terme polisèmic. En context litúrgic es refereix generalment a una taula d'altar, que pot ser un frontal o, menys habitualment, un lateral d'altar. S'utilitza també per a designar l'altar en conjunt, així com qualsevol tipus de taula del mobiliari domèstic. També s'empra per a anomenar les plaques de petits díptics o oratoris disposats a damunt de l'altar, així com les fitxes del "joc de taules", un precedent del backgàmon (vid. *JOC DE TAULES*)

TABULER

Tauler del joc de taules (no pas dels escacs).

TEXTUM (*texti, teste, textum Evangelii*)

El terme, que d'entrada identifica qualsevol evangeliari, s'utilitza específicament per a anomenar els evangeliaris utilitzats en les lectures de la Missa que van enquadrats amb cobertes sumptuàries, sobretot de plata (*textum argenteum*).

THESAURO

Tresor, conjunt de materials sumptuaris (objectes, teixits, llibres) d'una església o capella. El terme pot designar també l'espai físic on es custodien els béns, tot i que és més habitual que se l'anomeni *sacrario*.

THYARAM

Tiara, sinònim de mitra.

TINTINABULA

Campanetes litúrgiques. El mot té origen a l'antiguitat romana, on s'empra per als conjunts de campanes que es penjaven a la porta de les cases per indicar la presència de visites. Designa també l'instrument musical format per un petit conjunt de campanetes unides en una estructura de fusta, precedent del modern carilló.

TOPAZIUM (*stopacius*)

Topazi, pedra preciosa mineral, de color rosaci o blavós.

TRIPODAM

Trípode, element de sustentació format per tres peus, utilitzat com a base per a una creu, un canelobre, etc.

TURIBULO (*turibulum, turibuli, turibula*)

Encenser. Terme molt habitual, que deriva del llatí *tus-turis*, encens (*vid. INCENSARIO*).

URCEOLUM (*urceo, urceum, urceolo, orzal, orzoleum*)

Orsol. Recipient a mode de gerra que servia per contenir i abocar el líquid durant el rentatge de mans, tant en context religiós com en els àpats domèstics. Són habitualíssims en la documentació, sempre relacionats amb les *concas* o bacines, que recullen l'aigua abocada. El terme s'usa també per a denominar els recipients per al vi i l'aigua de la missa (*vid. CANNADELLE(S)*).

URCEUM

Orsol (*vid. URCEOLUM*).

VASCULA

Vaixella, conjunt d'atuell d'ús domèstic. El terme s'usa tant per a la vaixella de luxe (i aleshores se n'indiquen sempre els materials: *vascula aurea et argentea*) com per la vaixella d'ús quotidià, obrada amb materials pobres, sobretot ceràmica. Quan s'esmenta la vaixella quotidiana en la documentació (sobretot en testaments), se sol incloure sempre la fórmula *vascula maiora et minora*, que inclou tant els atuell per a la cuina i la beguda com els d'emmagatzematge d'aliments o altres materials.

VASO (*vasa*)

Terme genèric per a designar recipients per a beure. Se sol utilitzar el plural per a anomenat tot un conjunt de recipient (*vasa argentea*).

VASIS SACRIS

Terme genèric per als vasos litúrgics (*vid. ORNAMENTA*).

VEXELA

Vaixella (*vid. VASCULA*).

VIRGAM

Canya, bastó, verga. S'empra fonamentalment per a la canya dels bàculs, però pot identificar també el bàcul complet.

VITREO (*vitria*)

De vidre. No sembla que es confongui mai amb el cristall de roca.

YMAGINIBUS

Imatges, escenes figuratives en la decoració d'objectes.

BIBLIOGRAFIA

I. Col·leccions diplomàtiques

ABADAL 1926-1950

Ramon D'ABADAL, *Els diplomes carolingis a Catalunya (Catalunya Carolíngia, II)*, Ginebra, 1926-1950, 2 vols.

ABADAL 1955

Ramon D'ABADAL, *Els comtats de Pallars i Ribagorça (Catalunya Carolíngia, III)*, Ginebra, 1955, 2 vols.

ALART 1880

Bernard ALART, *Cartulaire roussillonnais*, Perpinyà, 1880.

ALART 1881

Bernard ALART, *Documents sur la langue catalane des anciens comtés de Roussillon et de Cerdagne*, París, 1881.

ALTÉS 1994-1996

Francesc Xavier ALTÉS I AGULLÓ, "El Diplomatarí del Monestir de Santa Cecília de Montserrat", *Studia monastica*, 36 (1994), p. 223-302; 37 (1995), p. 301-94; 38 (1996), p. 291-372, 373-400.

ALTURO 1985

Jesús ALTURO I PERUCHO, *L'Arxiu antic de Santa Anna de Barcelona del 942 al 1200: aproximació històrico-lingüística*, Barcelona, 1985, 3 vols.

ALTURO 1986

Jesús ALTURO I PERUCHO, *Diplomatari de Polinyà del Vallès: aproximació a la història d'un poble del segle X al XII*, Barcelona, 1985.

ALTURO 1999

Jesús ALTURO I PERUCHO, *Diplomatari d'Alguairè i del seu monestir santjoanista de 1076 a 1244*, Barcelona-Lleida, 1999.

ÁLVAREZ 1990

María del Carmen ÁLVAREZ MÁRQUEZ, *La Baronia de la Conca d'Òdena*, Barcelona, 1990.

ALVIRA 2010

M. ALVIRA CABRER, *Pedro el Católico, Rey de Aragón y Conde de Barcelona (1196-1213). Documentos, testimonios y memoria histórica*, Saragossa, 2010, 6 vols.

BACH I RIU 2002

Antoni BACH I RIU, "Els documents del priorat de Santa Maria de Gualter de l'Arxiu Episcopal de Solsona", *Urgellia*, 8 (1984-1985), p. 211-269.

BACH I RIU 2002

Antoni BACH I RIU, *Diplomatari de l'Arxiu Diocesà de Solsona (1101-1200)*, Barcelona, 2002, 2 vols.

BAIGES & FELIU & SALRACH 2010

Ignasi J. BAIGES & Gaspar FELIU & Josep Maria SALRACH (eds.), *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona, de Ramon Berenguer II a Ramon Berenguer IV*, Barcelona, 2010, 4 vols.

BARAUT 1978

Cebrià BARAUT I OBIOLS, "Els documents, dels segles IX i X, conservats a l'Arxiu Capitular d'Urgell", *Urgellia*, II, (1978), p. 7-145.

BARAUT 1980

Cebrià BARAUT I OBIOLS, "Els documents, dels anys 981-1010, de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell", *Urgellia*, III, (1980), p. 7-166.

BARAUT 1981

Cebrià BARAUT I OBIOLS, "Els documents dels anys 1010-1035, de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell", *Urgellia*, IV (1981), p. 7-186.

BARAUT 1982

Cebrià BARAUT I OBIOLS, "Els documents, dels anys 1036-1050, de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell", *Urgellia*, V (1982), p. 7-158.

BARAUT 1983

Cebrià BARAUT I OBIOLS, "Els documents, dels anys 1051-1075, de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell", *Urgellia*, VI (1983), p. 7-243.

BARAUT 1984

Cebrià BARAUT I OBIOLS, "El monestir de Sant Andreu de Trespunts (segles IX-XVI)", *Studia monastica*, 26, 2 (1984), p. 241-274.

BARAUT 1984-1985

Cebrià BARAUT I OBIOLS, "Els documents, dels anys 1076-1092, de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell", *Urgellia*, VII, (1984-1985), p. 7-218.

BARAUT 1986

Cebrià BARAUT I OBIOLS, *Les actes de consagracions d'esglésies de l'antic bisbat d'Urgell*, La Seu d'Urgell, 1986.

BARAUT 1986-1987

Cebrià BARAUT I OBIOLS, "Els documents, dels anys 1093-1100, de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell", *Urgellia*, VIII (1986-1987), p. 7-149.

BARAUT 1988-1989

Cebrià BARAUT I OBIOLS, "Els documents, dels anys 1101-1150, de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell", *Urgellia*, IX, (1988-1989), p. 7-312.

BARAUT 1990-1991

Cebrià BARAUT I OBIOLS, "Els documents, dels anys 1151-1190, de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell", *Urgellia*, X (1990-1991), p. 7-349.

BARAUT 1992-1993a

Cebrià BARAUT I OBIOLS, "Els documents, dels anys 1191-1200, de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell", *Urgellia*, XI (1992-1993), p. 7-160.

BARAUT 1992-1993b

Cebrià BARAUT I OBIOLS, "L'evolució política de la senyoria d'Andorra des dels orígens fins als Pariatges (segles IX-XIII)", *Urgellia*, 11 (1992-1993), p. 225-299.

BARAUT 1994-1995

Cebrià BARAUT I OBIOLS, "Diplomatari del monestir de Sant Sadurní de Tavèrnoles", *Urgellia*, 12 (1994-1995), p. 7-411.

BAUCELLS et al. 2006

Josep BAUCELLS I REIG & Àngel FÀBREGA I GRAU & Manuel RIU I RIU & Josep HERNANDO I DELGADO & Carme BATLLE I GALLART, *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la catedral de Barcelona*, Barcelona, 2006, 6 vols.

BENET 1994

Albert BENET, *Diplomatari de la Ciutat de Manresa (segles IX-X)*, Barcelona, 1994.

BLANCO 1991

Joan Antoni BLANCO DE LA LAMA, *El monestir de Sant Feliu de Guíxols (segles X-XI). La formació del domini*, Sant Feliu de Guíxols, 1991.

BOFARULL 1849

Pròsper de BOFARULL, *Colección de Documentos Inéditos del Archivo General de la Corona de Aragón publicada de Real Orden, tomo IV*, Barcelona, 1849.

BOLÒS 2006

Jordi BOLÒS I MASCLANS, *Diplomatari del monestir de Santa Maria de Serrateix (segles X-XV)*, Barcelona, 2006.

BOLÒS 2009

Jordi BOLÒS I MASCLANS, *Diplomatari del monestir de Sant Pere de la Portella*, Barcelona, 2009.

BUSQUETA & SARDOY 1996

Joan J. BUSQUETA RIU & Elena SARDOY RIVED, "Testaments del segle XIII conservats a l'Arxiu Municipal de Lleida. Lectura diplomàtica i transcripció", *Gombau de Camporrells, bisbe de Lleida a l'alba del segle XIII*, Lleida, 1996, p. 115-143.

CAMPRUBÍ SENSADA 2002

Josep CAMPRUBÍ SENSADA, *La catedral de Girona entre 1101 i 1144. Col·lecció diplomàtica i estudi històric*, Girona, 2002 (Universitat de Girona, tesi doctoral).

CHESÉ 2011

Ramon CHESÉ LAPEÑA, *Col·lecció diplomàtica de Sant Pere d'Àger fins 1198*, Barcelona, 2011.

CONSTANTS 1985-1993

Lluís CONSTANTS, *Diplomatari de Banyoles*, Banyoles, 1985-1993, 6 vols.

COROLEU 1887

Josep COROLEU YNGLADA, "Colección de documentos catalanes históricos y hasta hoy inéditos", *Revista de Ciencias Históricas*, 5 (1887), p. 367-378, 405-418.

FELIU & SALRACH 1999

Gaspar FELIU I MONFORT & Josep Maria SALRACH (dirs.), *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona de Ramon Borrell a Ramon Berenguer I*, Barcelona, 1999, 3 vols.

FERRER 2009

Joan FERRER I GODOY, *Diplomatari de Sant Joan de les Abadesses (975-1273)*, Barcelona, 2009.

GALERA 1998

Andreu GALERA I PEDROSA, *Diplomatari de la vila de Cardona (anys 966-1276)*, Cardona, 1998.

GIL I ROMAN 2004

Xavier GIL I ROMAN, *Ermessén, Vida y obra de la condesa. Estudio histórico de la documentación*, Bellaterra, 2004 (Universitat Autònoma de Barcelona, tesi doctoral).

GRAU QUIROGA 2010

Núria GRAU QUIROGA, *Roda de Isábena en los siglos X-XIII. La documentación episcopal y del cabildo catedralicio*, Saragossa, 2010.

JUNYENT 1956

Eduard JUNYENT I SUBIRÀ, *Diplomatari de Sant Bernat Calvó*, Reuys, 1956.

JUNYENT 1980-1996

Eduard JUNYENT I SUBIRÀ, *Diplomatari de la catedral de Vic: s. IX-X*, Vic, 1980-1996, 5 fascicles.

JUNYENT 1992

Eduard JUNYENT I SUBIRÀ, *Diplomatari i escrits literaris de l'abat i bisbe Oliba*, Barcelona, 1992 (ed. a cura d'A. M. MUNDÓ).

LLOP 2009

Irene LLOP, *Col·lecció diplomàtica de Sant Pere de Casserres*, Barcelona, 2009, 2 vols.

LLORENS 1992-1993

Antoni LLORENS, "Els documents dels segles X i XI de l'Arxiu Capitular de Solsona", *Urgellia*, 11 (1992-1993), p. 301-456.

MALLORQUÍ 2013

Elvis MALLORQUÍ, *Col·lecció diplomàtica de Sant Pere de Galligants (9011-1300)*, Barcelona, 2013, 2 vols.

MARQUÈS 1968

Josep Maria MARQUÈS I PLANAGUMÀ, "Colecció diplomàtica del linaje de Llers", *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 19 (1968), p. 209-230.

MARQUÈS 1991

Josep Maria MARQUÈS I PLANAGUMÀ, *El cartoral de Santa Maria de Roses (segles X-XIII)*, Barcelona, 1991.

MARQUÈS 1993

Josep Maria MARQUÈS I PLANAGUMÀ, *Cartoral, dit de Carlemany, del bisbe de Girona (s. IX-XIV)*, Barcelona, 1993, 2 vols.

MARQUÈS 1997

Josep Maria MARQUÈS I PLANAGUMÀ, *Col·lecció diplomàtica de Sant Daniel de Girona, (924-1300)*, Barcelona-Lleida, 1997.

MARQUÈS 2009

Josep Maria MARQUÈS I PLANAGUMÀ, *El Cartoral de Rúbriques Vermelles de Pere de Rocabertí, bisbe de Girona (1318-1324)*, Girona, 2009.

MARQUÈS SALA 2002-2005

Benigne MARQUÈS SALA, "Els documents del monestir de Santa Cecília d'Elins (881-1198)", *Urgellia*, 15 (2002-2005), p. 9-174.

MARTÍ 1997

Ramon MARTÍ I CASTELLÓ, *Col·lecció diplomàtica de la seu de Girona: 817-1100*, Barcelona, 1997.

MASNOU 1991

Josep Maria MASNOU I PRATDESABA, *Diplomatari de Ramon Gaufred, bisbe d'Osona: 1110-1145*, Barcelona, 1991, 2 vols.

MIQUEL I ROSSELL 1945-1947

Francesc MIQUEL I ROSSELL, *Liber Feudorum Maior: cartulario real que se conserva en el Archivo de la Corona de Aragón*, Barcelona, 1945-1947, 2 vols.

MONSALVATGE 1901

Francesc MONSALVATJE I FOSSAS, *Colecció diplomàtica del Condado de Besalú, tom. 1*, Olot, 1901 (Notícies Històriques, 11).

ORDEIG 1993-2004

Ramon ORDEIG I MATA, *Les dotatives de les esglésies de Catalunya: segles IX-XII*, Vic, 1993-2004, 7 vols.

ORDEIG 2000-2010

Ramon ORDEIG I MATA, *Diplomatari de la catedral de Vic: segle XI*, Vic, 2000-2007, 6 fascicles.

PAPELL 2005

Joan PAPELL TARDIU, *Diplomatari del monestir de Santa Maria de Santes Creus (975-1225)*, Barcelona, 2005, 2 vols.

PASQUAL [s. XVII]

Jaume PASQUAL, *Sacra Cathaloniae Antiquitatis Monumenta*, Barcelona [s. XVIII] (Biblioteca de Catalunya, ms. 729, 9 vols.).

PÉREZ 1988

Xavier PÉREZ I GÓMEZ, *Diplomatari de la cartoixa de Montalegre (segles X-XII)*, Barcelona, 1988.

PONSICH 2006

Pere PONSICH, *Els comtats de Rosselló, Conflent, Vallespir i Fenollet (Catalunya Carolíngia, VT)*, Barcelona, 2006.

PRUENCA 1995

Esteve PRUENCA, *Diplomatari de Santa Maria d'Amer*, Barcelona, 1995 (ed. A cura de J. MARQUÈS).

PUIG I FERRETER 1984

Ignasi Maria PUIG I FERRETER, *Cartoral de Santa Maria de Lavaix: el monestir durant els segles XI-XIII*, La Seu d'Urgell, 1984.

PUIG I FERRETER 1991

Ignasi Maria PUIG I FERRETER, *El Monestir de Santa Maria de Gerri: segles XI-XV*, Barcelona, 1991, 2 vols.

PUIG I USTRELL 1998

Pere PUIG I USTRELL, *El monestir de Sant Llorenç del Munt sobre Terrassa. Diplomataris dels segles X i XI*, Barcelona, 1998, 3 vols.

PUIG I USTRELL & RUIZ & SOLER 2001

Pere PUIG I USTRELL & Vicenç RUIZ I GÓMEZ & Joan SOLER I JIMENO, *Diplomataris de Sant Pere i Santa Maria d'Ègara, Terrassa, 958-1207*, Barcelona, 2001.

RAVINA 1974

Manuel RAVINA MARTÍN, "Documentos de Pallars en el Archivo Ducal de Medinaceli (Sevilla)", *Miscelánea de estudios dedicados al Profesor Antonio Marín Ocete (1900-1972)*, Granada, 1974, II, p. 911-920.

RIUS SERRA 1928

José RIUS SERRA, "Cartes antigues de Sant Martí Sacosta", *Analecta Sacra Tarraconensia*, 4 (1928), p. 343-394.

RIUS SERRA 1945-1981

José RIUS SERRA, *Cartulario del monasterio de Sant Cugat del Vallès*, Barcelona, 1945-1981, 4 vols.

SAROBÉ 1998

Ramon SAROBÉ, *Col·lecció diplomàtica de la Casa del Temple de Gardeny (1070-1200)*, Barcelona, 1998.

SOBREQUÉS & RIERA & ROVIRA 2003

Santiago SOBREQUÉS I VIDAL & Sebastià RIERA I VIADER & Manuel ROVIRA I SOLÀ (cur.), *Els comtats de Girona, Besalú, Empúries i Peralada*, Barcelona, 2003 (*Catalunya Carolíngia, V*), 2 vols.

TO I FIGUERAS 1991

Lluís TO I FIGUERAS, *El monestir de Santa Maria de Cervià i la pagesia. Una anàlisi local del canvi feudal*, Barcelona, 1991

TRÉTÓN 2010

Rodrigue TRÉTÓN, *Diplomataris del Masdén*, Barcelona, 2010, 5 vols.

UDINA 1984

Antoni UDINA, *La successió testada a la Catalunya altmedieval*, Barcelona, 1984.

UDINA 2001

Antoni UDINA, *Els testaments dels comtes de Barcelona i dels reis de la Corona d'Aragó. De Guifré Borrell a Joan II*, Barcelona, 2001.

VAYREDA 1930

Pere VAYREDA I OLIVES, *El priorat de Lledó i les seves filials*, Barcelona, 1930 (facsimil 1989).

VIRGILI 1997

Antoni VIRGILI, *Diplomataris de la catedral de Tortosa (1062-1193)*, Barcelona-Lleida, 1997.

II. Edició de fonts antigues, medievals o modernes

ACTA SANCTORUM 1863-1867

SOCIÉTÉ DES BOLLANDISTES, *Acta Sanctorum*, París, 1863-1867 (1643-), 60 vols.

AL-KARDABUS 1986

Ibn AL-KHARDABUS, *Historia de al-Andalus* (ed. Felipe MAÍLLO), Madrid, 1986.

BARRAU DIHIGO & MASSÓ TORRENTS 1925

Lluís BARRAU DIHIGO & Jaume MASSÓ TORRENTS (eds.), *Gesta Comitum Barchinonensium. Textos llatí i català*, Barcelona, 1925 (ed. facsímil, 2007).

BURNAM 1920

John M. BURNAM, *A Classical Technology, edited from Codex Lucensis 490*, Boston, 1920.

CAMÓS 1766

Narcís CAMÓS, *Jardín de María plantado en el Principado de Cataluña*, Girona, 1766 (1657).

CHRÉTIEN DE TROYES 1994

CHRÉTIEN DE TROYES, *Oeuvres complètes* (ed. Daniel POIRION), París, 1994.

DODWELL 1961

Charles R. DODWELL (ed.), *THEOPHILUS: The Various Arts, De diversibus artibus*, Oxford, 1961.

DODSWORTH & DUGDALE 1655

Roger DODSWORTH & William DUGDALE, *Monasticon Anglicanum*, Londres, 1655

DUCHESNE 1886-1892

Louis DUCHESNE (ed.), *Le Liber Pontificalis*, París, 1886-1892, 2 vols.

DU CANGE 1883-1887

Charles du Fresne sr. DU CANGE, *et alt., Glossarium mediæ et infimæ latinitatis* (ed. L. FAVRE), Niort, 1883-1887 (1610-1688) [edició on line].

DUPLÈS-AGIER 1874

Henri DUPLÈS-AGIER (ed.), *Chroniques de Saint-Martial de Limoges publiées d'après les manuscrits originaux pour la Société de l'histoire de France*, París, 1874.

ESPAÑA SAGRADA 1747-1957

Enrique FLÓREZ *et alt.*, *España Sagrada, Teatro geográfico-histórico de la Iglesia de España*, Madrid, 1747-1957.

GUÉRARD 1844

Benjamin GUÉRARD (ed.), *Polyptyque de l'abbé Irminon de Saint-Germain-des-Prés, ou dénombrement des manses, des serfs et des revenus de l'abbaye de Saint-Germain-des-Prés sous le règne de Charlemagne*, París, 1844, 2 vols.

GUILLAUME DURAND 1995-2000

GUILLAUME DURAND, *Rationale divinarum officiorum* (ed. Anselm DAVRIL et Timothy M. THIBODEAU), Turnholt 1995-200, 3 vols.

HALLEUX 1981

Robert HALLEUX (ed.), *Les alchimistes grecs. I. Papyrus de Leyde, Papyrus de Stockholm, Fragments de recettes*, París, 1981.

HALLEUX & SCHAMP 1985

Robert HALLEUX & Jacques SCHAMP (eds.), *Les lapidaires grecs*, París, 1985.

HAWTHORNE & SMITH 1979

John. G. HAWTHORNE & Cyril Stanley SMITH (eds.), *THEOPHILUS, On divers arts : the foremost medieval treatise on painting, glassmaking and metalwork*, Nova York, 1979 (1963).

HGL 1870-1905

Claude DEVIC & Joseph VAISSÈTE, *Histoire Général du Languedoc, Tolosa de Llenguadoc*, 1870-1905 (1730-1745).

HISTORIA COMPOSTELANA 1994

Historia Compostelana (ed. Emma FALQUÉ), Madrid, 1994.

ISIDOR DE SEVILLA 1993-1994

ISIDOR DE SEVILLA, *Etimologías* (ed. José OROZ RETA & Manuel-A. MARCOS CASQUERO), Madrid, 1993-1994, 2 vols.

MANSI 1758-1798

Giovanni Domenico MANSI (ed.), *Sacrorum Conciliorum Nova Amplissima Collectio*, Florència-Venècia, 1758-1798, 31 vols.

MARCA 1688

Pèire de MARCA, *Marca hispanica sive limes hispanicus hoc est, geographica & historica descriptio Cataloniae, Ruscinonis, & circumjacentium populorum*, París, 1688 (ed. E. Baluze).

NOVENARIO 1760

Novenario o preparacion devota para celebrar con fruto por nueve dias consecutivos la fiesta del ballazgo de la milagrosa imagen de Christo crucificado que se venera en la Iglesia de San Antonio de la antiquissima Villa de Tarrega, Cervera, 1760 (Arxiu Comarcal de l'Urgell).

PALMEROLA 1712

Tomàs PALMEROLA, *La Perla del Vallès. Maria Santíssima en sa miraculosa imatge de Bellullà. Narració de la invenció de dita imatge i de alguns dels molts prodigis que Deu obra en los Devots de ella*, Barcelona, 1712.

PL 1844-1855

Patrologia Latina (ed. Jacques-Paul MIGNÉ), París, 1844-1855, 217 vols.

PROU & VIDIER 1900-1937

Maurice PROU & Alexandre VIDIER, *Recueil des chartes de l'abbaye de Saint-Benoît-sur-Loire*, París, 1900-1937, 2 vols.

PUJADES, 1829-1832

Jeroni PUJADES, *Corónica Universal del Principado de Cataluña*, Barcelona, 1829-1832, 8 vols (1609-1635).

ROIG I JALPÍ 1678

Joan Gaspar ROIG I JALPÍ, *Resumen historial de las grandezas y antigüedades de la ciudad de Gerona*, Barcelona, 1678.

RIDDLE 1977

John M. RIDDLE (ed.), *Marbode of Rennes' De Lapidibus Considered as a Medical Treatise with Text, Commentary, and C.W. King's translation Together with Text and Translation of Marbode's Minor Works on Stones*, Wiesbaden, 1977.

SMITH & HAWTHORNE 1974

Cyril Stanley SMITH & John G. HAWTHORNE, "Mappae Clavicula: A Little Key to the World of Medieval Techniques", *Transactions of the American Philosophical Society*, n.s., 64, 4 (1974).

VIELLIARD 2004

Jeanne VIELLIARD (ed.), *Le guide du pèlerin de Saint-Jacques de Compostelle. Texte latin du XIe siècle édité et traduit en français d'après les manuscrits de Compostelle et Ripoll*, París, 2004 (1984).

VILLANUEVA 1803-1851

Jaime VILLANUEVA I ASTENGO, *Viage literario a las iglesias de España*, Madrid, 1803-1852, 22 vols (ed. facsímil, 2001).

III. Publicacions de referència

AAVITSLAND 2008

Kirstin B. AAVITSLAND, "Ornament and Iconography. Visual Orders in the Golden Altar from Lisbjerg", *Ornament and Order. Essays on Viking and Northern Medieval Art for Signe Horn Fuglesang*, Trondheim, 2008, p. 73-95.

ABADAL 1948

Ramon d'ABADAL I DE VINYALS, *L'abat Oliba, bisbe de Vic, i la seva època*, Barcelona, 1948 (1962, 2003).

ABADAL 1952

Ramon d'ABADAL I DE VINYALS, "Origen y proceso de consolidación de la sede ribagorzana de Roda", *Estudios de Edad Media en la Corona de Aragón*, 5 (1952), p. 7-82 (reed. a: *Dels visigots als catalans*, Barcelona, 1970).

ABADAL 1960

Ramon d'ABADAL I DE VINYALS, *Com Catalunya s'obrí al món mil anys enrera*, Barcelona, 1960.

ABADAL 1969-1970

Ramon d'ABADAL I DE VINYALS, "Com neix i com creix un gran monestir pirinenc abans de l'any mil: Eixalada-Cuixà", *Dels visigots als catalans*, Barcelona 1969-1970, I, p. 377-484 (inicialment a: *Analecta Montserratensia*, 8, 1954-1955, p. 125-337).

ABENZA 2014

Verònica Carla ABENZA SORIA, "El Díptic de Jaca i la reina Felícia de Roucy", *Síntesi. Quaderns dels Seminari de Besalú*, 2 (2014), p. 27-54.

ABRIL 1987

Josep Maria ABRIL I LÓPEZ, "s.t. [baldaquí de Toses]", *Catalunya Romànica*, vol. X, Barcelona, 1987, p. 428-433.

ABRIL 1988a

Josep Maria ABRIL I LÓPEZ, "Ara portàtil de Sant Pere de Rodes", *Catalunya Romànica*, vol. XXIII, Barcelona, 1988, p. 98-101.

ABRIL 1988b

Josep Maria ABRIL I LÓPEZ, "Crismera de Sant Pere de Rodes", *Catalunya Romànica*, vol. XXIII, Barcelona, 1988, p. 98.

ABRIL 1990a

Josep Maria ABRIL I LÓPEZ, "Ara portàtil de Sant Pere de Rodes", *Catalunya Romànica*, vol. IX, Barcelona, 1988, p. 731-734.

ABRIL 1990b

Josep Maria ABRIL I LÓPEZ, "Crismera de Sant Pere de Rodes", *Catalunya Romànica*, vol. IX, Barcelona, 1988, p. 734.

ACCASCINA 1974

Maria ACCASCINA, *Oreficeria di Sicilia dal XII al XIX secolo*, Palerm, 1974.

ACEÑA 1998

Robert ACEÑA I ALONSO, "Capsa de Lledó", *L'Islam i Catalunya*, Barcelona, 1998, p. 60-61.

ACTO INAUGURAL 1916

Acto inaugural y Catálogo de los objetos del Museo Arqueológico Diocesano, Barcelona, 1916 (catàleg de museu).

ADELL et al. 2000

Joan-Albert ADELL I GISBERT & Pere BESERAN I RAMON & Albert SIERRA I REGUERA & Albert VILLARÓ I BOIX, *La catedral de la Seu d'Urgell*, Manresa, 2000.

AGA-OGLU 1945

Mehmet AGA-OGLU, "About a type of islamic incense burner", *The Art Bulletin*, 27, 1 (1945), p. 28-45.

AGÜERA 2003

José Carlos AGÜERA ROS, "Orfebrería y ajuar sacros en Nociones de Arqueología Cristiana de José de Manjarrés (1867)", *Estudios de Platería. San Eloy 2003*, Murcia, 2003, p. 25-60.

AGUILÓ 1915-1934

Marià AGUILÓ I FUSTER, "Diccionari Aguiló". *Materials lexicogràfics aplegats per Marian Aguiló i Fuster*, Barcelona, 1915-1934.

AINAUD 1952

Joan AINAUD DE LASARTE, *Cerámica y vidrio*, Madrid, 1952 (Ars Hispaniae, X).

AINAUD 1973

Joan AINAUD DE LASARTE, *Art romànic. Guia*, Barcelona, 1973 (catàleg de museu).

AINAUD 1980

Joan AINAUD DE LASARTE, *Museo de Arte de Cataluña. Arte románico*, Madrid, 1980 (Grandes Pinacotecas. Museos de España, II).

AINAUD 1989

Joan AINAUD DE LASARTE, "Creu d'Escunhau", *Millenium, Història i art de l'Església catalana*, Barcelona, 1989, p. 204-205.

AINAUD 1992

Joan AINAUD DE LASARTE, "Frontal de Sant Cugat del Vallès", *Catalunya Medieval*, Barcelona, 1992, p. 144-145.

AINAUD I ESCUDERO 1989

Joan-Francesc AINAUD I ESCUDERO, "Calze i patena de Núria", *Millenium, Història i art de l'Església catalana*, Barcelona, 1989, p. 220.

AINAUD I ESCUDERO 1992

Joan-Francesc AINAUD I ESCUDERO, "Calze i patena de Núria", *Catalunya Medieval*, Barcelona, 1992, p. 173.

AIXALÀ & DALMASES 2009

Carme AIXALÀ & Núria de DALMASES, "Els inicis i les referències d'algunes de les primeres obres d'art sacre de l'església de Lleida", *Temps de forja. Els inicis i l'alta Edat Mitjana. Segles V-XII*, Lleida, 2009, p. 431-440.

ÁLBUM 1878a

Álbum fotográfico de la exposición de joyas, miniaturas y esmaltes celebrada por la Asociación Artístico-Arqueológica Barcelonesa, Barcelona, 1878 (catàleg d'exposició).

ÁLBUM 1878b

Álbum heliográfico de la Exposición de artes suntuarias celebrada en el edificio de las Universidad de Barcelona en septiembre y octubre del año 1877, Barcelona, 1878 (catàleg d'exposició).

ÁLBUM 1888

Álbum de la Sección Arqueológica. Exposición Universal, Barcelona, 1888 (catàleg d'exposició).

ALAVEDRA 1979

Salvador ALAVEDRA I INVERS, *Les ares d'altar de Sant Pere de Terrassa, Egara, vol. II: Inventari d'les ares*, Barcelona, 1979.

ALCALDE 1983

ALCALDE GURT, Gabriel, *Exposició en el Museu Arqueològic Nacional de Madrid de peces recuperades de diferents robatoris. Identificació de les pertanyents al Museu d'Olot*, Olot, 1983 (informe de l'Ajuntament).

ALCOLEA 1962

Sebastià ALCOLEA I GIL, *Los esmaltes en la orfebrería catalana*, Barcelona, 1962.

ALCOLEA 1975

Sebastià ALCOLEA I GIL, *Artes decorativas en la España cristiana*, Madrid, 1975 (Ars Hispaniae, XX).

ALCOVER & MOLL 1930-1962

Antoni Maria ALCOVER & Francesc de Borja MOLL, *Diccionari català-valencià-balear*, Palma, 1930-1962, 10 vols [edició on line].

AL-HAMDAMI 1965

Betty Watson AL-HAMDANI, *The burning lamp and other Romanesque symbols for the Virgin that came from the Orient*, Roma 1965.

AL-HAMDAMI 1989

Betty Watson AL-HAMDANI, "La Verge amb la Llàntia encesa", *L'Erol, revista cultural del Berguedà*, 28 (1989), p. 67-78.

ALLAN 1982

James W. ALLAN, *Nishapur: Metalwork of the Early Islamic Period*, Nova York, 1982.

ALLAN 1994

James W. ALLAN, "The Influence of the Metalwork of the Arab Mediterranean on that of Medieval Europe", *The Arab Influence in Medieval Europe, Folia Scholastica Mediterranea*, Reading, 1994.

ALMEDA 1874

Ramon Maria ALMEDA, "Una urna de reliquias", *La Ilustración española y americana*, XVIII, XLVI (15/12/1874), p. 730, 735.

ALONSO 2010

Raquel ALONSO ÁLVAREZ, "El obispo Pelayo de Oviedo (1101-1153): historiador y promotor de códices iluminados", *Semata, Ciencias Sociales e Humanidades*, 22 (2010), p. 331-350.

ALTÉS 1979-1980

Francesc Xavier ALTÉS I AGULLÓ, "El testament de Pere Bernat de Salt (1118), prelat de Sant Martí Sacosta", *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 25, 1 (1979-1980) p. 137-151.

ALTÉS 2002

Francesc Xavier ALTÉS I AGULLÓ, “La institució de la festa de Santa Maria en dissabte i la renovació de l’altar major del monestir de Ripoll a mitjan segle XII”, *Studia monastica*, 44, 1 (2002), p. 57-96.

ALTURO 1990

Jesús ALTURO I PERUCHO, “*Corpus Glossariorum Latinorum Cataloniae*. I. Els glossaris de Ripoll (I)”, *Faventia*, 12 (1990), p. 141-164.

ALTURO 1996

Jesús ALTURO I PERUCHO, “Un Seduli amb glosses de Remi d’Auxerre copiat a començos del segle X (a Barcelona?)”, *Analecta sacra tarraconensia*, 69 (1996), p. 5-28 (reed. a: *Studia in codicum fragmenta*, Barcelona, 1999, p. 149-174).

ÁLVAREZ DA SILVA 2014

Noemí ÁLVAREZ DA SILVA, *El trabajo del marfil en la España del siglo XI*, León, 2014 (Universidad de León, tesi doctoral).

AMENÓS 2003

Lluïsa AMENÓS MARTÍNEZ, “Candeler d’altar”, *Museu Episcopal de Vic. Guia de les col·leccions*, Vic, 2003, p. 302.

AMENÓS 2004

Lluïsa AMENÓS MARTÍNEZ, *L’activitat i les produccions dels ferrers en el marc de l’arquitectura religiosa catalana (segles XI-XV)*, Barcelona, 2004 (Universitat de Barcelona, tesi doctoral).

AMENÓS 2007

Lluïsa AMENÓS MARTÍNEZ, “Hostiers, bacines, encensers i campanetes del Museu de Lleida, diocesà i comarcal”, *Bulletí de la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi*, XXI (2007), p. 29-35.

AMENÓS 2008

Lluïsa AMENÓS MARTÍNEZ, “Els objectes d’ús litúrgic i ús domèstic”, *L’art gòtic a Catalunya. Arts de l’Objecte*, Barcelona, 2008, p. 149-157.

AMENÓS 2009

Lluïsa AMENÓS MARTÍNEZ, “Les portes ferrades romàniques al sud del Pirineu català”, *Quaderns del MEV*, III (2009), p. 57-92.

AMICH 2007

Narcís M. AMICH RAURIC, “Felix de Gerunda: origen i evolució d’un culte gironí a l’antiguitat tardana (s. IV-VII)”, *Revista de Girona*, 240 (2007), p. 67-72.

ANDERSSON 1980

Britt-Marie ANDERSSON, *Emaux limousins en Suède: les châsses, les croix*, Estocolm, 1980.

ANDERSSON 1983

Aron ANDERSSON, *Mediaeval drinking bowls of silver found in Sweden*, Estocolm, 1983.

ANGLÈS 1935

Higiní ANGLÈS I PÀMIÉS, *La música a Catalunya fins al segle XIII*, Barcelona, 1935.

ANHEUSER 1997

Kilian ANHEUSER, “The practice and characterization of historic fire gilding techniques”, *Journal of the Minerals, Metals and Materials Society*, 11 (1997), p. 58-62.

ANEDDA & PALA 2014

Damiano ANEDDA & Andrea PALA, “Acquamani nella liturgia cristiana (IV-XVI secolo): Il bronzo della pinacoteca nazionale di Cagliari”, *Annuario de estudios medievales*, 44/2 (2014), p. 689-731.

ANTOINE 2010

Élisabeth ANTOINE, “L’iconographie du Ciboire de Maître Alpais”, *The Heritage of ‘Maître Alpais’, An International and Interdisciplinary Examination of Medieval Limoges Enamel and Associated Objects*, Londres, 2010, p. 21-26.

ANTOINE 2011

Élisabeth ANTOINE, “Ciboire de maître Alpais”, *Corpus des émaux méridionaux, tome II: L’apogée 1190-1215*, París, 2011, p. 144-149.

ANTOINE-KÖNIG 2014a

Élisabeth ANTOINE-KÖNIG, “Coupe au centaure dite de de Charlemagne”, *Le trésor de l’abbaye de Saint-Maurice d’Agaune*, París, 2014, p. 96-99.

ANTOINE-KÖNIG 2014b

Élisabeth ANTOINE-KÖNIG, “Coupe dite de saint Sigismond”, *Le trésor de l’abbaye de Saint-Maurice d’Agaune*, París, 2014, p. 100-101.

ANTOINE-KÖNIG 2014c

Élisabeth ANTOINE-KÖNIG, “New dating of the Limoges Reliquaries of the Stigmatization of St Francis”, *Matter of Faith: An Interdisciplinary Study of Relics and Relic Veneration in the Medieval Period*, Londres, 2014, p. 84-91.

ANTONIAZZI 2010

Jean-Luc ANTONIAZZI, “Le trésor de Saint-Martin de Canigou à partir d’un inventaire du XVIIIe siècle”, *Les Cahiers de Saint-Michel de Cuxa*, 41 (2010), p. 121-126.

APOLLONJ GHETTI et alt. 1951

Bruno Maria APOLLONJ GHETTI, et alt., *Esplorazioni sotto la confessione di San Pietro in Vaticano eseguite negli anni 1940-1949*, Ciutat del Vaticà, 1951, 2 vols.

ARAGÓ 2004

Narcís-Jordi ARAGÓ I MASÓ, “Viaters i literats entorn de la catedral de Girona”, *Annals de l’Institut d’Estudis Gironins*, XLV (2004), p. 113-128.

ARDANT 1855

Maurice ARDANT, *Émailleurs et Émaillerie de Limoges*, París, 1855.

ARIAS 1995

Isabel ARIAS SÁNCHEZ, “Silos y Limoges”, *Boletín del Museo Arqueológico Nacional (Madrid)*, XIII (1995), p. 75-84.

ARROYO 1963

Rafael ARROYO ILERA, “El peaje de Ainsa en el comercio pirenaico (1937)”, *Cuadernos de Historia Jerónimo Zurita*, 14-15 (1963), p. 201-207

ART GÒTIC A CATALUNYA 2008

L’art gòtic a Catalunya. Arts de l’Objecte, Barcelona, 2008.

ARTE ROMÁNICO 1961

El Arte Románico. Exposición organizada por el gobierno español bajo los auspicios del Consejo de Europa. Catálogo, Barcelona, 1961 (catàleg d’exposició).

ARTE ROMÁNICO 2001

Arte románico y escultura de vanguardia, Barcelona 2001 (catàleg d’exposició).

AULADELL 1983

Joan AULADELL I SERRABOGUNYÀ, “El frontal de l’altar de Santa Maria, del Monestir de Sant Cugat”, *Estudis Santcugatencs*, 1 (1983), p. 21-33.

AURELL 1991

Martin AURELL, “Jalons pour une enquête sur les strategies matrimoniales des Comtes Catalans”, *Symposium Internacional sobre els orígens de Catalunya. Segles VIII-IX*, Barcelona, 1991, I, p. 281-364 (Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona, 23)

AURELL 1994

Martin AURELL, *Les noces du comte. Mariage et pouvoir en Catalogne (785-1213)*, París, 1994 (trad. catalana, 1998).

AURELL 2012

Martin AURELL, *El imperio Plantagenet, 1154-1224*, Barcelona, 2012 (París, 2004).

AUSSEIL 1994

Louis AUSSEIL, *L’orfèvrerie en Roussillon. Les orfèvres de la juridiction de Perpignan du XIIIe au XIXe siècle*, Perpinyà, 1994.

BABELON 1902

Ernest BABELON, *Histoire de la gravure sur gemmes en France depuis les origines jusqu’à l’époque contemporaine*, París, 1902.

BADIA I HOMS 1991-1992

Joan BADIA I HOMS, “L’ara portàtil de Sant Pere de Rodas”, *Butlletí informatiu del Museu d’Art de Girona*, 4 (1991-1992), s.p.

BAGNOLI et alt. 2011

Martina BAGNOLI & Holger A. KLEIN & C. Griffith MANN & James ROBINSON (eds.), *Treasures of Heaven. Saints, relics and devotion in medieval Europe*, Londres, 2011 (2010).

BAILLY-MÂITRE & BENOIT 1997

Marie-Christine BAILLY-MÂITRE & Paul BENOIT, “Les mines d’argent de la France medievale”, *Actes des congrès de la Société des historiens médiévalistes de l’enseignement supérieur public. 28e Congrès*, Clermont-Ferrand, 1997, p. 17-45.

BALAGUER 1999

Anna Maria BALAGUER I PRUNÉS, *Història de la moneda dels comtats catalans*, Barcelona, 1999.

BANGO 1988

Isidro G. BANGO TORVISO, “El tesoro sagrado”, *Alta Edad Media*, Madrid, 1988, p. 169-176.

BANGO 1991

Isidro G. BANGO TORVISO, “La catedral de Lleida. De la actualització de una vella tipologia templària, conservadurismos y manierismos en su fábrica”, *Congrés de la Seu Vella de Lleida (6-9 març 1991)*, Lleida, 1991, p. 29-37.

BANGO 2000

Isidro G. BANGO TORVISO, “El tesoro de la Iglesia”, *Maravillas de la España Medieval. Tesoro sagrado y monarquía*, León, 2000, I, p. 155-188.

BANGO 2007

Isidro G. BANGO TORVISO, *Emiliano, un santo en la España visigoda y el arca románica de sus reliquias*, San Millán de la Cogolla, 2007.

BANGO 2011

Isidro G. BANGO TORVISO, “La renovació del tesoro sagrado a partir del concilio de Coyanza y el taller real de orfebreria de León. El Arca Santa de Oviedo (1072)”, *Anales de Historia del Arte*, vol. extra. 2 (2011), p. 11-67.

BANGO GARCÍA 2000

Clara BANGO GARCÍA, “Ara de Rodas (Gerona)”, *Maravillas de la España Medieval. Tesoro sagrado y monarquía*, León, 2000, I, p. 122

BARGALLÓ 1990

Eva BARGALLÓ CHAVES, “s.t. [Sant Quintí d’En Bas]”, *Catalunya Romànica*, vol. IV, Barcelona, 1990, p. 413.

BARGALLÓ 1997

Eva BARGALLÓ CHAVES, “s.t. [Sacramentari gregorià o missal de sant Ruf (ms. 11)]”, *Catalunya Romànica*, vol. XXVI, Barcelona, 1997, p. 150.

BARNET & DANDRIGE 2006.

Peter BARNET & Pete DANDRIDGE (eds.), *Lions, Dragons, and Other Beasts: Aquamanilia of the Middle Ages, Vessels for Church and Table*, New Haven, 2006.

BARRACHINA 1984

Jaime BARRACHINA I NAVARRO, “Romànic. Arts sumptuàries”, *Art Català. Estat de la qüestió, Ve congrés del CEHA*, Barcelona, 1984, p. 149-167.

BARRACHINA 1992a

Jaime BARRACHINA I NAVARRO, “Bàcul del bisbe Jardí”, *Catalunya Medieval*, Barcelona, 1992, p. 174-175.

BARRACHINA 1992b

Jaime BARRACHINA I NAVARRO, “Flascó de perfums”, *Catalunya Medieval*, Barcelona, 1992, p. 29.

BARRACHINA 1997

Jaime BARRACHINA I NAVARRO, “Els metalls”, *Catalunya Romànica*, vol. XXVI, Barcelona, 1997, p. 411-412.

BARRACHINA 1999

Jaime BARRACHINA I NAVARRO, “Objectes artístics d’importació”, *Del Romà al romànic. Història, art i cultura de la Tarraconense mediterrània entre els segles IV i X*, Barcelona, 1999, p. 453-456.

BARRACHINA 2003

Jaime BARRACHINA I NAVARRO, “Aplíc esmaltat, amb dues sirenes”, *Museu Episcopal de Vic. Guia de les col·leccions*, Vic, 2003, p. 297.

BARRACHINA 2007

Jaime BARRACHINA I NAVARRO, “Maties Muntadas, Jaume Espona i Miquel Mateu: el col·leccionisme d’art antic i d’arts decoratives”, *Col·leccionistes, col·leccions i museus: episodis de la història del patrimoni artístic de Catalunya*, Barcelona, 2007, p. 223-262.

BARRAL 1973

Xavier BARRAL I ALTET, “La sculpture à Ripoll au XII siècle”, *Bulletin Monumental*, IV, 131, (1973), p. 311-359.

BARRAL 1981

Xavier BARRAT I ALTET, *L’art preromànic a Catalunya*, Barcelona, 1981.

BARRAL 1986

Xavier BARRAT I ALTET, “Ara portàtil”, *Thesaurus/Estudis. L’art dels bisbats de Catalunya, 1000-1800*, Barcelona, 1986, p. 92.

BARRAL 1989

Xavier BARRAT I ALTET, “Ara portàtil”, *Millenium. Història i art de l’Església catalana*, Barcelona 1989, p. 128-129.

BARRAL 1990a

Xavier BARRAT I ALTET, “Définition et fonction d’un trésor monastique autour de l’an mil: Sainte Foy de Conques”, *Haut Moyen Âge. Culture, Education et Société: études offertes à Pierre Riché, La Garenne-Colombes*, 1990, p. 401-408.

BARRAL 1990b

Xavier BARRAT I ALTET, “Les moines, les évêques et l’art”, *Religion et culture autour de l’an mil. Royaume capétien et Lotharingie*, Paris, 1990, p. 71-80.

BARRAL 1990c

Xavier BARRAT I ALTET, “Réliques, trésors d’églises et création artistique”, *La France de l’an Mil*, Paris, 1990, p. 184-213.

BARRAL 1992

Xavier BARRAT I ALTET, “Ara portàtil”, *Catalunya Medieval*, Barcelona, 1992, p. 48-49.

BARRAL 1996

Xavier BARRAT I ALTET, “s.t. [Santa Maria d’Arles]”, *Catalunya Romànica*, vol. XXV, Barcelona, 1996, p. 81.

BARRAL 2006

Xavier BARRAT I ALTET, *Contre l’art roman? Essai sur un passé réinventé*, Paris, 2006.

BARRAL 2014

Xavier BARRAT I ALTET, “Reflexions sobre el context i la recepció de les Nocions d’arqueologia sagrada catalana de Josep Gudióil a inicis del segle XX”, *Quaderns del Museu Episcopal de Vic*, VII (2014), p. 37-50.

BARSANTI 1993

Claudia BARSANTI, “Candelabro”, *Enciclopedia dell’Arte Medievale*, vol. IV, Roma, 1993, p. 121-135.

BASTARDES 1988

Rafael BASTARDES I PARERA, “Fragment d’un encenser”, *Catalunya Romànica*, vol. XXIII, Barcelona, 1988, p. 373.

BASTARDES 1989

Rafael BASTARDES I PARERA, "s.t [Majestat de Cruïlles]", *Catalunya Romànica*, vol. VIII, Barcelona, 1989, p. 293-294.

BASTARDES 1994

Rafael BASTARDES I PARERA, "Els dos frontals de talla del Museu Episcopal de Vic", *Ausa*, VI, 132-133 (1994), p. 113-132.

BATLLE 1961a

Carme BATLLE GALLART, "Copón", *El Arte Románico. Exposición organizada por el gobierno español bajo los auspicios del Consejo de Europa. Catálogo*, Barcelona, 1961, p. 144.

BATLLE 1961b

Carme BATLLE GALLART, "Cristo crucificado", *El Arte Románico. Exposición organizada por el gobierno español bajo los auspicios del Consejo de Europa. Catálogo*, Barcelona, 1961, p. 142.

BATLLE 1961c

Carme BATLLE GALLART, "Cristo crucificado", *El Arte Románico. Exposición organizada por el gobierno español bajo los auspicios del Consejo de Europa. Catálogo*, Barcelona, 1961, p. 142.

BATLLE 1961d

Carme BATLLE GALLART, "Cruz de Riells", *El Arte Románico. Exposición organizada por el gobierno español bajo los auspicios del Consejo de Europa. Catálogo*, Barcelona, 1961, p. 202.

BATLLE 1961e

Carme BATLLE GALLART, "Naveta", *El arte románico. Exposición organizada por el gobierno español bajo los auspicios del Consejo de Europa. Catálogo*, Barcelona, 1961, p. 165.

BATLLE 1961f

Carme BATLLE GALLART, "Vinajeras", *El arte románico. Exposición organizada por el gobierno español bajo los auspicios del Consejo de Europa. Catálogo*, Barcelona, 1961, p. 439.

BATLLE 1980a

Carme BATLLE GALLART, "La biblioteca del canonge Colom, fundador d'un hospital de Barcelona vers el 1219", *Miscel·lània Aramon i Serra, Estudis de llengua i literatura catalanes oferts a R. Aramon i Serra en el seu setantè aniversari*, Barcelona, 1980, II, p. 45-51.

BATLLE 1980b

Carme BATLLE GALLART, "La seu d'Urgell a la segona meitat del segle XIII, segons els testaments", *Urgellia*, III (1980), p. 369-417.

BATLLE 2004

Carme BATLLE GALLART, *Fires i mercats. Factors de dinamisme econòmic i centres de sociabilitat (segles XI a XV)*, Barcelona, 2004.

BATLLE & CASAS 1989

Carme BATLLE GALLART & Montserrat CASAS I NADAL, "La caritat privada i les institucions benèfiques de Barcelona: segle XIII", *La pobreza y la asistencia a los pobres en la Cataluña medieval. Volumen misceláneo de estudios y documentos*, Barcelona, 1980, p. 117-190.

BAUCELLS 1967

Josep BAUCELLS I REIG, "Qüestions sobre l'exempció episcopal d'alguns priorats de Barcelona-diòcesi (s. XIV) i del monestir de Sant Cugat del Vallès (s. XI a XIV)", *I Col·loqui d'història del monaquisme català*, Santes Creus, 1967, I, p. 21-61

BAUCELLS 2004

Josep BAUCELLS I REIG, *Vivir en la Edad Media: Barcelona y su entorno en los siglos XIII y XIV (1200-1344)*, Barcelona, 2004, 2 vols.

BAUDON DE MONY 1896

Charles BAUDON DE MONY, *Relations politiques des comtes de Foix avec la Catalogne jusqu'au commencement du XIVe siècle*, París, 1896, 2 vols.

BAUER 1983

Eva BAUER, *Metalwork in Medieval Islamic Art*, Nova York 1983.

BAUTIER 1977

Robert-Henri BAUTIER, "La datation et la provenance du 'paon aquamanile' du Louvre à l'inscription bilingue, latine et arabe", *Bulletin de la Société nationale des antiquaires de France* (1977), p. 92-101.

BAUTIER 1991

Robert-Henri BAUTIER, "Recherche sur les routes de l'Europe médiévale. I, De París et des foires de Champagne a la Méditerranée par le Massif Central", *Sur l'histoire économique de la France médiévale. La route, le fleuve, la foire*, París, 1991, p. 99-143 (inicialment a: *Bulletin philologique et historique jusqu'à 1610 du Comité des travaux historiques et scientifiques*, 1960, p. 99-143).

BAUTIER & LABORY 1969

Robert-Henri BAUTIER & Gillete LABORY (ed. i trad.), *Vie de Gauzlin, abbe de Fleury. Vita Gauzlini, abbatís Floriacensis monasterii*, París, 1969 (Sources d'histoire médiévale, 2).

BAYERRI 1962

E. BAYERRI BERTOMEU, *Los códices medievales de la catedral de Tortosa. Novísimo inventario descriptivo*, Barcelona, 1962.

BECQUET 1959

Jean BECQUET, "La Première crise de l'Ordre de Grandmont", *Bulletin de la Société Archéologique et Historique du Limousin*, LXXXVII-3 (1959), p. 283-325.

BEGHELLI & PINAR 2013

Michelle BEGHELLI & Joan PINAR Gil, "Corredo e arredo liturgico nelle chiese tra VIII e IX secolo", *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums*, 60 (2013), p. 697-762.

BELLAVISTA 1993

Joan BELLAVISTA, "Consagració d'esglésies i altars a la Catalunya medieval", *I Congrés d'història de l'Església Catalana. Dels orígens fins ara*, Solsona, 1993, II, p. 73-82.

BELTRÁN 2014

Clara BELTRÁN CATALÁN, *Celestino Dupont (1859-1940) y el comercio de antigüedades en Cataluña: de la esfera privada al ámbito internacional*, Barcelona, 2014 (Universitat de Barcelona, treball de Màster).

BELTRÁN DE HEREDIA & FONT 2011

Julia BELTRÁN DE HEREDIA BERCERO & Lúdia FONT, "Un conjunt de sivelles de coure amb aplicació d'or de producció local", *QUARHIS: Quaderns d'Arqueologia i Història de la Ciutat de Barcelona*, 7 (2011), p. 180-191.

BELTRÁN DE HEREDIA & LORÉS 2005

Julia BELTRÁN DE HEREDIA BERCERO & Immaculada LORÉS OTZET, "La catedral romànica de Barcelona: revisió de les dades arqueològiques i de l'escultura", *QUARHIS: Quaderns d'Arqueologia i Història de la Ciutat de Barcelona*, 1 (2005), p. 100-117.

BENSCH 1995

Stephen P. BENSCH, *Barcelona & its rulers, 1096-1291*, Cambridge, 1995 (trad. catalana, 2000).

BERENGUER 2002

Mireia BERENGUER AMAT, "Lluís Plandiura: una vida entregada a l'art", *Revista de Catalunya*, 171 (2002), p. 23-40.

BERTHELOT 1891

Marcellin BERTHELOT, "Sur divers techniques du Moyen Âge, tels que les *Compositiones ad tingenda*, la *Mappae Clavicula*, etc, et sur la relation de ces traités avec les ouvrages analogues des artisans et des alchimistes de l'antiquité", *Journal des Savants* (1891), p. 182-193.

BERTONI & JEANROY 1916

Giulio BERTONI & Alfred JEANROY, "Un duel poétique au XIIIe siècle. Les sirventés échangés entre Sordel et Peire Bremon Ricas Novas", *Annales du Midi*, XXVIII (1916), p. 269-305.

BERTRAN 2005

Prim BERTRAN I ROIGÉ, "El comtat d'Urgell i la conquesta de Balaguer", *Balaguer 1105: cruïlla de civilitzacions*, Lleida, 2005, p. 161-176 (Curs d'estiu Comtat d'Urgell, 10).

BERTRANS 1928

José BERTRANS SOLSONA, *Valle de Arán, (Suiza española)*, Barcelona, 1928.

BIRON et alt. 1996

Isabelle BIRON & Pete DANDRIDGE & Marck T. WYPINSKI & Micherl VANDEVYVER, "Techniques and Materials in Limoges Enamels", *Enamels of Limoges 1100-1350*, Nova York, 1996, p. 48-62.

BISHOP TATUM 1944

George BISHOP TATUM, "The Pagliotto of Sant'Ambrogio at Milan", *The Art Bulletin*, 26, 1 (1944), p. 25-45.

BISOGNI 2002

Fabio BISOGNI, "La scultura in cera nel Medioevo", *Iconographica. Studies in the History of Images*, 1 (2002), p. 1-15.

BISSON 1984

Thomas BISSON, *Fiscal Accounts of Catalonia under the Early Count-Kings (1151-1213)*, Berkeley-Londres, 1984, 2 vols.

BISSON 1989

Thomas BISSON, "Ramon de Caldes (c. 1135-1199): Dean of Barcelona and King's Minister", *Medieval France and Her Pyrenean Neighbours: Studies in Early Institutional History*, Londres, 1989, p. 187-198.

BIZANCIO EN ESPAÑA 2003

Bizancio en España. de la Antigüedad tardía a El Greco, Madrid, 2003 (catàleg d'exposició)

BLASI 1999

Joan BLASI I SOLSONA, *Els oblidats comtes de Cerdanya (798-1117)*, Sant Vicenç de Castellet, 1999.

BLOCH 1992

Peter BLOCH, *Romanische BronzeKruzifixe*, Berlín, 1992, 2 vols.

BOEHM 1996

Barbara Drake BOEHM, "Opus lemovicensi: The Taste for and the Diffusion of Limousin enamels", *Enamels of Limoges, 1100-1300*, Nova York, 1996, p. 40-47

BOEHM 2006a

Barbara Drake BOEHM, "Une croix reliquiarie limousine au musée du Berry", *Revue des musées de France/Revue du Louvre*, 56, 4 (2006), p. 28-37.

BOEHM 2006b

Barbara Drake BOEHM, "Reliquiary busts: 'A certain aristocratic eminence'", *Set in Stone. The Face in Medieval Sculpture*, Nova York, 2006, p. 168-178.

BOEHM 2008

Barbara Drake BOEHM, "Gemmes antiques dans l'oeuvre de Limoges et du centre de la France", *Les Cahiers de Saint-Michel de Cuxa*, XXXIX (2008), p. 181-192.

BOEHM 2013

Barbara Drake BOEHM, "Liturgical fans", *Medieval treasures from Hildesheim*, Nova York, 2013, p. 63-64.

BOEHM & TABURET-DELAHAYE 2001

Barbara Drake BOEHM & Elisabeth TABURET-DELAHAYE, "L'Oeuvre de Limoges", *De Limoges a Silos*, Madrid, 2001, p. 71-85.

BOFARULL Y SANS 1890

Carlos BOFARULL Y SANS, *Inventario General Razonado de la Sección Arqueológica de la Exposición Universal de Barcelona*, Barcelona, 1890.

BOHIGAS 1960

Pere BOHIGAS I BALAGUER, *La ilustración y la decoración del libro manuscrito en Cataluña. Periodo románico*, Barcelona, 1960.

BOLÒS & HURTADO 1993

Jordi BOLÒS I MASCLANS & Víctor HURTADO, "La xarxa viària catalana a l'alta Edat Mitjana", *Anuario de Estudios Medievales*, 23 (1993), p. 3-25.

BOLÒS et al. 1984

Jordi BOLÒS I MASCLANS & Imma OLLICH & Iñaki PADILLA & Montserrat PAGÈS I PARETAS & Manuel RIU I RIU, "Sivelles medievals de Catalunya i altres peces d'orfebreria relacionades amb la indumentària", *Actes du 106e Congrès national des sociétés savantes (Perpignan, 1981)*, París, 1984, p. 107-183.

BONAMI 1977

Charles BONAMI, "Dans le haute vallée de l'Orb: les mines de Ceilhes-et-Rocazels au Moyen Âge", *Mines et mineurs en Languedoc-Roussillon et régions voisines, de l'Antiquité à nos jours, Actes du 49e Congrès de la Fédération historique du Languedoc méditerranéen et du Roussillon*, Montpellier, 1977, p. 93-105.

BONANI 1996

Alessandro Bonani, "Lampada e Lampadario", *Enciclopedia dell'Arte Medievale, vol. VII*, Roma, 1996, p. 558-55.

BONET 1984

Ramon BONET I LLACH, *Vida i culte de sant Eudald, patró de la comtal vila de Ripoll. La història, la tradició, la llegenda*, Ripoll, 1984.

BONNASSIE 1979-1981

Pierre BONNASSIE, *Catalunya mil anys enrera: creixement econòmic i adveniment del feudalisme a Catalunya, de mitjan segle X al final del segle XI*, Barcelona 1979-1981 (ed. original en francès, 1975-1976).

BONNASSIE 2001

Pierre BONNASSIE, "La monnaie et les échanges en Auvergne et Rouergue aux Xe et XIe siècles d'après les sources hagiographiques", *Les sociétés de l'an mil. Un monde entre deux âges*, Brussel·les, 2001, p. 199-213 (inicialment a: *Annales du Midi*, 90, 138-139, 1978, p. 275-289).

BONNEFOY 1851

Louis de BONNEFOY, "Notes archéologiques sur Saint-Genis-des-Fontanes", *Bulletin de la Société Agricole, Scientifique et Littéraire des Pyrénées-Orientales*, VIII (1851), p. 271-281, pl. 2.

BONNEFOY 1868

Louis de BONNEFOY, *Epigraphie roussillonnaise, ou recueil des inscriptions du département des Pyrénées-Orientales*, Perpinyà 1868.

BORONAT 1999

Maria-Josep BORONAT I TRILL, *La política d'adquisicions de la junta de Museus 1890-1923*, Barcelona, 1999.

BORRALLERAS 1932

Joaquim BORRALLERAS I GRAU, "L'adquisició de la col·lecció Plandiura", *Bulletí dels Museus d'Art de Barcelona*, II, 19 (1932), p. 353-395.

BOTET 1908-1911

Joaquim BOTET I SISÓ, *Les monedes catalanes. Estudi y descripció de les monedes carolíngies, comtals, senyorials, reials y locals propries de Catalunya*, Barcelona, 1908-1911, 3 volums (reed. facsimil. 1976).

BOTET s.d.

Joaquim BOTET I SISÓ *Geografia General de Catalunya. Província de Girona*, Barcelona, s.d. [ca. 1913-1918].

BOTO 2007

Gerardo BOTO VARELA, "Monasterios catalanes en el siglo XI: los espacios eclesiásticos de Oliba", *Monasteria et territoria. Elites, edificación y territorio en el Mediterraneo medieval (siglos V-XI)*, Oxford, 2007, p. 281-319.

BOULANGER 2004

Karine BOULANGER, "Les traités médiévaux de peintures sur verre", *Bibliothèque de l'École des chartes*, 162 (2004), p. 9-33.

BOUSQUET 1982

Jacques BOUSQUET, "Des antependiums aux retables. Le problème du décor des autels et de son emplacement", *Les Cahiers de Saint-Michel de Cuxa*, 13 (1982), p. 201-232.

BOYER 2006

Jean François BOYER, "Reliquiaries et orfèvrerie à Saint-Martial", *Saint-Martial de Limoges. Ambition politique et production culturelle (Xe-XIIIe siècles)*, Llemotges, 2006, p. 39-57.

BRACONS 2000

Josep BRACONS I CLAPÉS, "Les arts resplandents. Decoració, luxe i ornament a l'Edat Mitjana i al món modern", *Arts decoratives, industrials i aplicades*, Barcelona, 2000, p. 51-152 (*Ars Cataloniae/Art de Catalunya*, XI).

BRACONS 2003

Josep BRACONS I CLAPÉS, "Per una història del vandalisme a Catalunya (segles XV-XX)", *Unicum*, 2 (2003), p. 44-49.

BRACONS 2008

Josep BRACONS I CLAPÉS, "L'aprovisionament de les seques i la pèrdua de patrimoni a Catalunya" *Monedes en lluita, Catalunya a l'Europa napoleònica*, Barcelona, 2008, p. 85-89.

BRAUN 1924

Joseph BRAUN, *Der Christliche Altar in seiner Geschichtlichen Entwicklung*, Munic, 1924, 2 vols.

BRAUN 1932

Joseph BRAUN, *Das Christliche Altargerät in seinem sein und in seiner Entwicklung*, Munic, 1932.

BRAUN 1940

Joseph BRAUN, *Die Reliquiare des christlichen Kultes und ihre Entwicklung*, Friburg, 1940.

BROWN 1984

Katherine REYNOLDS BROWN, "Glass bowl (paten?) with honeycomb pattern", *The Treasury of San Marco*, Nova York, 1984, núm. 26, p. 195-197.

BRUNA 2007

Denis BRUNA, *Saints et diables au chapeau. Bijoux oubliés du Moyen Âge*, Paris, 2007.

BRUNET 1887

Josep BRUNET I BELLET, "Sobre unas pesas d'un joc d'escachs de cristal de roca vingudes d'Àger", *Butlletí de l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques*, 101-102 (1887), p. 20-36.

BRUCE 2009

Travis BRUCE, "An Intercultural Dialogue between the Muslim Taifa of Denia and the Christian County of Barcelona in the Eleventh Century", *Medieval Encounters*, 15 (2009), p. 1-34.

BRUTAITS 1887

Joan August BRUTAITS, *Monographie de la cathédrale et du cloître d'Elne*, Perpinyà, 1887.

BRUTAITS 1901

Joan August BRUTAITS, *Notes sobre l'art religiós en el Rosselló*, Barcelona, 1901 (inicialment, en francès, a: *Bulletin Archéologique des Travaux Historiques*, 1892, p. 523-640; 1893, p. 329-404).

BRUYNE 1987

Edgar de BRUYNE, *La Estética de la Edad Media*, Madrid, 1987 (1947).

BUCKTON 1982

David BUCKTON, "Enamelling on gold. A historical perspective", *Gold Bulletin*, 15, 3 (1982), p. 101-109.

BUCKTON 1988

David BUCKTON, "Byzantine Enamel and the West ", *Byzantium and the West c. 850-1200*, Amsterdam, 1988, p. 235-244 (*Byzantine Forschungen*, 13).

BUCKTON 1994

David BUCKTON, "Theophilus and Enamel", *Studies in Medieval Art and Architecture Presented to Peter Lasko*, Stroud, 1994, p. 1-13.

BUENACASA 2003

Carles BUENACASA PÉREZ, "La instrumentalización económica del culto a las reliquias: una importante fuente de ingresos para las iglesias tardoantiguas", *Santos, obispos y reliquias. Acta del III encuentro Hispania en la Antigüedad Tardía (Alcalá, octubre de 1998)*, Alcalá de Henares, 2003, p. 123-140.

BURNAM 1912

John M. BURNAM, "Recipes from Codex Matritensis A 16 (ahora 19)", *University of Cincinnati Studies*, series II, VII (1912), p. 5- 47.

BYRNE 1935

Eugene H. BYRNE, "Some medieval gems and relative values", *Speculum*, 10, 2 (1935), p. 177-178.

CABESTANY 1994

Joan-Francesc CABESTANY I FORT, "Les arts sumptuaries i artesanals", *Catalunya Romànica, vol. I*, Barcelona, 1994, p. 119-132.

CABESTANY 1996

Joan-Francesc CABESTANY I FORT, "El culte de Santa Eulàlia a la catedral de Barcelona (s. IX-X)", *Lambard*, 9 (1996), p. 159-165.

CAILLET 1994

Jean-Pierre CAILLET, "Les trésors ecclésiastiques, de l'Antiquité tardive à l'époque romane: permanences de l'esprit des origines", *Tresors et rites de pèlerinages dans l'Europe médiévale, Études publiées à l'occasion des journées d'inauguration du Centre Européen d'Art et de Civilisation Médiévale*, Conques, 1994, p. 33-46.

CAILLET 1995

Jean-Pierre CAILLET, "Heritage antique et innovations dans les trésors d'église du Haut Moyen Âge", *Hortus Artium Medievalium*, I (1995), p. 46-56.

CAILLET 2005

Jean-Pierre CAILLET, "L'image culturelle sur l'autel et le positionnement du célébrant (IXe - XVe siècle)", *Hortus Artium Medievalium*, 11 (2005), p. 139-147.

CAILLET 2006a

Jean-Pierre CAILLET, "L'arredo dell'altare", *L'arte medievale nel contesto (300-1300): funzioni, iconografia, tecniche*, Milà, 2006, p. 181-203

CAILLET 2008

Jean-Pierre CAILLET, "La place des arts dits 'mineurs' dans l'historiographie de l'art médiéval: les étapes d'un processus de revalorisation", *Medioevo: arte e storia, Atti del Convegno internazionale di studi (Parma, 2007)*, Milà, 2008, p. 513-521.

CALDWELL & HALL & WILKINSON 2009

David H. CALDWELL & Mark A. HALL & Caroline M. WILKINSON, "The Lewis Hoard of Gaming Pieces: A Re-examination of their Context, Meanings, Discovery and Manufacture", *Medieval Archaeology*, 53 (2009), p. 155-203.

CALZADA 1979

Josep CALZADA I OLIVERAS, *Catedral de Gerona*, Barcelona, 1979.

CAMBIER 2014

Hélène CAMBIER, "Fragments from older reliquaries reset in new ones: memorial or practical act?", *Objects of memory, memory of objects: the artworks as a vehicle of the past in the Middle Ages*, Brno, 2014, p. 26-43.

CAMÓN AZNAR 1951

José CAMÓN AZNAR, *Guía Abreviada del Museo Lázaro Galdiano*, Madrid, 1951.

CAMPBELL 1991

Marian CAMPBELL, "Gold, Silver and Precious Stones", *English Medieval Industries: Craftsmen, Techniques, Products*, Londres, 1991, p. 107-166.

CAMPBELL 1995

Marian CAMPBELL, "Imitation et création: la redécouverte de l'émail champlevé limousin au XIXe siècle", *L'Oeuvre de Limoges. Art et histoire au temps des Plantagenêts (actes du colloque, musée du Louvre, 1995)*, Paris, 1998, p. 49-81.

CAMPBELL 2009

Marian CAMPBELL, *Medieval Jewellery in Europe 1100-1500*, Londres, 2009

CAMPRUBÍ 1964

Francesc CAMPRUBÍ I ALAMANY, "El Museo Diocesano de Barcelona", *Analecta sacra Tarraconensia*, 37 (1964), p. 319-334.

CAMPS 1988

Jordi CAMPS I SÒRIA, "Capitell de Beget", *Catalunya Romànica, vol XXIII*, Barcelona, 1988, p. 80.

CAMPS 2000

Jordi CAMPS I SÒRIA, "Un fragment escultòric del Museu Nacional d'Art de Catalunya atribuïble al baldaquí romànic de Ripoll", *Butlletí del Museu Nacional d'Art de Catalunya*, 4 (2000) p. 113-118.

CAMPS 2008a

Jordi CAMPS I SÒRIA, "Mare de Déu de la catedral de Girona", *El romànic i la Mediterrània, Catalunya, Tolouse i Pisa, 1120-1180*, Barcelona, 2008, p. 418-419.

CAMPS 2008b

Jordi CAMPS I SÒRIA, "Le mobilier d'autel en Catalogne à l'époque romane: devants d'autel et structures de retables sculptés", *Autour de l'autel roman catalan*, Paris, 2008, p. 125-148.

CAMPS 2011

Jordi CAMPS I SÒRIA, "Imágenes para la devoción: crucifijos, descendimientos y vírgenes en la Cataluña románica: tipologías y talleres", *Mobiliario y ajuar litúrgico en las iglesias románicas*, Aguilar de Campoo, 2011, p. 77-103.

CAMPS & LORÉS 2005

Jordi CAMPS I SÒRIA & Immaculada LORÉS I OTZET, "Le patronage dans l'art roman catalan", *Les Cahiers de Saint-Michel de Cuxa*, 36 (2005), p. 209-223.

CAMPS & CASTIÑEIRAS 2007

Jordi CAMPS I SÒRIA & Manuel CASTIÑEIRAS GONZÁLEZ, “El despertar de los grandes monasterios en Cataluña: de Cesareo de Montserrat al abad Oliba”, *Rudesindus, La cultura europea del siglo X*, Santiago de Compostel·la, 2007, p. 276-298

CANYAMERES 1959

Ferran CANYAMERES I CASAMADA, *El Vallès (vigor i bellesa)*, Barcelona, 1959.

CAÑELLAS 2008

Sílvia CAÑELLAS, “Els antecedents i les primeres mostres de vidrieres narratives”, *L'art gòtic a Catalunya. Arts de l'Objecte*, Barcelona, 2008, p. 224-229.

CAÑELLAS-LÓPEZ & SAN VICENTE 1971

Ángel CAÑELLAS-LÓPEZ & Ángel SAN VICENTE, *Aragon Roman*, La Pierre-qui-vire, 1971.

CAPALDO 1990

María CAPALDO, “Rispetto del testo tràdito o avventura congetturale? Su di una recente interpretazione di VC 13”, *Europa orientalis*, IX (1990), p. 541-644.

CARABASSA 1986

Lluïsa CARABASSA I VILLANUEVA, “Arqueta”, *Catalunya Romànica*, vol. XVI, Barcelona, 1986, p. 440-441.

CARABASSA 1994

Lluïsa CARABASSA I VILLANUEVA, “s.t. [Sant Pere d'Àger]”, *Catalunya Romanica*, vol. XVII, Barcelona, 1994, p. 135-136.

CARBONELL 1974-1975

Eduard CARBONELL I ESTELLER, *L'art romànic a Catalunya. Segle XII*, Barcelona, 1974-1975, 2 vols.

CARBONELL 1986

Eduard CARBONELL I ESTELLER, “Reliquiari”, *Catalunya Romànica*, vol. XXII, Barcelona, 1986, p. 232.

CARBONELL 1992

Eduard CARBONELL I ESTELLER, “Reliquiari”, *Catalunya Medieval*, Barcelona, 1992, p. 169.

CARBONELL 2000

Eduard CARBONELL I ESTELLER, “Los condes y la nobleza catalana promotores de arte (siglos X, XI y primera mitad del XII)”, *Maravillas de la España Medieval. Tesoro sagrado y monarquía*, León, 2000, I, p. 261-267.

CARBONELL et al. 1998

Eduard CARBONELL I ESTELLER & Eva BARGALÓ & Francesc-Xavier MINGORANCE & Sílvia SOLER, “Les arts de l'objecte”, *Catalunya Romànica*, vol. XXVII, Barcelona, 1998, p. 140-143.

CARLIER 2008

Marie-Amélie CARLIER, *Art Medieval. Exposition à l'occasion du centenaire de Brimo de Laroussilhe*, París, 2008.

CARRERAS Y CANDI 1903-1904

Francesc CARRERAS Y CANDI, “Dólmenes en Piñana y Vilasar”, *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, II (1903-1904), p. 88-94.

CARRERAS Y CANDI 1909

Francesc CARRERAS Y CANDI, “La creuada a Terra Santa (1269-1270)”, *Congrés d'Història de la Corona d'Aragó. Dedicat al rey en Jaume I y a la seva època*, Barcelona, 1909, p. 106-138.

CARRERAS Y CANDI s.d.

Francesc CARRERAS Y CANDI, *Geografia General de Catalunya. La ciutat de Barcelona*, Barcelona, s.d. [ca 1913-1918].

CARRERES 2010

Joan CARRERES ROS, “Notes sobre antigues mines a l'alta Garrotxa”, *Butlletí de l'Alta Garrotxa*, 13 (2010), p. 8-10.

CARRERO 2009

Eduardo CARRERO SANTAMARÍA, “La arquitectura medieval al servicio de las necesidades litúrgicas. Los conjuntos de iglesias”, *Anales de Historia del Arte*, vol. extra. (2009), p. 61-97.

CARRERO 2010

Eduardo CARRERO SANTAMARÍA, “La Seu d'Urgell, el último conjunto de iglesias. Liturgia, paisaje urbano y arquitectura”, *Anuario de Estudios Medievales*, 40/1 (2010), p. 251-291.

CARRILLO 2005

Alicia CARRILLO CALDERERO, “Aproximación a la orfebrería hispanomusulmana”, *Estudios de platería. San Eloy 2005*, Murcia, 2005, p. 91-108.

CASAMAR & VALDÉS 1996

Manuel CASAMAR PÉREZ & Fernando VALDÉS, “Arrotomas Irakes”, *Homenatge a mossèn Jesús Tarragona*, Lleida, 1996, p. 67-88.

CASAMAR & VALDÉS 1999

Manuel CASAMAR PÉREZ & Fernando VALDÉS, "Saqueo o comercio: La difusión del arte fatimí en la Península Ibérica", *Codex aquilarensis: Cuadernos de investigación del Monasterio de Santa María la Real*, 14 (1999), p. 133-160.

CASANOVAS 1986a

Àngels CASANOVAS I ROMEU, "Calze i patena de peltre", *Catalunya Romànica*, vol. XXII, Barcelona, 1986, p. 231.

CASANOVAS 1986b

Àngels CASANOVAS I ROMEU, Casanovas i Romeu, Àngels, "Encenser de Fonollet", *Catalunya Romànica*, vol. XXII, Barcelona, 1986, p. 219-220.

CASANOVAS 1986c

Àngels CASANOVAS I ROMEU, Casanovas i Romeu, Àngels, "Encenser de Navés", *Catalunya Romànica*, vol. XXII, Barcelona, 1986, p. 216-217.

CASANOVAS 1986d

Àngels CASANOVAS I ROMEU, "Encenser de Pujarnol", *Catalunya Romànica*, vol. XXIII, Barcelona, 1986, p. 102-103.

CASANOVAS 1986e

Àngels CASANOVAS I ROMEU, "Encenser de Sorerols", *Catalunya Romànica*, vol. XXII, Barcelona, 1986, p. 223-224.

CASANOVAS 1986f

Àngels CASANOVAS I ROMEU, "Encenser de Viladonja", *Catalunya Romànica*, vol. XXII, Barcelona, 1986, p. 222-223.

CASANOVAS 1988a

Àngels CASANOVAS I ROMEU, "Calze i patena de peltre 1", *Catalunya Romànica*, vol. XXIII, Barcelona, 1988, p. 152-153.

CASANOVAS 1988b

Àngels CASANOVAS I ROMEU, "Calze i patena de peltre 2", *Catalunya Romànica*, vol. XXIII, Barcelona, 1988, p. 154.

CASANOVAS 1988c

Àngels CASANOVAS I ROMEU, "Encenser del Freixe", *Catalunya Romànica*, vol. XXIII, Barcelona, 1988, p. 103-104.

CASANOVAS & GRÀCIA 1986a

CASANOVAS I ROMEU, Àngels & GRÀCIA MONT, Elisenda, "Calze, patena i oblata de sant Bernat Calbó", *Catalunya Romànica*, vol. XXII, Barcelona, 1986, p. 229-230.

CASANOVAS & GRÀCIA 1986b

Àngels CASANOVAS I ROMEU & Elisenda GRÀCIA I MONT, "Tomba de sant Bernat Calbó", *Catalunya Romànica*, vol. III, Barcelona, 1986, p. 722-724.

CASANOVAS & ROVIRA 1995

Àngels CASANOVAS I ROMEU & Jordi ROVIRA I PORT, *Catàleg de les medalles i els aplics de guarniments medievals del Museu Episcopal de Vic*, Vic, 1995.

CASEAU 2007a

Beatrice CASEAU, "Incense and Fragrances: from House to Church. A Study of the Introduction of Incense in the Early Byzantine Christian Churches", *Material culture and well-being in Byzantium (400 - 1453)*, Viena, 2007, p. 75-92.

CASEAU 2007b

Beatrice CASEAU, "Objects in churches: the testimony of inventories", *Objects in context, objects in use. Material Spatiality in Late Antiquity*, Leiden-Boston, 2007, p. 551-579.

CASTELFRANCHI 2005

CASTELFRANCHI, Liana, *El esplendor oculto de la Edad Media. Artes menores: una historia paralela. Siglos V-XIV*, Barcelona, 2005.

CASTELLANE 1836-1837

Marquès de CASTELLANE, "Inscriptions du XIe au XIIe siècle, recueillies principalement dans le midi de la France (I)", *Mémoires de la Société archéologique du Midi*, III (1836-1837), p. 53-107.

CASTELLS 1975

Jesús CASTELLS SERRA, *El Martirologi de l'església d'Urgell*, La Seu d'Urgell, 1975.

CASTELNUOVO 1999

Enrico CASTELNUOVO, "El artista", *El hombre medieval*, Madrid 1999 (1987), p. 223-251.

CASTELNUOVO 2004

Enrico CASTELNUOVO, "Nicolaus de Verdun: il primato degli orafi", *Artifex bonus. Il mondo dell'artista medievale*, Roma, 2004, p. 102-109.

CASTELNUOVO 2007

Enrico CASTELNUOVO, "Viaggiavano gli artisti nei lunghi secoli del Medioevo? E perché, e come, e quando?", *Els camins, el viatge, els artistes: cicle de conferències*, Barcelona, 2007, p. 33-45.

CASTIÑEIRAS 1999a

Manuel CASTIÑEIRAS GONZÁLEZ, "La ilustración del *De Naturis Rerum* de Beda en un manuscrito de la abadía de Santa María de Ripoll (Madrid, Biblioteca Nacional, ms. 19) y su arquetipo cassinense", *Studi in onore di Angiola Maria Romanini*, Roma, 1999, II, p. 791-800

CASTIÑEIRAS 1999b

Manuel CASTIÑEIRAS GONZÁLEZ, “Ripoll i les relacions culturals i artístiques de la Catalunya altmedieval”, *Del Romà al Romànic. Història, cultura i art de la Tarraconense mediterrània entre els segles IV i X*, Barcelona, 1999, p. 435-442.

CASTIÑEIRAS 2007

Manuel CASTIÑEIRAS GONZÁLEZ, “Catalan Romanesque Painting Revisited: the Altar-frontal Workshops”, *Spanish Medieval Art, Recent Studies*, Tempe-Princeton, 2007, p. 119-151.

CASTIÑEIRAS 2008a

Manuel CASTIÑEIRAS GONZÁLEZ, “El baldaquí de Tost, una obra mestra de la pintura sobre taula”, *El Cel pintat. El Baldaquí de Tost*, Vic, 2008, p. 31-54.

CASTIÑEIRAS 2008b

Manuel CASTIÑEIRAS GONZÁLEZ, “Entorn als orígens de la pintura romànica sobre taula a Catalunya: els frontal d’Urgell, Ix, Esquius i Planés”, *Bulletí del MNAC*, 9 (2008), p. 15-41.

CASTIÑEIRAS 2008c

Manuel CASTIÑEIRAS GONZÁLEZ, “La pintura sobre taula”, *L’art romànic a les col·leccions del MNAC*, Barcelona, 2008, p. 89-135.

CASTIÑEIRAS 2010

Manuel CASTIÑEIRAS GONZÁLEZ, “Compostela, Bari y Jerusalén: tras las huellas de una cultura figurativa en los Caminos de Peregrinación”, *Ad Limina*, I, 1 (2010), p. 15-79.

CASTIÑEIRAS 2011a

Manuel CASTIÑEIRAS GONZÁLEZ, “El altar románico y su mobiliario litúrgico: frontales, vigas y baldaquinos”, *Mobiliario y ajuar litúrgico en las iglesias románicas*, Aguilar de Campoo, 2011, p. 11-75.

CASTIÑEIRAS 2011b

Manuel CASTIÑEIRAS GONZÁLEZ, *El tapís de la creació*, Girona, 2011.

CASTIÑEIRAS 2012a

Manuel CASTIÑEIRAS GONZÁLEZ, “Artiste-clericus ou artiste laïque? Apprentissage et curriculum vitae du peintre en Catalogne et en Toscane”, *Les Cahiers de Saint-Michel de Cuxa*, XLIII (2012), p. 15-30.

CASTIÑEIRAS 2012b

Manuel CASTIÑEIRAS GONZÁLEZ, “Sofia di Sciascio: Reliquie et reliquiari in Puglia fra IX e XV secolo (review)”, *Medievalia. Revista d’Estudis Medievals*, 15 (2012), p. 457-461.

CASTIÑEIRAS 2013a

Manuel CASTIÑEIRAS GONZÁLEZ, “La Cruz ‘pintada’ de Bagergue: Cristo, Serpiente, Cordero y León”, *Progettare le arti. Studi in onore di Clara Baracchini*, Pisa, 2013, p. 21-30.

CASTIÑEIRAS 2013b

Manuel CASTIÑEIRAS GONZÁLEZ, “The Portal at Ripoll revisited: an honorary arch for the ancestors”, *Romanesque and the Past*, Leeds, 2013, p. 121-141.

CASTIÑEIRAS 2014a

Manuel CASTIÑEIRAS GONZÁLEZ, “El baldaquí de Ribes: un ‘incunable’ pictòric del taller de Ripoll”, *Pintar fa mil anys. Els colors i l’ofici del pintor romànic*, Vic, 2014, p. 55-70.

CASTIÑEIRAS 2014b

Manuel CASTIÑEIRAS GONZÁLEZ, “Il·luminant l’altar: artistes i tallers de pintura sobre taula a Catalunya (1119-1150)”, *Pintar fa mil anys. Els colors i l’ofici del pintor romànic*, Vic, 2014, p. 17-51.

CASTIÑEIRAS 2014c

Manuel CASTIÑEIRAS GONZÁLEZ, “Bizanci, el Mediterrani i l’art de 1200 a Catalunya”, *Síntesi. Quaderns dels Seminari de Besalú*, 2 (2014), p. 9-26.

CASTIÑEIRAS & CAMPS 2008a

Manuel CASTIÑEIRAS GONZÁLEZ & Jordi CAMPS I SÒRIA, *El romànic a les col·leccions del MNAC*, Barcelona, 2008.

CASTIÑEIRAS & CAMPS 2008b

Manuel CASTIÑEIRAS GONZÁLEZ & Jordi CAMPS I SÒRIA, *El romànic i la Mediterrània. Catalunya, Toulouse i Pisa, 1120-1180*, Barcelona, 2008.

CASTIÑEIRAS & LORÉS 2008

Manuel CASTIÑEIRAS GONZÁLEZ & Immaculada LORÉS OTZET, “Las Biblias de Rodes y Ripoll: una encrucijada del arte románico en Catalunya”, *Les fonts de la pintura romànica*, Barcelona, 2008, p. 219-260.

CASTRO 1921-1923

Américo CASTRO, “Unos aranceles de Aduanas del siglo XIII”, *Revista de Filología Española*, VIII (1921), p. 1-29, 325-356; IX (1922), p. 266-276; X (1923), p. 113-136.

CASTRONOVO 1998

Simonetta CASTRONOVO, “Limoges et l’Italie: le cas du Piémont au XIIIe siècle”, *L’Oeuvre de Limoges. Art et histoire au temps des Plantagenêts (actes du colloque, musée du Louvre, 1995)*, Paris, 1998, p. 341-383.

CATÁLOGO 1867

Catálogo de la Exposición retrospectiva de obras de pintura, de escultura y artes suntuarias celebrada por la Academia de Bellas Artes, Barcelona, 1867.

CATÁLOGO 1868

Catálogo de la exposición arqueológico-artística celebrada en la ciudad de Vich, Vic, 1868.

CATÁLOGO 1877

Catálogo de la Exposición de Artes Suntuarias antiguas y modernas, Barcelona, 1877.

CATALUNYA 1999

Catalunya a l'època carolíngia. Art i cultura abans del romànic (segles IX i X), Barcelona, 1999 (catàleg d'exposició).

CATALUNYA MEDIEVAL 1992

Catalunya Medieval, Barcelona, 1992 (catàleg d'exposició).

CATALUNYA ROMÀNICA 1984-1998

Catalunya Romànica, Barcelona, 1984-1998, 27 volums.

CAUNEDO & CÓRDOBA 2004

Betsabé CAUNEDO DEL POTRO & Ricardo CÓRDOBA DE LA LLAVE, "Oficios urbanos y desarrollo de la ciencia y de la técnica en la baja Edad Media: la corona de Castilla", *Norba. Revista de historia*, 17 (2004), págs. 41-68.

CAYUELA 2008

Begoña CAYUELA, "Elements del baldaquí de Santa Maria de Ripoll", *El Romànic i la Mediterrània, Catalunya, Toulouse i Pisa 1120-1180*, Barcelona, 2008, p. 244-247.

CESSION-LOUPPE & VANHAEKE 2007

Jacqueline CESSION-LOUPPE & Lisa VANHAEKE, "Parures de glace. Le cristal de roche aux époques romaine et mérovingienne", *Pierre de lumière. Le cristal de roche dans l'Art et l'Archéologie*, Namur, 2007, p. 113-125.

CHAMÓN 2010

Jorge CHAMÓN FERNÁNDEZ, *Arqueometría, conservación y restauración de los metales dorados medievales*, Madrid, 2010 (Universidad Complutense de Madrid, tesi doctoral).

CHANCEL-BARDELOT 1996

Beatrice DE CHANCEL-BARDELOT, "Gildel Images: Sacred and Funerary Sculpture", *Enamels of Limoges 1100-1350*, Nova York, 1996, p. 397-401.

CHERRY 1991

John CHERRY, *Medieval decorative arts*, Londres, 1991 (trad. castellana, 1999).

CHERRY 1999

John CHERRY, *Orfebres*, Madrid, 1999 (1992).

CHERRY 2003

John CHERRY, "The Medieval Episcopal Ring", *The medieval English cathedral. Essays in honour of Pamela Tudor-Craig ; proceedings of the 1998 Harlaxton Symposium*, Donington, 2003, p. 208-217.

CHEVALIER 2011

Laure CHEVALIER, *Sotheby's Paris - 17 mai 2011, lot 250. Hanap en argent, France XIIe siècle*, París, 2011 (nota de catàleg).

CIFUENTES 2002

Lluís CIFUENTES I COMAMALA, *La ciència en català a l'Edat Mitjana i el Renaixement*, Barcelona-Palma, 2002 (reed. 2006).

CIOLINO 1995

Caterina CIOLINO "La lampada in cristallo di roca di Messina", *Federico e la Sicilia dalla terra alla corona. Arti figurative e suntuarie*, Siracusa-Palerm, 1995, p. 147-149.

CIRLOT 1978

Maria Victoria CIRLOT, "La evolucion de la espada en la sociedad catalana de los siglos XI al XIII", *Gladus XIV* (1978), p. 9-58

CIRLOT 1978

Maria Victoria CIRLOT, "Pentecosta i el mite del Grial", *Emparaular el món. El pensament antropològic de Lluís Duch*, Barcelona, 2011, p. 51-75

CLARIANA 1991

Joan Francesc CLARIANA I ROIG, "Noves aportacions a l'estudi de les necròpolis alto-medievales del Maresme", *Sessió d'Estudis Mataronins*, 9 (1991), p. 11-25.

CLARIANA 1992

Joan Francesc CLARIANA I ROIG, "Anotaciones al estudio de las necròpolis altomedievales de la comarca del Maresme", *III Congreso Nacional de Arqueología Medieval*, Oviedo, 1992, p. 493-499.

CODINA 2009

Daniel CODINA I GIOL, "Lettre-sermon du moine Garsias de Cuxa à l'abbé Oliba", *Les Cahiers de Saint-Michel de Cuxa*, XL (2009), p. 65-76.

CODINA 2012

Daniel CODINA I GIOL, "Sant Pere Orsèol, dux de Venècia i monjo de Sant Miquel de Cuixà: segons les diferents fonts escrites, amb l'edició de l'Anònim de Cuixà", *Studia monastica*, 54, II (2012), p. 293-342.

COELHO & VENTURA 1987

Maria Helena da Cruz COELHO, Leontina VENTURA, “Os bens de Vataça: visibilidade de uma existência”, *Revista de história das ideias*, 9 (1987), II, p. 33-77.

COHEN & SAFRAN 2006

Adam S. COHEN & Linda SAFRAN, “Learning from Romanesque bronze bowls”, *Word & Image*, 22, 3 (2006), p. 211–218.

COLL I ALENTORN 1951-1952

Miquel COLL I ALENTORN, “La Historiografía de Catalunya en el período primitivo”, *Estudis Romànics*, 3 (1951-1952), p. 139-199.

COLL I CASTANYER 1988

Jaume COLL I CASTANYER, “Els vescomtes de Girona”, *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 30 (1988), p. 39-98.

COLLARETA 2004

Marco COLLARETA, “Teofilo ‘qui et Rugerus’: artista e teorico dell’arte”, *Artifex bonus. Il mondo dell’artista medievale*, Roma-Bari, 2004, p. 50-55.

COMAS 1960

Maria COMAS ROS, *El altar mayor de la catedral de Gerona*, Barcelona, 1960.

COMPANY & PUIG & TARRAGONA 1993

Ximo COMPANY & Isidre PUIG & Jesús TARRAGONA, *Exposició Pulchra: centenari de la creació del Museu*, Barcelona, 1993 (catàleg d’exposició).

CONJUNT 2009

Conjunt catedralici. Claustre. Museu. Sant Miquel. Catedral, la Seu d’Urgell, 2009 (catàleg-guia de la catedral).

CONSTABLE 1994

Olivia Remie CONSTABLE, *Trade and traders in muslim Spain. The commercial realignment of the Iberian peninsula, 900-1500*, Cambridge 1994.

COOK 1951

Walter William Spencer COOK, “A Catalan wooden altar frontal from Benavent”, *Miscel·lània Puig i Cadafalch: recull d’estudis d’arqueologia, d’història de l’art i d’història oferts a Josep Puig i Cadafalch*, Barcelona, 1951, I, p. 61-65.

COOK & GUDIOL RICART 1950

Walter William Spencer COOK & José GUDIOL RICART, *Pintura e imagineria románicas*, Madrid, 1950 (col. Ars Hispaniae, VI) (2a ed. Revisada, 1980).

CÓRDOBA 1996

Ricardo CÓRDOBA DE LA LLAVE, “Arqueología de las instalaciones industriales de época medieval en la Península Ibérica. Estado de la cuestión”, *Medievalismo: Boletín de la Sociedad Española de Estudios Medievales*, 6 (1996), p. 193-212.

CORDOLIANI 1951

Alfred CORDOLIANI, “Un manuscrit de comput ecclésiastique mal connu de la Bibliothèque Nationale de Madrid”, *Revista de archivos, bibliotecas y museos*, 57 (1951), p. 5-35.

COROMINES 1980-2001

Joan COROMINES I VIGNEAUX, *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, Barcelona, 1980-2001, 10 vols.

CORPUS 2011

Corpus des émaux méridionaux, tome II: L’apogée 1190-1215, Paris, 2011,

CRIVELLO 2004a

Fabrizio CRIVELLO, “Bernardo di Hildesheim: il committente come artista in età ottoniana”, *Artifex bonus. Il mondo dell’artista medievale*, Roma, 2004, p. 42-49.

CRIVELLO 2004b

Fabrizio CRIVELLO, “Tuotilo: l’artista in età carolingia”, *Artifex bonus. Il mondo dell’artista medievale*, Roma-Bari, 2004, p. 26-34.

CUCHÍ 1995

Inmaculada CUCHÍ OTERINO, “Introducción a la minería medieval en el Alto Aragón: las minas de cobre de Santa Eulalia (Huesca)”, *Actas de las I jornadas sobre minería y tecnología en la Edad Media peninsular*, Lleó, 1995, p. 217-224.

DABROWSKA 2005

Elzbieta DABROWSKA, “Passeport pour l’Au-delà. Essai sur la mentalité médiévale”, *Le Moyen Age*, CXI (2005), p. 313-337.

DABROWSKA 2011a

Elzbieta DABROWSKA, “Crosseron: lion attaqué par un serpent”, *Corpus des émaux méridionaux, tome II: L’apogée 1190-1215*, Paris, 2011, IV C, núm. 1 (CD-Rom).

DABROWSKA 2011b

Elzbieta DABROWSKA, “Crosseron: lion attaqué par un serpent”, *Corpus des émaux méridionaux, tome II: L’apogée 1190-1215*, Paris, 2011, IV C, núm. 5 (CD-Rom).

DABROWSKA 2011c

Elzbieta DABROWSKA, “Crosses”, *Corpus des émaux méridionaux, tome II: L’apogée 1190-1215*, Paris, 2011, p. 177-181.

D'ACHILLE 1992

Anna Maria D'ACHILLE, "Baldacchino", *Enciclopedia dell'Arte Medievale*, vol. III, Roma, 1992, p. 29-36.

D'ACHILLE 1993

Anna Maria D'ACHILLE, "Ciboro", *Enciclopedia dell'Arte Medievale*, vol. IV, Roma, 1993, p. 718-735.

DALMASES 1979

Núria de DALMASES I BALANÀ, *L'orfebreria*, Barcelona, 1979 (col. Conèixer Catalunya).

DALMASES 1985

Núria de DALMASES I BALANÀ, *Argenters i joiers de Catalunya*, Barcelona, 1985.

DALMASES 1986

Núria de DALMASES I BALANÀ, "Creu procesional de Riells", *Thesaurus/Estudis. L'Art dels bisbats de Catalunya 1000-1800*, Barcelona, 1985, p. 95-97.

DALMASES 1989

Núria de DALMASES I BALANÀ, DALMASES, Núria de, "Bàcul", *Millenium, Història i art de l'Església catalana*, Barcelona, 1989, p. 221.

DALMASES 1992a

Núria de DALMASES I BALANÀ "Bàcul", *Catalunya Medieval*, Barcelona, 1992, p. 176-177.

DALMASES 1992b

Núria de DALMASES I BALANÀ, "Bàcul del bisbe Arnau de Gurb", *Catalunya Medieval*, Barcelona, 1992, p. 127.

DALMASES 1992c

Núria de DALMASES I BALANÀ, "Creu processional de Riells", *Catalunya Medieval*, Barcelona, 1992, p. 165.

DALMASES 1992d

Núria de DALMASES I BALANÀ, *Orfebreria catalana medieval. Barcelona 1300-1500*, Barcelona, 1992, 2 vols.

DALMASES 1992e

Núria de DALMASES I BALANÀ, "Urna de sant Càndid", *Prefiguració del Museu Nacional d'Art de Catalunya*, Barcelona, 1992, p. 205-207.

DALMASES 1997

Núria de DALMASES I BALANÀ, "Esmalteria catalana del Trescentos", *Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa*, sèrie VI, 2 (1998), p. 21-30.

DALMASES 2003a

Núria de DALMASES I BALANÀ, "Bàcul", *Museu Episcopal de Vic. Guia de les col·leccions*, Vic, 2003, p. 284.

DALMASES 2003b

Núria de DALMASES I BALANÀ, "Encensers", *Museu Episcopal de Vic. Guia de les col·leccions*, Vic, 2003, p. 282-283.

DALMASES 2003c

Núria de DALMASES I BALANÀ, "Placa de coberta d'evangelari amb un crucifix", *Museu Episcopal de Vic. Guia de les col·leccions*, Vic, 2003, p. 285.

DALMASES 2008a

Núria de DALMASES I BALANÀ, "El baldaquí i el retaule major de la catedral de Girona", *L'art gòtic a Catalunya. Arts de l'Objecte*, Barcelona, 2008, p. 111-117.

DALMASES 2008b

Núria de DALMASES I BALANÀ, "L'esplendor de l'orfebreria gòtica catalana", *L'art gòtic a Catalunya. Arts de l'Objecte*, Barcelona, 2008, p. 22-32.

DALMASES 2008c

Núria de DALMASES I BALANÀ, "Introducció", *L'art gòtic a Catalunya. Arts de l'Objecte*, Barcelona, 2008, p. 18-21.

DALMASES 2008d

Núria de DALMASES I BALANÀ, "L'objecte artístic", *L'art gòtic a Catalunya. Arts de l'Objecte*, Barcelona, 2008, p. 51-79.

DALMASES & JOSÉ PITARCH 1986

Núria de DALMASES I BALANÀ & Antoni JOSÉ I PITARCH, *Els inicis i l'art romànic*, Barcelona, 1986 (Història de l'art català, I).

DALMAU 2010

Guillem DALMAU, "Orfèvrerie nord-catalane des Xe-XIIIe siècles, un essai de corpus", *Les Cahiers de Saint-Michel de Cuxa*, XLI (2010), p. 113-120.

DALTON 1912

Ormonde Maddock DALTON, *Catalogue of the Mediaeval Ivories, Enamels, Jewellery, Gems and Miscellaneous Objects Bequeathed to the Museum by Frank McClean*, Cambridge, 1912.

DANIELL 1997

Christopher DANIELL, *Death and Burial in Medieval England, 1066-1550*, Londres, 1997

DARCEL 1854a

Alfred DARCEL, "Le ciboire d'Alpais", *Annales Archéologiques*, 14 (1854), p. 4-11.

DARCEL 1854b

Alfred DARCEL, "Navettes a encens des XIIe et XIIIe siècles", *Annales Archéologiques*, XIV (1854), p. 263-267.

DARCEL 1890

Alfred DARCEL, "s.t. [calze de Casesnoves]", *Bulletin Archéologique du Comité des travaux historiques et scientifiques* (1890), p. XVI-XVII.

DÉBAX 2007

Hélène DÉBAX, "Les comtés de Carcassonne et de Razès et leurs marges (IXe-XIIe siècle)", *La pierre, le métal, l'eau et le bois: économie castrale en territoire audois (XIe-XIVe siècle)*, Carcassonne, 2007, p. 16-28.

DE BLAAUW 2001

Sible de BLAAUW, "Imperial Connotations in Roman Church Interiors. The significance and Effect of the Lateran Fastigium", *Imperial Art as Christian Art – Christian Art as Imperial Art. Expression and Meaning in Art and Architecture from Constantine to Justinian*, Roma 2001, p. 137-146.

DE BLAAUW 2008

Sible de BLAAUW, "Il culto di Sant'Ambrogio e l'altare della basilica ambrosiana a Milano", *Italian History & Culture*, 13 (2008), p. 43-62.

DE BLAAUW 2009

Sible de BLAAUW, "Arnolfo's high altar ciboria and Roman liturgical traditions" *Arnolfo's Moment. Acts of an International Conference Florence, Villa I Tatti, May 26-27, 2006*, Florència, 2009, p. 123-140.

DE LA FUENTE 1977

Isabel DE LA FUENTE I CASTELLÓ, "La revenda d'objectes d'argent a la Barcelona baix-medieval", *Acta historica et archaeologica Medievalea*, 18 (1997), p. 377-396.

DEL ARCO 1920

Ricardo DEL ARCO GARAY, "Esmaltes aragoneses", *Vell i Nou*, 2a època, I, 6 (1920), p. 186-199.

DEL ARCO 1923

Ricardo DEL ARCO GARAY, "La ex catedral de Roda", *Boletín de la Sociedad Española de Excursiones*, XXXI (1923), p. 28-43.

DE LIMOGES A SILOS 2001

De Limoges a Silos, Madrid, 2001 (catàleg d'exposició).

DEL VALLE 2012

Carla DEL VALLE LAFUENTE, "El hallazgo de una obra desaparecida: el incensario de Betrén en la Fundación Lázaro Galdiano", *Románico: Revista de arte de amigos del románico*, 15 (2012), p. 58-59.

DENIFLE & CHATELAIN 1896

Heinrich DENIFLE & Emile CHATELAIN, "Inventarium codicum manuscriptorum capituli Dertusensor", *Revue de Bibliothèques*, VI (1896), p. 1-61.

DÉRENS 1973

Jean DÉRENS, "Les origines de Saint-Germain des Prés: nouvelle étude sur les deux plus anciennes chartes de l'abbaye", *Journal des savants*, 1 (1973), p. 28-60.

DEROEUX & FRANÇOIS 1992

Didier DEROEUX & Geneviève FRANÇOIS, "A propos d'une crosse en émaux de Limoges du XIIIe siècle découverte à Andres (Pas-de-Calais)", *Revue du Nord*, 74 (1992), p. 189-206.

DESCHAMPS 1925

Paul DECHAMPS, *Etude sur la renaissance de la sculpture en France a l'époque romane*, Paris, 1925.

DESCHAMPS 1947-1951

Paul DECHAMPS, "Les relations de l'église Sainte-Foy de Conques avec la Catalogne et l'Espagne", *Miscel·lània Josep Puig i Cadafalch*, Barcelona, 1947-1951, I, p. 15-24.

DÍAZ Y DÍAZ 1970

Manuel DÍAZ Y DÍAZ, *Los capítulos sobre los metales de las Etimologías de Isidoro de Sevilla*, León, 1970 (VI Congreso Internacional de Minería).

DIDIER & TOUSSAINT 2008,

Robert DIDIER & Jacques TOUSSAINT, "Inventaire des oeuvres conservées du Trésor de l'ancien prieuré d'Oignes", *Autour de Hugo d'Oignes*, Namur, 2008, p. 191-303.

DI LUCA 2008

Paolo DI LUCA, *Il trovatore Peire Bremon Ricas Novas*, Modèna 2008.

DI SALVO 2011

Maria DI SALVO, "Una bella copa salamonata = потиръ Соломоня дѣла?", *Russia e mondo slavo. Studi filologici e letterari*, Florència, 2011, p. 3-6.

DODWELL 1996a

Charles R. DODWELL, "Medieval Attitudes to the Artist", *Aspects of Art of the Eleventh and Twelfth Centuries*, Londres, 1996, p. 153-151.

DODWELL 1996b

Charles R. DODWELL, "Secular artists", *Aspects of Art of the Eleventh and Twelfth Centuries*, Londres, 1996, p. 179-185.

DODWELL 1996c

Charles R. DODWELL, "Seculars in monasteries", *Aspects of Art of the Eleventh and Twelfth Centuries*, Londres, 1996, p. 172-178.

DOMÈNEC 2008

Ignasi DOMÈNECH I VIVES, "Introducció" i "Les produccions" [El vidre d'ús i de prestigi], *L'art gòtic a Catalunya. Arts de l'Objecte*, Barcelona, 2008, p. 182-207.

DOMENGE 1992

Joan DOMENGE MESQUIDA, "Veracreu de Riells del Fai", *Catalunya Medieval*, Barcelona, 1992, p. 166-167.

DOMENGE 1997

Joan DOMENGE MESQUIDA, "Les custodies processionals catalanes i les seves variants tipològiques a través del temps", *7 MD'A a fons*, Girona, 1997, p. 74-91.

DOMENGE 2001

Joan DOMENGE MESQUIDA, "Tapas de encuadración del missal de San Rufo de Aviñón", *De Limoges a Silos*, Madrid, 2001, p. 62-66.

DOMENGE & VIDAL FRANQUET 2010

Joan DOMENGE MESQUIDA & Jacobo VIDAL FRANQUET, "El tesoro medieval de la Seu de Tortosa", *Història de les Terres de l'Ebre, vol. 5: Art i Cultura*, Tortosa, 2010, p. 118-129.

DOMÍNGUEZ 1998-1999

Ana DOMÍNGUEZ RODRÍGUEZ, "El arte de la construcción y otras técnicas artísticas en la miniatura de Alfonso X el Sabio", *Alcanate: Revista de estudios Alfonsíes*, 1 (1998-1999), p. 59-84.

DOMÍNGUEZ BORDONA 1929

Jesús DOMÍNGUEZ BORDONA, *Exposición de códices miniados españoles*, Madrid, 1929.

DOMÍNGUEZ BORDONA 1933

Jesús DOMÍNGUEZ BORDONA, *Manuscritos con pinturas: notas para un inventario de los conservados en colecciones públicas y particulares de España*, Madrid, 1933, 2 vols.

DORCA 1907

Francesc DORCA, *Colección de noticias para la historia de los santos mártires de Gerona y de otras relativas a la Santa Iglesia de la misma ciudad...* Barcelona, 1907.

DRONKE 1979

Peter DRONKE, "The Interpretation of the Ripoll Love-songs", *Romance Philology*, 33 (1979) p. 14-42.

DUBOIS 1992

Jacques DUBOIS, "Grandmontains et chartreux, ordres nouveaux du XIIe siècle", *L'ordre de Grandmont. Art et Histoire*, Montpellier, 1992, p. 3-21.

DUMAS 1986

Françoise DUMAS, "Monnayage et monnayeurs", *Artistes, artisans et production artistique au Moyen Age*, París, 1986, I, p. 483-497.

DURAN CAÑAMERAS 1915

Fèlix DURAN CAÑAMERAS, *La orfebreria catalana*, Madrid, 1915 (extret de: *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos*).

DURAN CANYAMERES 1936

Fèlix DURAN CANYAMERES, "Exemplars d'escultura medieval ingressats al Museu d'Art de Catalunya", *Butellí dels Museus d'Art de Barcelona*, VI, 61 (1936), p. 161-174.

DURAN I DUELT 2012

Daniel DURAN I DUELT, "Icons and minor arts: a neglected aspect of trade between Romania and the crown of Aragon", *Byzantine Zeitschrift*, 105, 1 (2012), p. 29-52.

DURÁN GUDIOL 1993

Antonio DURÁN GUDIOL, "Báculo episcopal", *Signos. Arte y cultura en el Aragón medieval*, Saragossa, 1993, p. 298-299.

DURAN-PORTA 2005

Joan DURAN-PORTA, "Sobre l'origen de Raimon Lambard, obrer de la catedral d'Urgell", *Locus Amoenus*, 8 (2005-2006), p. 19-28.

DURAN-PORTA 2008a

Joan DURAN-PORTA, "L'altar i el mobiliari litúrgic a la Catalunya romànica", *El cel pintat. El Baldaquí de Tost*, Vic, 2008, p. 15-30.

DURAN-PORTA 2008b

Joan DURAN-PORTA, "Frontal de Sant Pere de Ripoll", *El Romànic i la Mediterrània. Catalunya, Toulouse i Pisa. 1120-1180*, Barcelona, 2008, p. 392-393.

DURAN-PORTA 2008c

Joan DURAN-PORTA, "Mare de Déu de Ger", *El Romànic i la Mediterrània. Catalunya, Toulouse i Pisa. 1120-1180*, Barcelona, 2008, p. 420-421.

DURAN-PORTA 2008d

Joan DURAN-PORTA, "Orfebreria. El tresor romànic", *El Romànic a les col·leccions del MNAC*, Barcelona, 2008, p. 184-203.

DURAN-PORTA 2008e

Joan DURAN-PORTA, "Placa central d'una creu", *El Romànic i la Mediterrània. Catalunya, Toulouse i Pisa. 1120-1180*, Barcelona, 2008, p. 426-427.

DURAN-PORTA 2008f

Joan DURAN-PORTA "Pomba eucarística / Paloma eucarística", *Alfonso IX e a sua época: pro utilitate regni mei*, A Coruña, 2008, p. 431-433.

DURAN-PORTA 2009a

Joan DURAN-PORTA, "Adam o Llätzer? Notes iconogràfiques al voltant de les creus processionals catalanes", *Randa*, 62 (2009), p. 41-58 (Miscel·lània Gabriel Llompart, II).

DURAN-PORTA 2009b

Joan DURAN-PORTA, "Creu de de cristall de roca", *Convidats d'honor. Exposició commemorativa dels 75 anys del Palau Nacional*, Barcelona, 2009, p. 112-115.

DURAN-PORTA 2009c

Joan DURAN-PORTA, "Memorial dels danys donats per lo comte de Foyx y bescomte de Castellbò a la iglesia de Urgell", *La princesa sàvia. Les pintures de santa Caterina de la Seu d'Urgell*, Barcelona, 2009, p. 94-98.

DURAN-PORTA 2009d

Joan DURAN-PORTA, "Precisions sobre l'origen de l'anomenada 'naveta d'Ars'", *Butlletí del MNAC*, 10 (2009), p. 143-149.

DURAN-PORTA 2010

Joan DURAN-PORTA, "Les creus processionals gòtiques a Catalunya", *Bella e solemne. La creu gòtica dels Sants Màrtirs i la Cardona del seu temps*, Cardona, 2010, p. 99-120.

DURAN-PORTA 2014a

Joan DURAN-PORTA, "Orfebreria [Museo Episcopal de Vic]", *Enciclopedia del románico en Cataluña. Barcelona*, Aguilar de Campoo, 2014, I, p. 534-539.

DURAN-PORTA 2014b

Joan DURAN-PORTA, "Panorama de la arquitectura romànica en Catalunya", *Enciclopedia del románico en Cataluña. Barcelona*, Aguilar de Campoo, 2014, I, p. 85-115.

DURAN-PORTA 2014c

Joan DURAN-PORTA, "Relinquo ad ipsa tabula de argento... La orfebreria en los testamentos catalanes de los siglos XI-XII", *Anales de Historia del arte*, 24, núm. especial (2014), p. 119-131.

DURAN-PORTA, en premsa

Joan DURAN-PORTA, "A Limousin Ciborium in Medieval Catalonia", *Romanesque Patrons and Processes (British Archaeological Associations's 2014 Conference in Barcelona)*, (en premsa).

DURAN-PORTA, en preparació

Joan DURAN-PORTA, "Dos frontals d'altar i l'acta de consagració de Sant Serni de Tavèrnoles", (en preparació).

DURAN PUJOL 1982

Montserrat DURAN PUJOL, "Les lleudes de l'Alt Urgell (s. XIII-XVIII)", *Urgellia*, 5 (1982), p. 207-220.

DURAN I SANPERE 1914

Agustí DURAN I SANPERE, "Orfebreria catalana", *Estudis Universitaris Catalans*, VIII (1914), p. 148-201.

DURAND 1992

Geneviève DURAND, "Les Prieurés Grandmontains du Roergue: Comberoumal et Le Sauvage", *L'ordre de Grandmont. Art et Histoire*, Montpellier, 1992, p. 153-176.

DURLIAT 1951

Marcel DURLIAT, "L'atelier de maître Alexandre", *Etudes roussillonaises*, I (1951), p. 103-119.

DURLIAT 1954a

Marcel DURLIAT, "Le mobilier de la cathédrale d'Elne", *Congrès Archéologique de France, CXII session: Le Roussillon* (1954), p. 146-152.

DURLIAT 1954b

Marcel DURLIAT, *Trésors d'orfèvrerie des églises du Roussillon et du Languedoc méditerranéen*, Perpinyà, 1954.

DURLIAT 1955

Marcel DURLIAT, "La chasuble et la Vierge de Thuir", *Les Monuments Historiques de la France*, (1955), p. 176-181.

DURLIAT 1966

Marcel DURLIAT, "Tables d'autel à lobes de la province ecclésiastique de Narbonne (IXe-XIe siècles)", *Cahiers archéologiques. Fin de l'antiquité et moyen-âge*, 16 (1966), p. 51-75.

DURLIAT 1994

Marcel DURLIAT, "La sculpture du XIe siècle en Occident", *Bulletin monumental*, 152 (1994), p. 129-213.

DURNECKER 2011

Laurent DURNECKER, “Les corps saints super candelabrum: l'exemple du diocèse de Langres (XIIIe-XVIIe siècle)”, *Bulletin du Centre d'Études Médiévales d'Auxerre*, hors série, 4 (2011), on line.

ECHEVARRÍA 1992

Ana ECHEVARRÍA ARSUAGA, “Spanish Jewellery in the Middle Ages (XI-XIII Centuries)”, *Boletín de Arqueología Medieval*, 6 (1992), p. 71-76.

ECO 1997

UMBERTO ECO, *Arte y belleza en la estética medieval*, Barcelona, 1999 (1987)

ELBERN 1952

Víctor H. ELBERN, *Der Karolingische Goldaltar von Mailand*, Bonn, 1952.

ELBERN 1992

Víctor H. ELBERN, “Auftraggeber und Künstler in der Goldschmiedekunst des Frühen Mittelalters”, *Committenti e produzione artistico-letteraria nell'alto medioevo occidentale (XXXIX Settimane di Studio del Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo)*, Spoleto, 1992, II, p. 855-881.

ELVIRA 1986

Miguel Ángel ELVIRA BARBA, “Un nuevo incensario palestino”, *Erytheia: Revista de estudios bizantinos y neogriegos*, 7, 2 (1986), p. 253-269.

ENAMELS 1996

Enamels of Limoges 1100-1350, Nova York, 1996 (París, 1995) (catàleg d'exposició).

ENAUD 1961

François ENAUD, “Remise en état de la statue de la Vierge à l'Enfant d'Orcival,” *Les monuments historiques de la France*, 7, 2, (1961), p. 79-88.

ENTORN 1989

Entorn de Jaume I. De l'art romànic a l'art gòtic, València, 1989 (catàleg d'exposició).

ÈPOCA 1988

L'època de les catedrals: romànic, gòtic, Girona, 1988 (catàleg d'exposició).

ESCÓ 1993

Carlos ESCÓ SAMPÉRIZ, “Conjunto de anillos del Panteón Real de San Juan de la Peña”, *Signos. Arte y Cultura en el Alto Aragón Medieval*, Osca, 1993, p. 260-261.

ESPAÑOL 1984

Francesca ESPAÑOL BERTRÁN, “El taller de un orfebre medieval a través del inventario de sus bienes”, *Tipologías, talleres y punzones de la orfebrería española (Actas del IV Congreso Nacional de Historia del Arte)*, Saragossa, 1984, p. 107-130.

ESPAÑOL 1988

Francesca ESPAÑOL BERTRÁN, “El Mestre del Frontal de Santa Tecla i l'escultura romànica tardana a la Catalunya Nova”, *Quaderns d'Estudis Medievals*, 23/24 (1988), p. 81-103.

ESPAÑOL 2000

Francesca ESPAÑOL BERTRÁN, “El Tesoro Sagrado de los reyes en la Corona de Aragón”, *Maravillas de la España Medieval. Tesoro sagrado y monarquía*, León, 2000, I, p. 269-288.

ESPAÑOL 2001a

Francesca ESPAÑOL BERTRÁN, “Arca de San Valero”, *De Limoges a Silos*, Madrid, 2001, p. 66-68.

ESPAÑOL 2001b

Francesca ESPAÑOL BERTRÁN, “Los esmaltes de Limoges en España”, *De Limoges a Silos*, Madrid, 2001, p. 87-111.

ESPAÑOL 2002-2003

Francesca ESPAÑOL BERTRÁN, “Les imatges marianes: prototips, rèpliques i difusió”, *Lombard*, 15 (2002-2003), p. 87-110.

ESPAÑOL 2005

Francesca ESPAÑOL BERTRÁN, “El escenario litúrgico de la catedral de Girona (s. XI-XIV)”, *Hortus Artium Medievalum*, 11 (2005), p. 213-232.

ESPAÑOL 2009

Francesca ESPAÑOL BERTRÁN, “Artistas y obras entre la Corona de Aragón y el reino de Francia”, *El intercambio artístico entre los reinos hispanos y las cortes europeas en la baja edad media*, León, 2009, p. 253-294.

ESPAÑOL 2012

Francesca ESPAÑOL BERTRÁN, “Sant Joan de les Abadesses durant els segles del Romànic”, *El monestir de Sant Joan de les Abadesses*, Sant Joan de les Abadesses-Ripoll, 2012, p. 29-60.

ESPAÑOL 2015

Francesca ESPAÑOL BERTRÁN, *La Vera Creu d'Anglesola i els pelegrinatges de Catalunya a Terra Santa*, Solsona, 2015.

ESPAÑOL & YARZA 2007

Francesca ESPAÑOL BERTRÁN & Joaquín YARZA LUACES, *El romànic català*, Manresa, 2007.

ESPLENDOR 2011

El Esplendor del Romànic. Obras maestras del Museo Nacional d'Art de Catalunya, Madrid, 2011.

ESPOUY 1908

Fernand ESPOUY, “Catalogue des richesses artistiques du Val d'Aran”, *Revue de Comminges*, 23 (1908), p. 156-160.

ESTELLA 1984

Margarita-Mercedes ESTELLA MARCOS, *La escultura del marfil en España. Románica y Gótica*, Madrid, 1984.

ESTEVE 1995-1996

Josep ESTEVE, "El Patrimoni Artístic de Sant Joan de les Abadesses dipositat al Museu Episcopal de Vic", *Annals del Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès*, 1995-1996, p. 101-129.

EVANS & WIXOM 1997

Helen C. EVANS & William D. WIXON (eds.), *The Glory of Byzantium. Art and Culture of the Middle Byzantine Era, A.D., 843-1261*, Nova York, 1997

FÀBREGA 1998

Àngel FÀBREGA I GRAU, "L'altar major de la catedral de Barcelona i les seves lipsanoteques", *Butlletí de la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts Sant Jordi*, 12 (1998), p. 199-262.

FALGUIÈRES 2010

Patricia FALGUIÈRES, "Quest-ce qu'une kunst-und Wunderkammer? Régimes d'objets, chronologie et problèmes de méthode", *Le Trésor au Moyen Age. Discurs, pratiques et objets*, Florència, 2010, p. 241-262.

FARAUDO DE SAINT-GERMAIN, s.d.

Lluís FARAUDO DE SAINT-GERMAIN, *Vocabulari de la llengua catalana medieval* [edició on line]

FAU 2000

Jean-François FAU, "À propos du chapiteau de la condamnation de Sainte Foy, à Saint-Jacques de Compostelle et à Sainte-Foy de Conques", *Les Cahiers de Saint-Michel de Cuxa*, XXXI (2000), p. 47-57.

FAU 2002

Jean-François FAU, "Au sujet des objets d'origine islamique du trésor de Sainte-Foy, a Conques", *Bulletin Monumental*, 160, II (2002), p. 187-189.

FAVREAU 1993

Robert FAVREAU, "Épigraphie et miniatures [Les vers de Sedulius et les évangélistes], *Journal des savants*, (1993), p. 63-87.

FELIU 1996

Gaspar FELIU I MONFORT, "La moneda a Barcelona entre el 960 i el 1030", *Barcelona Quaderns d'Història*, 2-3 (1996), p. 103-115.

FERRERES 1909

Juan Bautista FERRERES BOLUDA, *Las campanas. Su historia, su bendición, su uso litúrgico, su dominio de propiedad sobre ellas, influencia de su toque durante las tempestades*, Madrid, 1909.

FERRERES 1929

Juan Bautista FERRERES BOLUDA, *Historia del Misal Romano*, Barcelona, 1929.

FIBLA et alt. 2000

Helena FIBLA & Olivia ALUCHA, & Saray ESTEVE & Laia ESTRELLA & Toni FORCADELL & Eli GALEOTE & Feliu MOLLÀ & Imma QUEROL & Jordi VIDAL & Agustí VERICAT, "El Crist romànic del castell d'Uldecona", *I Jornades d'Història d'Amposta*, Amposta, 2000, p. 205-224.

FIDEI SPECULUM 2000

Fidei Speculum. Art litúrgic a la diòcesi de Tortosa, Tortosa, 2000.

FIGUEROLA 1997

Pere Jordi FIGUEROLA I ROTGER, "Fons d'art romànic del Museu Diocesà de Barcelona", *Catalunya Romànica*, vol. XXVI, Barcelona, 1997..

FISHER 2014

Annika Elisabeth FISHER, "Sensing the divine presence: the ottonian golden altar in Aachen", *Image and Altar, 1000-1300. Papers from an International Conference in Copenhagen 24 October – 27 October 2007*, Copenhagen, 2014, p. 65-80 (PNM Studies, X).

FITA 1873

Fidel FITA I COLOMER, *Los Reys de Aragón y la Seu de Girona*, Barcelona, 1873.

FITA 1874

Fidel FITA I COLOMER, "Inventari de la tresoreria de la Seu de Girona, fet en 1470", *La Renaxensa*, any IV (1874), p. 37-38, 45-47, 62-63, 77-78, 102, 137-138.

FITA 1877

Fidel FITA I COLOMER, "La cruz de Bagà", *La Academia* (15/12/1877), p. 331, 333.

FITA 1897

Fidel FITA I COLOMER, "San Andrés de Llaveneras", *Boletín de la Real Academia de la Historia*, 31 (1897), p. 227-240.

FITÉ 1984-1985

Francesc FITÉ I LLEVOT, "El lot de peces d'escacs de cristall de roca del Museu Diocesà de Lleida, procedents del Tresor de la col·legiata d'Àger", *Acta historica et archaeologica Mediaevalia*, 5-6 (1984-1985), p. 281-312.

FITÉ 1985

Francesc FITÉ I LLEVOT, *Reculls d'història de la vall d'Àger. Període antic e medieval*, Àger, 1985.

FITÉ 1986

Francesc FITÉ I LLEVOT, *El món alt-medieval i el seu entorn artístic en les terres de l'antic vescomtat d'Àger. Un apropament a llurs fonaments històrics, artístics i arqueològics (segles XI-XII)*, Barcelona, 1986 (Universitat de Barcelona, tesi doctoral).

FITÉ 1995

Francesc FITÉ I LLEVOT, "Consideracions sobre el romànic en l'àmbit del comtat d'Urgell", *El comtat d'Urgell*, Lleida, 1995, p. 119-148.

FITÉ 1999

Francesc FITÉ I LLEVOT, "Sobre els mestres d'obra i la construcció medieval a Catalunya (1ª part: l'època romànica)", *L'artista-artesà medieval a la corona d'Aragó*, Lleida, 1999, p. 211-238.

FITÉ 2001

Francesc FITÉ I LLEVOT, "Báculo", *De Limoges a Silos*, Madrid, 2001, p. 126-128.

FITÉ & GONZÁLEZ 2010

Francesc FITÉ I LLEVOT & Eduard GONZÁLEZ I MONTARDIT, *Arnau Mir de Tost. Un senyor de frontera al segle XI*, Lleida, 2010.

FLUVIÀ 2011

Armand de FLUVIÀ i ESCORSA, *Manual d'heràldica i tècnica del blasó*, Cabrera de Mar, 2011.

FOLCH 1994

Mercè FOLCH, "Naveta d'Ars", *Catalunya Romànica, vol. I*, Barcelona, 1994, p. 429-430.

FOLCH I TORRES 1915-1920

Joaquim FOLCH I TORRES, "Copó esmaltat del Rin (segle XIII)", *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans (1915-1920)*, p. 774-780.

FOLCH I TORRES 1926a

Joaquim FOLCH I TORRES, *Catálogo de la sección de arte románico. Museo de la Ciudadela*, Barcelona, 1926 (catàleg de museu).

FOLCH I TORRES 1926b

Joaquim FOLCH I TORRES, "El Cibori d'Estamariu al Museu de Ciutadella", *Gasetta de les Arts*, III, 50 (1926), p. 1-2.

FOLCH I TORRES 1930

Joaquim FOLCH I TORRES, "Imitation de l'orfèverie dans les devants d'autel et les retables catalans de l'époque romane", *Gazette des Beaux-Arts*, 72, 6, III (1930), p. 248-256.

FOLCH I TORRES 1932

Joaquim FOLCH I TORRES, "El que era i el que serà el Museu de Santa Àgata", *Butlletí dels Museus d'Art de Barcelona*, II (1932), p. 173-176.

FOLCH I TORRES 1936

Joaquim FOLCH I TORRES, "Los esmaltes de Limoges en la Colección Plandiura", *La Vanguardia* (04/06/1936), p. 2-3.

FOLCH I TORRES 1956

Joaquim FOLCH I TORRES, *La pintura romànica sobre fusta*, Barcelona, 1956

FOLCH I TORRES 1961

Joaquim FOLCH I TORRES, "La colección de esmaltes románicos del Museo de Arte de Cataluña de Montjuich se halla totalmente expuesta", *Destino*, 1236 (15/04/1961), s.p.

FONT 1952

Lamberto FONT, *Gerona: la Catedral y el Museo Diocesano*, Girona, 1952

FORCADELL 2001

Toni FORCADELL VERICAT, "El castell d'Uldecona. Resultats de la campanya 1999-2000", *Rails. Butlletí del Centre d'Estudis d'Uldecona* (2001), p. 92-120.

FORCADELL & FIBLA 2004

Toni FORCADELL VERICAT & Helena FIBLA REVERTER, *Resultats del procés de neteja i conservació del Crist del Castell d'Uldecona*, Uldecona, 2004.

FORSYTH 1972

Ilene H. FORSYTH, *The Throne of Wisdom. Wood sculptures of the Madonna in Romanesque France*, Princeton, 1972.

FORSYTH 1995

Ilene H. FORSYTH, "Art with History: The Role of Spolia in the Cumulative Work of Art", *Byzantine East, Latin West. Art-historical Studies in honor of Kurt Weitzmann*, Princeton, 1995, p. 153-158.

FORT I CÒGUL 1979

Eufemià FORT I CÒGUL, *Sant Bernat Calbó, abat de Santes Creus i bisbe de Vic*, Vilaseca-Salou, 1979.

FRANCO 1999

Àngela FRANCO MATA, "El tesoro románico", *Boletín del Museo Arqueológico Nacional*, XVII, 1-2, (1999), p. 201-225.

FRANCO 2010

Àngela FRANCO MATA, "Arte románico, gótico y mudéjar en la encuadernación hispánica", *Codex aquilarensis*, 26 (2010), p. 105-138.

FRANÇOIS 1995

Geneviève FRANÇOIS, "Cross of Bonneval", *Enamels of Limoges 1100-1350*, Nova York, 1995, p. 315-317

FRANÇOIS 1996

Geneviève FRANÇOIS, “Une commande cistercienne d'émaux en 1242 pour l'abbaye normande de Savigny”, *Bolletino d'Arte*, suppl. al n. 95 (Studi di Oreficiera) (1996), p. 59-70.

FRANÇOIS 1999

Geneviève FRANÇOIS, “Sante Valérie et l'Oeuvre de Limoges” i “Répertoire signalétique des pieces de l'Oeuvre de Limoges figurées ou historiées de sainte Valérie”, *Valérie et Thomas Becquet. De l'influence des princes Plantagenêt dans l'Oeuvre de Limoges*, Limoges, 1999, p. 46-55.

FRANÇOIS-SOUCHAL 1962-1964

Geneviève FRANÇOIS-SOUCHAL, “Les émaux de Grandmont au XIIe siècle”, *Bulletin Monumental*, CXX (1962), p. 339-357; CXXI(1963), p. 41-64, 123-150, 219-235, 307-329; CXXII (1964), p. 7-35, 129-159.

FREEDMAN 1986

Paul FREEDMAN, “Una carta del papa Innocenci III a Pere de Taverter, sagristà de Vic”, *Ausa*, XII, 117 (1986), p. 109-112

FREIXAS 2008

Pere FREIXAS I CAMPS, “Narcís Coromina, argenter quatrecentista de Girona”, *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XLIX (2008), p. 187-196.

FRICKE 2009

Beate FRICKE, “Visages démasqués Un nouveau type de reliquaire chez les Anjou”, *Le Portrait individuel. Réflexions autour d'une forme de représentation, XIIIe - XVe siècles*, Berna 2009, p. 35-63.

FRIIS ALSINGER 2014

Léa FRIIS ALSINGER, *Les objets inscrits, supports de communication: corpus mobilier médiéval exposé dans les musées de la ville de Gerone*, Girona, 2014 (Universitat de Girona – Université de Perpignan Via Domitia, tesi doctoral).

FROLOW 1961

Anatole FROLOW, *La relique de la Vraie Croix*, Paris, 1961.

FRUGONI 2001

Chiara FRUGONI, *Medioevo sul naso. Occhiali, bottoni e altre invenzioni medievali*, Bari 2001.

FRUTIEAUX 1998

Élisabeth FRUTIEAUX, “Une pièce d'orfèvrerie oubliée d'origine prénormande: le calice de Grimfridus”, *Bulletin de la Société Historique et Archéologique de l'Orne*, 117, 1-2 (1998), p. 23-33.

GABORIT 1976

Jean-René GABORIT, “L'autel majeur de Grandmont”, *Cahiers de civilisation médiévale*, any 19, 75 (1976), p. 231-246.

GABORIT 2005

Jean-René GABORIT (ed.), *L'art roman au Louvre*, Paris, 2005.

GABORIT 2012

Jean-René GABORIT, “La Vierge de Thuir et ses ‘sœurs’: un cas de production sérielle à la fin de L'époque romane”, *Le plaisir de l'art du Moyen Âge: commande, production et réception de l'oeuvre d'art. Mélanges en hommage à Xavier Barral i Altet*, Paris, 2012, p. 522-529

GABORIT-CHOPIN 1990

Danielle GABORIT-CHOPIN, “Note sur l'émail cloisonné de Saint-Denis”, *Cahiers Archéologiques*, 38 (1990), p. 95-98.

GABORIT-CHOPIN 2001a

Danielle GABORIT-CHOPIN, “Fragment de relief: le Christ en gloire entre deux anges”, *Le Trésor de Conques*, Paris, 2001, p. 44-45.

GABORIT-CHOPIN 2001b

Danielle GABORIT-CHOPIN, “Majesté de Sainte-Foy”, *Le Trésor de Conques*, Paris, 2001, p. 18-29.

GABORIT-CHOPIN 2005

Danielle GABORIT-CHOPIN (dir.), *La France Romane au temps des premières Capétiens*, Paris, 2005 (catàleg d'exposició).

GABORIT-CHOPIN 2009-2010

Danielle GABORIT-CHOPIN, “Les reliures limousines vers 1200: originaux et copies”, *Cahiers Archéologiques*, 53 (2009-2010), p. 89-110.

GABORIT-CHOPIN 2011a

Danielle GABORIT-CHOPIN, “Plaque médiane d'une reliure: Crucifixion”, *Corpus des émaux méridionaux, tome II: L'apogée 1190-1215*, Paris, 2011, V B, núm. 9 (CD-Rom).

GABORIT-CHOPIN 2011b

Danielle GABORIT-CHOPIN, “Reliures, plats et plaques de reliure”, *Corpus des émaux méridionaux, tome II: L'apogée 1190-1215*, Paris, 2011, p. 207-211.

GABORIT-CHOPIN & TABURET-DELAHAYE 2001

Danielle GABORIT-CHOPIN & Elisabeth TABURET-DELAHAYE (coms.), *Le Trésor de Conques*, Paris, 2001 (catàleg d'exposició).

GABRIEL 1994

Manuel GABRIEL I FORN, “s.t. [Sant Pere de Ponts. Història]”, *Catalunya Romànica, vol XVII*, Barcelona, 1994, p. 411-414.

GALÁN 2005

Ángel GALÁN Y GALINDO, *Marfiles medievales del Islam*, Córdoba, 2005, 2 vols.

GALÁN 2011

Ángel GALÁN Y GALINDO, “Estudio sobre un fragmento de peine islámico”, *Tudmir, Revista del Museo Santa Clara de Murcia*, 2 (2011), p. 29-59.

GALERA 1995a

Andreu GALERA I PEDROSA, “Els llibres del cor de l'església canònica de Sant Vicenç de Cardona, segons un inventari de l'any 1507”, *Faventia*, 17, 2 (1995), p. 95-113

GALERA 1995b

Andreu GALERA I PEDROSA, “La sagristía de la iglesia de San Miguel de Cardona según un inventario del año 1373”, *Medievo hispano. Estudios in memoriam del Prof. Derek W. Lomax*, Madrid, 1995, p. 175-185.

GALLEGO 2001

Josefa GALLEGO LORENZO, *El frontal de Limoges de la catedral de Ourense*, Orense, 2001.

GALLEGO 2005

Josefa GALLEGO LORENZO, *Recursos de información para el estudio de los esmaltes champlevé en España*, Mérida, 2005.

GALLEGO 2011

Josefa GALLEGO LORENZO, “Pignon de châsse: apôtre en pied”, *Corpus des émaux méridionaux, tome II: L'apogée 1190-1215*, París, 2011, I G, núm. 30 [CD-ROM].

GALTIER 1981

Fernando GALTIER MARTÍ, “El núcleo primitivo del tesoro de Roda de Isábena: Análisis documental”, *Seminario de arte aragonés*, 33 (1981), p. 107-112.

GAMER 1954

Helena M. GAMER, “The Earliest Evidence of Chess in Western Literature. The Einsiedeln Verses”, *Speculum*, 29, 4 (1954), p. 734-750.

GARCÍA AVILÉS 1994

Alejandro GARCÍA AVILÉS, “El manuscrito 19 de la Biblioteca Nacional de Madrid: un códice computístico de origen controvertido”, *Imafronte*, 10 (1994), p. 41-50.

GARLAND 2000

Emmanuel GARLAND, “L'art des orfèvres à Conques”, *Mémoires de la Société Archéologique du Midi de la France*, LX (2000), p. 83-114.

GARLAND 2006

Emmanuel GARLAND, “L'autel portatif de l'abbé Bégon à Conques et ses relations avec l'art somptuaire occidental”, *Les Cahiers de Saint-Michel de Cuxa*, XXXVII (2006), p. 221-237.

GARRIGA 1995

Carles GARRIGA, “La creu bizantina de Bagà”, *Anuari de Filologia*, XVIII, D, 5 (1995), p. 163-168 [republicat a: *Bagdanum Miscel·lànea*, I (1998), p. 59-65].

GARRIGA 2008

Carles GARRIGA, “El texto [cruz bizantina de Bagà]”, *Signum Salutis. Cruces de orfebrería de los siglos V al XII*, Oviedo, 2008, p. 283-288 (reedició revisada de l'article de 1995, en trad. castellana).

GASCÓN 2009

Carles GASCÓN CHOPO, “Els anys més convulsos de la Seu d'Urgell: el comte de Foix, el vescomte de Castellbó i els càtars”, *La princesa sàvia. Les pintures de santa Caterina de la Seu d'Urgell*, Barcelona, 2009, p. 39-48.

GASCÓN 2015

Carles GASCÓN CHOPO, *La catedral saquejada. El comte de Foix i la invasió del bisbat d'Urgell a la fi del segle XII*, la Seu d'Urgell, 2015.

GASOL 1980

Josep Maria GASOL I ALMENDROS, “L'Evangelari de Terrassa, 'Text d'argent' de la Seu de Manresa”, *L'Evangelari de Terrassa, 'Text d'argent' de la Seu de Manresa i Els pergamins ('Additional Charters') núm. 62.604-62.681 de la British Library*, Terrassa, 1980, p. 5-14.

GATTI 1977

Vincenzo GATTI, *Il ciborio di S. Pietro al Monte. Basilica di S. Pietro sopra Civate*, Bèrgam, 1977 (Monumenta Longobardica, XI).

GAUSSIN 1986

Pierre-Roger GAUSSIN, “Y a-t-il eu une politique monastique des Plantagenêt ?”, *Cahiers de civilisation médiévale*, 29, 113-114 (1986), p. 83-94.

GAUTHIER 1968a

Marie Madeleine GAUTHIER, “La clôture émaillée de la confession de Saint Pierre au Vatican, lors du Concile de Latran IV, 1215”, *Synbronon, Art et Archéologie de la fin de l'Antiquité et du Moyen Age*, París, 1968, p. 237-246.

GAUTHIER 1968b

Marie Madeleine GAUTHIER, “Le reliures en émail de Limoges conservées en France”, *Humanisme actif, Mélanges d'art et de littérature offerts à Julien Cain*, París, 1968, p. 271-287.

GAUTHIER 1972a

Marie Madeleine GAUTHIER, "L'art de l'émail champlevé à l'époque primitive du gothique", *Il Gotico a Pistoia nei suoi rapporti con l'arte gotica italiana, Atti del II Convegno Internazionale di Studi (Pistoia, 24-30 aprile 1966)*, Pistoia, 1972, p. 271-294.

GAUTHIER 1972b

Marie Madeleine GAUTHIER, *Émaux du moyen âge occidental*, Friburg, 1972.

GAUTHIER 1976

Marie Madeleine GAUTHIER, "Inscriptions des émaux champlevés lemosins des XIIe au XIVe siècle: essai de classement et de chronologie", *Bulletin de la Société Nationale des Antiquaires de France* (1976), p. 176-191.

GAUTHIER 1978a

Marie Madeleine GAUTHIER, "La croix émaillée de Bonneval au musée de Cluny", *Revue du Louvre*, 28 (1978), p. 267-285.

GAUTHIER 1987

Marie Madeleine GAUTHIER, *Catalogue international de l'oeuvre de Limoges. 1. L'époque romane*, Paris, 1987.

GAUTHIER 1988

Marie Madeleine GAUTHIER, "L'atelier d'orfèvrerie de Silos à l'époque romane", *El románico en Silos, IX centenario de la consagración de la iglesia y el claustro, 1008-1988*, Silos, 1988, p. 377-395.

GAUTHIER 1992

Marie Madeleine GAUTHIER, "Reflets de la spiritualité grandmontaine et sources de l'histoire médiévale au miroir des émaux méridionaux", *L'ordre de Grandmont. Art et Histoire*, Montpellier, 1992, p. 91-105.

GAUTHIER 1993

Marie Madeleine GAUTHIER, "Images de la Mère de Dieu dans la décoration de l'autel", *Le décor des églises en France méridionale (XIIIe-mi XVe s.)*, Tolosa de Llenguadoc, 1993, p. 87-137.

GAUTHIER 1998

Marie Madeleine GAUTHIER, "L'Espagne, reconquêtes et pèlerinages de l'Oeuvre de Limoges", *L'Oeuvre de Limoges. Art et histoire au temps des Plantagenêts (actes du colloque, musée du Louvre, 1995)*, Paris, 1998, p. 385-432.

GEERTMAN 2003

Herman GEERTMAN, "Il Fastigium lateranense e l'arredo presbiteriale: una lunga storia", *Il Liber Pontificalis e la storia materiale*, Roma 2003, p. 29-43.

GEORGE 2005

Philippe GEORGE, "Définition et fonction d'un trésor d'église", *Bulletin du centre d'études médiévales d'Auxerre*, 9 (2005), on line.

GEORGE 2012

Philippe GEORGE, "Les Fonts de Liège et Renier de Huy", *Le plaisir de l'art du Moyen Âge. Commande, production et réception de l'oeuvre d'art. Mélanges en hommage à Xavier Barral*, Paris, 2012, p. 224-236.

GIL 1961

M. GIL, "Incensario", *El Arte Románico. Exposición organizada por el Gobierno español bajo los auspicios del Consejo de Europa*, Barcelona, 1961, p. 143.

GIL FERNÁNDEZ 1974

Juan GIL FERNÁNDEZ (ed.), *Corpus scriptorum muzarabicum*, Madrid, 1974, 2 vols.

GILI 1977

Joan GILI, *Lapidari. Tractat de pedres precioses*, Oxford, 1977.

GINEBRA 2001

Rafael GINEBRA I MOLINS, "Joies, ornaments i llibres a la catedral de Vic al segle XIV: els inventaris de la tresoreria de 1342 i 1368", *Miscel·lània Litúrgica Catalana*, X (2001), p. 377-413.

GIRBAL 1888

Enrique CLAUDIO GIRBAL, "Sellos árabes de la catedral de Gerona", *Revista de Ciencias Históricas*, I (1880), p. 388-392

GIRONA 1985

Girona dins la formació de l'Europa medieval, 785-1213, Girona, 1985 (catàleg d'exposició).

GISPERT 1895

Joaquim DE GISPERT I DE FERRATER, *Una nota d'arqueologia cristiana, la indumentària en los Crucifixs*, Barcelona, 1895

GOERING 2005

Joseph GOERING, *The Virgin and the Grail. Origins of a Legend*, New Haven, 2005.

GOLFERICHS 1891

Macari GOLFERICHS I LOSADA, "Capella de Sta. Llúcia", *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, I, 3 (1891), p. 216-223.

GOLFERICHS 1925

Macari GOLFERICHS I LOSADA, "Els antependis d'orfebreria", *Gasetta de les Arts*, II, 31 (1925), p. 1-2.

GÓMEZ-MORENO 1919

Manuel GÓMNEZ-MORENO, *Iglesias mozárabes. Arte español de los siglos IX a XI*, Madrid, 1919.

GÓMEZ PALLARÉS 1994

Juan GÓMEZ PALLARÉS, “La literatura de cómputo en la Cataluña de los siglos XI-XII: el caso de Ripoll”, *Actas del III Congreso de la Asociación Hispánica de Literatura Medieval (Salamanca 1989)*, Salamanca, 1994, I, p. 407.

GONZÁLEZ 1994

Teresa GONZÁLEZ I VERDAGUER, “Copó”, *Catalunya Romànica*, vol. I, Barcelona, 1994, p. 434.

GONZÁLEZ MIRANDA 1952

Marina GONZÁLEZ MIRANDA, “Minas de plata en el Alto Aragón”, *Estudios de Edad Media en la Corona de Aragón*, V (1952), p. 435-437.

GONZÁLEZ Y SUGRAÑES 1915

Miquel GONZÁLEZ Y SUGRAÑES, *Contribució a la Historia dels antics Gremis dels Arts y Oficis de la Ciutat de Barcelona*, Barcelona, 1915, 2 vols.

GOÑI 1960

José GOÑI GAZTAMBIDE, “La Orden de Grandmont en España”, *Hispania Sacra*, 13 (1960), p. 401-411 (reeditat a: *Príncipe de Viana*, LXIX, 245, 2008, p. 745-752).

GOUSSET 1982

Marie-Thérèse GOUSSET, “Un aspect du symbolisme des encensoirs romans: la Jérusalem Céleste”, *Cahiers Archéologiques*, 30 (1982), p. 81-106.

GRABAR 2002

Oleg GRABAR, “About a Bronze Bird”, *Reading Medieval Images: The Art Historian and the Object*, Ann Arbor, 2002, p. 117-125.

GRÀCIA 1984-1985

Elisenda GRÀCIA, “Materials de peltre medievals a Catalunya”, *Acta historica et archaeologica Mediaevalia*, 5-6 (1984-1985), p. 313-354.

GRÀCIA 1986a

Elisenda GRÀCIA I MONT, “Altres materials de peltre medievals a Catalunya”, *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, 7-8 (1986), p. 453-458.

GRÀCIA 1986b

Elisenda GRÀCIA I MONT, “Calze i patena del bisbe Olivella”, *Thesaurus/Estudis. L'art dels bisbats de Catalunya, 1000-1800*, Barcelona, 1986, p. 94-95.

GRÀCIA 1986c

Elisenda GRÀCIA I MONT, “Calze i patena de Sant Salvador de la Vedella”, *Thesaurus/Estudis. L'art dels bisbats de Catalunya, 1000-1800*, Barcelona, 1986, p. 93-94.

GRÀCIA 1986d

Elisenda GRÀCIA I MONT, “Canadelles de l'abat Desbac”, *Catalunya Romànica*, vol. XXII, Barcelona, 1986, p. 231-232.

GRÀCIA 1987

Elisenda GRÀCIA I MONT, “Canadelles de l'abat Desbac”, *Catalunya Romànica*, vol. X, Barcelona, 1986, p. 274

GRAELLS 2011

Raimon GRAELLS I FABREGAT, *'Dactylothebeae cataloniae'. El col·leccionisme de glíptica a Catalunya abans de 1900*, Lleida, 2011.

GRANDET & GORET 2012

Matthieu GRANDET, Jean-François GORET, *Echecs et trictrac. Fabrication et usages des jeux de tables au Moyen-Age*, Paris, 2012 (catàleg d'exposició).

GRIMALDI 2014

Matilde GRIMALDI, “Un ‘estoig d'argent amb relíquies a manera de cera en quatre partides’: l'encolpi esmaltat de la catedral de Tortosa”, *Catalunya i la Mediterrània: circulació d'artistes, objectes i models*, Besalú, 2014, p. 95-106 (Síntesi. Quaderns del seminari de Besalú, II).

GROS 1991

Miquel dels Sants GROS I PUJOL, *Museu Episcopal de Vic. Romanic*, Sabadell, 1991.

GROS 1996

Miquel dels Sants GROS I PUJOL, “Devastació d'Esglésies del bisbat d'Urgell entorn del 1200”, *Homenatge a mossèn Jesús Tarragona*, Lleida, 1996, p. 167-177.

GROS 1999

Miquel dels Sants GROS I PUJOL, “El missal de sant Ruf -Tortosa, Arx. Cap., ms 11-”, *Miscel·lània Litúrgica Catalana*, IX (1999), p. 199-308.

GROS 2003

Miquel dels Sants GROS I PUJOL, “A Propòsit de la biblioteca particular de Guillem de Tavertet, bisbe de Vic”, *Arxiu de textos catalans antics*, 22 (2003), p. 103-136.

GROS 2005

Miquel dels Sants GROS I PUJOL, “La biblioteca de la catedral de la Seu d'Urgell als segles X-XII”, *Acta historica et archaeologica Mediaevalia*, 26 (2005), p. 101-124.

GROS 2007a

Miquel dels Sants GROS I PUJOL, “L'inventari de l'antiga biblioteca de la catedral de Roda d'Isàbena”, *Revista Catalana de Teologia*, XXXII, 2 (2007), p. 339-356.

GROS 2007b

Miquel dels Sants GROS I PUJOL, "El Pontifical romà de Vic –Vic, Arx. Cap. ms. 103 (XCIII)", *Miscel·lània litúrgica catalana*, 15 (2007), p. 187-272.

GROS & ORDEIG 1980

s.a. [Miquel dels Sants GROS I PUJOL & Ramon ORDEIG I MATA], "Exposició commemorativa. VIII centenari del naixement de Sant Bernat Calbó, bisbe de Vic 1180-1980", *Ausa*, 9, 95-96 (1980), p. 133-144.

GUAL CAMARENA 1976

Manuel GUAL CAMARENA, *Vocabulario del comercio medieval. Colección de aranceles de la Corona de Aragón (siglos XIII y XIV)*, Barcelona, 1976 (1968).

GUARDIA 1986

Milagros GUARDIA PONS, "Enkolpia bizantins", *Thesaurus/Estudis. L'art dels bisbats de Catalunya, 1000-1800*, Barcelona, 1986, p. 27-28.

GUARDIA 1989

Milagros GUARDIA PONS, "145. Capitel", *Millenium, Història i Art de l'Església Catalana*, Barcelona, 1989, p. 206-207.

GUARDIA 1992a

Milagros GUARDIA I PONS, "Cibori", *Prefiguració del Museu Nacional d'Art de Catalunya*, Barcelona, 1992, p. 160-161.

GUARDIA 1992b

Milagros GUARDIA I PONS, "Encenser", *Prefiguració del Museu Nacional d'Art de Catalunya*, Barcelona, 1992, p. 142-143

GUARDIA 1992c

Milagros GUARDIA PONS, "L'internacionalisme en la gènesi de l'art romànic a Catalunya", *Catalunya Medieval*, Barcelona, 1992, p. 18-23.

GUARDIA 1992d

Milagros GUARDIA PONS, "Naveta", *Prefiguració del Museu Nacional d'Art de Catalunya*, Barcelona, 1992, p. 195.

GUASTELLA 1995

Claudia GUASTELLA, "Tre serie di smalti applicati al paliotto detto dell'Arcivescovo Carandolet", *Federico e la Sicilia dalla terra alla corona. Arti figurative e suntuarie*, Siracusa-Palerm, 1995, p. 123-133.

GUDIOL 1893

s.a. [Josep GUDIOL I CUNILL], *Catálogo del Museo Arqueológico-Artístico Episcopal de Vich*, Vic, 1893.

GUDIOL 1902

Josep GUDIOL I CUNILL, *Nocions de arqueologia sagrada catalana*, Vic, 1902 (segona edició revisada, 1931-1933).

GUDIOL 1909a

Josep GUDIOL I CUNILL, "Lo Sepulcre de Sant Bernat Calvó, Bisbe de Vich", *Congrés d'Història de la Corona d'Aragó dedicat al Rey en Jaume I y a la seua época*, Barcelona, 1909, II, p. 964-977.

GUDIOL 1909b

Josep GUDIOL I CUNILL, "La vaxella de fusta durant lo segle XIII", *Congrés d'Història de la Corona d'Aragó dedicat al Rey en Jaume I y a la seua época*, Barcelona, 1909, II, p. 744-750.

GUDIOL 1912

Josep GUDIOL I CUNILL, "San Cucufate", *Museum*, II, 12, (1912), p. 437-478.

GUDIOL 1914

Josep GUDIOL I CUNILL, *L'orfebreria catalana del segle IX al XVIII*, Vic, 1914 (manuscrit inèdit conservat a la Biblioteca Episcopal de Vic).

GUDIOL 1915-1920

Josep GUDIOL I CUNILL, "Les creus d'argenteria a Catalunya", *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, VI (1915-1920), p. 265-422.

GUDIOL 1917

Josep GUDIOL I CUNILL, "Un Tesoro sagrado", *Anuario eclesiástico. Sección cultura eclesiástica* (1917) p. 101-108.

GUDIOL 1919

Josep GUDIOL I CUNILL, "De les campanetes litúrgiques", *Vell i Nou*, V, 90 (1919), p. 163-167.

GUDIOL 1920

Josep GUDIOL I CUNILL, *El mobiliari litúrgic. Resum arqueològic*, Vic, 1920.

GUDIOL 1926

Josep GUDIOL I CUNILL, "El Museo Arqueológico-artístico Episcopal de Vich", *Museum*, VII, 1 (1926), p. 1-48.

GUDIOL 1927

Josep GUDIOL I CUNILL, "De peregrins i peregrinatges religiosos catalans", *Analecta Sacra Tarraconensia*, VIII (1927), p. 93-119.

GUDIOL 1927-1955

Josep GUDIOL I CUNILL, *La Pintura mig-aval catalana. Els Primitius*, Barcelona, 1927-1955, 3 vols.

GUDIOL 1931-1933

Josep GUDIOL I CUNILL, *Nocions d'arqueologia sagrada catalana*, Barcelona, 1931-1933, 2 vols (edició revisada de l'obra de 1902).

GUDIOL, inèdit

Josep GUDIOL I CUNILL, *Orfebreria catalana desde'l segle IX al XVIII*, Vic, s.d. (manuscrit inèdit, Arxiu Episcopal de Vic).

GUDIOL RICART 1936

Josep GUDIOL RICART, *Els vidres catalans*, Barcelona, 1936 (Monumenta Cataloniae, 3).

GUDIOL RICART & GAYA NUÑO, 1948

Josep GUDIOL RICART & Juan Antonio GAYA NUÑO, *Arquitectura y escultura románicas*, Madrid, 1948 (Ars Hispaniae, V).

GUIA 1997

Guia. Art Romànic. Museu Nacional d'Art de Catalunya, Barcelona, 1997 (catàleg de museu).

GUIA 2004

Guia. Museu Nacional d'Art de Catalunya, Barcelona, 2004 (catàleg de museu).

GUIBERT 1889

Louis GUIBERT, "L'école monastique d'orfèvrerie de Grandmont et l'autel majeur de l'église abbatiale. Notice accompagné des deux inventaires les plus anciens du Trésor, 1496-1515", *Bulletin de la Société Archéologique et Historique du Limousin*, XXXVI (1889), p. 51-98.

GUIBERT 1892

Louis GUIBERT, "Les manuscrits du séminaire de Limoges, Notice et catalogue", *Bulletin de la Société archéologique et historique du Limousin*, 39 (1892), p. 456-558.

GUIDOBALDI 2000

Federico GUIDOBALDI, "I cyboria d'altare a Roma fino al IX secolo", *Mededelingen van het Nederlands Instituut te Rome*, LIX (2000), p. 55-69.

HAHN 1997

Cynthia HAHN, "The Voices of the Saints: Speaking Reliquaries", *Gesta*, 36, 1 (1997), p. 20-31.

HAHN 1999

Cynthia HAHN, "Interpictoriality in the Limoges Chasses of Stephen, Martial, and Valerie", *Image and Belief. Studies in celebration of the eightieth anniversary of the Index of Christian Art*, Nova York, 1999, p. 109-120.

HAHN 1999

Cynthia HAHN, "Narrative on the Golden Altar of Sant'Ambrogio in Milan: Presentation and Reception", *Dumbarton Oaks Papers*, 53 (1999), p. 167-187.

HAHN 2011

Cynthia HAHN, "The Spectacle of the Charismatic Body. Patrons, Artists, and Body-Part Reliquaries", *Treasures of Heaven. Saints, relics and devotion in medieval Europe*, Londres, 2011 (2010), p. 163-172.

HAHNLOSER & BRUGGER-KOCH 1985

Hans R. HAHNLOSER & Susanne BRUGGER-KOCH, *Corpus der Hartsteinschliffe des 12.-15. Jahrhunderts*, Berlín, 1985, 2 vols.

HALLEUX 1974

Robert HALLEUX, "Damigéron, Evax et Marbode. L'héritage alexandrin dans les lapidaires médiévaux", *Studi Medievali*, XV (1974), p. 327-329.

HALLEUX 2007

Robert HALLEUX, "Le cristal dans les traditions lapidaires", *Pierre de lumière. Le cristal de roche dans l'Art et l'Archéologie*, Namur, 2007, p. 45-55.

HALLEUX & MEYVAERT 1988

Robert HALLEUX & Paul MEYVAERT, "Les origines de la Mappae Clavicula", *Archives d'Histoire Doctrinale et Littéraire du Moyen Âge*, 54 (1988), p. 7-58.

HARTNER 1973-1974

Willy HARTNER, "The Vaso Vescovali in the British Museum. A study on islamic astrological iconography", *Kunst des Orients*, 9, 1-2 (1973-1974), p. 99-130.

HATCHER 1973

John HATCHER, *English Tin Production and Trade before 1550*, Oxford, 1973.

HEISENBERG 1925

August HEISENBERG, "Gudiol i Cunill, Les creus d'argenteria a catalunya [Bibliographische Notizen und kleinere Mitteilungen]", *Byzantinische Zeitschrift*, XXV (1925), p. 239.

HENIG 2007

Martin HENIG, "The re-use and copying of ancient intaglios set in Medieval personal seals mainly found in England: an aspect of the Renaissance of the 12th century", *Good impressions: Image and Authority in Medieval Seals*, Londres, 2007, p. 25-34.

HERNANDO GARRIDO 2001

José LuíS HERNANDO GARRIDO, "Báculo", *De Limoges a Silos*, Madrid, 2001, p. 134-135.

HERRÁEZ 2003

Maria Victoria HERRÁEZ ORTEGA, "Apuntes para el estudio de la orfebrería en la alta y plena edad media hispana", *Estudios de Platería. San Eloy 2003*, Murcia, 2003, p. 283-299.

HERRERA 1994-1995

Pedro P. HERRERA ROLDÁN, “En torno al mozárabe Cipriano de Córdoba”, *Excerpta philologica: Revista de filología griega y latina de la Universidad de Cádiz*, 4-5 (1994-1995), p. 215-230.

HERRMANN-MASCARD 1975

Nicole HERRMANN-MASCARD, *Les reliques des saints. Formation coutumière d'un droit*, París, 1975.

HILDBURGH 1936

Walter Leo HILDBURGH, *Medieval Spanish Enamels and their relation to the origin and the development of copper champlevé enamels of the twelfth and thirteenth centuries*, Londres 1936.

HILDBURGH 1944

Walter Leo HILDBURGH, “On italian copper champlevé enamels of the thirteenth century”, *Speculum*, 19, 1 (1944), p. 34-38.

HILDBURGH 1945

Walter Leo HILDBURGH, “Concerning a questionable identification of medieval catalan champlevé enamels”, *The Art Bulletin*, 24, 4 (1945), p. 247-259.

HOBBS 2005

Richard HOBBS, “Why are there always so many spoons? Hoards of precious metals in Late Roman Britain”, *Image, Craft and the Classical World. Essays in honour of Donald Bailey and Catherine Johns*, Montagnac, 2005, p. 197-208.

HOFFMAN 1970

Konrad HOFFMAN (ed.), *The Year 1200. A Centennial Exhibition at the Metropolitan Museum of Art*, Nova York, 1970.

HOLMES 1934

Urban T. HOLMES, “Medieval gem stones”, *Speculum*, 9, 2 (1934), p. 195-204.

HOPE 1887

W. H. St. John HOPE, “On the English medieval drinking bowls called mazers”, *Archaeologia*, 50 (1887), p. 129-193.

HORNSBY 1983

HORNSBY, P., *Pewter of the Western World, 1600-1850*, Exton, 1983.

HOSTETLER 2012

Brad HOSTETLER, “The Limburg Staurotheke: A Reassessment”, *Athanas*, XXX (2012), po. 7-13.

HUBERT 1974

Jean Hubert, “Introibo ad altare”, *Revue de l'art*, 24 (1974), p. 9-21 (reed. a: J. HUBERT, *Nouveau recueil d'études*, Ginebra, 1985, p. 128-153).

HUICI & JUARISTI 1929

Serapio HUICI & Victoriano JUARISTI, *El santuario de San Miguel de Excelsis (Navarra) y su retablo esmaltado*, Madrid, 1929.

HUNT 1976

Leslie Bernard HUNT, “The Oldest Metallurgical Handbook, recipes of a fourth century goldsmith”, *Gold Bulletin*, 9, 1 (1976), p. 24-31.

IBARBURU 1986

Maria Eugenia IBARBURU ASURMENDI, “Missal de Sant Ruf. Còdex”, *Thesaurus/Estudis. L'art dels bisbats de Catalunya, 1000-1800*, Barcelona, 1986, p. 88-89.

IBARBURU 1989

Maria Eugenia IBARBURU ASURMENDI, “Missal de Sant Ruf”, *Millenium, Història i art de l'Església catalana*, Barcelona, 1989, p. 176-177.

IBARBURU 1992

Maria Eugenia IBARBURU ASURMENDI, “Liber Feudorum Ceritanie”, *Catalunya Romànica, vol XX*, Barcelona, 1992, p. 202-204.

IBARBURU 1992-1993

Maria Eugenia IBARBURU ASURMENDI, “Los cartularios reales del Archivo de la Corona de Aragón”, *Lambard*, VI (1992-1993), p. 197-213.

IBARBURU 1997a

Maria Eugènia IBARBURU ASURMENDI, “Sacramentari Gregorià (Arxiu Capitular de Tortosa, Ms. 41)”, *Catalunya Romànica, vol. XXVI*, Barcelona, 1997, p. 134-135 (reed. a: *De capitibus litterarum et aliis figuris, Recull d'estudis sobre miniatura medieval*, Barcelona, 1999, p. 323-326).

IBARBURU 1997b

Maria Eugènia IBARBURU ASURMENDI, “Sacramentari Gregorià o Missal de Sant Ruf (Arxiu Capitular de Tortosa, Ms. 11)”, *Catalunya Romànica, vol. XXVI*, Barcelona, 1997, p. 131-134 (reeditat a: *De capitibus litterarum et aliis figuris, Recull d'estudis sobre miniatura medieval*, Barcelona, 1999, p. 313-321).

IGLESIAS 1980

Manuel IGLESIAS COSTA, *Roda de Isábena*, Jaca, 1980.

IMAGE AND ALTAR 2014

Image and Altar 800-1300. Papers from an International Conference in Copenhagen 24 October – 27 October 2007, Copenhaguen, 2014.

IÑIGUEZ 1991

José Antonio IÑIGUEZ HERRERO, *El altar cristiano. II: De Carlomagno al Siglo XII*, Pamplona, 1991.

ISLAM A CATALUNYA 1998

L'Islam a Catalunya, Barcelona, 1998 (catàleg d'exposició).

JANINI 1962

José JANINI, "Los sacramentarios de Tortosa y el cambio de Rito", *Analecta sacra tarraconensia*, 35 (1962), p. 5-56.

JANINI 1966

José JANINI, "El Sacramentario pirenaico ms. 41 de Tortosa", *Hispania sacra. Revista española de historia eclesiástica*, 19 (1966) p. 99-130.

JANINI 1980

José JANINI, *Manuscritos litúrgicos de las bibliotecas de España. II: Aragón, Cataluña y Valencia*, Burgos, 1980.

JARRET 2009

Jonathan JARRET, "Currency change in pre-millennial Catalonia: coinage, counts and economics", *Numismatic Chronicle*, 169 (2009), p. 217-243.

JASPERT 1999

Nicolas JASPERT, "Un vestigio desconocido de Tierra Santa: la Vera Creu d'Anglesola", *Anuario de Estudios Medievales*, 29 (1999), p. 447-475.

JENKINS 1993

Marilynn JENKINS, "Casket", *The Art of Medieval Spain*, Nova York, 1993, p. 94.

JOHNSON 1935

Rozelle P. JOHNSON, "Notes on some manuscripts of the *Mappae Clavicula*", *Speculum*, 10, 1 (1935), p. 72-81.

JOHNSON 1957

James R. JOHNSON, "Stained glass and imitation gems", *The Art Bulletin*, 39, 3 (1957), p. 221-224.

JONQUAY 2012

Sylvestre JONQUAY, "Archéologie du jeu de tables, X-XIIIe s.", *Histoire et images médiévales, Thématique*, 28 (2012), p. 46-55.

JORBA 2002

Mª Àngels JORBA VALLS, "El Crist del castell d'Ulldecona", *Rescat. Butlletí del Servei de Restauració de Béns Mobles*, 11 (2002), p. 10.

JORBA 2004

Mª Àngels JORBA VALLS, "Crist d'Ulldecona", *Memòria d'Activitats del Centre de Restauració de Béns Mobles de Catalunya, anys 1997-2002*, Barcelona, 2004, p. 252-253

JUARISTI 1933

Victoriano JUARISTI, *Esmaltes: con especial atención a los españoles*, Barcelona, 1933.

JUNGMANN 1951-1955

Joseph Andreas JUNGMANN, *The Mass of the Roman Rite: Its origins and development (Missarum Sollemnia)*, Nova York, 1950 (1948).

JUNTA DE MUSEOS 1930

[JUNTA DE MUSEOS], *Museo de Arte Decorativo y Arqueológico. Guía-catálogo*, Barcelona, [1930].

JUNTA DE MUSEUS 1958

JUNTA DE MUSEUS, *Legado espanyol. Catálogo-Guía*, Barcelona, 1958 (catàleg d'exposició).

JUNYENT 1933

Eduard JUNYENT I SUBIRÀ, "Notes inèdites sobre el monestir de Ripoll", *Analecta sacra tarraconensia*, 9 (1933), p. 185-226.

JUNYENT 1960-1961

Eduard JUNYENT I SUBIRÀ, *Catalogne Romane, La Pierre-qui-vire, 1960-1961*, 2 vols.

JUNYENT 1971

Eduard JUNYENT I SUBIRÀ, "El sello inédito del conde Bernat Tallaferró", *Destino*, 1772 (1971), p. 19 (reed, en trad. catalana, a: *Estudis d'història i art, segles IX-XX*, Vic, 2001, p. 145-147).

JUNYENT 1973

Eduard JUNYENT I SUBIRÀ, "Mn. Josep Gudiol i Cunill, 1842-1972", *Ausa*, LXXIV (1973), p. 93-107.

JUNYENT 2001

Eduard JUNYENT I SUBIRÀ, "El necrologi del monestir de Sant Joan de les Abadesses", *Estudis d'història i art (segles IX-XX)*, Vic, 2001, p. 243-290 (inicialment, en castellà, a: *Analecta Sacra Tarraconensia*, XXIII, 1950, p. 131-191).

KALAVREZOU 1997

Ioli KALAVREZOU, "Luxury objects", *The Glory of Byzantium. Art and Culture of the Middle Byzantine Era, A.D., 843-1261*, Nova York, 1997, p. 219-223.

KASPERSEN 2006

Søren KASPERSEN, "Narrative 'Modes' in the Danish Golden Frontals", *Decorating the Lords Table. On the Dynamics between Image and Altar in the Early and High Middle Ages*, Copenhagen, 2006, p. 79-127.

KASPERSEN & SCHNELL & STEMANN-PETERSEN 2006

Søren KASPERSEN & Ulrich SCHNELL & Karen STEMANN-PETERSEN, "Technical Investigation of the Danish Golden Altars", *Medieval Reliquary shrines and precious metalwork*, Londres, 2006, p. 109-117.

KESSLER 2012

Herbert L. KESSLER, "Images Borne on a Breeze: the Function of the Flabellum of Tournus as Meaning", *Charlemagne et les objets. Des thésaurisations carolingiennes aux constructions mémorielles*, Berna, 2012, p. 57-114.

KOLLER 1973

E. Franck KOLLER, "Le Commerce médiéval Flandres-Espagne: une conclusion géographique", *Norois*, 80 (1973), p. 676-683.

KÖTZSCHE 1975

Dietrich KÖTZSCHE, "Die Kölner Niello-Kelchkuppa und ihr Umkreis", *The Year 1200. A Symposium*, Nova York, 1975, p. 139-162.

KÖTZSCHE 1998

Dietrich KÖTZSCHE, "Limoges et le Saint Empire", *L'Oeuvre de Limoges. Art et histoire au temps des Plantagenêts (actes du colloque, musée du Louvre, 1995)*, Paris, 1998, p. 317-340.

KROESEN 2004

Justine E. A. KROESEN, "Retablos medievales de plata", *Estudios de Platería. San Eloy 2004*, Murcia, 2004, p. 243-261.

KROESEN 2008

Justine E. A. KROESEN, "El altar y su mobiliario durante la época románica. La prehistoria del retablo", *Art i litúrgia a l'Occident medieval. VIII Col·loqui i I Col·loqui Internacional*, Barcelona, 2008, p. 37-54.

KROESEN 2013

Justine E. A. KROESEN, "Ciborios y baldaquinos en iglesias medievales. Un panorama europeo", *Codex Aquilarensis*, 29 (2013), p. 189-222.

KROESEN 2014

Justine E. A. KROESEN, "The Longue durée of Romanesque Altar Decorations", *Paint and Piety. Collected Essays on Medieval Painting and Polychrome Sculpture*, Londres, 2014, p. 15-38.

KROUSTALLIS 2008

Stefanos KROUSTALLIS, "Los recetarios medievales de tecnología artística", *Art Technology. Sources and Methods. Proceedings of the second symposium of the Art Technological Source Research working group*, Londres, 2008, p. 35-41.

KUHN 1930

Charles Louis KUHN, *Romanesque Mural Painting of Catalonia*, Cambridge, 1930.

LACHAUD 2006

Frédérique LACHAUD, "La première description des métiers de Paris: le *Dictionarius* de Jean de Garlande (vers 1220-1230)", *Histoire urbaine*, 16 (2006), p. 91-114.

LACVIVIER 1911

Raymond de LACVIVIER, "Textes Catalans", *Revue Catalane*, V (1911), p. 71-75.

LAGABRIELLE 2000

Sophie LAGABRIELLE, "La verrerie du XIIe à la fin du XVe siècle: évolution d'une technique", *Médiévales*, 39 (2000), p. 57-78.

LANDIS 1976

Hubert LANDIS, "Contribution a l'étude des origines de l'émaillerie limousine", *Monuments et Mémoires*, LX (1976), p. 113-131.

LA NIECE & RÖHRS & MCLEOD 2010

Susan LA NIECE & Stefan RÖHRS & Bet MCLEOD (eds.), *The Heritage of Maître Alpais, An International and Interdisciplinary Examination of Medieval Limoges Enamel and Associated Objects*, Londres, 2010.

LARRIBA 2007

Mariel LARRIBA LEIRA, "El Tesoro de la catedral mindoniense", *Rudesindus, La tierra y el tiempo*, Santiago de Compostela, 2007, p. 206-227.

LASKO 1999

Peter LASKO, *Arte sacro. 800-1200*, Madrid, 1999 (1971).

LASKO 2003

Peter LASKO, "Roger of Helmarshausen, Author and Craftsman: Life, Sources of Style, and Iconography", *Objects, Images and the Word*, Princeton, 2003, p. 180-201.

LAURIÈRE 1886

Jules de LAURIÈRE, "Promenade Archéologique dans le Val d'Aran", *Bulletin Monumental*, 52 (1886), p. 54-73, 101-120, 450-473.

LAURIOUX 2002

Bruno LAURIOUX, *Manjer au Moyen Âge. Pratiques et discours alimentaire en Europe au XIVe et XVe siècles*, Paris, 2002.

LE POGAM 2009

Pierre-Yves Le POGAM, *Les Premiers retables: XIIIe-début du XVe siècle. Une mise en scène du sacré*, Paris, 2009 (catàleg d'exposició).

LEADER-NEWBY 2004

Ruth E. Leader-Newby, *Silver and Society in Late Antiquity. Functions and Meanings of Silver Plate in the Fourth to Seventh Centuries*, Aldershot, 2004.

LECLERCQ-MARX 2000

Jacqueline LECLERCQ-MARX, "Les signatures d'orfèvres au Moyen Âge. Entre sociologie, théologie et histoire", *Mélanges offerts à Michel Hanotiau*, Brusel-les, 2000, p. 89-112.

LECLERCQ-MARX 2001

Jacqueline LECLERCQ-MARX, "Signatures iconiques et graphiques d'orfèvres dans le Haut Moyen Âge. Une première approche", *Gazette des Beaux-Arts*, CXXXVII, 143 (2001), p. 1-16.

LEGNER 1985

Anton LEGNER (dir.), *Ornamenta Ecclesiae. Kunst und Künstler der Romanik in Köln*, Colònia, 1985, 3 vols. (catàleg d'exposició).

LEMEUNIER 2007

Albert LEMEUNIER, "Le cristal de roche au Moyen Âge", *Pierre de lumière. Le cristal de roche dans l'Art et l'Archéologie*, Namur, 2007, p. 127-144.

LESTOCQUOY 1943

Jean LESTOCQUOY, "Le commerce des oeuvres d'art au Moyen Âge", *Mélanges d'histoire sociale*, 3 (1943), p. 19-26.

LIGHTBOWN 1978

Robert W. LIGHTBOWN, *Secular Goldsmiths' Work in Medieval France: A History*, Londres, 1978.

LIGHTBOWN 1992

Ronald W. LIGHTBOWN, *Medieval European Jewellery*, Londres, 1992.

LITTLE 1993

Charles T. LITTLE, "Reliquiary crucifix", *The Art of Medieval Spain*, Nova York, 1993, p. 271-272

LITTLE 2013a

Charles T. LITTLE, "Bernward's Candlesticks (pair)", *Medieval treasures from Hildesheim*, Nova York, 2013, p. 50-51.

LITTLE 2013b

Charles T. LITTLE, "Virgin and Child Enthroned (so-called Golden Madonna)", *Medieval treasures from Hildesheim*, Nova York, 2013, p. 42-43.

LLAGOSTERA 2011

Antoni LLAGOSTERA FERNÁNDEZ, "Dos plànols del monestir de Santa Maria de Ripoll d'inicis del segle XVIII (1728 i 1731)", *Els monestirs medievals. IV Jornades d'Història i Arqueologia Medieval del Maresme*, Mataró, 2011, p. 164-170.

LLARÀS 1988

Celina LLARÀS I USÓN, "Marededéu", *Catalunya Romànica*, vol. XXII, Barcelona, 1988, p. 150-152

LLORENS & JOVER 1993

Josep Maria LLORENS I RAMIS & Anna JOVER I ARMENGOL, "La corona de llum de Sant Martí de Vallmala", *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 26 (1993), p. 373-388.

LONGPÉRIER 1865

Adrien de LONGPÉRIER, "Note sur une aiguère en bronze de travail sicilien conservée au Louvre", *Comptes rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*, any 9 (1865), p. 310-314.

LÓPEZ VILAR 1999

Jordi LÓPEZ, "L'art moble i sumptuari", *Tarragona medieval*, Tarragona, 1999, p. 149-160.

LÓPEZ MULLOR et alt. 1989

Albert LÓPEZ MULLOR et alt, *Recerques històrico-arqueològiques al Berguedà (1983-1986). Església de Sant Vicenç de Rus, Església de Santa Eulàlia de Gironella, Pont Vell de la Pobla de Lillet*, Barcelona, 1989 (Quaderns Científics i Tècnics, 1).

LORÉS 1995

Immaculada LORÉS I OTZET, "Le travail et l'image du sculptor dans l'art roman catalan", *Les Cahiers de Saint-Michel de Cuxa*, XXVI (1995), p. 27-33.

LORÉS 1999

Immaculada LORÉS I OTZET, "Els promotors en l'art català del segle X", *Catalunya a l'època carolíngia. Art i cultura abans del romànic (segles IX i X)*, Barcelona, 1999, p. 191-195.

LORÉS 2002

Immaculada LORÉS I OTZET, *El monestir de Sant Pere de Rodes*, Bellaterra-Barcelona-Girona-Lleida, 2002.

LORÉS 2007a

Immaculada LORÉS I OTZET, "La decoración escultórica del monasterio de Santa Maria de Ripoll", *Los grandes monasterios benedictinos hispanos de época románica (1050-1200)*, Aguilar de Campoo, 2007, p. 167-189.

LORÉS 2007b

Immaculada LORÉS I OTZET, "La sculpture de Saint-Michel de Cuxa à l'époque de l'abbé Oliba", *Les Cahiers de Saint-Michel de Cuxa*, XXXVIII (2007), p. 183-191.

LORÉS 2013

Immaculada LORÉS I OTZET, "La promoción artística de abades-obispos en monasterios románicos de Cataluña: algunas notas a propósito de Sant Cugat del Vallès y de Sant Miquel de Cuixà", *Monjes y obispos en la España del románico: entre la convivencia y el conflicto*, Aguilar de Campoo, 2013, p. 149-167.

LUCHS 1993

Alison LUCHS, "Ciborium", *Western Decorative Arts, Part I: Medieval, Renaissance, and Historicizing Styles including Metalwork, Enamels, and Ceramics*, Washington, 1993, p. 41-45 (The Collections of the National Gallery of Art Systematic Catalogue, D).

MADURELL 1945-1946

Josep Maria MADURELL I MARIMON, "El arte en la comarca alta de Urgel", *Anales y Boletín de los Museos de Arte de Barcelona*, III (1945), p. 259-340; IV (1946), p. 9-172, 297-416.

MADURELL 1969

Josep Maria MADURELL I MARIMON, "Pedres ametistes del Montseny", *Ausa*, 6, 63 (1969), p. 144-147.

MAGDALENA 1989

José Ramón MAGDALENA NOM DE DÉU (ed.), *Libro de viajes de Benjamín de Tudela*, Barcelona 1989.

MAGGIONI 2010

Chiara MAGGIONI, "Le committenze orafe di Ariberto da Intimiano", *Lombardia romanica: i grandi cantieri*, Milà, 2010, p. 65-68.

MAINONI 2000

Patrizia MAINONI, "La seta in Italia fra XII e XIII secolo: migrazioni artigiane e tipologie seriche", *La seta in Italia dal Medioevo al Seicento. Dal baco al trape*, Venècia, 2000, p. 365-399.

MAKARIOU 1999

Sophie MAKARIOU "La Pyxide du trésor de la cathédrale de Narbonne: éléments pour une réévaluation historique", *Cahiers Archéologiques, fin de l'Antiquité et Moyen Âge*, 47 (1999), p. 127-135.

MAKARIOU 2000

Sophie MAKARIOU "Les paons, aquamaniles ou bouches de fontaine", *Les Andalousies, de Damas à Cordoue*, París, 2000, p. 111-113.

MAKARIOU 2005

Sophie MAKARIOU, "Le jeu d'échecs, une pratique de l'aristocratie entre Islam et chrétienté des IXe-XIIIe siècles", *Les Cahiers de Saint-Michel de Cuxa*, XXXVI (2005), p. 127-140.

MAKARIOU 2007

Sophie MAKARIOU, "Traslado, recepción y fascinación: los objetos islámicos en Europa en torno al siglo X", *Radesindus. La cultura europea del siglo X*, Santiago de Compostel·la, 2007, p. 182-191.

MANCHO 2008a

Carles MANCHO SUÁREZ, "Fragment de pintura mural de Sant Pere de Sorpe amb el Banquet d'Epuló", *El romànic i la Mediterrània, Catalunya, Tolouse i Pisa, 1120-1180*, Barcelona, 2008, p. 298-299.

MANCHO 2008b

Carles MANCHO SUÁREZ, "Missal de sant Ruf", *El romànic i la Mediterrània, Catalunya, Tolouse i Pisa, 1120-1180*, Barcelona, 2008, p. 428-231.

MÄND 2008

Anu MÄND, "Liturgical Vessels in Medieval Livonia in the Light of Written Evidence", *Art and the church religious art and architecture in the Baltic region in the 13th - 18th centuries*, Tallinn 2008, p. 82-103.

MANJARRÉS 1867

Josep de MANJARRÉS I DE BOFARULL, *Nociones de Arqueología Cristiana para uso de Seminarios Conciliares. Guia de párrocos y juntas de obra y fábrica de las iglesias*, Barcelona, 1867.

MANJARRÉS 1868

s.a. [José de MANJARRÉS Y DE BOFARULL], *Informe sobre el resultado de la Exposición Retrospectiva celebrada por la Academia de Bellas Artes de Barcelona en 1867 dado a la misma academia por la comision encargada de dicha exposicion*, Barcelona, 1868.

MARCH 1925

Josep Maria March, "Còdex catalans i altres llibres manuscrits d'especial interès de la Biblioteca capitular de Saragossa", *Butlletí de la Biblioteca de Catalunya*, 6 (1925) p. 357-365.

MARCHESIN 2004

Isabelle MARCHESIN, "Chapiteau de cloître", *Moyen Âge entre ordre et désordre*, París, 2004, p. 120-121.

MARIAUX 2010

Pierre Alain Mariaux, "Collecting (and Display)", *A Companion to Medieval Art: Romanesque and Gothic in Northern Europe*, Oxford, 2010 (2006), p. 213-232.

MARIAUX 2014a

Pierre Alain MARIAUX, "Flacon", *Le trésor de l'abbaye de Saint-Maurice d'Agaune*, París, 2014, p. 89.

MARIAUX 2014b

Pierre Alain MARIAUX, "Le trésor: des origines à la réforme canoniale (1128)", *Le trésor de l'abbaye de Saint-Maurice d'Agaune*, París, 2014, p. 21-23.

MARINETTO 1987a

Purificación MARINETTO SÁNCHEZ, “La decoración vegetal de los marfiles de Cuenca”, *Homenaje al P. Darío Cabanelas*, Granada, 1987, II, p. 241-259.

MARINETTO 1987b

Purificación MARINETTO SÁNCHEZ “Plaquitas y bote de marfil del taller de Cuenca”, *Miscelánea de Estudios Árabes y Hebraicos*, 36 (1987), p. 45-100.

MARQUES 1989

José MARQUES, “O Príncipe D. João (II) e a recolha das pratas das igrejas para custear a guerra com castela”, *Congresso Internacional Bartolomeu Dias e a sua época*, Porto, 1989, I, p. 201-219.

MARQUÉS 1955

Jaime MARQUÉS CASANOVAS, *Guía del Museo Diocesano de Gerona*, Girona, 1955

MARQUÉS 1959

Jaime MARQUÉS CASANOVAS, “El frontal de oro de la seo de Gerona”, *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, XIII (1959), p. 213-231.

MARQUÉS 1965

JMC [Jaime MARQUÉS CASANOVAS], “Exposición de arte sacro antiguo”, *Revista de Gerona*, 33 (1965), p. 58-60.

MARQUÉS 1984

Jaime MARQUÉS CASANOVAS, “La senyoria eclesiàstica de Sant Sadurní de l'Heura, fins al 1319”, *Estudis del Baix Empordà*, 3 (1984), p. 71-106.

MARQUÈS I PLANAGUMÀ 1998

Josep Maria MARQUÈS I PLANAGUMÀ, “Redescobrimint d'inscripcions medievals a Sant Feliu de Girona”, *Revista de Girona*, 191 (1998), p. 32-38.

MARQUÈS I PLANAGUMÀ 2005

Josep Maria MARQUÈS I PLANAGUMÀ, “El monestir d'Amer: persones i institucions”, *Quaderns de la Selva*, 17 (2005), p. 53-80.

MARQUET DE VASSELOT 1941

Jean-Joseph MARQUET DE VASSELOT, *Les crosses limousines du XIIIe siècle*, París, 1941.

MARQUET DE VASSELOT 1951

Jean-Joseph MARQUET DE VASSELOT, *Les gemellions limousines du XIIIe siècle*, París, 1951 (Memoires de la Societé Nationale des Antiquaires de France, III).

MARTÍ I BONET & FIGUEROLA 1992

Josep Maria MARTÍ I BONET & Pere-Jordi FIGUEROLA I ROTGER, “Bàcul de l'abat Guerau de Clasquerí”, *Catalunya Medieval*, Barcelona, 1992, p. 178-179.

MARTÍN 1988

Rosa Maria MARTÍN I ROS, “Frontal de la vida de Jesús”, *Catalunya Romànica*, vol. XXIII, Barcelona, 1988, p. 204-206.

MARTÍN ANSÓN 1984

María Luisa MARTÍN ANSÓN, *Esmaltes en España*, Madrid, 1984.

MARTÍN ANSÓN 1991

María Luisa MARTÍN ANSÓN, *Los esmaltes románicos de Silos*, Madrid, 1991 (Cuadernos de Arte Español, 10).

MARTÍN ANSÓN 2001

María Luisa MARTÍN ANSÓN, “Los esmaltes silenses: problemática sobre su origen”, *De Limoges a Silos*, Madrid, 2001, p. 257-277.

MARTÍN ANSÓN 2011

María Luisa MARTÍN ANSÓN, “El ajuar litúrgico de las iglesias románicas: objetos para el culto”, *Mobiliario y ajuar litúrgico en las iglesias románicas*, Aguilar de Campoo, 2011, p. 203-248.

MARTÍN PASCUAL 2012

Lúcia MARTÍN PASCUAL, “Errores y divergencias en la traducción: las fuentes del Bestiari catalán”, *Crítica del texto*, XV, 1 (2012), p. 39-71.

MARTÍNEZ ELCACHO 2005

Albert MARTÍNEZ ELCACHO, “La explotación de la plata en el condado de las montañas de Prades (Tarragona) durante la Baja Edad Media”, *Minería y metalurgia históricas en el sudoeste europeo*, Madrid, 2005, p. 357-353.

MARTÍNEZ FERRANDO 1947-1951

Jesús Ernest MARTÍNEZ FERRANDO, “Nosques reials catalanes”, *Miscel·lània Puig i Cadafalch*, Barcelona, 1947-1951, I, p. 111-117.

MARTÍNEZ FERRANDO 1953-1954

Jesús Ernest MARTÍNEZ FERRANDO, “La cámara real en el reinado de Jaime II (1291-1327)”, *Anales y Boletín de los Museos de Arte de Barcelona*, XI (1953-1954), p. 167-206.

MARTÍNEZ SUBÍAS 1989

Antonio MARTÍNEZ SUBÍAS, “Creu processional”, *Millenium. Història i art de l'Església catalana*, Barcelona, 1989, p. 218-219.

MARTÍNEZ SUBÍAS 1990

Antonio MARTÍNEZ SUBÍAS, “La casa-obrador de Jaume Pere, platero de Tarragona”, *Quaderns d'història tarraconense*, 9 (1990), p. 7-39.

MARTÍNEZ SUBÍAS 1992a

Antonio MARTÍNEZ SUBÍAS, “Bàcul de l'arquebisbe Bernat d'Olivella”, *Pallium, Exposició d'art i documentació*, Tarragona, 1992, p. 81.

MARTÍNEZ SUBÍAS 1992b

Antonio MARTÍNEZ SUBÍAS, “Calze i patende l'arquebisbe Bernat d'Olivella”, *Pallium, Exposició d'art i documentació*, Tarragona, 1992, p. 82.

MARTÍNEZ SUBÍAS 1992c

Antonio MARTÍNEZ SUBÍAS, “Creu”, *Pallium, Exposició d'art i documentació*, Tarragona, 1992, p. 95.

MARTÍNEZ SUBÍAS 1992d

Antonio MARTÍNEZ SUBÍAS, “Creu processional”, *Pallium, Exposició d'art i documentació*, Tarragona, 1992, p. 94.

MARTÍNEZ SUBÍAS 2015

Antonio MARTÍNEZ SUBÍAS, *Sacralia Antiqua. Diccionari del catalogador del patrimoni cultural de l'Església*, Barcelona, 2013.

MARTÍNEZ SUBÍAS 2015

Antonio MARTÍNEZ SUBÍAS, “Museu Diocesà de Tarragona”, *Enciclopedia del romànic en Tarragona*, Aguilar de Campoo, 2015, p. 522-536.

MAS 1908

Josep MAS, *Les relíquies del monastir de Sant Cugat del Vallès*, Barcelona, 1908.

MAS 1911-1912

Josep MAS, “Notes sobre antics pintors a Catalunya”, *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, VI, 44 (1911), p. 216-221; 45 (1912), p. 250-260; 46 (1912), p. 207-321; i 47 (1912), p. 430-440.

MAS & ROMEU & ARDITE 2008

Pere MAS I NEGRE & Judit ROMEU BLANCO & Xavier ARDITE RAMOS, “Iconografia de la creu de Vilabertran”, *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 39 (2008), p. 277-299.

MASDEU 1921-1922

Josep MASDEU, “Un inventari de l'any 1217 de Sant Joan de les Abadesses”, *Butlletí del Centre Excursionista de Vich*, IV (1921-1922), p. 141-146.

MASNOU 2007

Josep Maria MASNOU I PRATDESABA, “Inventari de la sagristia de la seu de Manresa (1452)”, *Miscel·lània Litúrgica Catalana*, 15 (2007), p. 305-316.

MASSIP 2007

Francesc MASSIP BONET, *Història del teatre català. Dels orígens al 1800*, Barcelona, 2007.

MATAS 1982

Maria Teresa MATAS I BLANXART, *Els esmalts romànics a Catalunya. 1. Arquetes*, Barcelona, 1982.

MATAS 1986a

Maria Teresa MATAS I BLANXART, “Crucifix 1”, *Catalunya Romànica*, vol. XXII, Barcelona, 1986, p. 199-200.

MATAS 1986b

Maria Teresa MATAS I BLANXART, “Encenser 4”, *Catalunya Romànica*, vol. XXII, Barcelona, 1986, p. 218.

MATAS 1986c

Maria Teresa MATAS I BLANXART, “Encenser 6”, *Catalunya Romànica*, vol. XXII, Barcelona, 1986, p. 218-219.

MATAS 1986d

Maria Teresa MATAS I BLANXART MATAS, Maria Teresa, “Missal de Sant Ruf. Tapes”, *Thesaurus/Estudis. L'art dels bisbats de Catalunya, 1000-1800*, Barcelona, 1986, p. 89-90.

MATAS 1986e

Maria Teresa MATAS I BLANXART “Píxis eucarístic 3”, *Catalunya Romànica*, vol. XXII, Barcelona, 1986, p. 212.

MATAS 1986f

Maria Teresa MATAS I BLANXART, “Píxis eucarístic 6”, *Catalunya Romànica*, vol. XXII, Barcelona, 1986, p. 214.

MATAS 1986g

Maria Teresa MATAS I BLANXART, “Placa d'aram”, *Catalunya Romànica*, vol. XXII, Barcelona, 1986, p. 201.

MATAS 1986h

Maria Teresa MATAS I BLANXART, “s.t. [Sant Martí de Sentfores]”, *Catalunya Romànica*, vol. III, Barcelona, 1986, p. 804.

MATAS 1989a

Maria Teresa MATAS I BLANXART, “Figura de Crist crucificat”, *Millennium. Història i art de l'Església catalana*, Barcelona, 1989, p. 214-215.

MATAS 1989b

Maria Teresa MATAS I BLANXART, “Píxide”, *Millennium. Història i art de l'Església catalana*, Barcelona, 1989, p. 214-215.

MATAS 1993a

Maria Teresa MATAS I BLANXART, "Creu processional", *Exposició Pulbra, Centenari de la creació del Museu de Lleida 1893-1993*, Barcelona, 1993, p. 79.

MATAS 1993b

Maria Teresa MATAS I BLANXART, "Píxide", *Exposició Pulbra, Centenari de la creació del Museu de Lleida 1893-1993*, Barcelona, 1993, p. 81

MATAS 1997

Maria Teresa MATAS I BLANXART, "El bàcul del bisbe Arnau de Gurb: una peça litúrgica o funerària?", *Lambard*, IX (1997), p. 167-173.

MATAS 1999

Maria Teresa MATAS I BLANXART, "El bàcul de Sant Pere d'Àger: la pèrdua d'un *unicum*", *Anuario de Estudios Medievales*, 29 (1999), p. 601-616.

MATAS 2001a

Maria Teresa MATAS I BLANXART, "Les cobertes de llibre en el món medieval: luxe i funcionalitat", *Circular – Amics de l'Art Romànic*, 206 (2001), p. 228-230.

MATAS 2001a

Maria Teresa MATAS I BLANXART, "Incensario", *De Limoges a Silos*, Madrid, 2001, p. 294-296.

MCLEOD 2010

Bet MCLEOD, "A Ciborium in the British Museum", *The Heritage of 'Maître Alpais', An International and Interdisciplinary Examination of Medieval Limoges Enamel and Associated Objects*, Londres, 2010, p. 1-5.

MCSWEENEY 2011

Anna MCSWEENEY, "The Tin Trade and Medieval Ceramics: Tracing the Sources of Tin and its Influence on Mediterranean Ceramics Production", *Al-Masaq*, 23, 3 (2011), p. 155-169.

MÉHU 2013

Didier MÉHU, "L'évidement de l'image ou la figuration de l'invisible corps du Christ (IXe-XIe siècle)", *Images Re-vues*, 11 (2013), on line.

MELCHOR 2012

Alejandro MELCHOR, "Notes sobre una peça d'escacs del castell de Mataplana, Ripollès", *Bulletí d'Escacs digital de la Federació Catalana d'Escacs*, 15 (2012), p. 12-14.

MEURER 1985

Heribert MEURER, "Zu den Staurotheken der Kreuzfahrer", *Zeitschrift für Kunstgeschichte*, 48, 1 (1985), p. 65-76.

MEYER & MEYER & WYSS 1990

Olivier MEYER & Nicole MEYER & Michaël WYSS, "Un atelier d'orfèvre-émailleur récemment découvert à Saint-Denis", *Cahiers Archéologiques*, 38 (1990), p. 81-94.

MILLEKER 2001

Elisabetz J. MILLEKER (ed.), *The Year One. Art of the Ancient World East and West*, Nova York, 2001 (catàleg d'exposició).

MILLENUM 1989

Millenum, Història i art de l'Església catalana, Barcelona, 1989 (catàleg d'exposició)

MINGORANCE 1992

Francesc-Xavier MINGORANCE, "Capseta esfèrica de bronze", "Vas" i "Vas", *Catalunya Medieval*, 1992, p. 28 i 30-31.

MINGORANCE 1994

Francesc-Xavier MINGORANCE, "Vuit pixis", *Catalunya Romànica, vol. I*, Barcelona, 1994, p. 425-427.

MIQUEL & VILA 1990

Marina MIQUEL I VIVES & Josep Maria VILA I CARABASSA, *Memòria científica de l'excavació de l'església de Sant Ponç de Corbera (Cervelló, Baix Llobregat)*, Barcelona 1990 (inèdit).

MIRAMBELL 1954

Enric MIRAMBELL I BELLOC, "Un inventario del siglo XV en la Iglesia de Santa Maria de Castelló de Ampurias", *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, IX (1954), p. 237-263.

MIRAMBELL 1959

Enric MIRAMBELL I BELLOC, "Un relato popular de defensa y ocupación de Gerona durante la guerra de la Independencia", *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 13 (1959), p. 203-212.

MIRAMBELL 2000

Miquel MIRAMBELL, "El taller d'un argenter vigatà cincentista. Inventari de béns de Pere Navarro (m. 1548)", *Ausa*, XIX, 144 (2000), p. 19-34.

MIRET I SANS 1901

Joaquim MIRET I SANS, *Los vescomtes de Cerdanya, Conflent y Berguedà*, Barcelona, 1901.

MIRET I SANS 1905-1908

Joaquim MIRET I SANS, "Itinerario del rey Pedro I de Cataluña, II en Aragón (1196-1213)", *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, III (1905-1906), p. 79-87, 151-160, 238-249, 265-284, 365-387, 435-450, 497-519; IV (1907-1908), p. 15-36, 91-114.

MIRET I SANS 1906

Joaquim MIRET I SANS, "Tres princesas griegas en la corte de Jaime II de Aragón", *Revue hispanique*, 15, 47-48 (1906), p. 668-720.

MIRET I SANS 1910

Joaquim MIRET I SANS, *Les cases de templiers y hospitalers en Catalunya*, Barcelona, 1910.

MIRET I SANS 1911-1912

Joaquim MIRET I SANS, "Inventari de les cases del Temple de la Corona d'Aragó en 1289", *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, VI (1911-1912), p. 61-75.

MIRET I SANS 1916

Joaquim MIRET I SANS, "Documents de juifs barcelonnais aux XIe siècle", *Boletín de la Real Academia de la Historia*, 69 (1916), p. 569-83.

MIRET I SANS 1918

Joaquim MIRET I SANS, *Itinerari de Jaume I "el Conqueridor"*, Barcelona, 1918 (ed. facsímil 2007).

MOLINA 2004

Joan MOLINA FIGUERAS, "Arrnau de Montrodon y la catedral de San Carlomagno. Sobre la imagen y el culto al emperador carolingio en Gerona", *Anuario de Estudios Medievales*, 34, 1 (2004), p. 417-456.

MOLINA 2005

Joan MOLINA FIGUERAS, "*Ars Sacra* a la Catedral de Girona. Esplendor i renovació d'una seu a l'entorn de l'any 1000", *Girona a l'abast*, Bell-lloc del Pla, 2005, p. 149.

MOLIST & BOSCH 2012

Núria MOLIST & Josep Maria BOSCH CASADEVALL, "El cementiri medieval de Sant Miquel d'Olèrdola (Olèrdola, Alt Penedès)", *Arqueologia funerària al nord-est peninsular (segles VI-XII)*, Barcelona 2012, p. 469-494.

MONGE 2014

Laila MONGE SIMEÓN, "El estandarte y el frontal de san Ot, ¿El ajuar del santo obispo en la catedral de la Seu d'Urgell?", *Annales de Historia del Arte*, 24, núm. esp. (2014), p. 9-25.

MONSALVATJE 1889

Francesc MONSALVATJE I FOSSAS, *Besalú su historia, sus condes, su obispado y sus monumentos*, Olot 1889 (Noticias Historicas, 1).

MONTALBÁN 1995

Carme MONTALBÁN I MARTÍNEZ, "Un manuscrit de Ramon Berenguer I", *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XXXV (1995), p. 47-53.

MONTOBBIO 2009

Blanca MONTOBBIO I MARTORELL, "Creu processional de Riells del Fai", *Taüll*, 26 (2009), p. 23-24.

MORALEJO 1980

Serafín MORALEJO, "Ars Sacra et sculpture romane monumentale: le trésor et le chantier de Compostelle", *Les Cahiers de Saint-Michel de Cuxa*, 11 (1980), p. 188-238.

MORALEJO 1982

Serafín MORALEJO, "Les arts somptuaires hispaniques aux environs de 1100", *Les Cahiers de Saint-Michel de Cuxa*, 13 (1982), p. 285-310.

MORALEJO 1993

Serafín MORALEJO, "Lignum Crucis de Carboeiro", *Santiago, camino de Europa. Culto y Cultura en la Peregrinación a Compostela*, Santiago de Compostela, 1993, p. 351-352.

MORER 1854

Joseph MORER, "Recherches historiques sur l'ancienne exploitation des mines du Roussillon", *Bulletin de la Société Agricole, Scientifique et Littéraire des Pyrénées-Orientales*, IX (1854), p. 290-308.

MORERA 1962

José MORERA, "La 'sepultura común de los obispos' en la catedral de Gerona", *Revista de Gerona*, 19 (1962), p. 25-28.

MUNDÓ 1961

Anscari Manuel MUNDÓ I MARCET, "Códices Isidorianos de Ripoll", *Isidoriana. Estudios sobre San Isidoro de Sevilla en el XIV centenario de su nacimiento*, León, 1961, p. 389-400.

MUNDÓ 1962

Anscari Manuel MUNDÓ I MARCET, "La renúncia del bisbe de Vic, Guillem de Tavertet (1233) segons la correspondència de Bages i els registres vaticans", *VII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó*, Barcelona, 1962, III, p. 77-95.

MUNDÓ 1988

Anscari Manuel MUNDÓ I MARCET, "Importación, exportación y expoliaciones de códices en Cataluña (siglos VIII al XIII)", *Coloquio sobre circulación de códices y escritos entre Europa y la Península en los siglos VIII-XIII*, Santiago de Compostela, 1988, p. 87-134.

MUNDÓ 1989

Anscari Manuel MUNDÓ I MARCET, "Al marge de l'inventari de llibres de Sant Joan de les Abadesses del 1218", *XXVII Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos (Sant Joan de les Abadesses, 23-24 d'octubre de 1982)*, Sant Joan de les Abadesses, 1989, p. 131-135.

MUNDÓ 1992

Anscari Manuel MUNDÓ I MARCET, "Els jueus a Barcelona del segle IX al XI", *Catalunya Romànica*, vol. XX, Barcelona, 1992, p. 86-88 (reed. *Obres Completes, I. Catalunya. De la romanitat a la sobirania*, Barcelona, 1998, p. 583-586).

MUNDÓ 1995

Anscari Manuel MUNDÓ I MARCET, "L'abat i bisbe Oliba com a escriptor i impulsor de la cultura", *Art i cultura als monestirs del Ripollès*, Barcelona, 1995, p. 7-16.

MUNDÓ 1996

Anscari Manuel MUNDÓ I MARCET, "Vitralls litúrgics catalans del segle XI", *Miscel·lània litúrgica catalana*, 7 (1996), p. 39-44.

MUNDÓ 1998

Anscari Manuel MUNDÓ I MARCET, "La cultura escrita dels segles IX al XII a Catalunya", *Obres Completes, I. Catalunya. De la romanitat a la sobirania*, Barcelona, 1998, p. 484-582 (inicialment a: *Catalunya Romànica*, vol. I, Barcelona, 1994, p. 133-162).

MURLA 1980

Josep MURLA I GIRALT, "Peces dels museus: canadelles romàniques", *La Comarca d'Olot*, 71 (1980), p. 7.

MURRAY 1913

Harold James Ruthven MURRAY, *A History of Chess*, Oxford, 1913.

MURRAY 1941

Harold James Ruthven MURRAY, "The Mediæval Games of Tables" *Medium Ævum*, X-2 (1941), p. 57-69.

MURRAY 2007

Griffin MURRAY, "Insular-type crosiers: their construction and characteristics", *Making and Meaning in Insular Art: proceedings of the fifth International Conference on Insular Art*, Dublín, 2007, p. 79-94.

MUSEU 1981

MUSEU D'ART, *Catàleg del Museu d'Art*, Girona, 1981.

MUSEU 1990

MUSEU DIOCESÀ I COMARCAL DE SOLSONA, *Catàleg d'Art Romànic i Gòtic*, Solsona, 1990.

MUSSER GOLLADAY 2007

Sonja MUSSER GOLLADAY, *Los libros de acedrex dados e tablas: historical, artistic and Metaphysical dimensions of Alfonso X's book of games*, Tucson, 2007 (University of Arizona, tesi doctoral).

NELSON 1938

Philip NELSON, "Limoges Enamel Altar-cruets of the Thirteen Century", *The Antiquaires Journal*, XVIII (1938), p. 49-54.

NICOLAU 1892

Ramon NICOLAU CARREÑO, *Novena de Preparació per a la festa de la miraculosa Imatge del Sant Crist Trobat que's venere en la Iglésia de Sant Antoni de la ciutat de Tárrega*, Lleida, 1892.

NICOLAU D'OLWER 1915-1920

Lluís NICOLAU D'OLWER, "L'escola poètica de Ripoll en els segles X-XIII", *Annari de l'Institut d'Estudis Catalans*, 6 (1915-1920), p. 3-84.

NOGUERA 1984-1985

Antoni NOGUERA I MASSA, "El Crist tipus Llemotges a les comarques gironines", *Annals del Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca*, 6, (1984-1985), p. 91-104.

NOGUERA 1986

Antoni NOGUERA I MASSA, *El Pantocràtor romànic de les terres gironines*, Girona, 1986.

NOUGARET 1992

Jean NOUGARET, "Le prieuré grandmontain N.-D de Montaubérou, à Montpellier (Hérault)", *L'ordre de Grandmont. Art et Histoire*, Montpellier, 1992, p. 197-207.

NOTIN 2010

Véronique NOTIN, "Jewellery or sculpture? The Limoges medieval virgins made of copper and enamel", *3rd Biennial Expert's Meeting on Metal Conservation, october 2010, Extended Abstracts*, Nova York, 2010, p. 89-95.

NUÑO & HERNANDO 1994

Jaime NUÑO GONZÁLEZ & José-Luis HERNANDO GARRIDO, "Reliques et reliquaires à l'époque romane dans la région de Palencia: quelques réflexions sur le concept de trésor dans l'Histoire", *Tresors et routes de pèlerinages dans l'Europe médiévale, Études publiées a l'occasion des journées d'inauguration du Centre Européen d'Art et de Civilisation Médiévale*, Conques, 1994, p. 51-70.

NYKL 1921

Alois Richard NYKL, "Old Spanish 'Girgonça'", *Modern Philology*, 18, 11 (1921), p. 597-600.

O'CALLAHAN 1897

Ramon O'CALLAHAN, *Los códices de la catedral de Tortosa*, Tortosa, 1897.

OLAÑETA 2013

Juan Antonio OLAÑETA MOLINA, "Puertas y donantes. El anhelo de salvación manifestado con imágenes en las postrimerías del siglo XII", *Codex Aquilarensis*, 28 (2013), p. 93-113.

OMAN 1968

Charles OMAN, *English Domestic Silver*, Londres, 1968 (1934).

ORDEIG 1991

Ramon ORDEIG I MATA, "Museus, col·leccions i exposicions en el Vic del segle XIX", *Ausa*, XIV, 127 (1991), p. 325-356.

ORDEIG 2004

Ramon ORDEIG I MATA, "Precisions sobre l'episcopologi de Girona dels segles VIII-X", *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XLV (2004), p. 471-482).

ORDEIG 2014

Ramon ORDEIG I MATA, "Les Sepultures dels bisbes de Vic (dels necrològics i obituaris als epitafis)", *Miscel·lània litúrgica catalana*, 22 (2014), p. 255-307.

ORRIOLS & MASALLES 2014

Núria ORRIOLS PLADEVALL & Àlex MASALLES RIVERA, "Estudio de tres palomas eucarísticas con esmaltes de Limoges para determinar su cronología" *Revista de la Asociación Española de Ensayos no Destructivos*, 67 (2014), p. 38-51.

OROFINO 2008

Giulia OROFINO, "Miscel·lània d'astronomia", *El romànic i la Mediterrània, Catalunya, Toulouse i Pisa, 1120-1180*, Barcelona, 2008, p. 442-443.

ORRIOLS 1988a

Anna ORRIOLS I ALSINA, "Crucifix de Sant Miquel de Cruïlles", *Catalunya Romànica, vol. XXIII*, Barcelona, 1988, p. 102.

ORRIOLS 1988b

Anna ORRIOLS I ALSINA, "Lipsanoteca 1 de la catedral de Girona", *Catalunya Romànica, vol. XXIII*, Barcelona, 1988, p. 109.

ORRIOLS 1988c

Anna ORRIOLS I ALSINA, "Lipsanoteca 2 de Lledó", *Catalunya Romànica, vol. XXIII*, Barcelona, 1988, p. 114-115.

ORRIOLS 1988d

Anna ORRIOLS I ALSINA, "Pixis de Maçanet de Cabrenys", *Catalunya Romànica, vol. XXIII*, Barcelona, 1988, p. 101-102.

ORRIOLS 1992

Anna ORRIOLS I ALSINA, "Capsa de Lledó", *Catalunya Medieval*, 1992, p. 32-33.

ORRIOLS 1996

Anna ORRIOLS I ALSINA, "Les imatges preliminars dels evangelis de Cuixà (Perpinyà, Bibl. Mun. ms. 1)", *Locus Amoenus*, 2 (1996), p. 31-46.

ORRIOLS 1999

Anna ORRIOLS I ALSINA, *Il·lustració de manuscrits a Girona en època romànica*, Bellaterra, 1999 (Universitat Autònoma de Barcelona, tesi doctoral).

ORRIOLS 2001a

Anna ORRIOLS I ALSINA, "Algunas imágenes del homiliario de Sant Feliu de Girona y la ilustración literal", *Imágenes y promotores en el arte medieval. Miscelánea en homenaje a Joaquín Yarza Luaces*, Bellaterra, 2001, p. 167-178.

ORRIOLS 2001b

Anna ORRIOLS I ALSINA, "Ciborium de la Cerdanya", *De Limoges a Silos*, Madrid, 2001, p. 145-147.

ORRIOLS 2001c

Anna ORRIOLS I ALSINA, "Naveta", *De Limoges a Silos*, Madrid, 2001, p. 158-159.

ORRIOLS 2004

Anna ORRIOLS I ALSINA, "Models antics per a l'Homiliari de Sant Feliu de Girona", *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XLV (2004), p. 483-500.

ORRIOLS 2007

Anna ORRIOLS I ALSINA, "La ilustración de manuscritos en Cataluña en tiempos románicos", *La miniatura medieval en la península Ibérica*, Múrcia, 2007, p. 485-550.

ORRIOLS 2008a

Anna ORRIOLS I ALSINA, "La il·lustració de manuscrits a Catalunya al segle XII", *El romànic i la Mediterrània, Catalunya, Toulouse i Pisa, 1120-1180*, Barcelona, 2008, p. 207-213.

ORRIOLS 2008b

Anna ORRIOLS I ALSINA, "La il·lustració de manuscrits a Girona i a Cuixà (segles XI-XII). Interrogants i propostes", *Les fonts de la pintura romànica*, Barcelona, 2008, p. 195-217.

ORRIOLS 2014a

Anna Orriols Alsina, "Las artes pictóricas del románico catalán", *Enciclopedia del románico en Cataluña. Barcelona, volumen I*, Aguilar de Campoo, 2014, p. 149-180.

ORRIOLS 2014b

Anna ORRIOLS I ALSINA, "Episcopal iconography at the Tavèrnoles altar-frontal", *Image and Altar, 1000-1300 Papers from an International Conference in Copenhagen 24 October – 27 October 2007*, Copenhagen, 2014, p. 121-146 (PNM Studies, X).

ORRIOLS, en premsa

Anna ORRIOLS I ALSINA, "The artistic patronage of abbot Gregorius at Cuixà: models and tributes", *Romanesque Patrons and Processes (British Archaeological Association's 2014 Conference in Barcelona)*, (en premsa).

ORTÍ 2000

Pere ORTÍ GOST, *Renda i fiscalitat en una ciutat medieval: Barcelona, segles XII-XIV*, Barcelona, 2000 (*Anuario de Estudios Medievales*, annex 41).

PADILLA 1983

José Ignacio PADILLA LAPUENTE, "Informe preliminar de les excavacions fetes a Sant Andreu d'Òrrius", *Les excavacions a l'església de Sant Andreu (Òrrius) / Estudi preliminar de la troballa de monedes comtals*, Barcelona, 1983, p. 11-53 (Excavacions Arqueològiques a Catalunya, 2).

PADILLA 1995-1996

José Ignacio PADILLA LAPUENTE (coord.), "Arqueologia medieval a Catalunya: recull d'intervencions, 1994", *Acta historica et archaeologica Mediaevalia*, 16-17 (1995-1996), p. 311-352.

PAINE 2011

Crispin PAINE, "The Portable Altar in Christian Tradition and Practice," *Objects in Motion: the Circulation of Religion and Sacred Objects in the Late Antique and Early Medieval World*, Londres, 2011, p. 25-54.

PALACIOS 1977

Bonifacio PALACIOS MARTÍN, "El tesoro real de la Corona aragonesa y su función económica. Época de formación", *Homenaje a don José María Lacarra de Miguel en su jubilación del profesorado*, Saragossa, 1977, II, p. 279-303.

PALAU & RAMONEDA 2004

Domènec PALAU & Josep Maria RAMONEDA, "Missal de Sant Ruf d'Avinyó", *Memòria d'activitats del Centre de Restauració de Béns Mobles de Catalunya, anys 1997-2002*, Barcelona, 2004, p. 266-269.

PALAZZO 1996

Éric PALAZZO, "Le Livre dans les trésors du Moyen Âge. Contribution à l'histoire de la Memoria médiévale", *Les Trésors de sanctuaires de l'Antiquité à l'époque romane*, Paris, 1996, p. 137-160.

PALAZZO 2004

Éric PALAZZO, "Arts somptuaires et liturgie: le testament de l'évêque d'Elne, Riculf (915)", *Retour aux sources. Textes, études et documents d'histoire médiévale offerts à Michel Parisse*, Paris, 2004, p. 711-717.

PALLIUM 1992

Pallium, Exposició d'Art i Documentació, Tarragona, 1992 (catàleg d'exposició).

PALOL 1950

Pere de PALOL SALELLAS, *Bronces hispanovisigodos de origen mediterráneo: jarritos y patenas litúrgicos*, Barcelona, 1950.

PALOL 1999

Pere de PALOL SALELLAS, "Bronzes litúrgics", *Del romà al romànic. Història, art i cultura de la Tarraconense mediterrània entre els segles IV i X*, Barcelona, 1999, p. 309-311.

PALOMERO 2002

Santiago PALOMERO PLAZA, "Anillo con inscripción hebraica", *Memoria de Sefarad*, Toledo 2002, p. 125.

PANOFSKY 2004

Erwin PANOFSKY (ed.), *El abad Suger. Sobre la abadía de Saint-Denis y sus tesoros artísticos*, Madrid, 2004 (1948; ed. revisada 1973).

PAPÍ 1998

Concepció PAPÍ RODES, "Llàntia de doble borrell", *L'Islam a Catalunya*, Barcelona, 1998, p. 57.

PARASSOLS 1866

Pau PARASSOLS I PI, "San Juan de las Abadesas", *El Museo Universal*, 9 (1866), p. 67-68 i 72; 10 (1866), p. 75-76.

PARKER MCLACHLAN 2001

Elizabeth PARKER MCLACHLAN, "Liturgical Vessels and Implements", *The Liturgy of the Medieval Church*, Kalamazoo, 2001, p. 369-429.

PASTOREAU 1995

Michel PASTOREAU, "The Use of Heraldry in Limousin Enamels", *Enamels of Limoges*, Nova York, 1995, p. 339-342.

PAYO 1995

René-Jesús PAYO, "Incensario", *El scriptorium silense y los orígenes de la lengua castellana*, Valladolid, 1995, p. 72-73.

PEIG 1999

Concepció PEIG, "Santa Maria de Ripoll: l'acta de consagració de l'any 977 i el problema dels Tituli. Aproximació a una nova lectura arquitectònica", *Actes del Congrés Internacional Gerbert d'Orlbac i el seu temps, Catalunya i Europa a la fi del 1r Mil·lenni*, Vic, 1999, p. 839-860.

PEIRIS 1988a

Núria PEIRIS I PUJOLAR, "Calze i patena de Núria", *Catalunya Romànica, vol. XXIII*, Barcelona, 1988, p. 262-263.

PEIRIS 1988b

Núria PEIRIS I PUJOLAR, "Calze de la Seu", *Catalunya Romànica*, vol. XXIII, Barcelona, 1988, p. 261-262.

PEIRIS & VIGUÉ 1988

Núria PEIRIS I PUJOLAR & Jordi VIGUÉ I VINYES, "Calze d'Arboló", *Catalunya Romànica*, vol. XXIII, Barcelona, 1988, p. 262.

PÉREZ & DELGADO 2011

Juan Aurelio PÉREZ MACÍAS & Aquilino DELGADO DOMÍNGUEZ, "Ingeniería minera antigua y medieval en el suroeste ibérico", *Boletín Geológico y Minero*, 122, 1 (2011), p. 3-16.

PERRIN & VASCO ROCCA 1999

Joel PERRIN & Sandra VASCO ROCCA, *Thesaurus des objets religieux: meubles, objets, linges, vêtements et instruments de musique du culte catholique romain*, Paris, 1999.

PERIS 1998

Antoni PERIS, "La lista de *Voces animantium* del Matritensis B.N.19: estudio de sus fuentes y nueva edición", *Cuadernos de Filología Clásica: Estudios Latinos*, 15 (1998), p. 405-427.

PIJOAN 1907

Josep PIJOAN I SOTERAS, "Noves adquisicions del Museu de Barcelona", *Il·lustració Catalana*, V (1907), p. 798-800.

PINTO 2003

Anthony PINTO, "Ressources et activités économiques dans les montagnes roussillonnaises (XIe-XVe siècle)", *Actes des congrès de la Société des historiens médiévistes de l'enseignement supérieur public (34e congrès)*, Chambéry, 2003. p. 315-344.

PITARAKIS 2006

Briogite PITARAKIS, *Les croix-reliquaires pectorales byzantines en bronze*, Paris, 2006.

PITARAKIS 2009

Briogite PITARAKIS, "La vaiselle eucharistique dans les Églises d'Orient", *Pratiques de l'eucharistie dans les Église d'Orient et d'Occident (Antiquité et Moyen Âge)*, Paris, 2009, p. 309-329.

PLA CARGOL 1949

Joaquim PLA CARGOL, *Gerona arqueològica y monumental*, Girona, 1949 (1943).

PLADEVALL 1962-1964

Antoni PLADEVALL I FONT, "San Miguel del Fai: Antiguo cenobio y parroquia", *Ausa*, IV, 40 (1962), p. 209-228, i V, 47 (1964), p. 14-20.

PLADEVALL 2000

Antoni PLADEVALL I FONT, *La comtessa de Barcelona Ermessenda de Carcassona, i la seva contribució als inicis de l'art romànic*, Barcelona, 2000.

POCH 2008

Clara Poch I GARDELLA, "Les xapes de guarniment", *L'art gòtic a Catalunya. Arts de l'Objecte*, Barcelona, 2008, p. 173-178.

POMIAN 2010

Krzystof POMIAN, "Les trésors: sacré, richesse et pouvoir", *Le trésor au Moyen Âge. Discours, pratiques et objets*, Florència, 2010, p. 131-160.

PONS I GURI 1989

Josep Maria PONS I GURI, "La successió de Guillem Umbert de Basella", *Recull d'estudis d'Història jurídica Catalana*, Barcelona, 1989, III, p. 31-53.

PONSICH 1993a

Pere PONSICH, "Altres mostres d'art", *Catalunya Romànica*, vol. XIV, Barcelona, 1993, p. 98.

PONSICH 1993b

Pere PONSICH, "Le probleme du ciborium d'Oliba (1040)", *Les Cahiers de Saint-Michel de Cuxa*, 24 (1993), p. 21-27.

PONSICH 1993c

Pere PONSICH, "Santa Eulàlia i Santa Júlia d'Elna", *Catalunya Romànica*, vol. XIV, Barcelona, 1993, p. 199-216.

PONSICH 1993d

Pere PONSICH, "s.t. [Sant Genís de Fontanes]", *Catalunya Romànica*, vol. XIV, Barcelona, 1993, p. 386.

PONSICH 1993e

Pere PONSICH, "Sant Salvador de Casesnoves", *Catalunya Romànica*, vol. XIV, Barcelona, 1993, p. 242-243.

PONSICH 1994

Pere PONSICH, "La Vierge de Thuir et les relations artistiques entre la région auvergnate et les pays catalan à l'époque préromane et romane", *Les Cahiers de Saint-Michel de Cuxa*, XXV (1994), p. 51-61.

PONSICH 1996

Pere PONSICH, "Tríptic de la redempció", *Catalunya Romànica*, vol. XXV, Barcelona, 1996, p. 195-196.

PONSICH 2000

Pere PONSICH, "Roussillonnais, cerdans et catalans du haut moyen-âge sur les routes des grands pèlerinages", *Les Cahiers de Saint-Michel de Cuxa*, XXXI (2000), p. 85-95.

PONSICH 2003

Pere PONSICH, "Le groupe cathédral du vicus Helena et les origines de la ville épiscopale", *Elna, ville et territoire. L'historien et l'archéologue dans sa cité. Homenatge à Ríger Grau / Elna, ciutat i territori, L'historiador i l'arqueòleg en la seua ciutat. Homenatge a Roger Grau*, Perpinyà, 2003, p. 131-139.

PORTER 2010

Venetia PORTER, "The Arabic Inscriptions on the Maître Alpais and British Museum Ciboria", *The Heritage of Maître Alpais, An International and Interdisciplinary Examination of Medieval Limoges Enamel and Associated Objects*, Londres, 2010, p. 17-20.

PUCHE 2005

Octavio PUCHE RIART, "La minería visigótica y musulmana en la Península Ibérica", *Bocamina: Patrimonio minero de la región de Murcia*, Murcia, 2005, p. 87-92.

PUIG I TÀRRECH 2004

Armand PUIG I TÀRRECH, *Jesús, un perfil biogràfic*, Barcelona, 2004.

PUIGGARÍ 1880

Josep PUIGGARÍ I LLOBET, "Arte del esmalte en España", *La Ilustración Española y Americana*, any XXIV, 39 (1880), p. 235-238, 245.

PUJOL I TUBAU 1984

Pere PUJOL I TUBAU, "Notes i altres documents sobre construcció de retaules en l'Alt País d'Urgell", *Obra Completa*, Valls d'Andorra, 1984, p. 591-611 (inicialment a: *Homenatge a Antoni Rubió i Lluch: miscel·lània d'estudis literaris, històrics i lingüístics*. Barcelona, 1936, II, p. 463-489).

PUNSOLA 2012

Marta PUNSOLA I MUNÁRRIZ, "Liber Feudorum Ceritaniae. Cerdanya mil anys enrere", *Querol, Revista cultural de Cerdanya*, 10 (2012), p. 16-19.

QUEROL 1989a

Aureli QUEROL I LLOR, "Anell del bisbe Jardí", *Millenium, Història i art de l'Església catalana*, Barcelona, 1989, p. 222-223.

QUEROL 1989b

Aureli QUEROL I LLOR, "Bàcul del bisbe Jardí", *Millenium, Història i art de l'Església Catalana*, Barcelona, 1989, p. 222.

QUEROL 1992

Aureli QUEROL I LLOR, "Anell del bisbe Jardí", *Catalunya Medieval*, Barcelona, 1992, p.168.

RÀFOLS 1951

Josep Francesc RÀFOLS I FONTANALS, *Diccionario biográfico de artistas de Catalunya*, Barcelona 1951, 3 vols.

RAGUER 1915

Tomàs RAGUER I FOSSAS, "L'antiga Iglesia i Altar de Sant Eudalt", *Veu Comarcal*, any II, 58 (1915), p. 12-13.

RAMON 1989a

RAMON I VINYES, Salvador "Bàcul de l'arquebisbe Olivella", *Millenium, Història i art de l'Església Catalana*, Barcelona, 1989, p. 224-225.

RAMON 1989b

RAMON I VINYES, Salvador "Calze i patena de l'arquebisbe Olivella", *Millenium, Història i art de l'Església Catalana*, Barcelona, 1989, p. 224-225.

RAMON 1989c

RAMON I VINYES, Salvador, "Bàcul de l'arquebisbe Roderic Tello", *Millenium, Història i art de l'Església Catalana*, Barcelona, 1989, p. 227.

RAMÓN DE MARÍA 1935

RAMON DE MARIA, *El "Repartiment" de Burriana y Villareal*, València, 1935.

REDACCIÓ 1987

REDACCIÓ, "El Museu Episcopal de Vic", *L'Erol*, 21 (1987), p. 45-47.

REI 2013

António REI, "Uma Senhora Bizantina nas cortes de Aragão, Portugal e Leão e Castela: Dona Vataça Lascaris (c. 1270-1336). Em torno às suas origens e descendência", *Roda da Fortuna. Revista Eletrônica sobre Antiguidade e Medievo*, II, 1 (2013), p. 157-171.

REMENSYDER 1996

Amy G. REMENSYDER, "Legendary Treasure at Conques: Reliquaries and Imaginative Memory", *Speculum*, 71-4 (1996), p. 884-906.

RETAMERO 2003

Fèlix RETAMERO SERRALVO, "Els primers comptes catalans. Els números primerencs del feudalisme", *El feudalisme comptat i debatut*, València, 2003, p. 103-118

RETROBADA 1982

"Retrobada la peça més valuosa robada del Museu d'Olot", *El Punt*, 05/03/1982, p. 28.

REYNAL 2005

Jean REYNAL, *L'art gothique en pays catalan. Sur les passes des rois de Mallorca*, Tolosa de Llenguadoc, 2005.

RIERA I MELIS 1993a

Antoni RIERA I MELIS, "La aparición de las corporaciones de oficio en Cataluña (1200-1350)", *Cofradías, gremios y solidaridades en la Europa medieval (Actas de la XIX Semana de Estudios Medievales de Estella)*, Pamplona, 1993, p. 285-317.

RIERA I MELIS 1993b

Antoni RIERA I MELIS, "Alimentació i poder a Catalunya al segle XII. Aproximació al comportament alimentari de la noblesa", *Revista d'etnologia de Catalunya*, 2 (1993), p. 8-21.

RIPOLL 1818

Jaime RIPOLL VILAMAJOR, *Testamento sacramental de cierto catalán llamado Wilmundo, que murió en la defensa de Barcelona, ganada por los moros en tiempo del conde Borrell*, Vic, 1818.

RIPOLL 2008

Gisela RIPOLL LÓPEZ, "Ornamenta Ecclesiae. Propuesta de vocabulario", *Art i litúrgia a l'Occident medieval. VIII Col·loqui i I Col·loqui Internacional*, Barcelona, 2008, p. 17-27.

RIPOLL & DARDER 1994

Gisela RIPOLL LÓPEZ & Marta DARDER LISSÓN, "Frena equorum. Guarniciones de frenos de caballos en la antigüedad tardía hispánica", *Espacio, Tiempo y Forma*, sèrie I, prehist i arqueol, 7 (1994), p. 277-356

RIQUER 1968

Martí de RIQUER I MORERA, *L'arnès del cavaller. Armes i armadures catalanes medievals*, Barcelona, 1968.

RIQUER 1982

Martí de RIQUER I MORERA, *Història de la literatura catalana. I. Part antiga*, Barcelona, 1982 (1964).

RIQUER 1983

Martí de RIQUER I MORERA, *Heràldica catalana*, Barcelona, 1983, 2 vols.

RIQUER 1989

Martí de RIQUER I MORERA (ed.), *El conte del graal*, Barcelona, 1989.

RIU 1982a

Manuel RIU I RIU, "Alguns costums funeraris de l'Edat Mitjana a Catalunya", *Acta historica et archaeologica Medievalia*, Annex 1 (Necròpolis i sepultures medievals de Catalunya) (1982), p. 29-57.

RIU 1982b

Manuel RIU I RIU, "El reliquiari de Sant Eudald de Ripoll", *Quaderns d'estudis medievals*, 7 (1982), p. 385-389.

RIU 1992

Manuel RIU I RIU, "Alguns problemes de metrologia", *Symposium internacional sobre els orígens de Catalunya (segles VIII-XI)*, Barcelona, 1992, II, p. 117-121.

RIU 1993

Manuel RIU I RIU, "Els camins catalans, anàlisi arqueològica dels seus vestigis", *Anuario de Estudios Medievales*, 23 (1993), p. 27-43.

RIUS SERRA 1930

José RIUS SERRA, "L'inventari dels béns d'Arnau Cescomes, arquebisbe de Tarragona", *Estudis Universitaris Catalans*, 15 (1930), p. 231-249.

ROCAFORT s.d.

Ceferí Rocafort, *Geografia General de Catalunya. Província de Lleyda*, Barcelona, s.d. [ca. 1913-1918].

ROGERS 2010

J. Michael ROGERS (ed.), *The Arts of Islam. Masterpieces from Khalili Collection*, Londres 2010 (2008).

ROHAULT DE FLEURY 1883

Charles ROHAULT DE FLEURY, *La Messe. Études archéologiques sur ses monuments*, París, 1883, 2 vols.

ROIG 1996

Jordi ROIG I BUXÓ, *Memòria de la intervenció arqueològica a l'església de Sant Esteve de Castellar Vell*, Barcelona, 1996 (inèdita)

ROIG & COLL 2003

Jordi ROIG I BUXÓ & Joan Manuel COLL RIERA, "Eines i objectes metàl·lics d'època medieval al Vallès", *Actes del II Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya*, Sant Cugat del Vallès, 2003, II, p. 843-849.

ROIG & MOLINA & COLL 1992

Jordi ROIG I BUXÓ & Josep-Anton MOLINA I VALLMITJANA & Joan-Manuel COLL I RIERA, "Els vidres litúrgics de Sant Nicolau (Sabadell)", *Arraona*, 3ª època, 11 (1992), p. 73-78.

ROMA & GINESTA 2006

Francesc ROMA CASANOVAS & Xavier GINESTA PORTET, "L'excursionisme a Vic en el primer terç del segle XX: el cas del Centre Excursionista de Vic i la Colla de Gurb", *Ausa*, XXII, 158 (2006), p. 437-476.

ROMANO 1994

David ROMANO, "Fossars jueus catalans", *Acta historica et archaeologica Medievalia*, 14-15 (1994), p. 291-315.

ROS 2010-2011

Elisa ROS BARBOSA, "Coneixement del patrimoni artístic aranès a través de fotografies i documents dels primers turistes", *Annals del Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès – IBIX 7* (2010-2011), p. 239-308.

ROSS 1933

Marvin C. ROSS, "Un Relicario esmaltado en Roda de Isábena", *Revista Zurita*, I, 2 (1933), p. 473-479.

ROSS 1941a

Marvin C. ROSS, "De Opere Lemoviceno", *Speculum*, 16, 4 (1941), p. 453-458.

ROSS 1941b

Marvin C. ROSS, "Esmaltes catalanes de los siglos XII-XIII", *Archivo Español de Arte*, 14, 44 (1941), p. 181-184.

ROTH 2003

Norman ROTH, "Jews as Minters of Coin", *Medieval Jewish Civilization: an Encyclopedia*, Nova York, 2003, p. 451-453.

ROTH 2013

Norman ROTH, "Jewish artisans, musicians and other unusual offices in royal service", *Iberia Judaica*, IV (2013), p. 207-213.

ROULIN 1903

Ernest ROULIN, "Orfèverie et émailerie. Mobilier liturgique en Espagne", *Revue de l'art chrétien*, XIV (1903), p. 201-206, 292-298.

ROURA 1981

Gabriel Roura Güibas, "L'Evangelari carolingi de la catedral de Girona, segle XI. Notes codicològiques i paleogràfiques", *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 25-2 (1981), p. 349-371.

RUBIÉS & SALRACH 1985-1986

Joan-Pau RUBIÉS & Josep Maria SALRACH I MARÉS, "Entorn de la mentalitat i la ideologia del bloc de poder feudal a través de la historiografia medieval fins a les Quatre Grans Cròniques", *Estudi General*, 5-6 (1985-1986), p. 467-506.

RUBIN 1991

Miri RUBIN, *Corpus Christi. The Eucharist in Late Medieval Culture*, Cambridge, 1991.

RUBIÓ & D'ALÓS & MARTORELL 1907

Jordi RUBIÓ & Ramon D'ALÓS & Francisco MARTORELL, "Inventaris inèdits de l'orde del Temple a Catalunya", *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, I (1907), p. 385-407.

RUIZ 2000

Juan Carlos RUIZ SOUZA, "Botín de guerra y Tesoro sagrado", *Maravillas de la España Medieval. Tesoro sagrado y monarquía*, León, 2000, I, p. 31-39.

RUIZ I CULELL 1995

Joan RUIZ I CULELL, "El monestir de Sant Cugat durant l'abadiat d'Odó (985-1010: la resposta a la nova estructuració comtal)", *Medievalia*, 12 (1995), p. 41-50.

RUIZ-DOMÈNEC 2006

Juan Enrique RUIZ-DOMÈNEC, *Quan els vescomtes de Barcelona eren. Història, crònica i documents d'una família catalana dels segles X, XI i XII*, Barcelona, 2006.

RUPERT 1929

Charles G. RUPERT, *Apostle Spoons. Their Evolution from Earlier Types, and the Emblems Used by the Silversmiths for the Apostles*, Londres, 1929.

RUPIN 1890

Ernst RUPIN, *L'Oeuvre de Limoges*, París, 1890.

S. 1878

S., "Opus Salomonis", *Bulletin de l'Institut Archéologique Liégeois*, XIV (1878), p. 269-276.

SABALA 1972

Josep Maria SABALA I SANFONT, "La comtessa Guisla de Barcelona: noves dades genealògiques", *Estudis d'Història Medieval*, V (1972), p. 29-43.

SALAZAR Y ACHA 1994

Jaime de SALAZAR Y ACHA, "Reflexiones sobre la posible historicidad de un episodio de la Crónica Najerense", *Príncipe de Viana*, 55, 201 (1994), p. 149-156.

SALRACH 1987

Josep Maria SALRACH I MARÉS, *El procés de feudalització. Segles III-XII*, Barcelona, 1989 (Història de Catalunya, II)

SÁNCHEZ-LAFUENTE 2005

Rafael SÁNCHEZ-LAFUENTE GÉMAR, "La platería en las catedrales. Del tesoro medieval a la acumulación contrarreformista", *Estudios de Platería. San Eloy 2005*, Murcia 2005, p. 487-503.

SANCHO 2008

Marta SANCHO I PLANAS, "Agua, rocas y metales: arqueología y explotación de recursos minerales en la edad media", *Acta historica et archaeologica Mediaevalia*, 29 (2008), p. 519-545.

SANCHO & CABALLÉ & PUJADES 1991

Marta SANCHO I PLANAS & Antoni CABALLÉ & Josep PUJADES, "Les restes arqueològiques d'un forn de bronze d'època medieval de la Seu de Manresa", *Acta historica et archaeologica Mediaevalia*, 11-12 (1991), p. 485-493.

SANJOSÉ 2011

Lourdes DE SANJOSÉ LLONGUERAS, *El colom encaristic: una obra singular del taller de Llemotges*, Castelló, 2011.

SANPERE Y MIQUEL 1877

Salvador SANPERE Y MIQUEL, "Cruz bizantina de Bagà", *Revista històrica*, IV, 37-38 (05-06/1877), p. 129-133.

SANTANICCHIA 2013

Mirko SANTANICCHIA, "L'Antependium di Città di Castello e Poreficeria sacra in Umbria in età romanica", *Umbria e Marche in età romanica. Arti e tecniche a confronto tra XI e XIII secolo*, Todi, 2013, p. 183-202.

SANZ FUENTES 1995-1996

María Josefa SANZ FUENTES, "Documentación medieval del Monasterio de Santa María de Obona en el Archivo Histórico Diocesano de Oviedo", *Asturiansia medievalia*, 8 (1995-1996), p. 291-339.

SARRET 1936

Lluís SARRET I PONS, *Sant Crist trobat de Tàrraga: resum històric i novena*, Tàrraga, 1936.

SAURA 1991

Jordi SAURA I TARRÉS, "s.t. [Sant Miquel del Fai]", *Catalunya Romànica*, vol. XVIII, Barcelona, 1991, p. 304-305.

SAURA 1993

Jordi SAURA I TARRÉS "s.t. [Crist de Moror]", *Catalunya Romànica*, vol. XV, Barcelona, 1993, p. 455-456.

SAURA 1994a

Jordi SAURA I TARRÉS "Crist 1", *Catalunya Romànica*, vol. I, Barcelona, 1994, p. 413-414.

SAURA 1994b

Jordi SAURA I TARRÉS, "Crist de Moror", *Catalunya Romànica*, vol. I, Barcelona, 1994, p. 413.

SCALINI 2007

Mario SCALINI (ed), *A bon droyt. Spade di uomini liberi, cavalieri e santi*, Milà, 2007.

SCHÄDLER 2008

Ulrich SCHÄDLER, "Eine Bergkristall-Schachfigur in der Schweiz", *Festschrift für Egbert Meissenburg. Schachforschungen*, Viena, 2008, p. 654-667.

SCHULTZ 1869

Ferencz SCHULTZ, *Monuments d'Architecture inédits / Denkmäler der Baukunst in Original-Aufnahmen. I: Gèrone*, París-Leipzig, 1869

SEEVERS & VIEGAS 2014

Stephanie SEEVERS & Catia VIEGAS WESOLOWSKA, "Light and Virtue: the Gloucester Candlestick", *On Light. Medium Aevum Monographs*, Oxford, 2014, p. 177-190.

SEGARRA & GALINDO 1997

Núria SEGARRA I BARRERA & Ester GALINDO I GÓMEZ, "s.t. [Bàcul de Gaufred d'Avinyó]", *Catalunya Romànica*, vol. XXVI (1997), p. 122.

SÉNAC 1995

Philippe SÉNAC, "Note sur les relations diplomatiques entre les comtes de Barcelone et le califat de Cordoue au Xe siècle", *Histoire et archéologie des terres catalanes au Moyen Age*, Perpinyà, 1995, p. 87-101.

SERRA 1988

Rosa SERRA I ROTÉS, "El Museu Diocesà i Comarcal de Solsona (í 5)", *L'Erol*, 24 (1988), p. 47-48.

SERRA I VILARÓ 1950

Joan SERRA I VILARÓ, "Notas sobre procesiones y cruces procesionales", *Boletín Arqueológico*, IV época, 31 (1950), p. 183-192.

SERRA I VILARÓ 1960

Joan SERRA I VILARÓ, *Santa Tecla la Vieja, primitiva catedral de Tarragona*, Tarragona, 1960.

SHALEM 1995

Avinhoam SHALEM, "From Royal Caskets to Relic Containers: Two Ivory Caskets from Burgos and Madrid", *Muqarnas*, XII (1995), p. 24-38.

SHALEM 1998

Avinhoam SHALEM, *Islam Christianized. Islamic Portable Objects in the Medieval Church Treasuries of the Latin West*, Frankfurt-Berlín-Berna-Nova York-París-Viena, 1998.

SHALEM 2004a

Avinhoam SHALEM, "Des objets en migration: les itinéraires des objets islamiques vers l'Occident latin au Moyen Âge", *Les Cahiers de Saint-Michel de Cuxa*, XXXV (2004), p. 81-93.

SHALEM 2004b

Avinhoam SHALEM, *The Oliphant. Islamic Objects in Historical Context*, Leiden-Boston, 2004.

SHEPARD 1993

Mary B. SHEPARD, "Martyrdom of Saint Lawrence", *The Art of Medieval Spain*, Nova York, 1993, p. 328.

SIERRA 2005

Eduard SIERRA VALENTÍ, "Els jesuïtes a Girona (1581)", *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XLV (2005), p. 159-166.

SILOS 1973

Silos y su época, Madrid, 1973 (catàleg d'exposició).

SILVESTRE 1952

Hubert SILVESTRE, "Commerce et vol de reliques au Moyen Age", *Revue belge de philologie et d'histoire*, 30, 3-4 (1952), p. 721-739.

SINGUL 2007

Francisco SINGUL, "Báculos de Limoges para los preladados de Mondoñedo y Santiago", *Rudesindus. La tierra y el templo*, Santiago de Compostela, 2007, p. 228-237.

SKUBISZEWSKI 1962

Piotr SKUBISZEWSKI, "La patène de Kalisz. Contribution à l'étude du symbolisme typologique dans l'iconographie", *Cahiers de civilisation médiévale*, V, 18 (1962), p. 183-191.

SKUBISZEWSKI 1965

Piotr SKUBISZEWSKI, "Romańskie cyboria w kształcie czary z nakrywą: Problem genezy", *Rocznik Historii Sztuki*, 5 (1965), p. 7-46.

SKUBISZEWSKI 1990

Piotr SKUBISZEWSKI, "L'intellectuel et l'artiste face à l'œuvre à l'époque romane", *Le travail à Moyen Âge, une approche interdisciplinaire, Actes du colloque international de Louvaine-la-Neuve 1987*, Louvaine-la-Neuve, 1990 p. 262-321.

SOBREQUÉS 1980a

Santiago SOBREQUÉS I VIDAL, *Els Barons de Catalunya*, Barcelona, 1980 (1957) (Biografies Catalanes, 3).

SOBREQUÉS 1980b

Santiago SOBREQUÉS I VIDAL, *Els Grans Comtes de Barcelona*, Barcelona, 1980 (1961) (Biografies Catalanes, 2).

SOLÀ COLOMER 2006

Xavier SOLÀ COLOMER, *La reforma catòlica a la muntanya catalana a través de les visites pastorals (1587-1800)*, Girona, 2006 (Universitat de Girona, tesi doctoral).

SOLÀ I MORETA 1952

Fortià SOLÀ I MORETA, *Història de Núria*, Barcelona, 1952.

SOLÀ I MORETA 1968

Fortià SOLÀ I MORETA, *Sant Andreu de Llavaneres*, 1968.

SOLDEVILA 1950-1956

Ferran SOLDEVILA I ZUBIBURU, *Pere el Gran*, Barcelona, 1950-1956 (reed. facs. 1995).

SOLDEVILA 1971

Ferran SOLDEVILA I ZUBIBURU (ed.), *Les quatre grans cròniques*, Barcelona, 1971.

SOLER 1998-1999

Maria Pilar SOLER, "El cimbori de Ripoll: una de les obres més significatives del patrimoni modernista català", *Annals del Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès* (1998-1999), IBIX 1, p. 153-162.

SOLER I SANTALÓ 1906

Juli SOLER I SANTALÓ, *La Vall d'Aran*, Barcelona, 1906 (Trempl, 1998).

SOUCHAL 1967

Geneviève SOUCHAL, "Autour des plaques de Grandmont: une famille d'émaux limousins champlévés de la fin du XIIe siècle", *Bulletin monumental*, 125, 1 (1967), p. 21-71.

SPECIALE 2007

Lucinia SPECIALE, "Il gioco dei Re. Intorno agli 'Scacchi di Carlomagno'", *Medioevo: la Chiesa e il Palazzo, Atti del Convegno internazionale di studi (Parma, 20-24 settembre 2005)*, Milà 2007, p. 238-248.

SPINUCCI 2011

Margherita SPINUCCI, "Nota sulle stauroteche medievali in Italia", *OADI, Rivista dell'Osservatorio per le Arti Decorative in Italia*, any 2, I (2011), p. 23-42.

SPLENDOR VALLÈS 1991

Splendor Vallès. Art cristià del Vallès (872-1880), Sabadell, 1991 (catàleg d'exposició).

SPUFFORD 1991

Petter SPUFFORD, *Dinero y moneda en la Europa medieval*, Barcelona 1991 (1988).

SPUFFORD 2002

Petter SPUFFORD, *Power and Profit. The Merchant in Medieval Europe*, Londres, 2002.

STIENNON 1967

Jacques STIENNON, "Un contemporain de Nicolas de Verdun: l'orfèvre-sculpteur Jourdain de Liège", *Studien zur Buchmalerei und Goldschmiedekunst des Mittelalters. Festschrift für Hermann Karl Usener*, Marburg, 1967, p. 51-54.

STIRNEMANN 1993

Patricia STIRNEMANN, "L'illustration du cartulaire de Saint-Martin-du-Canigou", *Les cartulaires. Actes de la table ronde organisée par l'École nationale des chartes et le G.D.R 121 du CNRS*, Paris, 1993, p. 171-178.

STOHLMAN 1950

Frederick STOHLMAN, "The star group of champlévé enamels and its connections", *The Art Bulletin*, 32, 4 (1950), p. 327-330.

STRATFORD 1984a

Neil STRATFORD, "Chalice", *English Romanesque Art*, Londres, 1984, p. 278.

STRATFORD 1984b

Neil STRATFORD, "Drinking-cup", *English Romanesque Art*, Londres, 1984, p. 284.

STRATFORD 1984c

Neil STRATFORD, "The St-Maurice d'Agaune flask", *English Romanesque Art*, Londres, 1984, p. 279.

STRATFORD 1994

Neil STRATFORD, "Three English romanesque enamelled ciboria", *The Burlington Magazine*, 126, 973 (1984), p. 204-217.

STRATFORD 2012

Jenny STRATFORD, *Richard II and the English Royal Treasure*, Woodbridge, 2012.

SUBES 2004

Marie-Paschine SUBES, "Art et Liturgie. Le flabellum et Postension de la patène dans le cérémonial de la Messe", *Bibliothèque de l'École des chartes*, 162 (2004), p. 97-118.

SUBÍAS 1947-1951

Joan SUBÍAS GALTER, "Els Pal·lis. Or i argent a l'orfebreria romànica catalana", *Miscel·lània Puig i Cadafalch*, Barcelona, 1947-1951, I, p. 373-382.

SUBÍAS 1966

Joan SUBÍAS GALTER, "Orfebreria medieval empordanesa", *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 6 (1966), p. 333-337.

SUREDA 2008

Marc SUREDA I JUBANY, *Els precedents de la catedral de Santa Maria de Girona*, Girona, 2008 (Universitat de Girona, tesi doctoral).

SUTRÀ 1959

SUTRÀ I VIÑAS, Joan, "El monestir de Sant Miquel de Cruïlles", *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 1 (1959), p. 116-142.

TABURET-DELAHAYE 1996a

Elisabeth TABURET-DELAHAYE, "Appliqué Chrits", *Enamels of Limoges*, Nova York, 1996, p. 184-185.

TABURET-DELAHAYE 1996b

Elisabeth TABURET-DELAHAYE, "Ciborium of Master Alpais", *Enamels of Limoges*, Nova York, 1996, p. 246-249.

TABURET-DELAHAYE 1996c

Elisabeth TABURET-DELAHAYE, "Crosier: Lion and Serpent", *Enamels of Limoges 1100-1350*, Nova York, 1996, p. 322-323.

TABURET-DELAHAYE 1996d

Elisabeth TABURET-DELAHAYE, "Cruet", *Enamels of Limoges 1100-1350*, Nova York, 1996, p. 384-385.

TABURET-DELAHAYE 1996e

Elisabeth TABURET-DELAHAYE, "Reliquary of Saint Francis of Assisi", *Enamels of Limoges*, Nova York, 1996, p. 306-309.

TABURET-DELAHAYE 2001

Elisabeth TABURET-DELAHAYE, "Los inicios de los esmaltes en Aquitania", *De Limoges a Silos*, Madrid, 2001, p. 35-46.

TABURET-DELAHAYE 2009

Elisabeth TABURET-DELAHAYE, "Vases pour l'eucharistie en Occident. L'exemple de la France à l'époque gothique", *Pratiques de l'eucharistie dans les Églises d'Orient et d'Occident (Antiquité et Moyen Âge)*, Paris, 2009, I, p. 331-356.

TABURET-DELAHAYE 2010

Elisabeth TABURET-DELAHAYE, "Les encensoirs limousins du musée de Cluny", *Luft unter die Flügel... Beiträge zur mittelalterlichen Kunst. Festschrift für Hiltrud Westermann-Angerhausen*, Hildesheim, 2010, p. 92-98.

TÁMARO 1882

Eduardo TÁMARO, *Guia histórico-descriptiva de la Santa Iglesia Catedral Basílica de Barcelona*, Barcelona, 1882 (2011).

TANGHERONI 1985

Marco TANGHERONI, *La città dell'argento. Iglesias dalle origini alla fine del Medioevo*, Nàpols, 1985.

TARRAGÓ 2012

Guillem TARRAGÓ VALVERDE, "Del natzarenisme hegel·lià als orígens del positivisme historiogràfic: l'obra de José de Manjarrés y de Bofarull", *Butlletí de la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi*, XXVI (2012), p. 81-96.

TARRAGONA 1993

Jesús TARRAGONA I MURAY, "Crist crucificat", *Exposició Pulcra: centenari de la creació del Museu*, Barcelona, 1993, p. 60-61.

TATARKIEWICZ 2007

Wladyslaw TATARKIEWICZ, *Historia de la estetica, II. La estetica medieval*, Madrid, 2007 (1962).

TATE 1955

Robert Brian TATE, *Joan Margarit i Pau, Cardinal-Bishop of Gerona: A Biographical Study*, Manchester, 1955 (trad. catalana: 1976)

TERÉS 1991

Maria Rosa TERÉS I TOMÀS, "Sacramentari (Arxiu de la Corona d'Aragó, Ms. Sant Cugat 47)", *Catalunya Romànica, vol. XVIII*, Barcelona, 1991, p. 195-199.

THESAURUS 1986

Thesaurus/Estudis. L'art dels bisbats de Catalunya, 1000-1800, Barcelona, 1986 (catàleg d'exposició).

THIRION 2014

Anna THIRION, "La plaque de l'abbé Grégoire et l'ancienne "tribune" de Cuxa, évaluer l'incertitude dans la maquette patrimoniale", *Les Cahiers de Saint-Michel de Cuxa*, XLV (2014), p. 175-187.

THOBY 1953

Paul THOBY, *Les croix limousines de la fin du XIIe siècle au début du XIVe siècle*, Paris, 1953.

TOLRA 1897

Henri TOLRA DE BORDAS, *Saint Pierre Orséolo, doge de Venise puis bénédictin du monastère de Saint-Michel de Cuxa en Roussillon (Conflent): sa vie et son temps (928-987)*, Paris, 1897.

TONNOCHY 1932a

Alec Bain TONNOCHY, "An Early Medieval Silver Spoon", *The British Museum Quarterly*, VI, 4 (1932), p. 106-107.

TONNOCHY 1932b

Alec Bain TONNOCHY, "A Romanesque Censer-cover in the British Museum", *The Archeological Journal*, LXXXIX (1932), p. 1-16.

TONNOCHY 1937

Alec Bain TONNOCHY, "The Censer in the Middle Ages", *Journal of the British Archaeological Association*, 3 serie, 2 (1937) p. 47-62.

TORRES & BOIÇA 1993

Cláudio TORRES & Joaquim BOIÇA, "A cabeça-relicário de Casével", *Arqueologia medieval*, 2 (1993), p. 229-242 (reeditat en forma de llibre, 1995).

TRENS 1947

Manuel TRENS I RIBAS, *Iconografía de la Virgen en el arte español*, Madrid, 1947.

TRÉSORS DES ÉGLISES 1965

Les Trésors des églises de France, Paris, 1965 (catàleg d'exposició).

TRÉSORS D'ORFÈVRENERIE 1954

Trésors d'orfèvrerie des églises du Roussillon et du Languedoc méditerranéen, Montpellier, 1954 (catàleg d'exposició).

TRIAS 1985

Anna TRIAS I TEIXIDOR, "Epístola-sermón del monje Garsías de Cuixà", *Anuario de Filología*, 11 (1985), p. 19-48.

TRIAS FERRI 2012

Laura TRIAS FERRI, *La terminologia tèxtil a la documentació llatina de la Catalunya altomedieval*, Barcelona, 2012 (Universitat de Barcelona, tesi doctoral).

TRULLÉN 2003

Josep Maria TRULLÉN I THOMAS (dir.), *Museu Episcopal de Vic. Guia de les col·leccions*, Vic, 2003 (catàleg de museu).

UREÑA 2008

Josep UREÑA I LLITJÓS, "Cruz bizantina de Bagà", *Signum Salutis. Cruces de orfebreria de los siglos VIII al XII*, Oviedo, 2008, p. 283.

USCATESCU 2014

Alexandra USCATESCU, "Splendor de lo cotidiano. Objetos dorados de una aldea medieval madrileña (Ermita Virgen de la Torre, Vicálvaro-Vallecas)", *Anales de Historia del Arte*, 24, núm. especial (2014), p. 559-575

UTRILLA & LALIENA & NAVARRO 2005

Juan F. UTRILLA UTRILLA & Carlos LALIENA CORBERA & Germán NAVARRO ESPINACH, "Los recursos naturales y su transformación en los Pirineos aragoneses durante la Edad Media", *Les ressources naturelles des Pyrénées du Moyen Âge à l'Époque Moderne: Exploitation, gestion, appropriation*, Perpinyà, 2005, p. 19-48.

VALDÉS & CASAMAR 1999

Fernando VALDÉS & Manuel CASAMAR PÉREZ, "Saqueo o comercio. La difusión del arte fatimí en la Península Ibérica", *Codex aquilarensis*, 14 (1999), p. 133-160.

VALENCIA 2011

Rafael VALENCIA, *Al-Andalus y su herencia*, Madrid, 2011.

VALLUGERA 2012

Anna VALLUGERA FUSTER, "Reconstrucció del tresor del Monestir de Sant Cugat del Vallès", *Emblecat*, I (2012), p. 93-110.

VANINA 2003

Andrea VANINA NEYRA, "La tradición en la cultura medieval: el *Decretum* de Burchard de Worms", *Mirabilia: Revista Electrónica de Historia Antiga e Medieval*, 3 (2003), p. 130-145.

VELASCO 2012

Albert VELASCO GONZÁLEZ, "L'exposició retrospectiva de Barcelona de 1867 i els inicis del col·leccionisme de pintura gòtica a Catalunya", *Lambard*, XXII (2012), p. 9-65.

VELASCO 2013

Albert VELASCO GONZÁLEZ, “Antiquaris, Església i les vendes de patrimoni artístic al bisbat de Lleida (1875-1936)”, *Antiquaris, experts, col·leccionistes i museus. El comerç, l'estudi i la salvaguarda de l'art a la Catalunya del segle XX*, Bellaterra-Barcelona-Girona-Lleida, 2013, p. 225-290.

VELASCO & WHITEHOUSE 2012

Alberto VELASCO GONZÁLEZ & David WHITEHOUSE, “A Relief-Cut Bowl from Beslú (Girona, Spain)”, *Journal of Glass Studies*, 54 (2012), p. 119-125.

VELASCO & ROS & VILARRÚBIAS 2011

Alberto VELASCO GONZÁLEZ & Elisa ROS & Daniel VILARRÚBIAS, “Una botella de producció persa (s. IX-X) reutilitzada como lipsanoteca en la iglesia de Santa Maria de Cap d'Aran (Val d'Aran, España)”, *Journal of Glass Studies*, 53 (2011), p. 243-246.

VERNA-NAVARRE 1991

Catherine VERNA-NAVARRE, “Esquisse d'une histoire des mines et de la métallurgie monastiques dans les Pyrénées (IXe-première moitié du XVIIe siècle)”, *Moines et métallurgie dans la France médiévale*, Paris, 1991, p. 45-58.

VERRIÉ 1955

Frederic-Pau VERRIÉ I FAGET, “Les arts decoratives”, *L'Art Català*, Barcelona, 1955, I, p. 241-255.

VIDAL 1997

Sergi VIDAL ÀLVAREZ, *El tesoro altomedieval de Sant Pere de Rodes*, Barcelona, 1997 (Universitat de Barcelona, tesi de llicenciatura)

VIDAL 1999

Sergi VIDAL ÀLVAREZ, “Les arts de l'objecte a Catalunya de la fi del regne visigot al romànic (segles VIII-X): el tresor altomedieval de Sant Pere de Rodes”, *Catalunya a l'època carolíngia. Art i cultura abans del romànic (segles IX i X)*, Barcelona, 1999, p. 255-258.

VIDAL 2000

Sergi VIDAL ÀLVAREZ, “Los encolpia bizantinos de bronce en relieve del Levante peninsular: Sant Pere de Rodes y Sant Cugat del Vallès”, *V Reunión d'Arqueología Cristiana Hispánica*, Barcelona, 2000, p. 551-570.

VIDAL FRANQUET 2005

JVF [Jacobo VIDAL FRANQUET], “Misal de San Rufo”, *La llum de les imatges*, Sant Mateu, 2005, p. 226-229.

VIGUÉ 1985

Jordi VIGUÉ I VINYES, “s.t. [Crist d'aplic de Casserres]”, *Catalunya Romànica*, vol. XII, p. 391-391.

VIGUÉ 1986a

VIGUÉ I VINYES, Jordi, “Creu 2”, *Catalunya Romànica*, vol. XXII, Barcelona, 1986, p. 198-199.

VIGUÉ 1986b

Jordi VIGUÉ I VINYES, “Encenser de Covet”, *Catalunya Romànica*, vol. XXII, Barcelona, 1986, p. 220.

VIGUÉ 1986c

Jordi VIGUÉ I VINYES, “Encenser de Gréixer”, *Catalunya Romànica*, vol. XXII, Barcelona, 1986, p. 368.

VIGUÉ 1986d

Jordi VIGUÉ I VINYES, “Encenser d'Oliana”, *Catalunya Romànica*, vol. XXII, Barcelona, 1986, p. 228-229.

VIGUÉ 1986e

Jordi VIGUÉ I VINYES, “Encenser de Pampe”, *Catalunya Romànica*, vol. XXII, Barcelona, 1986, p. 369.

VIGUÉ 1986f

Jordi VIGUÉ I VINYES, “Encenser de Pedret”, *Catalunya Romànica*, vol. XXII, Barcelona, 1986, p. 368-369.

VIGUÉ 1986g

Jordi VIGUÉ I VINYES, “Pixis eucarístic 5”, *Catalunya Romànica*, vol. XXII, Barcelona, 1986, p. 214.

VIGUÉ & BASTARDES 1978

Jordi VIGUÉ I VINYES & Albert BASTARDES I PORCEL, *El Berguedà. Monuments de la Catalunya romànica*, Barcelona, 1978.

VIGUÉ & CARBONELL 1985

Jordi VIGUÉ I VINYES & Eduard Carbonell i Esteller, “s.t. [canelobre llemosí de Casserres]”, *Catalunya Romànica*, vol. XII, p. 386.

VIGUÉ & MATAS 1986

Jordi VIGUÉ I VINYES, Maria Teresa MATAS I BLANXART, “Encenser 9”, *Catalunya Romànica*, vol. XXII, Barcelona, 1986, p. 221-222.

VILA-GRAU 1998

Joan VILA-GRAU, “L'incert origen del vitrall de Worcester”, *Miscel·lània en homenatge a Joan Ainaud de Lasarte*, Barcelona, 1998, 1, p. 253-257.

VILANOVA 1918

Ramon de ROSSELLÓ I DONATO, comte de VILANOVA, "Notes històriques d'Ausona: consagració de l'església del Brull", *Butlletí del Centre Excursionista de Vic*, III-28 (1918), p. 39-43.

VILAR 2000

Maria VILAR BONET, *Els béns del Temple a la Corona d'Aragó en suprimir-se l'orde (1300-1319)*, Barcelona, 2000.

VINYOLES et al. 1998

Teresa VINYOLES & Marta SANCHO & Maria NAVARRETA & Elena VERGARA, "Lo material y lo simbólico en los testimonios de mujeres del siglo XI", *De los símbolos al orden simbólico femenino (Siglos IV-XVIII)*, Madrid, 1998, p. 265-283.

VIRGILI 1985-1986

Antoni VIRGILI COLET, "Conquesta, colonització i feudalització de Tortosa (segle XII), segons el cartulari de la Catedral", *Estudi general: Revista de la Facultat de Lletres de la Universitat de Girona*, 5-6 (1985-1986), p. 275-289.

VIVES 1980

Albert VIVES I MIR, "L'art d'orfebreria al Museu Diocesà d'Urgell", *Urgellia*, III (1980), p. 483-507.

VIZCAÍNO 2014

Jaime VIZCAÍNO SÁNCHEZ, "El incensario bizantino 'de Almería'. Consideraciones acerca de la importación de bronce 'coptos' en la Hispania meridional durante la Antigüedad Tardía", *Estudios bizantinos*, 2 (2014), p. 1-32.

WAMERS 1996

Egon WAMERS, "Riechdose", *Die Franken, Wegbereiter Europas. Vor 1500 Jahren: König Chlodwig und seine Erben*, Mainz, 1996, II, p. 100-1001.

WESTERMANN-ANGERHAUSEN 2014

Hiltrud WESTERMANN-ANGERHAUSEN, *Mittelalterliche Weibbrauchfässer von 800 bis 1500*, Petersberg, 2014.

WILLARD 1976

Henry M. WILLARD, "The Staurotheca of Romanus at Monte Cassino", *Dumbarton Oaks Papers*, 30 (1976), p. 55-64.

WILLIAMS 1993

John W. WILLIAMS, "Liber Testamentorum", *The Art of Medieval Spain*, Nova York, 1993, p. 295-298.

WOLFF 1963

Philippe WOLFF, "Quidam homo nomine Roberto negociatore", *Le Moyen Age*, 69 (1963), p. 129-139.

WUNDERBALD 2003

Anke WUNDERBALD, "Les peintures murales de Saint-Pierre de la Seu d'Urgell et leur environnement liturgique", *Les Cahiers de Saint-Michel de Cuxa*, XXXIV (2003), p. 99-114.

YARZA 2001

Joaquín YARZA LUACES, "Relicario de San Francisco de Asís", *De Limoges a Silos*, Madrid, 2001, p. 334-336.

YLLA-CATALÀ 1986a

Gemma YLLA-CATALÀ I PASSOLA, "Pixis eucarístic 7", *Catalunya Romànica*, vol. XXII, Barcelona, 1986, p. 214-215.

YLLA-CATALÀ 1986b

Gemma YLLA-CATALÀ I PASSOLA, "Pixis eucarístic 8", *Catalunya Romànica*, vol. XXII, Barcelona, 1986, p. 215.

YLLA-CATALÀ 1992

Gemma YLLA-CATALÀ I PASSOLA, "s.t. [Santa Llúcia (abans capella de les onze mil verges)", *Catalunya Romànica*, vol. XX, Barcelona, 1992, p. 187.

YLLA-CATALÀ 1994

Gemma YLLA-CATALÀ I PASSOLA, "Dotze encensers", *Catalunya Romànica*, vol. I, Barcelona, 1994, p. 427-429.

YLLA-CATALÀ 2008

Gemma YLLA-CATALÀ I PASSOLA, "Encenser", *El romànic i la Mediterrània, Catalunya, Toulouse i Pisa (1120-1180)*, Barcelona, 2008, p. 424-425.

ZARNECKI & HOLT & HOLLAND 1984

George ZARNECKI & Janet HOLT & Tristram HOLLAND (eds.), *English Romanesque Art 1066-1200*, Londres, 1984 (catàleg d'exposició).

ZERVOS & SOLDEVILA & GUDIOL 1937

s.t. [Christian ZERVOS & FERRAN SOLDEVILA & Josep GUDIOL I CUNILL], *L'Art de la Catalogne*, París, 1937.

ZIMMERMAN 2000

Michel ZIMMERMAN, "Le souvenir de Rome en Catalogne du IXe au XIIe siècle", *La mémoire de l'Antiquité Tardive dans le Haut Moyen Âge*, Paris, 2000, p. 149-159.

ZOZAYA 1986

Juan ZOZAYA STABEL-HANSEN, "Tres gobelets de llautó", *Thesaurus/Estudis. L'art dels bisbats de Catalunya, 1000-1800*, Barcelona, 1986, p. 23-24.

ZOZAYA 1999

Juan ZOZAYA STABEL-HANSEN, “Los marfiles de Cuenca”, *Cuenca, mil años de arte*, Conca, 1999, p. 76-114.

ZOZAYA 2010

Juan ZOZAYA STABEL-HANSEN, “Candiles metálicos andalusíes”, *Boletín Arqueológico Medieval*, 14 (2010), p. 197-258.

